

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

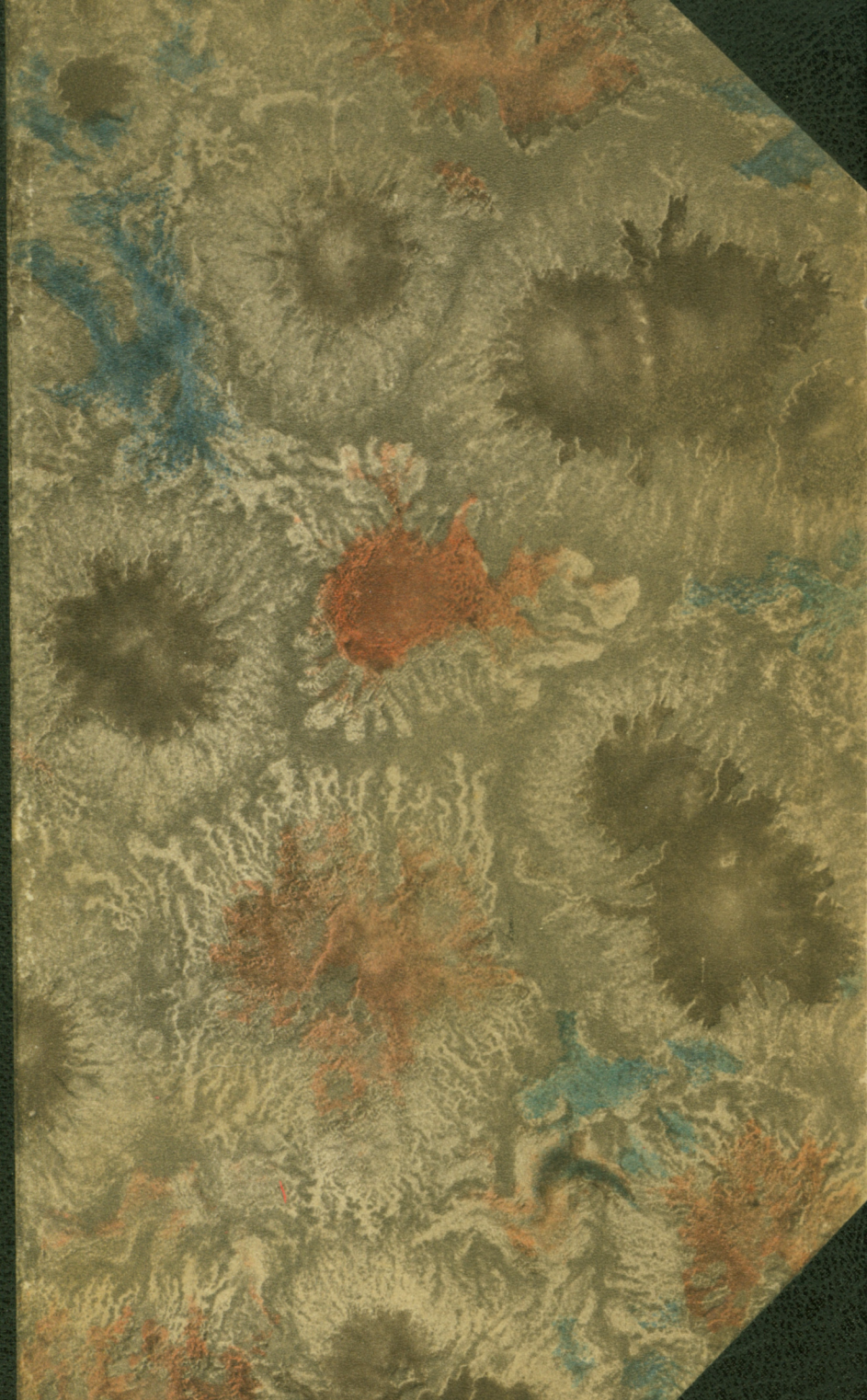
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JUST JOHAN HOLTEN

I DANSK OG ÆGYPTISK
STATSTJENESTE

UDGIVET VED

CARL DUMREICHER

M. P. MADSENS BOGHANDEL
(RECHTWIG & TRYDE)

KØBENHAVN

1923

I DANSK OG ÆGYPTISK
STATSTJENESTE

JUST JOHAN\HOLTEN

I DANSK OG ÆGYPTISK
STATSTJENESTE

UDGIVET VED

CARL DUMREICHER

M. P. MADSENS BOGHANDEL
(RECHT WIG & TRYDE)

KØBENHAVN

1923

Just Johan Holten, hvis Erindringer jeg efter Familiens Ønske her har tilrettelagt for Udgivelse, vilde sandsynligvis næppe selv have haft noget imod den Titel, der er valgt: »I dansk og ægyptisk Statstjeneste«.

Netop hans lange Embedsvirksomhed (1856—1876 ansat i Udenrigsministeriet, 1876—1883 Dommer ved »de blandede Domstole« i Ægypten, 1883—1902 Birkedommer i Hørsholm), gav hans Liv en Fylde af Oplevelser og Erindringer, som kom til at ligge ud over, hvad der almindeligvis falder i en dansk Statsemedsmands Lod.

Efter som mangeaarig Sekretær hos de skiftende Konseilpræsidenter i et for Danmark betydningsfuldt, historisk Tidsrum at have haft Lejlighed til at iagttage de store inden- og udenrigspolitiske Begivenheder paa nærmeste Hold fik han gennem sin Ansættelse som Danmarks Repræsentant ved den nyskabte, ægyptiske Institution »le tribunal mixte« yderligere Lejlighed til at stifte Bekendtskab med fængslende og fremmedartede Forhold og Mennesker.

Men ogsaa fra sin Barndom og Ungdom — fra Hjemmet i en sjællandsk Præstegaard, fra Skolegangen i Borgerdydsskolen og fra Studenterlivet efter 1848 — havde han mange lyse og lykkelige Minder. Ved sin Fødsel tilhørte han en af Datidens ansete Familier, hvis Midtpunkt

var den fremragende Finansmand, Statsgældsdirektør og Direktør for Øresunds Toldkammer *Nicolai Abraham Holten*, og ved sit Ægteskab traadte han i nøje Forbindelse med Slægten *Sehested* fra Broholm.

Efter sin Afsked bosatte *Just Holten* sig i København, sysselsat med at nedskrive sine Erindringer, hvad han længe havde paatænkt og glædet sig til.

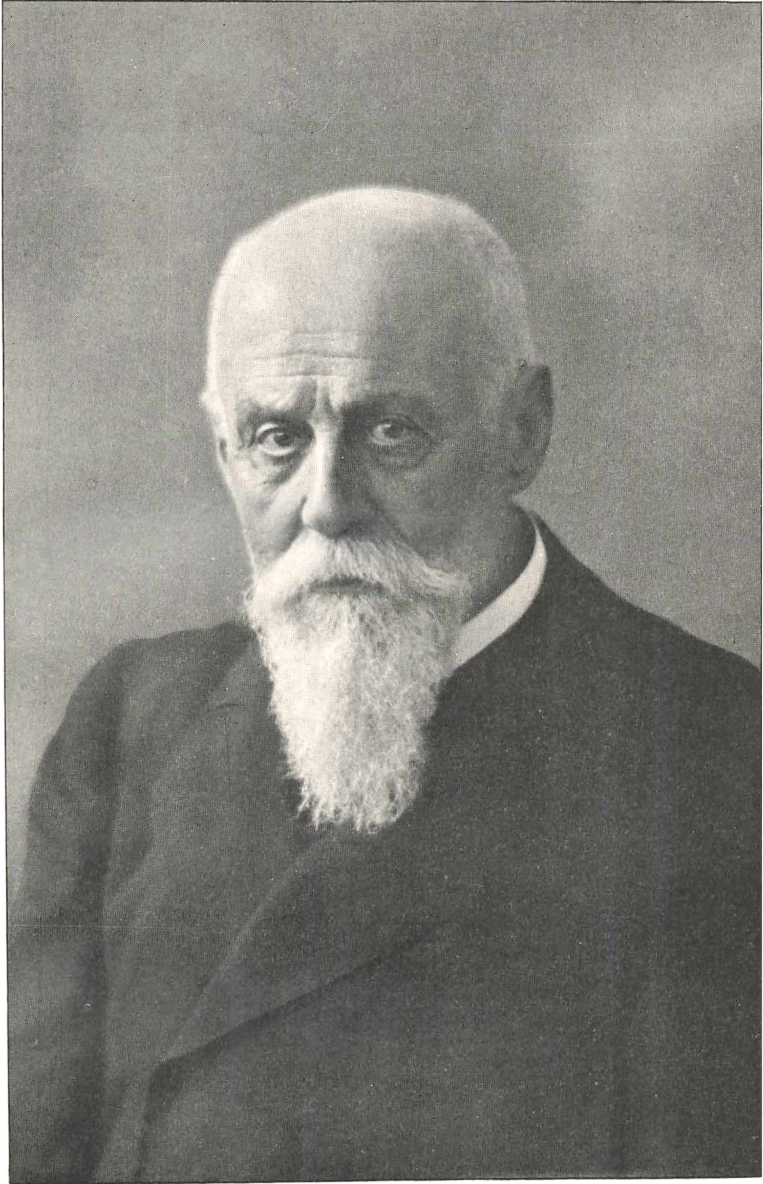
Foran Manuskriptet, der i sin fulde Form kun var bestemt for Slægt og Venner, satte han et lille Digt, der vidner om hans ideelt anlagte, dybt religiøse og poetisk bevægede Personlighed og slutter saaledes:

Fra Tider og Steder, jeg saae og opleved,
har jeg nu samlet og sammenskrevet,
hvad jeg har tænkt kunde have Værd
for dem, der staa mig i Livet nær.
Om noget af det har Værd for Andre,
om Bogen tør ud blandt Fremmede vandre
— jeg veed det ej. Kan det være til Gavn,
da ske det i Herrens velsignede Navn.

Dette »noget«, som *Just Holten* selv saa beskedent udtrykte det, har det været min Opgave at udvælge og samtidig sammenstille til et Billede af Forfatteren.

UDGIVEREN

JUST JOHAN HOLTEN
1912

SLÆGTEN

Vor Slægt stammer fra Nordtyskland. *Claus v. Holten*, der skal være død før 1669, var Landmand i Oberndorf i Stiftet Bremen; han havde i Ægteskab med *Abel Tjetjens* en Søn *Hein v. Holten*, ogsaa kaldet *v. Holt*, der 1670 fik Borgerskab som Grovsmed i Wilster i den holstenske Mark. I sit andet Ægteskab med *Siele Holst* havde han flere Sønner, af hvilke den ældste, min Tipoldefader *Johann v. Holten* (1689—1760) blev Snedkermester (Hofsnedker) i Kjøbenhavn. I sit andet Ægteskab med *Dorthe Kirstine Jensdatter Sahl* havde han først en Søn, der synes at være død som Barn; en anden Søn var min Oldefader *Johann*; en tredje, *Severin*, var Snedkermester i Slagelse.

Om vor Slægt har samme Oprindelse som den anden i Danmark levende Slægt *v. Holten* forekommer mig tvivlsomt. Da denne anden Slægt synes at være kommen fra Holland, maatte det fælles Ophav i ethvert Fald søges meget langt tilbage.

Min Oldefader *Johann (Hans) v. Holten* boede i sit Ægteskabs første Tider i Helsingør, hvor han fra 1767 til 1773 ejede det gamle Apothek i Strandgade. Han flyttede derefter til Kjøbenhavn, blev Fuldmægtig (formentlig i Generaltoldkammeret) og boede i Borgergade i Kjøbenhavn; 1779 var han flyttet til Næstved, hvor han var Toldembedsmand, og senere blev han forflyttet i samme Egen- skab til Helsingør, hvor han døde 1816. Han havde ved sin Død Titel af Kammerraad. Hans Enke boede i Kjøbenhavn.

Han er den eneste af Snedkermester *J. v. Holtens* Børn, der har efterladt Afkom.

Den Ældste af hans Børn var min Morfader *Johan Severin Holten* (kaldet *Hans*, f. 1770 i Helsingør, d. 1805 i Kjøbenhavn); den 19. Februar 1796 blev han gift med *Juliane Marie Wittendorff* (f. 1770, d. 1838). *H. S. Holten* var Zoolog og vilde uden Tvivl, hvis han ikke var død saa tidlig, være bleven en fremragende Videnskabsmand; af dem, der havde kendt ham, omtaltes han som en ualmindelig begavet ung Mand. Han var, ligesom sin yngste Broder *Matthias*, lille af Væxt, og det fortælles, at Moderen skal have karakteriseret sine to Sønner saaledes: »*Hans* er et Hoved paa to Ben, *Matthias* er en Mave paa to Ben«. Allerede hans Svigerfader *Peter Andreas Wittendorff*, som først var Slotskantor paa Fredensborg og senere blev Kantor og Klokker ved Garnisonskirken i Kjøbenhavn, synes at have staaet i Forbindelse med Dronning *Juliane Marie*, efter hvem han opkaldte sin Datter, og *H. S. Holten* blev Bibliothekar hos Arveprinds *Frederik* og Lærer for hans Sønner Prinds *Christian* (*Christian VIII*) og Prinds *Ferdinand*. Kong *Christian VIII*'s Interesse for Naturvidenskaberne skyldes højst sandsynligt denne hans Lærers Paavirkning. Efter hans Død blev hans Enke »Vartfrue« for Prinds *Christians* Søn Prinds *Frederik Carl Christian* (*Frederik VII*).

Hans Severin Holten og *Juliane Marie Wittendorff* havde 5 Børn: en Søn og en Datter, der døde som Børn, og Døtrene *Margrethe Cathrine*, (f. 1799, d. 1864, g. 1836 med *Peter Frederik Storck*, Sognepræst i Skibby, *Ane* (senere altid kaldet *Anna*), min Moder (f. 1801, d. 1852) og *Emilie* (f. 1804 d. 1872).

Johann v. Holtens tredie Søn var min Farfader *Nicolai Abraham v. Holten* (f. 1775, d. 1850), g. 1799 med *Johanne Catharine Kirstine Mangor* (f. 1778, d. 1869).

Min Faders Familie paa mødrene Side, Familien *Mangor*, er den Del af mine Forfædre, som jeg kan følge længst tilbage i Tiden. Denne Families Stamfader *Ellof Jonson*,

Borger og Handelsmand paa Slagstad i Senjens Fogderi i Nordland, var født før Aar 1600; hans Sønnens Sønnese søn var Stadsphysicus i Kjøbenhavn Dr. med. *Christian Elovius Mangor* (f. 1739, d. 1801), der var Fader til min Farmoder. Hun havde to Brødre, *Christian Sigfred*, senere Major og Fattigdirektør, og *Valentin Nicolai*, der døde ung og efterlod sin Enke *Anna Marie f. Bang*, Kogebogens berømte Forfatterinde, med 3 uforsørgede Døtre, af hvilke *Anine* blev gift med Etatsraad *Frederik Vilhelm Thiele*, *Johanne Mathea* med Slotsgartner, Etatsraad *Rudolph Rother* og *Jutta* med Generallieutenant *Niels Christian Lunding*, Fredericias berømte Forsvarer 1848.

Af min Moders mødrene Slægt kjender jeg ingen ældre end hendes Bedstefader, fornævnte Slotskantor *P. A. Wittenendorff*; han havde foruden min Mormoder *Juliane Marie* en Datter *Christiane*, der var Moder til een Søn; men denne Søn er ingen ringere end *J. P. E. Hartmann*.

Den 15. Maj 1799 blev min Faders Forældre gifte; han var lidt over 24 Aar, hun lidt over 22 Aar; det var saaledes et meget ungt Par; men hans Forretning som Mægler var allerede i god Gang, og selvom han endnu ikke havde nogen større Formue, saa havde han gode og frugtbare Evner. Hans Forretning synes dog hurtigt at have skaffet ham en betydelig Formue. Jeg har hørt min Fader eller maaske en anden af Familien fortælle, at dette skyldtes heldige Spekulationer i udenlandske Statspapirer. Nok er det — i 1809 og 10 købte han Hovedgaarden Krabesholm og Avlsgaarden Lindegaarden i Horns Herred. Da i 1816 Finantskollegiet blev ophævet og delt i en Finantsdeputation og en Statsgjældsdirktion, blev han Deputeret i denne sidstnævnte Direktion, i hvilken han forblev ikke blot, indtil han i 1839 blev Direktør for Øresunds Toldkammer, men i Forbindelse med dette sidstnævnte Embede lige til Finantsministeriets Oprettelse i 1848. Statsgjældsdirktionens Kontor var i mange Aar i hans private Bolig ved Gammelstrand Nr. 154 (nu: Ved Stranden Nr. 14); først da han efter sin Udnævnelse til

Direktør ved Øresunds Toldkammer solgte Gaarden, blev Kontoret flyttet over i den Fløj af Christiansborg Slot, hvor senere Folkethinget havde sine Udvalgsværelser.

Men da de blev gifte, boede de i et andet Sted ved Stranden, gl. Nr. 158, (nyt Nr. 6), kaldet »Høvlen«, og der blev min Fader *Hans Christian Holten* født d. 18. Februar 1800. Han blev vistnok i mange Henseender strængt opdraget overensstemmende med de da gældende pædagogiske Grundsætninger, men paa den anden Side var der Afgivelser fra de gamle Regler: baade han og hans Søstre sagde Du til deres Forældre, hvad der i den Tid var en Undtagelse. Han har fortalt, at de engang havde været i en Familie, hvor saadan Frihed overfor Forældrene ikke var tilladt, og hvor det syntes at være blevet fremhævet som noget Upassende at sige Du til sine Forældre; de gik da den næste Dag i højtideligt Optog ind til Forældrene og bad, om de maatte have Lov til vedblivende at sige Du til dem. Fader kom aldrig i Skole; det ansaaes paa den Tid for at være mere standsmæssigt at lade sine Børn undervise i Hjemmet, og han fik vistnok en Del af Undervisningen sammen med sine to Søstre *Ida*, født 8. December 1803, og *Sophie*, født 4. Januar 1806.

1817 blev Fader Student. Til almindelig Forbavselse (hvoraf endnu findes Spor i en Notits i »Fædrelandet« for Juni 1873 i Anledning af hans Død) valgte han det theologiske Studium. Muligvis skyldtes dette nærmest en Paavirkning fra en af hans Lærere *Sundby*, der skal have været iblandt dem, som tidlig havde sluttet sig til *Grundtvig*; i Hjemmet var der vistnok oprigtig Gudsfrøgtighed, dog uden egentlig opvækkende Paavirkning.

Iblandt Studenterne fra 1817 sluttede Fader sig navnlig til Brødrene *Peter Frederik* (Fritz) og *Johan Frederik Storck*; Venskabet varede igennem hele deres Liv; men medens det kristelige Liv hos Fader allerede i de yngre Aar blev stærkere og inderligere, særlig under Paavirkning af *J. P. Mynster*, der netop i de Aar øvede en saa mægtig vækkende Indflydelse i Kjøbenhavns dannede Kredse,

holdt navnlig *Fritz Storck* sig altid paa et rationalistisk Stade. Af andre Studenter fra 1817 kan nævnes *Henrik Hertz*, der lærte min Fader at bruge Snustobak, og *Sophus Zahle*, der næst Storck'erne vistnok var den, som stod Fader nærmest. Udenfor Aarets Studenter var der en anden ung Mand, til hvem Fader traadte i endnu nøjere Forhold end til nogen af de Fornævnte; det var *Just Mathias Thiele*. Dennes Ungdomskjærlighed til Faders ældste Søster *Ida* er skildret i hans Bog »Af mit Livs Aarbøger«. Men det var ikke blot for *Thiele*, at *Idas* Bortgang var et Tordenslag; hele Kredsen havde lidt et Tab, som ikke forvandedes i mange Aar. Paa den Tid boede Bedsteforældrene paa 1. Sal i deres egen Gaard ved Stranden Nr. 14; men da *Ida* var død, blev Salen Grandpapas Arbejdsværelse, og derved blev det, indtil de flyttede til Helsingør.

Strax efter at Fader 1823 havde faaet Embedsexamen, blev han forlovet med sin Cousine *Anna*, min Moder, der efter sin Moders andet Giftermaal (med Inspektør ved Klasselotteriet *Poul Friis*) vistnok mest havde opholdt sig i hans Forældres Hus. I Juni 1824 tiltraadte han en Udenlandsrejse, paa hvilken han besøgte saa at sige alle betydeligere Byer i Tydskland, opholdt sig en Vinter i Rom, besøgte ogsaa Neapel, Florents og flere Byer i Italien, og endelig Paris. Rejsen varede indtil Decbr. 1825.

I 1827 blev Fader, kun lidt over 27 Aar gammel, udnævnt til Sognepræst for Skuldeløv og Selsø Menigheder, og den 9. September stod mine Forældres Bryllup i den af Grandpapa tildels nyopførte Sæby Kirke, hvorpaa de flyttede ind i den gamle faldefærdige Skuldeløv Præstegaard. Den har efter Beskrivelsen været temmelig uhyggelig; af Haven existerede kun det Stykke, der ligger øst for Gaardens Staldlænge; i Nord, hvor faa Aar senere den smukkeste Del af Haven blev anlagt, gik Marken lige ind til Stuehuset. Forældrenes Sovekammer vendte ud imod denne Mark; en Nat vaagnede de og troede, at Nogen var ved at bryde ind i Huset, men det var kun Køerne, der gnubbede sig op ad Muren — vistnok ikke uden Fare for,

at den derved kunde blive trykket ind. Men det var to lykkelige og kjærlige unge Mennesker, der toge Bolig i den gamle Gaard, og her levede de i et Par Aar, vistnok til Forsommeren 1829. Deres ældste Søn *Hans Nicolai Holten* fødtes her den 22. April 1829. Derpaa flyttede de ind i en midlertidig lille Bolig, der laa uden for Porten; i Foraaret 1831 var den nye Præstegaard færdig, og de vare flyttede ind i den inden min Fødsel den 24. Maj 1831. Den nye Præstegaard blev opført paa Grandpapas Bekostning, uden at der ved Byggelaan blev lagt nogen Byrde paa Kaldet; men da Stuehuset var en anselig grundmuret Bygning med Tegltag, blev det — muligvis med nogen Ret — forekastet Fader, at denne Bygnings Vedligeholdelse var en Byrde paa Kaldet, og han gav da Afkald paa »Indløsningssummen«, der saaledes for al Fremtid er bortfalden for Skuldølvs-Selsø Sognepræste-Embede.

Mine tidligste Erindringer knytter sig naturligvis mest til min 2 Aar ældre Broder *Nicolai*. Vi var altid sammen, og trofastere, kjærligere Broder har der ikke været i Verden. Mange Aar senere, da vi begge var Mænd i den bedste Alder, skrev han til mig omtrent saaledes: »for mig kunde det store Kjærlighedsbud gjerne lyde saaledes: Du skal elske Herren din Gud af dit ganske Hjerte, Sjæl og Sind og din Næste som din Broder Just«.

Min Søster, *Juliane Johanne*, som fødtes den 26. Juli 1834, var jeg den første Dag ikke saa glad over, men blev det senere saa meget mere. Indtil sin Død var hun mig en usigelig trofast Veninde.

To Aar efter, den 29. Juli 1836, kom en lille Broder, der fik Navnene *Sofus Emil*. Efter ham kom *Ida Margrethe*, (f. den 1. Oktober 1838, d. 1839). Den yngste af mine Sødskende blev *Anna Elisabeth*, (f. den 23. December 1840).

I SKULDELØV PRÆSTEGAARD

Livet inden Døre i Skuldeløv Præstegaard var lykkeligt og fredeligt, om Vinteren uden større Afbrydelser undtagen en Rejse til Kjøbenhavn. Vi stod tidlig op; jeg erindrer fra mine tidligste Aar at have nydt den daglige Morgenkost for os Børn: varm Mælk med Rugbrødsterninger, ved Lys; jeg kan see for mine Øjne, hvorledes Moder skar de store Skiver af det hjemmebagte Rugbrød i smaa Terninger, og jeg kan næsten materielt føle, hvor dejligt den Ret smagte. Indtil vi fik Huslærer, gik Dagen for *Nicolai* og mig mest i det Frie. Min første Undervisning fik jeg af Fader om Aftenen; derefter var det en Fryd at komme ind i Dagligstuen til Moder, der om Aftenen altid sad i det venstre Hjørne af Sofaen med sit Strikketøj, og en Fest var det, naar hun læste højt for os. Da vi var smaa, var det nærmest *Grimms* Eventyr, som hun fortalte eller læste for os; senere udvidedes naturligvis Omraadet. Om Psalmesang i Hjemmet var der ikke Tale; der fandtes vist neppe en almindelig tilgængelig Samling af Psalmemelodier. Det blev en Begivenhed af indgribende Betydning i vort Hjem, som vistnok i mangfoldige Hjem, da *Ingemanns* og *Weyses* Morgen- og Aftensange, lige dejlige i Texter og Melodier, udkom i 1839 og blev kjendte og sungne hele Danmark over.

Inden *Nicolai* og jeg kom i Skole, havde vi en Række Huslærere.

Det har sagtens været i Vinteren 1841—42, at vor fjerde

Huslærer, Cand. theol. *Vilhelm Bang*, kom til os. En Dag, da han var reden ud, kom Hesten løbende alene hjem. Der blev stor Forskrækkelse, og der blev sendt Mandskab ud for at finde Manden; heldigvis vidste man, i hvad Retning han var reden, og han havde ikke været ret længe borte. Saa blev han da snart funden, og det var kun Armen, som han havde brækket ved Faldet af Hesten. Da han var forlovet med en Datter af Kjøbmand *Søren Kornerup* i Roskilde, blev han af Svigerforældrene opfordret til at komme til dem og dér tilbringe Tiden indtil sin Helbredelse, og *Nicolai* og jeg, der allerede i Pindseferien havde været Gjæster i det Kornerupske Hus, bleve da indbudne til ligeledes at komme til Roskilde, for at vor Undervisning ikke skulde blive helt afbrudt. Vi Landsbydrengene fik herved Lejlighed til at see Livet i en rigtig gammel Provinds-Kjøbmandsgaard. Det var et meget udstrakt Omraade, som Ejendommen indtog. Den laa ved Ringstedgade lige ved Indkjørslen til Byen sydfrå. Paa Gadens Vestside laa en to Etages Bindingsværks Bygning, der var Pakhus, og ved Siden af den en een Etages Bygning, hvori der var Gjæstekamre m. m., og hvor vi boede. Paa Gadens Østside laa Hovedbygningen med Beboelseslejligheden til højre i Porten og Butiken til venstre. Den sædvanlige Indgang til Lejligheden var igjennem en stor Folkestue, finere Gjæster kom ind igjennem en Forstue ud til Gaarden. Bag Butiken, ud imod Bredgade, laa Brændevinsbrænderiet; jeg mindes tydelig den varme, maskduftende Luft, som fyldte denne Bygning, og Faarekyllingernes Piben i alle Kroge, ligesom den af mangfoldige Varers Duft sammensatte Atmosfære i Butiken er mig uforglemmelig. Over den store Gaard kom man saa til Haven, ved hvilken der var en Havestue, som vistnok kun blev benyttet ved selskabelige Sammenkomster.

En stor Højtidelighed havde vi Lejlighed til at overvære under vort Ophold i Roskilde, nemlig Gudstjenesten ved Stænderforsamlingens Aabning den 7. Juli 1842. Det var et festligt Syn, da Domkirkens Kongeport aabnedes og

HANS CHRISTIAN HOLTEN

ANE (ANNA) HOLTEN
født Holten

Forsamlingens Medlemmer med Commissarius, A. S. Ørsted, og Aldersformanden, Grev Moltke til Aagaard, traadte ind i Kirken.

Men tilbage til Skuldeløv Præstegaard og Livet dér i vor Barndom.

Fader var en overordentlig flittig og samvittighedsfuld Mand. En stor Del af Dagen tilbragte han ved sin store Pult, hvor alt var i den fuldkomneste Orden. Forinden Landkommunalforordningen af 13. August 1841 paahvilede det kommunale Fattigvæsen næsten udelukkende Sognepræsten; ved Nytaarstid skulde Regnskabet aflægges, og Fader sad da mange Aftener til langt ud paa Natten beskæftiget med dette Regnskab, som da ogsaa blev afleveret i den fuldkomneste og zirligste Form. Efterat Sogneforstanderskaberne vare oprettede ved fornævnte Forordning, var Fader i mange Aar Formand og tog sig med stor Nidkjærhed af det dermed forbundne Arbejde.

Der var stort Folkehold i Præstegaarden: en Avlskarl, en Kudsk, en Staldkarl, en Husjomfru, en Kokkepige, en Stuepige og en Bryggerpige, desuden en Røgter og en Havemand, som dog altid vare ældre Mænd, der ikke boede paa Gaarden. Tjenestefolkene bleve der i Almindelighed længe, og Forholdet havde meget af det gamle patriarkalske Tilsnit. Et enkelt Udslag heraf staaer saa tydeligt for mig. Hver Helligaften fik Folkene et rigeligt Festmaaltid, bestaaende af Risengrød, Steg og Æbleskiver. Naar de havde spist, blev Stuepigen sendt ind for at bede, om de maatte komme ind og sige Tak for Mad. At Tildelelsen blev given, er en Selvfølge. Saa gik Døren op, og forrest indtraadte Avlskarlen, der standsede paa Tærskelen med de Ord: »Tak for Mad og en glædelig Fest«. Derpaa traadte hele Toget ind og gik rundt til os alle, store og smaa, med de samme Ord, jeg var altid noget forlegen, fordi jeg var mig vel bevidst, at de ikke havde noget at takke mig for. Men nu staaer Mindet om disse Helligaftener for mig som et Minde, jeg ikke vil undvære. Der holdtes mindst 2 Kjørheste og 2 Arbejdsheste, ofte, navn-

lig i tidligere Tider, da der meget kjørtes med 4 Heste, 6 Heste foruden 1 eller 2 Rideheste. Haven var altid smukt holdt og gav rigeligt af Grøntsager. Overhovedet var det Hele paa en noget større Fod end almindeligvis i en Præstegaard; man mærkede paa adskillige Ting, at Hjemmet var Aflægger fra det rige Hjem paa Lindegaarden.

Lindegaarden — jeg har ovenfor fortalt, at Grandpapa i 1809 og 10 havde kjøbt denne Gaard og Krabbesholm. Skjøndt Krabbesholm var en Hovedgaard, medens Lindegaarden nærmest kunde betegnes som en dobbelt Bøndergaard, blev det dog Lindegaarden, der blev Familiens Landsted. Krabbesholm var uden Hovedbygning (den, der nu findes, er opført af den senere Ejer, Justitsraad *Trolle* i 1853 eller 1854). Noget, der lignede en herskabelig Hovedbygning, fandtes heller ikke paa Lindegaarden; men det gamle Bindingsværks Stuehus blev oppudset, malet og tapetseret, og da det var rummeligt, afgav det en hyggelig Landbolig for Bedsteforældrene og Gjæsteophold for en skiftende talrig Kreds af Slægtinge og Venner Sommeren igjennem. Naar man fra Alleen, der begyndte ved Gartnerhuset, var drejet ind igjennem »Strædet«, havde man midt for sig den store Staldbygning, hvor Gaardens rundelige Hestebesætning og de mange Kjøreheste, som Grandpapa altid holdt, vare opstaldede, og nu drejede man til venstre ind igjennem den stærkt forhøjede Indkjørselsport og holdt da for Døren, hvor en Tjener i graat Livré med sort Fløjels Krave og hvide Knapper lukkede op. Mærkeligt nok fandtes der ingen Havestue; naar man var stegen af ved Døren ud til Gaarden, kom man ind i en Gang, der gik tværs igjennem Huset og var den egentlige Spisestue, da der næsten altid var for mange til, at de kunde faa Plads i den titulære Spisestue ved Siden af Kjøkkenet. Huset var hyggeligt, men den største Herlighed ved Stedet var den uforlignelig dejlige Have. Lige udenfor Havedøren overfor Indgangsdøren fra Gaarden stod 6 mægtige Lindetræer, der dannede en Højsal, som ofte paa smukke Sommerdage blev benyttet som Spisesal. Til venstre laa

Lindehuset. Det var et lille Træhus med to Værelser, Kjøkken og Spisekammer; Værelserne vare møblerede, det største midt i Huset som Dagligstue, det mindste som Sovekammer d. v. s. med en Dukkeseng. Ellers vare Møblerne af en saadan Størrelse, at kun Børn kunde benytte dem. Lindehuset var nærmest bygget for Cousinerne *Ida* og *Hanne Thiele*, der efter deres Moders Død i 1835 vare komne i Bedsteforældrenes Hus og blev der, indtil de bleve gifte. Men ogsaa vi Skuldeløv-Børn, *Nicolai*, *Juliane* og jeg, vare ganske som hjemme i det lille Hus. Midt for Havetrappen og de 6 Lindetræer var en Laage ud til Alleen, der delte Haven i to Dele, til højre for Hovedindgangen var Billardhuset, og forbi dette førte Gangene saa ud i de store Parkanlæg, Granebakken, Spurveskjul, Hundebakken, Dammene, Mosen o. s. v., alt paa samme Side af Alleen som Hovedbygningen. Paa den anden Side af Alleen var Frugt- og Kjøkkenhaven, Drivhuse med Vindruer og Blomster foruden et Parkanlæg, hvorfra udgik en Sti, der igjennem bredere og snævrere Plantninger førte helt over til Krabbesholm.

Saaledes vare de ydre Omrids af det Hjem, som mine Bedsteforældre efterhaanden dannede i Tidsrummet indtil Tyverne, og som jeg erindrer det fra min Barndom indtil 1869, da Grandmama døde.

Gjæstfriheden var stor paa Lindegaarden; mange uformuende Slægtninge baade af den Holtenske og Mangorske Familie fandt der for længere eller kortere Tid et fornøjeligt og styrkende Sommerophold, og mange vare de, der kom og gik. Vi fra Skuldeløv, der boede kun en Mil fra Lindegaarden, hørte naturligvis ikke til dem, der kom der til for længere Tid; men saalænge Sommeropholdet varede, var det som en fast Regel, at vi kom derhen hver Søndag til Middag og blev Natten over. For os Børn vare disse Søndagsbesøg med Legene i Lindehuset naturligvis en stor Glæde; men jeg forstaaer godt, at de kunde falde noget besværlige og trykkende for vore Forældre; naar Fader havde prædiket i to Kirker, var det ikke en ublandet For-

nøjelse at skulle kjøre ud igen, og for Moder maatte det være haardt flere Maaneder igjennem aldrig at have en Søndag Eftermiddag i Hjemmet.

Af Skuldeløv Præstegaards Omgangsvener udenfor Lindegaarden maa først og fremmest nævnes de Skibby Præstefolk. Den 11. Januar 1836 blev Faders Ungdomsven *Peter Frederik (Fritz) Storck*, der under 4. Juni 1834 var bleven udnævnt til Sognepræst i Skibby, i Skuldeløv Kirke viet til Moders ældste Søster *Margrethe Cathrine (Grethe) Holten*. De flyttede ind i en gammel Præstegaard, der vist ikke var meget bedre end den, hvori mine Forældre flyttede ind i 1827; men Tante *Grethe* havde et udpræget Talent til at gøre Hjemmet hyggeligt. Den store Dagligstue med Vinduer baade til Gaard og Have var et rent Vidunder af Hygge, skjøndt Væggene kun vare hvidkalkede og Gulvet gik i Bølgelinier. Fader og Onkel *Fritz* vare som Præster meget forskellige og ligefrem uenige, da Onkel *Fritz* var en udpræget Rationalist; men i alle menneskelige Forhold holdt de trofast sammen, og deres Ven-skab glippede aldrig.

Noget lignende var Forholdet i kristelig Henseende til den anden *Storck*, Præsten i Sæby og Gjershøj, *Johan Frederik*, ligeledes Student fra 1817 og en nær Ungdomsven. *Johan Storck* var første Gang gift med *Charlotte Lund*. Efter mange Aars Enkemandsstand blev han gift med Comtesse *Louise Trampe*, Søster til den Grev *Trampe*, der var Hofchef hos Dronning *Caroline Amalie*.

Landfolkets Dragter i Skuldeløv og Omegn vare i min Barndom meget forskellige fra de nuværende, man befandt sig allerede paa et Overgangsstadium. Gamle Mænd bar endnu bredskjødede Kofter, langskjødede Veste, korte Benklæder, ofte af Skind, og lange hvide Uldstrømper. Over disse bares ved visse Lejligheder lange Ridestøvler, der naaede op til Knæene, ellers Træsko og i Kirken eller ved andre højtidelige Lejligheder Sko med Spænder. Paa Hovedet til daglig en rød eller stribet ulden Hue, der faldt ned til Siden med en Kvast, ellers en »Uldhat«, d. v. s. en Hat

af grovt Filt, der altid var betydelig bredere foroven end ved Hovedet. Yngre Mænd og Karle bar lange Benklæder og korte Trøjer og Veste, Støvler med kortere Skafter, paa Hovedet som oftest Kaskjetter med Skygge. Stofferne vare som oftest tykt hjemmegjort Vadmel og Hvergarn. En langskjødet Frakke var en særlig Luxus for Mænd af en vis Alder, og naar den var af Klæde, var det en yderligere Udmærkelse, ellers var det altid korte Trøjer, der naaede til Bæltstedet. Kvindernes Hovedbedækning var uforanderlig Huen, der bestod af »Nakken«, enten guld- og sølvbroderet eller af Tøj, dog helst mønstret og altid forsynet med stift Underlag, og af Forstykket, der var bredt nok til at 2 Tommer brede Baand kunde lægges om det. Det forreste Baand bares altid og endte i en under Hagen bunden Sløjfe, det bagerste Baand bares kun ved finere Pynt og endte i en lang Sløjfe, der hang ned ad Ryggen, Under Huen bares et stivet Lin, der til daglig var af glat Lærred, men til Stads af fileret Arbejde. »Nakkens« Form var i den Egn temmelig smal, og dens Overdel en lige Linie; paa den anden Side af Roskildefjorden vare Nakkerne bredere og let rundede foroven. Baandenes Farve var for unge Piger sædvanlig rødt; sorte Baand vare Konehuens Særkjende, Sørgefarven var blaat, helst dybt mørkeblaat, men ogsaa undertiden i lysere Nuancer. Selv paa kortere Afstande sporedes Forskjelligheden i Kvindernes Hovedtøj; det var saaledes i Nabosognet Skibby ikke ualmindeligt at see et »Korsklæde«, d. v. s. et stort Lin, der bares udenpaa Huen og fuldstændig dækkede denne med Undtagelse af Nakken. Kjolelivet var ikke saa lidt forskjelligt hos de gamle Koner og de yngre Koner og unge Piger; hos de førstnævnte oftest en strikket Trøje med halvlange Ærmer og stærkt nedringet, fra Halsen ned over Bryst og Ryg bar de da et stort Tørklæde, hvis Ender og Snipper skjultes under Trøjen. De yngre bar et højhalset Kjoleliv med korte Pufærmer til daglig og lange Pufærmer til Kirke og andre lignende Lejligheder. Men der hørte altid ogsaa til disse Liv et Tørklæde, efter Omstændighederne af Lin-

ned, Bomuld eller Silke, der bares over Kjolelivet. Det Ejendommelige ved Nederdelen var, at den altid var kantet forneden med et bredt Baand eller en Tøjstrimmel. Forklædet af simplere eller finere Stof manglede aldrig. Gamle Koner bar — ialt Fald til Stads — stærkt udringede Sko med store Spænder, de yngre som oftest mindre udringede Sko uden nogen Prydelse. Strømpernes Farve var uvægerlig sort hos Kvinderne af Bondestanden, hvorimod Mændenes var hvid, d. v. s. af ufarvet Uld.

Jeg har i min Barndom flere Gange været tilstede ved Festligheder i Bondestanden, baade Barselgilder og Bryllupper. Barnedaab afholdtes vistnok i Regelen om Søndagen, men sædvanlig kun i den af Pastoratets Kirker, hvor der var først Tjeneste. En væsentlig Del af den kirkelige Handling var Moderens Indledning i Kirken («Kirkegangskone»), og dette blev betragtet som en saa selvstændig Festlighed, at jeg erindrer at have været tilstede ved et Barselgilde hos en Gaardmand i Skuldeløv, hvor der var kommet Tvillinger, som begge døde kort efter Fødselen, men hvor der ikke desmindre paa den Søndag, da Moderen havde været i Kirke, blev afholdt stor Fest med Dands og det Hele.

Bryllupper forefaldt vistnok aldrig i Faders Tid om Søndagen; de foregik i de Tider med større Højtidelighed end nutildags. Naar Brylluppet var i selve Byen, gik Toget tilfods fra Brudehuset; hvis det derimod var fra en anden By eller en Udflyttergaard, kom Brudeskaren kjørende op paa Kirkebakken, og Toget ordnede sig da udenfor Kirkegaardsporten. Forrest kom Brudgommen, fulgt af Mændene i Brudedefølget, bagefter Bruden, fulgt af Kvinderne. Paa Hovedet bar Bruden almindeligvis en kun ved denne Lejlighed anvendt Pynt, en rund Plade af Guldbroderi og brogede Glasperler, der var fæstet ved Nakkehaaret, og hvorfra der hang en stor Sløjfe ned ad Ryggen. Undertiden laante en eller anden Brud i Præstegaarden et helt over sølvbroderet Hovedtøj, som Fader havde medbragt fra Udlandet — jeg tror fra Bayern, og det traadte

da i Stedet for den sædvanlige runde Plade. Fra Kirken gik eller kørte Brud og Brudgom sammen. Strax efter Ankomsten til Bryllupshuset gik man tilbords; Middagsmaaltidet bestod af Risengrød og Klipfisk. Umiddelbart efter Maaltidet, der forresten kunde trække temmelig længe ud, da det ene Hold afløste det andet, begyndte Dandsen med, at Bruden blev dandset ud af Pigernes og ind i Konernes Laug. Derefter viste Bruden sig med Konehuen paa Hovedet; dens Baand vare af sort Atlask, og Nakken maatte helst være guldbroderet. Og saa gik Dandsen til den lyse Morgen; et rigtig fint Gaardmandsbryllup fortsattes endnu den næste og undertiden den tredie Dag.

Offentlige Baller, foranstaltede af en Kromand for at tjene Penge, vare ikke kjendte, derimod nok Sammenskudsballer, særlig de Baller, som hver Bys Karle foranstaltede ved Fastelavn. I Løbet af Fastelavns Mandag red Karlene rundt, pyntede paa Hatte og Trøjer med Baand, som Byens Piger med mærkelig Rundhaandethed havde laant dem. Forrest red en Karl med en Fane, der ligeledes var sammensat af laante Baand, derefter kom en Spillemand, der gjorde det Kunststykke at spille Violin tilhest, og Togets Slutning dannedes af en Karl med en Kurv til at samle Æg og Boller til Fastelavns-gildet om Aftenen. Denne sidste Karl var undertiden tillige Selskabets Nar og udklædt som saadan. Naar et saadant Tog kom til Præstegaarden, blev det først meldt af en af Deltagerne, der angav, hvilken Bys Karle det var. Naar de saa havde faaet Tilladelse til at ride ind, red Toget tre Gange rundt i Gaarden; hver Gang Fanebæreren kom forbi Hovedindgangen, hvor vi stod og saae paa Toget, sænkede han Fanen; Spillemanden gned sin Violin hele Tiden. Derpaa blev de budne op i Borgestuen, hvor de til Violinens Toner fik en Svingom med Gaardens Piger, en lille Forfriskning og et Bidrag fra Fader til deres Gilde. Naar Karlene steg af Hestene, samlede en Skare Drengene fra Byen, der overtog Hestenes Pasning, medens Karlene vare oppe i Borgestuen. Fastelavns Tirsdag slog Byens Karle, fremdeles tilhest, Katten af Tønden.

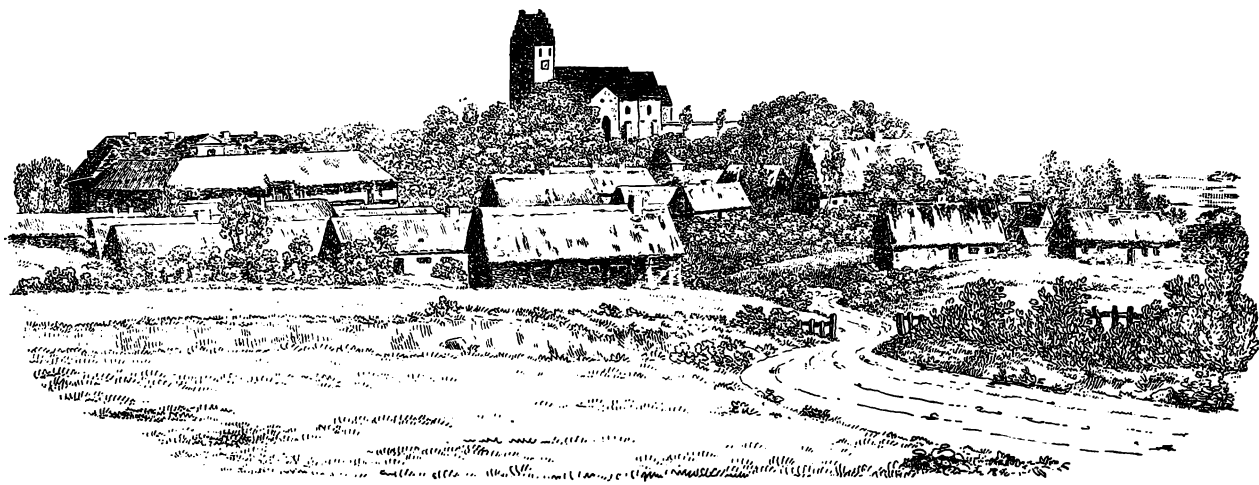

Præstegaardens egne Folk havde ogsaa forskjellige Forlystelser. Af disse erindrer jeg en Leg, der bestod i, at der rundt omkring i Udkanterne af Gaardspladsen blev lagt Æg, medens der midt i Gaarden blev stillet en Kurv; en Karl eller Pige skulde da indsamle Æggene, et for et, og lægge dem i Kurven, og dette Arbejde skulde udføres, medens en af de Andre løb hele Byen rundt.

St. Hans Dag var der Marked ved St. Olafs Kilde, en lille Fjerdingvej fra Skuldeløv; der kom Folk ikke blot fra Skuldeløv og Selsø Sogne, men fra hele Herredet og vist ogsaa fra Egnene paa den anden Side af Fjorden. Ved Kilden blev der drukket af dens undergjørende Vand, paa den anden Side af Vejen i den Gjennemskjæring mellem to høje Bakker, hvis Oprindelse Sagnet tilskriver Hellig Olaf, vare Markedsboderne opstillede.

En mere stiltfærdig Forlystelse fandt Sted hver Søndag Eftermiddag om Sommeren paa den aabne Plads foran Præstegaarden, hvor flere Veje mødtes. Der forsamledes Byens Karle for at »skyde Kegler«. Keglerne vare opstillede som paa en Keglebane; men der var hverken Bane eller Kugle; den Spillende stillede sig en halv Snes Skridt fra Keglerne, holdt et »Bussel« (d. v. s. en nogenlunde cylindrisk tildannet Træklods af omtrent 12 Tommers Længde og 6 Tommers Tykkelse) med højre Haand op foran Øjnene, og naar han saaledes havde taget Sigte, kastede han Busselet med et rask Kast hen paa Keglerne.

Medens Besøgene paa Lindegaarden vare meget hyppige om Sommeren, vare Vinterbesøgene hos Bedsteforældrene i Kjøbenhavn naturligvis med Datidens langsomme Samfærdselsmidler langt sjeldnere, vistnok — om jeg husker ret — kun een Gang om Aaret. Naar den store Dag var kommen, kørte Wienervognen for Døren med fire Heste for, en Karl foruden Kudsken paa Bukken, og saa blev vi pakkede ind i Vognens Indre. Grandpapas Gaard laa som nævnt paa den anden Side af Højbro. Bedsteforældrene beboede Gaardens 1ste Sal, en prægtig Lejlighed med 3 store Værelser til Gaden. Af disse Værelser var det mid-

SKULDELØV
set fra Syd

NICOLAI ABRAHAM HOLTEN

JOHANNE CATHARINE KRISTINE HOLTEN
født Mangor

Efter Malerier af V. H. Bendz 1831

terste, Salen indenfor Søjlerne, Grandpapas Arbejdsværelse. Efter den ældste Datters Død vilde de som sagt ikke længere have nogen Sal til Selskaber, og saa tog han det til Arbejdsværelse. Om Morgenen kom vi altid ind for at sige Godmorgen til ham; han stod da bag sin høje Pult og skrev ved aabent Vindue med tykke Vadskeskindshandsker og rygende paa en fin Cigar, hvis Duft i Forbindelse med Duften af Eau de Cologne og den friske Luft fra det aabne Vindue gav det første Indtryk ved Indtrædelsen. Saa trak Grandpapa den højre Handske af og rakte Haanden, som vi kyssede, hvorpaa han kyssede os paa Munden. Dette Dobbeltkys vedblev langt frem i Tiden at være en staaende Form for Hilsen paa vore Forældre og Bedsteforældre. Indenfor Grandpapas Værelse var »Bureauet for udenlandske Betalinger« og atter indenfor dette med Vinduer ud imod Gaarden Bibliotheket. Paa den anden Side af Grandpapas Værelse var Dagligstuen, og ved Siden af den ud til Gaarden laa den store ovale Spisestue. Bag den en lang Korridor med Soveværelser ved Siden, og saa Kjøkkenet m. m. Vi boede imidlertid, naar vi besøgte Bedsteforældrene, ikke paa 1ste Sal, men i nogle store Gjæsteværelser øverst oppe, hvor Fader ogsaa havde boet som ugift. Der var meget lavt til Loftet, og de i og for sig store Værelser forekom os derfor dobbelt store.

I Bedsteforældrenes Hus gjorde vi Bekjendtskab med de kjøbenhavnske Slægtninge. Blandt dem, der kom stadig, var Grandmamas Broder *Christian Mangor*, Major i Livjægerne og Fattigdirektør i Kjøbenhavn, et Embede, som jeg siden har hørt, at han skal have forvaltet med en temmelig haard Haand. Det mærkede man imidlertid ikke noget til, naar han om Aftenen kom og besøgte sin Søster; derimod erindrer jeg tydelig hans zirlige Person: en lille Mand med hvidt Haar og hvidt Overskjæg, iført en brun Kjole og med smaa gule Sporer paa Hælene, et Tegn paa hans militære Grad. Denne sin militære Grad bar han med al Ære, da han i 1807 som ung Løjtnant i Livjægerkorpset havde gjort sig fortjent ved sin Tapperhed og Dygtig-

hed, særlig da han imod Slutningen af Kampene ved Kjøbenhavn var Fører for et Kommando, der skulde bringe nogle Kanoner ind til Byen fra et ødelagt Batteri ved Tømmerpladsen.

Medens Besøgene i Kjøbenhavn almindeligt fandt Sted om Vinteren, erindrer jeg dog idetmindste eet Besøg ved Sommertid. Det var i Juni 1838, da Kjøbenhavn havde Besøg af den daværende russiske Storfyrst-Thronfølger, den senere Kejser *Alexander II*. Grandpapa var sandsynligvis tilsagt til Festerne i den Anledning og tog saa hele Familien med til Kjøbenhavn. Blandt andre Festligheder var foranstaltet en Revue paa Blegdamsfælleden. Grandpapa, Fader, Nicolai og jeg kørte ud i Grandpapas store Wienervogn for at see derpaa. Flere var der vist ikke med, navnlig ingen Damer. Vi holdt i Øster Allee, da der inde paa Fælleden begyndte en vældig Kanonade, som gjorde Hestene — jeg erindrer tydelig, at det var et Par prægtige sorte Heste — sky. Kudsken sagde ganske rolig til Grandpapa: »Jeg kan holde Hestene saa lang Tid, som Herskabet behøver til at staa af, men længere Tid tør jeg ikke svare for.« Saa steg vi ud alle sammen, og afsted fore Heste og Vogn henad Østerbro til. Vi gik bagefter; henimod Østerport havde Kudsken faaet Magt over Hestene, og saa steg vi op og kørte hjem til Gammelstrand for fra den rummelige Altan imellem Søjlerne at overvære den sidste Del af Skuespillet. Storfyrsten var nemlig bleven syg og havde ikke kunnet overvære Revuen paa Fælleden, hvorfor Tropperne skulde defilere forbi ham paa Slotspladsen, medens han stod paa Christiansborg Slots Altan. Vi saa da den gamle Kong *Frederik VI* komme ridende med sit Følge, hilse op til Storfyrsten og derefter blive holdende foran Slotsporten, medens Tropperne marcherede forbi. Det fortæltes, at da Storfyrsten saae Hestgarden, der — om jeg ikke fejler — bestod af to Eskadroner, ride forbi, havde han sagt: »det maa være et meget smukt Korps, naar det hele er samlet«.

1839 blev Grandpapa udnævnt til Direktør for Øresunds

Toldkammer. Jeg antager, at han tildels af finansielle Grunde gik ind paa at efterkomme Kong Frederik VI's Ønske om, at han skulde overtage det nævnte Embede, der uden Tvivl var det højest lønnede i hele Landet. Idetmindste er det en Kjendsgerning, at han under 9. Januar 1840 erhvervede Kgl. Bevilling til ved Proklama *sub poena præclusi et perpetui silentii* med Aar og Dags Varsel at indkalde sine Kreditorer — altsaa en Opgjørelse af Formuens Status ved Indtrædelsen under nye økonomiske Forhold. Om det trods de store Indtægter er blevet til stort med Økonomien, er vistnok iøvrigt et Spørgsmaal, da Livet i Helsingør medførte en betydelig Repræsentation, og da Grandpapa, der vedblev at være Deputeret i Statsgjældsdirektionen, hele Aaret igjennem havde en Lejlighed i Kjøbenhavn. Men iøvrigt var Tilbudet om Embedet i Helsingør i høj Grad ærefuldt for Grandpapa, da det var begrundet derved, at Regjeringen til den vigtige Post, der tidligere var bleven betragtet som et Slags Sinecure for veltjente Hofmænd, under de mere og mere vanskelige internationale Forhold med Hensyn til Øresundstolden nu vilde have en Mand med finciel Indsigt og med Ben i Næsen.

Det var en herlig Embedsbolig, der hørte til Posten som Direktør for Øresunds Toldkammer, og til Boligen hørte en efter Byforhold ikke saa lille Have; midt i denne var der en Høj, hvorfra man havde Udsigt over Havnen og Sundet. I Formandens Tid havde denne Have vistnok mest været benyttet som Kjøkkenhave, medens den i Grandpapas Tid kun var Lysthave; paa enkelte Steder i Gangene skjød der Asparges op, og naturligvis var det en særlig Fornøjelse at stikke Asparges i Grusgangene. Ligesom Haven var hele Huset ved Grandpapas Tiltrædelse blevet grundig istandsat; en Havestue var vistnok ligefrem blevet tilbygget. Den blev i ethvert Fald ved den Lejlighed tapetseret med en hel Samling af Kobberstik og Litographier, tilhørende Grandpapa. Da Boligen efter Øresundstoldens Afløsning var bleven nedreven, blev dette Tapet sendt til Grandmama, som atter forærede i alt Fald en stor Del

deraf til mig. Huset havde kun een Etage, men da der var Mansardtag, afgav Kvistværelserne særdeles gode og hyggelige Gjæstekamre, der laa langs med en lang Korridor. Det var saa morsomt deroppe at blive vække med Reveillernes Toner. Helsingør var nemlig Garnisonsby ligesom nu, men Garnisonen var indkvarteret omkring i Byen — ikke som nu paa Kronborg — og skulde derfor vækkes.

Til Øresunds Toldkammer hørte et Dampskib »Hertha«, ført af en Søofficer Kapt. *Aschlund*. I et Brev til mig af 4. Juli 1846 skriver Fader: »Igaar Morges sejlede vi med »Hertha«, som Grandpapa lejede og betalte, eftersom han har Lov til at laane det uden Betaling, ad Kullen til« — Grandpapa, der havde været Gjenstand for højst uretfærdige Angreb i Bladene, vilde ikke give dem den Hank at hænge deres Hat paa, at han gratis benyttede Toldkammerets Dampskib. Kullen naaedes imidlertid ikke, da Søsygen mellem Damerne blev saa stærk, at de maatte vende om paa Halvvejen. Paa denne Tur var jeg altsaa ikke med; derimod mindes jeg med Glæde mange raske Sejlture med Øresundstoldens Krydsinspektør Kommandør *Sneedorff*, en Søn af den bekjendte Kadetchef. *Sneedorffs* boede med deres tre Døtre i det smukke røde Hus ved Strandvejen, den senere »Villa Augusta«, hvor de førte et gjæstfrit Hus. Det vakte stor Glæde, naar Kvartermester *Bærentzen* kom op i Direktørboligen og hilste fra Kommandøren, om Drengene maatte sejle ud med ham. Saa sejlede vi — ikke altid i Magsvej — omkring paa Helsingørs Rhed, hvor Kommandøren gik ombord i forskellige Skibe og undersøgte, om de havde deres Papirer i Orden. Undertiden kunde vi nede fra Baaden høre, at Modtagelsen ikke var saa aldeles venskabelig, og Baadsfolkene vare da parate til at komme deres Chef til Hjælp. Kommandøren tog vistnok af og til et Par med Huggertes bevæbnede Mænd med sig ombord. En saadan Rundsejlad kunde en og anden Gang ende med et Besøg ombord i Vagtskibet, hvor vi Drengene da bleve særdeles venligt og fornøjeligt modtagne af Skibets yngre Officerer. Vagtskibet, der til Stadighed

laa opankret lige for Helsingørs Havn, spillede en ikke ringe Rolle i Byens selskabelige Liv. Mange Mænd, hvis Navne senere ere blevne almindelig bekendte, har jeg i Bedsteforældrenes Hus seet som yngre Officerer; særlig erindrer jeg den berømteste af Danmarks Søofficerer i den nyere Tid, *Edouard Suenson*, hvis hele Person med den fuldstændig elegante Optræden og den ualmindelig skønne Talestemme gjorde et dybt Indtryk paa mig. Hvad Talestemmen angaar, kunde ellers ingen maale sig med Kommandør *Sneedorff*; hans Røst lød, som om den kom op af en Brønd, dyb og klangfuld, og det var en Ørenslust at høre ham kommandere i en rask Blæst. Jeg erindrer ikke, om jeg nogensinde har seet ham sammen med hans Svoger, Skuespiller *N. P. Nielsen* — Kommandørinde *Sneedorff* var en Søster til *Nielsen*; en anden Søster var gift med fornævnte Kapt. *Aschlund* — det maa have været ret mærkeligt at høre en Samtale imellem disse to vældige Røster.

Postforbindelsen med Omverdenen var selvfølgelig i min Barndom og længere frem i Tiden meget ufuldkommen. I et Brev skriver Grandpapa til Fader, at han efter Behag kunde benytte Lindegaardens Folk og Heste, naar han vilde have Bud til Roskilde for derfra at faa Breve sendte til Kjøbenhavn. »Husk paa«, skriver han, »at der nu gaar Post imellem Kjøbenhavn og Roskilde 4 Gange om Ugen.« Om jeg ikke fejler, fik vi indtil 1848 kun een Gang om Ugen Post — maaske var det to Gange, Søndag og Onsdag. Posten fra hele den sydlige Del af Horns Herred besørgetes af en Mand ved Navn *Ole Larsen*, der boede paa Bonderups Old, lidt nord for Skibby, og som een (eller maaske to) Gange om Ugen kørte til Roskilde, hvor han da afleverede samtlige Egnens Posttasker og fik dem tilbage fyldt med de ankomne Breve og Pakker til og fra hele Strækningen imellem Skibby og Roskilde. Denne Mand kunde ikke læse Skrift; men aldrig hørtes det, at noget Brev eller Pakke var fejlagtig afleveret af ham. Han har aabenbart været en fuldendt Hukommelseskunstner.

I min Barndom blev Faders Præstetiende ydet in natura, og for at kontrollere, at den rette Kvota blev leveret, maatte en »Tæller« ud til hver Tiendeyder, naar han havde høstet og sat Sæd i »Hov« (d. v. s. Hob). Som Tæller fungerede vor Havemand, hvis fulde Navn var *Vincent's Pedersen Holm*, men som almindelig gik under Navnet *Venzel*. Han saaes da iført en Dragt, der ialtfald tildels var den gammeldags Koftedragt; i ethvert Fald bar han altid under saadanne Forhold de lange Ridestøvler. Det var vistnok herlige Dage for ham, naar han dels kunde optræde som en Slags offentlig Funktionær, dels blev trakteret overalt, hvor han kom hen.

Da Fader kom til Skuldeløv, var Kirken nok, lige saa vel som Præstegaarden, i en temmelig forfalden Tilstand. For at raade Bod herpaa tilbød Grandpapa Kirkeejeren, Grev *Scheel-Plessen*, at bære en Del af Omkostningerne ved Istandsættelsen. Denne fandt Sted, om jeg ikke tager fejl, i 1835. Der blev opsat en Døbefont af graat Marmor og et nyt Alter med en af Grevinde *Scheel-Plessen*, f. *Hedemann*, udført og skjænket Kopi af *Carlo Dolcis* Kristus ved Nadveren, der blev opsat nye Kirkestole, og den skønne Prædikestol blev rigt dekoreret med Farver og Forsyldning af ingen ringere end *Hilker*, der tilligemed en Malermester *Wiene* i længere Tid opholdt sig i Skuldeløv for dette Arbejdes Skyld. Den i Prædikestolens Himmel anbragte hvide Due er udført af *H. V. Bissen*; i ethvert Fald ved jeg, at den er udgaaet fra hans Atelier. De gamle Stolestader bleve solgte med Undtagelse af de fire øverste Forstykker med Generallieutnant Niels Rosenkrantz's og Fru Berte Skeels fædrene og mødrene Vaabener (Rosenkrantz, Juel-Skeel, Rud). Disse smukt udskaarne Vaabener havde nok fortjent en lignende Maling som Prædikestolen; men de bleve kun malede med en graa Stenfarve ligesom de andre — nye — Forstykker. Om det har været rigtigt, at de øvrige gamle Forstykker bleve solgte, derom tør jeg ikke udtale nogen Mening. Jeg erindrer at have set dem indsatte i Gavlen paa Gaardmand *Søren Hansens* Ladebyg-

ning ligeoverfor Højen i Præstegaardens Lund; de vare forsynede med Tegninger i ganske ejendommelige Mønstre. Ved Restaurationen i 1835 blev der — maaske kan man sige: heldigvis — ikke givet Agt paa et gammelt Krucifix, som henstod paa Vaabenusloftet. Det var først i 1873, nogen Tid efter Faders Død, at Dr. *Henry Petersen* paa en Rundrejse for Nationalmuseet opdagede, at dette Krucifix var af arkæologisk Værdi, og fik det reddet for Museet.

SKOLEAAR

I Oktober 1842 kom vi i Borgerdydskolen paa Christianshavn. Det havde, om jeg ikke fejler, været Hensigten at sætte os i Frederiksborg Skole, som under *Flemmers* Rektorat nød megen Anseelse; men saa kom Fader til at læse et Skoleprogram fra Borgerdydskolen, hvori Dr. *Krarup* havde udviklet sin Plan om i Forbindelse med Skolen at oprette et saakaldt »Elysium«, der skulde staa i samme Forhold til Skolen som Asylerne til Almueskolerne. Dette Program tiltalte vore Forældre i den Grad, at de besluttede at sætte os i Skole og i Pension hos den Mand, der havde undfanget Planen til Elysiet. Det er forunderligt for mig at tænke paa, hvor ganske anderledes mangfoldige Ting i mit fremtidige Liv vilde have stillet sig for mig, hvis Fader ikke »tilfældigvis« havde seet hint Skoleprogram. Den 1. Oktober begyndte vor Skolegang. De »elysiske« Theorier i Dr. *Krarups* Skoleprogram, der havde foranlediget, at Borgerdydskolen blev valgt, syntes dog ikke at gennemtrænge Pensionsanstalten, hvor der af de større Drenges øvedes et temmelig haardhændet Herredømme overfor de mindre.

I Begyndelsen af December blev Dr. *Krarup* desuden syg af Hjernebetændelse og døde faa Dage efter i en Alder af kun lidt over 50 Aar. Allerede den 12. December havde mag. art. *M. Hammerich* overtaget Skolen, hvilket han samtidig havde meddelt Disciplenes Forældre. Pensionsanstalten vedblev derimod indtil April 1843 at være

under Enkefru *Krarups* Bestyrelse, og det vil let forstaaes, at de noget anarkiske Tilstande under Dr. *Krarup* ikke blev bedre under et saadant Interregnum.

Da saa Magister *Hammerich* og hans unge Hustru *Anna Mathea* født *Aagaard* den 1. April 1843 overtog Pensionsanstalten, var det, som om en helt ny Aand var rykket ind i Huset. Jeg erindrer, at da Middagstiden nærmede sig, var en af de mindre Drengene bleven udsendt — ligesom Duen fra Noahs Ark — for at spejde efter Tegnene paa det Nye, og det vakte stor Tilfredshed, da han kom tilbage og meldte, at der var Sølvgafler og Øl paa Bordet. Og jeg erindrer saa tydelig, da vi kom ned til Middagsmaaltidet, og da jeg dér første Gang saae min dyrebare Veninde Fru *Anna Mathea* staa lænet til sin høje Mands Arm og ligesom noget sky betragte alle disse store og smaa Drengene, for hvem hun, den unge 22-aarige Kvinde, nu skulde være Husmoder. Ved Middagsbordet hos Dr. *Krarups* havde der hersket den Regel, at vi Drengene ikke maatte tale sammen; men for at bryde Tavsheden skulde en af os paa Omgang fortælle en Historie. Da det ikke altid var let at faa fat paa en ny Historie, hændte det ikke saa sjældent, at Dr. *Krarup* sagde: »Det forekommer mig, at jeg har hørt den Historie før«. Denne underlige Skik forsvandt, da *Hammerich* kom. Vi kunde frit tale med vore Sidemænd, naturligvis uden at tale for højt, og jeg erindrer ikke at have oplevet noget Misbrug af denne Frihed.

Af de ældre Kammerater i Pensionsanstalten mindes jeg foruden *Edv. Kierkegaard* særlig *Jens Peter Baagø*, en Kjøbmandssøn fra Svendborg, senere selv en anset Kjøbmand sammesteds (død 1902). Jeg har mødt ham senere i Livet, altid med kammeratlig Ihukommelse af de gamle Tider paa Christianshavn. Af mine Jevnaldrende fremfor Alle *Rudolf Frimodt*, der som Præst ved Johanneskirken kom til at indtage en stor og velsignelsesrig Stilling i den danske Kirke. En Kammerat, til hvem jeg i den kortere Tid, i hvilken vi vare sammen i *Hammerichs* Hus, havde

sluttet mig nær, var *Theodor Qvistgaard*; men han gik snart ud af Skolen for at blive Landkadet. Han blev Dragonofficer, men forlod vistnok tidlig den militære Løbebane og blev Landmand, Hofjægermester og Ejer af *Toussgaard* ved Aarhus. Fremdeles Baron *Astley Bretton*, Søn af en Læge i Vestindien og opkaldt efter den berømte engelske Læge *Astley Paston Cooper*; *Bretton* blev senere Embedsmand ved Gouvernementet i Vestindien, men kom tilbage til Kjøbenhavn for at tage dansk-juridisk Examen, hvorefter han blev Prokurator paa St. Croix; han døde i Begyndelsen af Halvfjerdserne. Saa var der den fint musikalske og musikkyndige Grev *Christian Albrecht Lerche*. Lidt senere kom *Gotfred Rode* og hans to yngre Brødre *Vilhelm* og *Valdemar*. *Gotfred* og *Vilhelm* ere vel kjendte fra Studenterverdenen. *Valdemar* kom vistnok først til Landvæsenet, senere drev han Hillerød Savværk. Den senere Overlærer i Sorø *Eugene Ibsen*, der af Dronning *Caroline Amalie* blev sat i Huset hos *Hammerichs*, var en smuk, flink og elskværdig Dreng; han fulgte undertiden med os til Skuldeløv i Ferierne, skjøndt han var yngre end Nicolai og jeg, fordi han i Alder stod vor yngre Broder *Sofus* nærmere. Ligeledes Vestindianeren *Oswald de Nully*. At der baade i Pensionsanstalten og ogsaa udenfor denne i Borgerdydskolen var mange Vestindianere, hidrørte fra det gamle christianshavnske Handelshus *Jacob Holm & Sønner*, der havde udstrakte Forbindelser i Vestindien; Brødrene *Holm* sendte deres egne Sønner i Borgerdydskolen og anbefalede da ogsaa denne Skole til deres vestindiske Bekjendte. *Oswald* var en sød lille Dreng med de troskyldigste Øjne; hans Haar var noget uldent og hans Ansigtifarve ikke helt hvid; i det »frie« Amerika vilde han have været en Umulighed iblandt hvide Kammerater, her var han alles Yndling baade i Pensionsanstalten, i Skuldeløv og paa Iselingen, hvorhen *Hammerichs* undertiden medtog ham i Ferierne ligesom andre af Pensionærerne, der ikke havde Slægt eller Venner at besøge. Han blev senere, saavidt jeg veed, Proprietær i Jylland.

Af Pensionærene mindes jeg videre *Harald Thalbitzer* og *Johan von Aller*, begge fra Helsingør, hvor deres Forældre boede overfor mine Bedsteforældres Bolig, *Carl Prangen* og *Axel Urne*, begge døde i en ældre Alder som Embedsmænd, den ene i Finantsministeriet, den anden i Postvæsenet; *Gotlob Stage*, den bekjendte Børnelæge i Kjøbenhavn, *Heinrich Valentiner* og *Philip Weilbach*, begge vel kjendte Mænd, *Valentiner* som Landmand, *Weilbach* som Kunsthistoriker. Saa var der Grev *Julius Knuth*, tyk og trivelig, altid glad og elskværdig. Endogsaa af vildt fremmede Mennesker blev han aldrig kaldt andet end Jols, og med dette Navn har jeg hørt ham benævne selv i hans ældre Aar. I April 1847 kom vor Broder *Sofus* i Skolen og Pensionsanstalten; *Nicolai* og jeg fik derved en Stilling som en Slags Vogtere for den yngre Broder.

Kun een af Kammeraterne fra Pensionsanstalten nødes jeg til at omtale paa en modsat Maade. Professor, Dr. phil. *Vilhelm Bergsøe* har i »De forbistrede Drengene« og »Krigen og Koleraen« dels i Almindelighed omtalt Tilstandene i *Hammerichs* Pensionsanstalt paa en mildest talt misvisende Maade, dels særlig udgydt sit Hads Skaaler over en enkelt Kammerat, hvem han benævner »Lange Nik«. Hvad angaar den almindelige Omtale af Pensionsanstalten — imod hvilken min afdøde Ven *Eugene Ibsen*, da »De forbistrede Drengene« var udkommen, forgjæves søgte at faa en Protest indrykket i et kjøbenhavnsk Blad — kan jeg indskrænke mig til med et mildt Udtryk at betegne den som misvisende, og naar *Bergsøe* i »Krigen og Koleraen« betegner Pensionsanstalten som et »Fængsel«, af hvilket han »slap ud« i Efteraaret 1850, vil denne Betegnelse neppe blive godkjendt af nogen af de daværende Kammerater. Hvad angaar »Lange Nik« kan der efter den saaledes valgte Navnebetegnelse og efter alt, hvad der ellers anføres om ham, ikke være Spor af Tvivl om, at der er sigtet til min Broder *Nicolai*. *V. Bergsøe* er nu død, og jeg vil da blot bemærke, at det ikke synes mig helt stemmende med almindelig literær Skik at betegne en Mand saa ty-

deligt som her er skeet, og saa dog holde sig den Bagdør aaben, at man ikke har nævnt ham ved Navn. Og for det andet vil jeg meddele to faktiske Oplysninger: 1) Blandt de Grueligheder, som *Bergsøe* tillægger »Lange Nik«, er ogsaa den Uartighed, at han skulde have lagt sig paa Læreren Hr. *Køies* Sofa og, da denne selv vilde benytte sin Sofa, havde nægtet at rejse sig og havde sagt, at saa længe han laa i den, var den hans. Denne Begivenhed har virkelig fundet Sted; kun var Delinkventen ikke Nicolai, men en anden af Pensionærene, *John Christmas*. 2) I »Krigen og Koleraen« findes følgende Beretning: »... først mange Aar senere mødtes vi (d. e. »Lange Nik« og *Bergsøe*) under ret ejendommelige Forhold. Det var paa Universitetets store Trappe. Jeg havde lige forsvaret min Doktordisputats og kom, omringet af Venner og Opponenter, ned ad den, medens han langsomt steg op. Uvilkaarligt standsede vi begge og saae et Øjeblik paa hinanden; men den, der blev blodrød i Ansigtet, var ham«. Hertil blot den faktiske Oplysning, at *Bergsøe* disputerede for den filosofiske Doktorgrad Fredagen den 7. Oktober 1864, og at jeg er i Besiddelse af et Brev fra min Broder Nicolai af 10. s. M., hvoraf det fremgaar, at han Fredagen den 7. var til Middag hos vor Farmoder paa Lindegaard, 7 Mil fra København, hvor Spisetiden var Kl. 4, medens der ikke i Brevet findes nogensomhelst Antydning af, at Nicolai i den nærmeste Tid havde været i Kjøbenhavn.

Det følger af sig selv, at en Pensionsanstalt som den Hammerichske, hvor vi vistnok vare omtrent 25 ældre og yngre Drengene samtidig, ikke kan blive en fuld Erstatning for et Hjem. Hvis *Hammerichs* vilde have givet os Alle stadig Adgang til deres daglige Værelser, vilde de derved kun have opnaaet at ødelægge deres eget Hjem. Men paa de Tider, hvor vi havde Adgang til dette Hjem, var Modtagelsen altid den hjerteligste. Det var Husets Skik, at vi een Dag om Ugen efter Bordet kom ind at drikke Kaffe i Dagligstuen; paa Pensionærernes Fødselsdage var der altid Kage, og naar nogen af os ikke havde noget Sted at

gaa hen om Søndagen, og *Hammerichs* ikke vare ude, tilbragte de Eftermiddagen i Familien. Sin Fødselsdag den 4. December havde *Hammerich* særlig helliget Pensionærerne. Vi spillede da, nominelt til Ære for Fødselsdagen, men i Virkeligheden mest til vor egen Fornøjelse, Komedie i Husets daværende tre Fags Sal, hvor der blev opstillet et Theater, som vi lejede ude i Nyboder hos en Holmens Mand, der var søgt til alle private Komedier ligesom *Madame Madsens* Maskeradegarderobe i Pilestræde. Jeg erindrer, at vi have spillet »Den pantsatte Bondedreng« og »Det arabiske Pulver«, og selv efter at jeg var bleven Student, har jeg spillet med i disse Forestillinger. Efter Forestillingen var der et festligt Aftensmaaltid, hvor vi fik Punch, og hvor der almindeligvis var en til Anledningen forfattet Sang. Til en af disse Fødselsdagsfester havde *Lerche* i en Alder af vist kun 16 Aar komponeret en Række meget smukke Variationer over »Vift stolt paa Coudans Bølge«, som han spillede, da vi satte os til Bords.

Vore Indtryk af Tidens Rørelser fik vi bl. a. af »Færelandet«, der almindeligvis blev stukket ind ad Spisestuedøren om Aftenen, naar vi sad og drak The, og som vi da læste, inden det kom ind i Dagligstuen. Mången Gang hændte det jo, at der i Stedet for Bladet kom en Seddel med Underretning om, at det var blevet beslagnet. Ogsaa dette gav et Indtryk af de offentlige Forhold og Tilstande.

Af alle Søndage Aaret rundt vare de bedste de Søndage om Vinteren, naar Bedsteforældrene fra Helsingør havde forlagt deres Opholdssted til Kjøbenhavn. Da Grandpapa efter sin Udnævnelse til Direktør for Øresunds Toldkammer vedblev at være Deputeret i Direktionen for Statsgjælden og den synkende Fond, hvor »de udenlandske Betalinger« var hans særlige Departement, maatte han have en Aftrædelseslejlighed i Kjøbenhavn, og da han altid var vant til at dele alle Goder i Livet med sine Nærmeste og andre Frænder og Venner, havde han lejet 1ste Sal i Gaarden Nr. 278 D (nyt Nr. 6) i Dronningens Tværgade, hvor

Familien fra Helsingør da opholdt sig et Par Maaneder om Vinteren. Ogsaa udenfor disse Vintermaaneder var det os til stor Glæde, at Grandpapa havde den Lejlighed i Kjøbenhavn. Han kom nemlig med regelmæssige Mellemrum et Par Dage ad Gangen til Kjøbenhavn for at varetage sine Forretninger i Statsgjældsdirektionen, og saa kom vi To i det mindste een Gang hen at spise til Middag hos ham. Ofte vare vi der, naar han skulde afrejse til Helsingør, og det var da en fornøjelig lille Scene, der stadig gjentog sig imellem Grandpapa og hans trofaste Tjener *Johan Jacobsen*. »Have vi nu Alting med, Johan?« sagde Grandpapa. »Jo, Kufferten og Magasinet ere pakke- de, og Portefeuillerne ere komne ned i Vognen«. Derpaa stillede de sig op overfor hinanden, og Johan begyndte sin Examination, hvor hvert Spørgsmaal af Grandpapa blev besvaret med at føle paa den vedkommende Lomme. »Har Excellencen Uhret? — og Brevtasken? — og Nøglerne? — og Pengene?« Hvad den sidstnævnte Post angaaer, erindrer jeg, at Grandpapa aldrig saaes at have nogen Pung, hvorimod han i venstre Buxelomme bar en flad Pakke med Sedler.

Mange kjære Bekjendtskaber og mange Venskaber skrive sig fra de 6 Skoleaar; men det er mig ikke ganske klart, med hvem vi vare i Klasse fra Begyndelsen, og med hvem vi bleve rystede sammen under de vexlende Tider. Der var *Rudolf Frimodt*, *Chr. Richardt*, *Carl Studsgaard*, *Wadsted Goos*, død som Herredsfoged i Stege, *Chr. Petersen*, Læge i Kolding, *William Skram*, senest Præst i Damsholte, *Theodor Linde*, senere Overretsassessor i Kjøbenhavn, *Chr. Dahlenborg*, senest Rektor i Aarhus, *H. Halkier*, Kontorchef i Finantsministeriet, *N. Bjerre*, Overauditør og fhv. Herredsfoged i Vinding Herred, *Th. Hørring*, Kvæstor ved Universitetet, *J. Vahl*, død som Stiftsamtmand i Aalborg, *Henrik (Harry) Thalbitzer*, ældste Søn fra Cathrinebjerg, død som Byfoged i Ringsted. Iblandt de første Klassekammerater var *Theobald Stein*, den senere Billedhugger; han forlod Skolen tidlig for at gaa til Kunst-

akademiet. Han var, som hans Kunst, fin og nobel. *Chr. Richardt* viste allerede i Mellemlklasserne Tegn til den senere saa rigt udviklede digteriske Begavelse. *W. Goos* var et af de bedste Hoveder, jeg nogensinde har kjendt: uden synderlig Anstrengelse kunde han lære hvadsomhelst, og hver Morgen samledes om ham en Skare Kammerater, der bad om hans Hjælp til at tyde et eller andet vanskeligt Sted i en latinsk eller græsk Forfatter.

Af offentlige Begivenheder i min Skoletid erindrer jeg først en, der forefaldt lige efter, at vi vare komne i Skole. Det var Søndagen den 2. Oktober 1842, at Kongen overleverede Afdelingerne deres nye Dannebrogspaner, der da vare indførte for hele Hæren. Min Onkel *Just Thiele*, der var Bibliothekar ved Kongens Haandbibliothek, som havde Lokale i Christiansborg Slots Mezzaninetage, havde indbudt os til derfra at see Højtideligheden. Foran Indgangen til »Dronningens Trappe« var der rejst et Telt, hvor Kongen stod, omgivet af Prindsere og høje Officerer, og der fremtraadte saa Afdelingernes Chefer med Deputationer af deres respektive Korps og modtog af Kongens Haand deres Paner, hvorefter Kongen holdt en Tale til dem, i hvilken han udtrykkelig fremhævede, at det var Dannebrog.

Den anden historiske Begivenhed, som jeg erindrer, var *Thorvaldsens Død og Begravelse*. *Nicolai* og jeg, der Søndagen den 24. Marts 1844 havde været til Middag hos *Vilhelm Thieles*, fik af ham Billetter til det Kgl. Theater for at see »Griseldis«, et romantisk Skuespil af den tyske Forfatter *Friedrich Hahn* (Münch-Bellinghausen), der gjorde ikke ringe Lykke i Kjøbenhavn. Efterat vi havde gennemgaaet den sædvanlige Skjærsild med at vente en god Stund i Række foran Theatrets Indgang og tilkjæmpet os Billetterne, efterat vi endelig vare komne ind i Forsalen og vare slupne saa betids ind i Parterret, at vi kunde faa et Par af de ikke mange Siddepladser, begyndte Forestillingen i det gamle Britannien. Den var ikke skredet ret langt frem, da vi i en Mellemakthørte Bevæ-

gelse i 1ste Parket og saae *Thorvaldsens* hvide Hoved bøje sig ned, hvorpaa han blev baaren ud af Theatret. At han var død, fik vi først at vide Dagen derpaa. *Thorvaldsens* Begravelsesdag den 30. Marts var en Sørgefest for hele Kjøbenhavn. Nicolai og jeg havde faaet Indbydelse til at see Sørgetoget hos Grandmamas Svoger *Hans Kramer*, der boede ovenover Gammeltorvs Apothek paa Hjørnet af Nytorv og Frederiksberggade. Uforglemmeligt er mig det Syn, da Toget med Kronprinds *Frederik* i Spidsen kom til Syne ved Nygades Udmunding i Torvet og saa svingede om imod Nørregade. Hvad maa det ikke have været for dem, der havde Plads i Frue Kirke, da Toget skred derind, og da Tonerne af *Hartmanns* mægtige Sørgemarche første Gang lød igjennem den Kirke, hvor den saa mange Gange senere har lydt ved fortjente Landsmænds Jordefærd!

I Sommeren 1845, i Dagene fra den 18. til den 22. Juni, aflagde Kong *Friedrich Wilhelm IV* af Preussen et Besøg hos Kong *Christian VIII*. Torsdagen den 19. Juni var der stort Galataffel i Christiansborg Slots Riddersal. Nicolai og jeg fik af Grandpapa Billetter til at see denne Festlighed fra Salens Galleri. Det var jo saaledes i Fugleperspektiv, at vi saae den fremmede Konge, den første, jeg havde seet af den Slags; imponeret blev jeg ikke, hvorimod han særlig gjorde Indtryk af stærk Appetit. Derimod saae jeg et hvidt Hoved med en mægtig Pande, der selv i dette Perspektiv gjorde et stort Indtryk; det var *Alexander von Humboldt*, hvem den intelligente *Friedrich Wilhelm* med fin Takt havde medtaget i sit Følge ved Besøget hos vor aandsbeslægtede Konge. Man fortalte, at *Humboldt* ved en Udflugt Dagen i Forvejen i Jægersborg Dyrehave som de største Mærkværdigheder havde beundret de blomstrende Hvidtjørn paa Eremitage-Plænen og Grupperne af de høje Ædelgraner ved Klampenborg.

I Sommeren 1846 foregik to Begivenheder, der vakte stor Glæde hos Flertallet af det danske Folk: under 8. Juli udstedte Kong *Christian VIII* det aabne Brev, der

fastslog Slesvigs fælles Arvefølge med Kongeriget, og under 18. August afskedigede Kongen Prinds *Frederik* af Augustenborg som Statholder og kommanderende General i Hertugdømmerne. Da nu Kongen den 8. Oktober kom hjem fra sin sædvanlige Sommerrejse i Hertugdømmerne, blev han modtaget med stor Begejstring af Kjøbenhavns Befolkning. Fader var netop den Dag i Kjøbenhavn og gik med Nicolai og mig ud paa Langelinie, hvor vi saae Kongen og Dronningen ankomme paa Dampskibet »Hekla« under Kanonerens Torden og gaae i Land under Folkets Jubel. Lidt senere gik Fader med os hen paa Amalienborg Plads, hvor vi saae en lang Procession ankomme. En Deputation med Professor *Rasmus Nielsen* som Ordfører gik ind paa Kongens Palæ, en Sang blev afsungen, og Kongen traadte frem i det midterste Vindue i Stueetagen og takkede for den ham bragte Hyldest. Hele densne Festlighed, Demonstrationens udpræget nationale Karakter, og ikke mindst Kongens skønne Hoved, hans værdige Fremtræden og hans kraftige klare Røst gjorde et dybt Indtryk paa mit unge Sind, der allerede den Gang var stærkt grebet af de nationale Rørelser.

Saaledes gled Skoleaarene efterhaanden. Efter Sommerferien 1846 kom jeg op i øverste (1ste) Klasse, der var toaarig, og hvor der altid var et vist Skjel imellem det ældste Hold, »Kandidaterne«, og det yngste, »Proletarerne«. Ikke at der fandt Rivninger Sted imellem de to Hold, men de smeltede dog aldrig helt sammen. Af »Kandidaterne« fra Aargangen 1846—47 har jeg ikke senere staaet i nærmere Forhold til Andre end *Gotfred Rode*, og det var af Grunde, der laa udenfor Klasse-Kammeratskabet.

Saa kom det mærkværdige Aar 1848. Den 21. Januar om Morgenen rygtedes det, at Kong *Christian VIII*, der havde ligget syg i et Par Uger, var død den foregaaende Aften. Skolen fik fri — i alt Fald øverste Klasse — og jeg begav mig paa Vandring ind ad Byen til. Allerede strax efter at være kommen over Knippelsbro mødte jeg en Afdeling Soldater; enhver Afdeling skulde møde paa sin

Allarmplads for at aflægge Ed til den nye Konge. Paa Christiansborg Slotsplads hørte jeg gamle *Stemann* udraabe Kong Frederik VII og saae den nye Konge træde ud paa Slottets Altan og hilse; og saa gik jeg hen paa Universitetspladsen, hvor Studenterkorpset stod opmarcheret, og hvor man ventede, at der »vilde skee Et eller Andet«. Overhovedet vare Forestillingerne om Øjeblikkets Betydning naturligvis ikke afklarede hos en Ungersvend som mig, der endnu havde nogle Maaneder til 17 Aars Alderen; men Begejstringen for det Nye, som dagedes, var oppe hos os Alle. I de bevægede Martsdage sydede og gjærede det jo i alle os Studenterspirer, der af vore forhenværende Klassekammerater hørte om, hvorledes de vare med i Bevægelsen. Vi prøvede paa at bede os fri fra Skolen; men *Hammerich* nægtede det meget fornuftigt og foreholdt os rolig og bestemt, at vor Tid til at være med i offentlige Bevægelser først kom, naar vi havde passeret Skjellet mellem Skolediscipel og Student. Naturligvis vilde *Hammerich*, der selv var begejstret trods nogen, ikke lægge Baand paa vort fædrelandske Sind, og naar vi vare ude i vore Fritider, saae vi baade Bevægelsen i Gaderne og Soldaternes Afmarche, og Aviserne fulgte vi med den mest levende Interesse.

Dimittenderne fra Borgerdydskolen paa Christianshavn 1848 vare foruden mig: *Chr. Dahlenborg*, Rektor ved Aarhus Kathedralskole, *Adolph Fogh*, Amtsforvalter i Holstebro, *Rudolf Frimodt*, Sognepræst ved Johanneskirken, *Wadsted Goos*, Borgmester og Byfoged i Stege, *Heinrich Halkier*, Kontorchef i Finantsministeriet, *Fr. Hansen*, Expeditionssekretær ved den Kgl. Staldetat, min Broder *Nicolai Holten*, Sognepræst til Torning og Lysgaard, *Adolph Marschall*, Læge i Stubbekjøbing, *Chr. Petersen*, Læge i Kolding, *Chr. Richardt*, Præst paa Vemmetofte, *Carl Studsgaard*, Overkirurg ved Københavns Kommunehospital og *Reinh. Schwensen*, Ejer af Helgenæs ved Nakskov, senere Bibliothekar i Studenterforeningen.

Den 30. September modtog vi af *Hammerichs* egen Haand, hver især under fire Øjne, vore Testimonier.

En af Forberedelserne til Artium var Indkjøb af en høj Silkehat; Studenterhuer vare paa den Tid ukjendte. Der blev i Krigsaarene gjort nogle Tilløb i den Retning; men det blev kun til Anbringelsen af en Kokarde paa en Hue, snart af den ene snart af den anden Form. En anden væsentlig Forskjel fra Nutidens Klædedragt var den, at Spidskjolen egentlig var det mest benyttede Klædningsstykke. Man sled sin gamle Kjole op paa Forelæsninger og i Foreningen.

Mandagen den 2. Oktober 1848 vandrede vi med *Ba-*dens dansk-latinske Ordbog under Armen op ad Universitetstrappen; den latinske Stil var altid den første skriftlige Prøve. Den mundtlige Prøve begyndte Fredagen den 13. Oktober. Her var for os det første Fag ogsaa Latin. Det var ingen ringere end *Madvig* selv, der examinerede os. Løverdagen den 21. Oktober fik vi vore akademiske Borgerbreve af Aarets Rector magnificus, den theologiske Professor (senere Biskop) *Engelstoft*. Han var som bekjendt aldeles usædvanlig lille af Væxt. Da vi traadte ind i Konsistoriets Sal, stod han bagved et stort Bord, hvor Borgerbrevene laa færdige til Udlevering, og man kunde næsten ikke see andet af Hans Magnificents end hans Hoved og Pibekraven. Men trods sin Lidenhed holdt *Engelstoft* til os en meget alvorlig Tale, hvoraf jeg bed Mærke i nogle Ord, der omtrent lød saaledes: »Den sande Frihed bestaaer i en villig og fuld Opfyldelse af Lovene«. Det smagte ikke os unge Frihedshelte; men mangan Gang i mit Liv har jeg følt, at der ved Siden af det unægtelig Paradoxale i Sætningen er et Sandhedsmoment i den, som det ikke skader at indprente unge Mennesker.

Midt i Examenstiden, den 5. Oktober, fandt en Begivenhed Sted, der naturligvis, trods Optagetheden med Examen, i høj Grad tog de Unges Interesse fangen, nemlig Valgene til den »grundlovgivende« Rigsforsamling (Adjektivet er ikke korrekt, da Forsamlingen ikke skulde give

nogen Grundlov, men kun raadslaae om Indholdet af den Grundlov, som Kongen eventuelt vilde give), og for os Borgerdydianere saa meget mere, som Magister *Hammerich* stillede sig i Kjøbenhavns 1ste Kreds. Modkandidaten var Oberstløjtnant *J. A. Fibiger*, der i Sommerens Løb havde organiseret en Folkevæbning til Kystværn paa Laaland og Falster. Jeg var tilstede ved Valghandlingen i Christiansborg Slots Ridehus. Valghandlingen var offentlig ligesom nu; men der var en Skranke imellem Vælgerne og Tilhørerne. Enhver, der har kjendt *M. Hammerich*, vil kunne forestille sig, hvorledes han fremtraadte paa Tribunen: ganske bleg og holdt sin vel forberedte Tale med høj og sikker Røst. Han blev valgt med Glands. Som Medlem af Rigsforsamlingen arbejdede han bl. a. særlig for Grundlovens sproglige Affattelse og gode danske Ords Anvendelse. Det skyldes saaledes ham, at Ordet »Udvalg« kom i Stedet for det franske Komitee eller — som det af Nogle var foreslaaet — det svenske »Udskud« (utskott). Han stillede sig ikke ved noget senere Valg og undgik endog med Flid enhver aktiv Optræden i politisk Retning, skjøndt han med Liv og Sjæl tilhørte det national-liberale Parti, og skjøndt hans Hus i mange Aar var et Samlingssted for Partiets bedste Mænd, af hvilke *C. C. Hall* og *Georg Aagaard* vare besvoglede med ham og hørte til Husets nærmeste Kreds.

STUDENTERLIV OG STUDIEAAR

Da *Nicolai* og jeg vare blevne Studenter, flyttede vi ind i den Hyllestedeske Gaard i Amaliegade Nr. 158 (nyt Nr. 3) i Sidehuset til venstre. Stedet var valgt med særligt Hensyn til, at Faders Onkel, Kammerraad og Overbogholder i Nationalbanken *Hans Kramer*, hvis Hustru *Ane Birgithe Elisabeth* født *Mangor* (Tante Anse) efter 36 Aars Sygdom var død den 8. Juni 1845, boede der i Huset med sin Søn, den senere Overretsassessor *Ludvig August Kramer*, og sin Datter *Louise Kramer*. Vi havde to meget hyggelige Værelser, og vor Opvartning besørgedes af et ældre Ægtepar ved Navn *Gjemsøe*, der boede ovenover vore Værelser og vare ansatte som Bademester og Bademesterinde ved det russiske Dampbad i Baghuset. Efterat Dampbadeanstalten i Amaliegade var ophævet, fik vi gamle *Gjemsøe* som en Slags Huskarl til at gaa Ærinder, børste Tøj og deslige; han vedblev dermed, indtil han døde. Her levede vi halvsjette Aar, her havde »Oasen« sin bedste Tid, og her kom mange jevnaldrende til os. *Bretton* sagde en gang, at naar han følte Trang til lidt Familieliv, saa gik han en Aften ud til os i Amaliegade. Forældrene og Bedsteforældrene udstyrede vor lille Ungkarlebolig paa det Hyggeligste; af Bedsteforældrene fik vi hver en Mahogni Sekretær.

Det var med en stolt Følelse, at jeg første Gang indtraadte i de gamle forrøgede Lokaler, som Studenterforeningen dengang beboede paa Hjørnet af Boldhusgade og

Admiralgade, satte mig tilbords i den meget spartanske Spisestue og selv bestilte, hvad jeg vilde have til Middag. Om Eftermiddagene var der livligt i den store Hjørnestue; i en Kreds af Ældre, som jevnlige samledes dér, blev jeg indført af min tidligere Historielærer *Brix*; der var gamle *Carl Borggaard*, Digter af mangfoldige Soldeviser og i mange Aar Foreningens Senior perpetuus, Auditor *Hilmar Finsen*, den senere Landshøvding paa Island, Overpræsident i Kjøbenhavn og Indenrigsminister, Cand. juris. *Carl Sporon*, senere Assessor i den københavnske Overret, Cand. juris *C. Liebe*, den senere Højesteretsadvokat og Landstingsformand, og vistnok adskillige flere; det næste Aar, da *Carl Holten*, der havde været Docent, inden han blev Student, havde taget Artium og var indtraadt som et glimrende og i mange Aar ledende Element i Studenterforeningen, sluttede ogsaa han sig til Kredsen. Som en Komet omkring dette faste Stjernebillede kredsende den bekjendte stridbare Sprogmand *I. Levin*, der altid bragte Liv, men aldrig Fred, ind i Samtalerne, som da ikke sjældent kunde ende med, at *Brix* sagde: »Jeg vil raade Dem, Hr. *Levin*, o. s. v.«. En hyppig Gjæst i Kredsen var ogsaa den bekjendte Geograf *Edvard Erslev*, der ved Siden af sine store Kundskaber havde nogen Tilbøjelighed til at ville synes mere vidende, end han virkelig var. En Dag blev der talt om den store Søslinge og om det Spørgsmaal, hvorvidt der muligvis eksisterede et saadant Dyr. Da *Erslev* udtalte, at han havde læst hele Søslingens Literatur og var sikker paa, at Dyret ikke eksisterede, og da *Borggaard* med sit ejendommeligt tørre Lune spurgte, om han ogsaa havde læst *Macaulays* Bog om Søslingen, svarede *Erslev*: »Ja, jeg har gennembladet den, men kan ikke finde, at den rokker, hvad jeg har udtalt«. *Macaulay* har selvfølgelig aldrig skrevet et Ord om Søslingen.

I Vinteren 1848—49 fik Livet i Studenterforeningen et ejendommeligt Tillæg derved, at alle Medlemmer af den grundlovgivende Rigsforsamling som Foreningens Gjæster havde Adgang til Foreningen. Af dem, der jevnlige benyt-

tede denne Indbydelse, erindrer jeg særlig den jydsk Bonde *Ole Kirks* ærværdige Skikkelse og den meget talende og stærkt disputerende laalandske Bonde *Hans Olesen*.

Fra de første nordiske Studentermøders Tid var den Skik bleven indført hvert Aars 13. Januar ligesom de svenske og vistnok ogsaa de norske Studenter at fejre Festen »til Fædrenes Minde«, ved hvilken de første Sange og Taler ufravigelig gjaldt »Mindets Bæger« og »Løftets Bæger«. Den første Gang, Festen fejredes i min Studentertid, den 13. Januar 1849, stod den i den store Sal paa Skydebanen. Denne Festaften er bleven særlig uforglemmelig for mig ved *Chr. K. F. Molbechs* storslaaede Sang til »Mindets Bæger«, der med de første Linier stærkt og sikkert anslog Stemningen:

»Vender Tanken en Stund fra det festlige Lag, fra
Forventningens spirende Vaar
hen til Fortidens Nat, hvor bag Glemselens Sky
Mindets ensomme Maane kun staaer«.

og saa i store kraftige Træk gennemløber Minderne fra det svundne Aar.

»Løftets Bæger« blev indledet med *Plougs* Sang:

»Ungdomsmodet slaar med sine Vinger«,

et rigtig karakteristisk Udtryk for den Stemning, som vi Gamle kort betegner med Ordene »fra otte og fyrre«.

Imidlertid vare Forberedelserne til næste Foraars Felttog begyndte. I Flaadens Leje rustedes der paa Kraft, og med Begejstring saae vi Unge i de tidlige Foraarsdage 1849 de prægtige Krigsskibe sejle ud til Kamp.

I den militære Højskole, det gamle »Gjethus« (af »Giesshaus«) der hvor nu Tordenskjoldsgade udmunder i Kongens Nytorv, havde en Forening indrettet et Kontor, hvor man kunde faae paalidelige Underretninger fra Krigen, og hvorfra der udsendtes de smaa Skillingsblade, der blev den første Spire til »Dagbladet«. Da jeg Løverdagen den 7. April ved 4-Tiden paa Vejen fra Amaliegade til Studentersforeningen kom der forbi, stod en stor Mængde Menne-

sker udenfor dette Kontor; jeg nærmede mig og spurgte hvilke Efterretninger der vare ankomne; man vidste det ikke rigtig, men det var noget slemt angaaende Krigsskibene. Jeg ilede op i Foreningen, og kort efter kom *Hilmar Finsen* med det nyeste Skillsblad; han stod i Døren mellem Klaverstuen og Hjørnestuen og læste for os den frygtelige Efterretning om Ulykken i Ekernefjorde Fjord: »Christian VIII« var sprungen i Luften, og »Gefion« var tagen af Fjenden! Da jeg gik hjem, saae jeg Folk flokkes rundt omkring paa Gaderne i smaa Grupper, men stille, uden Støj og Skrig, kun dyb Sorg og dyb Alvor læstes paa alle Ansigter. Skjøndt Nicolai og jeg faa Dage efter skulde op til 2den Examens 1ste Del, bleve vi enige om, at vi strax burde rejse, den ene til Forældrene i Skudløv, den anden til Bedsteforældrene i Helsingør, for at bringe dem Efterretningen saa lempeligt som muligt.

Efter Examen rejste vi hjem og tilbragte den Maanedes Ferie, som fulgte derefter, i Skudløv Præstegaard, som hele Familien stærkt optagne af Forberedelserne til Bedsteforældrenes Guldbryllup den 15. Maj.

Da vi i Efteraaret 1849 havde taget 2den Examens 2den Del, skulde vi begynde vore Embedsstudier. At Nicolai blev Theolog, var grundet i en dyb kristelig Trang hos ham. At jeg skulde være Jurist — ja, det havde jo altid været som en stiltiende Forudsætning i Familien og hos mig selv, og nu, da det offentlige Liv var vaagnet, øvede Tanken om en Gang at kunne komme til at deltage deri en stærk Tiltrækning paa mig.

Den 19. Marts 1850 opførte Studenterforeningen paa Hofteatret *Holbergs* »Ulysses von Ithacia«, hvor jeg havde den Ære at spille den skønne Helene.

Jeg erindrer det, som var det skeet igaar, at jeg sad i Studenterforeningens Spisestue og

»nød min For- og min Eftermad
til allerbilligste Pris«.

da gamle *Liebenberg* kom hen til mig og spurgte mig, om

jeg vilde spille Helene, at jeg da i ungdommelig Kaadhed svarede, at jeg hellere vilde spille Ulysses, og at *Liebenberg* hertil ganske tørt bemærkede, at det kunde *Mantzius* vist gjøre bedre, hvorpaa jeg med Tak modtog den mig tiltænkte Rolle. Prøverne, der holdtes paa Salen i Boldhusgade, vare en Kilde til uendelig Morskab for mig unge Fyr, endnu ikke 19 Aar gammel, der kom ind iblandt gamle drevne Studenterskuespillere som *Kr. Mantzius*, *O. Zinck*, o. s. v. Og selve Forestillingen var de ustyrligste Løjer. *Mantzius* med en stor tydsk Accent var en kostelig Ulysses; *Zinck* spillede Chilian med en gemytlig Tørhed af stor Virkning; *Liebenberg* med lange gule Lokker og et tykt Lag Sminke paa sine magre Kinder var en bedaarende Prinds Paris; *Ernst Bruun*, den senere Justermester, en af Studenterkomediernes ypperste Kræfter, spillede *Marcolfus* i Costume og i Stil som den Holbergske Henrik; Studenterkomediernes prima donna assoluta i ældre Dameroller *Carl Høegh-Guldberg* og den snart efter saa berømte Komponist *Peter Heise* opførte som *Penelope* (af *Mantzius* gjennemgaaende udtalt *Pene-Loppe*) og *Rosimunda* en særdeles drastisk Skjændescene; *L. Eckardt*, der nærede en uslukkelig Interesse for Skuespilkunst og vistnok sad inde med store Kundskaber i den Retning, men aldrig kunde trænge igjennem, da han senere prøvede sine Kræfter ved det Kgl. Theater baade som Skuespiller og Sanger, var en majestætisk Juno; *Fürste*, den senere Overlæge ved Oringe Sindssygeanstalt, var en fortræffelig Kammerkidsken baade hos Juno og hos *Dido (VOLTelen)*; *Didos* andet Tyende *Rasmus* kunde ikke være i bedre Hænder end hos *Wengel*, der spillede Rollen med en bred sjællandsk Dialekt; *Carl Borgaard* gav *Kejser Asverus* med en ubetalelig tandløs Idiotisme; *H. Finsen* fremtraadte som *Hververen* i Borgeruniform fra Fyrerne, men dertil med *Pidskeparyk* og gjorde stor Lykke ved Oplæsningen af *Proklamationen* med nogle vel anbragte Fejllæsninger. Af de andre Skuespillere virkede »*Mathematik-Petersen*« og *C. Grove*, den senere Højskoleforstander, ved deres blotte

Fremtræden som den mægtige Kong Mithridatis af Mundiæ, som boede i et Guldslot og skulde møde med sin sølvskjoldede Armee, og den 7 Alen og en kvart lange Hølophernes; *Petersen*, en lang, tynd, og i alle Maader ukriegerisk udseende Person, og *Grove*, sikkert Foreningens mindste Medlem. Det er en Misforstaaelse af Traditionen, naar *Axel Sørensen* i sin Bog om Studenterkomedien betegner *Grove* som »ualmindelig spinkel og lavstammet«; det sidste er rigtigt, det første ikke; han var nærmest, hvad man vilde kalde »en lille Prop«. Hvad min egen Ringhed angaar, har jeg at berette, at jeg uden egen Skyld optraadte med et Ydre, der slet ikke svarede til Beskrivelsen i selve Stykket: »liigere en Joremoer, end saadant een, som Gudinderne skulde misunde for hendes Deylighed«. Da jeg var paaklædt, kom jeg under Theaterfrisør *Hoppensachs* Behandling, jeg fik den obligate høje Pudderparuk paa, og saa sminkede og malede han mig, uden at jeg kunde see, hvad han foretog sig. Da han saa rakte mig et Spejl, saa jeg deri den nydeligste unge Rokokko-Dame; jeg protesterede i Henhold til Textens Beskrivelse af *Helenes* Yndigheder, men han var saa tilfreds med sit Værk, at han nægtede at fordærve det, og i den Skikkelse optraadte jeg altsaa. Da jeg i 1ste Akts 3die Scene traadte ind paa Scenen, ledsaget af »min allerkiereste Øllegaard« (min senere Svoger *Chr. A. Nielsen*), kom jeg til at kaste et Blik op paa Hofdamelogen, der var fuld af literære og videnskabelige Notabiliteter og midterst iblandt dem ingen ringere end *J. L. Heiberg*. Det kneb et Øjeblik; men jeg tog mig i det og afleverede mine sentimentale Repliker, og da *Prinds Paris* bortførte mig, tog jeg Applaus paa et vældigt Hvin. Efter Forestillingen samledes de Medvirkende til et Sold hos Restauratør *Beckmann* paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Silkegade. Der var lige saa lystigt som paa Scenen, og dermed sluttede min første og eneste Deltagelse i Studenterforestillingerne.

Den 27. Marts 1850 fyldte Grandpapa 75 Aar. Men den kjære gamle Mand var svag — Sygdommen var en Forber-

ning af Hjerteklappen — og blev bestandig svagere. Endnu paa Grandmamas Fødselsdag den 2. Maj vare flere af Slægten samlede i Helsingør; men et Par Dage efter forværredes Tilstanden saaledes, at Fader over Hals og Hoved rejste til Helsingør og naaede dertil, medens den Gamle endnu levede. Søndagen den 13. Maj tog Nicolai og jeg med Dampskibet til Helsingør; omtrent midtvejs mødte vi det andet Dampskib, hvor vi saae *Wilde* staae paa Dækket og pege paa Flaget, der blev sænket paa halv Stang. Vi vidste saaledes inden vi naaede Helsingør, at Grandpapa var død, og da vi kom dertil, saae vi det smukke gamle Ansigt ligge paa Pudden blegt og koldt, men med et mildt smilende Udtryk. Den 21. Maj fandt Bisættelsen Sted i Helsingør.

Medens jeg i August 1849 kun var een Gang som passiv Besøgende paa det Marked, der afholdtes i Rosenborg Have, og ikke tog nogen aktiv Del i Festerne ved Tropernes Indtog i September s. A., tildels vistnok paa Grund af den lige forestaaende Examen, var jeg som medvirkende Kor-Sanger ved den store Høstfest i Rosenborg Have tilstede hver af de 3 Dage, Fredagen den 30. og Lørdagen den 31. August samt Søndagen den 1. September. I et Brev har jeg givet en Beskrivelse, der er langt udførligere, end jeg har fundet den i *Datidens Blade*, der endnu ikke havde lært den senere saa stærkt udviklede Reporterstil. Alle Gangene vare oplyste med brogede Lamper og Festblus, og over Springvandet var der anbragt en stor Lysekroner af brogede Lamper. Omkring Springvandet var der Marked med forskellige Boder (Urtebod, Blomsterudsalg, Bageri, Vinstue o. s. v.), i Brøndsalen var der Bazar med Damarbejder, Galanterivarer, Malerier o. s. v. Rundt om i Gangene var der Konditorier, forskellige Hazardspil (dog ikke om Penge) og ikke mindre end tre Theatre, et til Vaudeviller, et til Pantomimer og et til Marionetter. Imellem Indgangene fra Kronprindsessegade og Slottet var der en stor Høst-Trofæ, og i Officersgangen en Visebutik og en »Løgner«. I Visebutikken, hvor Viserne

ikke blot bleve solgte, men ogsaa sungne, udmærkede sig navnlig en ung Mand ved Navn *Borre*, ansat i Marine-ministeriet; det fortaltes, at han havde gjort stor Lykke hos Kongen, da denne besøgte Butiken. »Løgneren« var en Mand, der sang forklarende Vers til en Række Billeder, ophængte som et Banner paa en høj Stang, en dengang almindelig Maade til Foredrag af »Nye og sørgelige Viser, trykte udi dette Aar«, paa Dyrehavsbakken og lignende Steder. Det Festligste ved Festen var imidlertid Exercer-pladsen, der for Tilfældet var sat i Forbindelse med Haven. Med Ryggen imod Slottet var rejst en mægtig Trofæ af gamle og nye Vaaben, bevogtet af udstoppede Mænd, iførte Harnisker og bevæbnede med Hellebarder og Sværd, alt fra Tøjhuset. Overfor denne Trofæ, altsaa med Ryggen mod Gothersgade, var rejst et Theater, og foran Garder-kasernen en stor Tribune til Musikerne og Sangerne. Hele Pladsen rundt var der opstillet Mindestøtter over de Faldne med Indskrifter i Transparent og over hver Støtte en Trefod med Blus, imellem Mindestøtterne brændte Begfakler. Den Indskrift, der vistnok paa de Fleste gjorde det største Indtryk, var den om *Læssøe*:

»Jal for det Bedste gives maa det Bedste:
 For Danmarks Held er ingen Priis for høj.
 Vi tabte *Meget*, Fremtiden *det Meste*.
 Thi mod et mægtigt Fremtids-Maal han fløj«.

Hver af de tre Festaftener indleddedes der med, at Orkestret paa Tribunen spillede »Danmark, dejligst Vang og Vænge«, derefter blev der af et stort Sangkor (vi vare vist flere Hundrede) sunget en Vexelsang af *H. P. Holst* og *Gade* som Indledning til et Tableau: »Fredstiden« paa Theateret. Efter en Marche af *Horneman* vistes det andet Tableau: »Krigstiden«, efter en Hymne af *H. P. Holst* og *Rung* det tredie: »Sejren«. Saa kom den skønneste af alle de til Festen komponerede Sange, den, der er bleven staaende og vil blive staaende som en af vore kjæreste Folkesange, saalænge der er et Danmark, »hvor danske Hjerter

slaa, og hvor danske Toner klinge«, *Hartmanns* og *H. P. Holst's* »Slumrer sødt i Slesvigs Jord« og efter den det sidste Tableau: »Mindet«. Det er med en forunderlig Følelse, beslægtet med *Kaalunds* »Koraldyret lig i den dybe Sø«, at jeg tænker paa, at jeg har været med til første Gang at synge disse dejlige Toner ind i det danske Folks Hjerte. Med »Danmark, dejligst Vang og Vænge«, som hele Publikum opfordredes til at synge med, sluttede Festen. Hvor storartet Deltagelsen i denne Fest var, kan skjønnes deraf, at alene Billetsalget gav en Indtægt af 21000 Rd. = 42000 Kr. Hele Indtægten løb op til over 47000 Rd.

OASEN OG EKSAMEN

En fremtrædende Plads i *Just Holtens* Studenterliv — og i hans Erindringer — indtog »Oasen« og det dertil knyttede kammeratlige Samvær.

Det var et lille privat Studenterfund, hvis Stamme var en Kreds af Klassekammerater fra Borgerdydskolen paa Kristianshavn, og hvis Medlemmer næsten alle var Studenter fra 1848. Tanken om at samle denne Kreds i en nøjere Forbindelse opstod i Efteraaret 1850 under Samtalerne mellem *Rudolf Frimodt* og *Johannes Clausen*, som paa den Tid ofte spadserede sammen i Søndermarken, medens *Just Holten* var med til at udarbejde Lovene, som vedtoges paa en konstituerende Generalforsamling i Brødrenes *Holtens* Hjem den 15. November s. A.

Formaalet var, ifølge Lovenes første Paragraf, »dels at fremme Medlemmernes almindelige Aandsdannelse, dels at knytte dem fast til hverandre« eller, som det ved en af de følgende Sammenkomster blev udtrykt i en Tale, at stifte et »Hjem for Ungdommelighed, Aand og Venskab« — et Program, som *Just Holten* senere i en *Vise* udformede yderligere:

. . . grunde de vilde
Hjemsted for Ungdom, Venskab og Snille,
hæve Sindet højt over Jord,
træde frejdigt i Aandernes Spor
med Tanker stærke og Sange milde.

Oprindeligt blev det vedtaget at kalde Samfundet for »Fostbrødrelaget«, Titlen paa en Sang af *Johannes Clausen*, som blev omdelt ved det følgende Møde — den 25. November hos *Frimodt* paa Materialgaarden ved Frederiksholms Kanal — og bl. a. indeholdt Linierne:

Et Aandens Fosterlag lad os da knytte,
vi Sønner af den blide Herthas Ø,

Ideens Vexel til vort Held at bytte,
saa at der spirer mangt et aandigt Frø.

Ved samme Lejlighed blev imidlertid tilsidst følgende Sang af *Christian Richardt* afsunget:

»Naar en Araber eller Tyrk,
forfulgt af hede Vinde,
paa Rejsen i den golde Ørk
Oaserne mon finde,
saa gjenseer han det ferske Vand,
hvor Blomsten Øjet glæder,
og under Palmen hviler han,
mens trygt Kamelen æder«.

»Og har den tørre Politik,
der som en Samum fyger,
forbrændt den Fantasi, vi fik,
saa den aldeles ryger,
har vi i Prosalivets Ørk
kun sjelden seet Pegasen,
har Horizonten været mørk,
saa har vi her Oasen«.

»Her strømmer Vandet med Behag
i vore ferske Sange,
mens i vor Talers Foredrag
vi finde Blomster mange:
af Palmer faae vi ogsaa nok,
naar Palmerne man deler,
vi danne selv en skønne Flok
æsthetiske Kameler«.

»Saa lad ved vor Forenings Daab
os alle assistere,
Saluten er et Hurraraab
os selv til megen Ære:
Men vil Philistren gøre Nar
og stikle paa »Oasen« —
nu! som man raaber, faaer man Svar,
og Echo svarer: Asen!«

Dermed var Navnet givet baade paa Samfundet — »Oasen«, paa For-
manden — »Sultanen« og paa Medlemmerne — »Kamelerne«, som fra
nu af, naar de mødtes, »gav hinanden paa Puklen« og ved en ny Sam-

menkomst indstiftede en »Kamelorden«, en liggende Dromedar, støbt i Tin og ved en i Puklen anbragt Ring fæstet til et grønt Baand og saaledes egnet til at bæres paa Brystet under Møderne. Medlemsantallet var fastsat til femten. Men da enkelte ældre i Løbet af »Oasen« Levetid — Aarene 1850—56 — traadte ud og afløstes af enkelte nyoptagne, kom i alt følgende tyve — for Flertallets Vedkommende senere meget bekendte — Navne til at staa paa Medlemslisten:

Eckardt Frederik Beck, siden Godsinspektør paa Lerchenborg. *Astley Paston Cooper Bretton*, (siden Prokurator i Vestindien). *Daniel Gotthilf Moldenhawer Bølling*, (siden Læge i Ringsted). *Johannes Clausen*, (siden Biskop i Aarhus). *Ludvig Peter Fenger*, (siden Professor, Docent ved Akademiet og Stadsarkitekt), *Jens Christian Rudolf Frimodt*, (siden Sognepræst ved Johanneskirken paa Nørrebro). *Heinrich Adolph Theodor Wadsted Goos*, (siden Byfoged i Stege). *Bernt Christopher Wilkens Lind Hjort*, (siden Sognepræst i Nyborg og Provst for Vindinge og Gudme Herreder). *Hans Nicolai Holten*, (siden Sognepræst i Torning og Lysgaard). *Just Johan Holten*, (siden i Udenrigsministeriet, Dommer ved de blandede Domstole i Ægypten og Birkedommer og Skriver i Hørsholm Birk). *Jens Krog*, (siden Sognepræst for Kerteminde og Drigstrup). *Christian Albrecht Lerche*, (siden Lensgreve til Lerchenborg). *Theodor Linde*, (siden Overformynder). *Christian Axel Nielsen*, (siden Departementsschef i Krigsministeriet og Oberstlieutenant). *Jørgen Christian Fenger Oltik*, (siden Sognepræst i Ølgod og Strelluf). *Edvard Niels Christian Petersen*, (siden Sygehuslæge i Kolding). *Ernst Christian Richardt*, (siden Præst ved Vemmetofte Kloster). *Gotfred Benjamin Rode*, (siden Højskoleforstander paa Skovgaard ved Ordrup). *Reinhold Christian Bernhardt Schwensen*, (siden Bibliotekar i Studenterforeningen). *Carl Ludvig Studsgaard*, (siden kongelig Livkirurg).

»Oasen« samledes i Vinterhalvaaret til maanedlige Møder — som Regel hos Brødrene *Holten* i Amaliegade — hvorunder der saavel blev holdt Foredrag (med paafølgende Diskussion) som Oplæsninger, musiceret, spillet Komædie og soldet. I Sommerhalvaaret drog man »i Karavanen« paa forskellige Udflugter til Omegnen, som oftest til Nordsjælland, en enkelt Gang til Skuldeløv og til Ledreborg. Da flere af Medlemmerne med Tiden blev Svogre til hinanden, gav dette Anledning til adskillige »Kærestesold«, idet den, der forlovedes, baade skulde give og modtage et Sold, men samtidig — udenfor Kredsen — til det drillende Tilnavn »Forlovelsesforeningen«, som i en af sine Lovparagrafer antoges at forpligtige sine Medlemmer til at ægte hinandens Søstre. Den lille Kreds holdt imidlertid frofast sammen og fejrede navnlig Stiftelsesdagen den 15. November med megen Munterhed. Samtlige Begivenheder anførtes i en — endnu bevaret — Protokol, ligesom Sangene med Tiden samledes i en — 1853 trykt — Visebog.

Efterhaanden opløste Samværet — men ikke »Oasen« — sig af sig

HANS NICOLAI HOLTEN

JUST JOHAN HOLTEN

Efter Malerier af A. H. Hunæus 1846

selv. Baade til den 25-aarige og 40-aarige Stiftelsesfest samledes dog de Medlemmer, der endnu var tilbage, i taknemlig Erindring om, hvad dette lille og snævre Vennelag havde betydet for dem i deres Ungdom.

Særlig for *Christian Richardt*, der til det sidste deltog ivrigt i Samlivet baade som Visedigter og som Klaverspiller, fik »Oasen« — »Vrøvelandets ungdomsfriske Dal«, som han ved Lejlighed kaldte den — en særegen Betydning som Forskole til hans senere Deltagelse i Studenterlivet og hele digteriske Virksomhed.

Iblandt alle Kammeraterne var der selvfølgelig ingen, der havde saa stor Indflydelse paa mig og saa stor Betydning for min aandelige — kristelige og sædelige — Habitus som min Broder *Nicolai*. Da *Nicolai* havde baade stor Trang og stor Evne til saavel mundtlig som skriftlig Meddelelse, indsugede jeg, saa at sige uden egentlig at mærke det, Paavirkning af hans stærkt bevægede aandelige Liv. Medens jeg efter Grandpapas Død af hans Bibliothek havde udvalgt en hel Del store tykke Bøger, af hvilke mange blev en fuldkommen død Skat for mig, havde *Nicolai* valgt med langt større Beskedenhed, men med langt klarere Forstaaelse og med langt rigere Udbytte. Han havde bl. a. udtaget en hel Del af *Søren Kierkegaards* Skrifter, som han maaske allerede kjendte forud, men som i ethvert Fald fra den Tid blev en stadig kjær Læsning for ham, en Læsning, der bragte hans aandelige Liv ind i stærke Kampe. Det varede ikke længe, forinden han modtog den Paavirkning fra Grundtvigsk Side, der skulde blive bestemmende for hans kristelige Udvikling og hans kirkelige Standpunkt; men Brydningen imellem disse to mægtige Strømninger kunde til Tider ryste baade hans Sjæl og hans ikke stærke Legeme.

En Oplevelse fra de tidligere Studenteraar har præget sig fast i min Erindring som et Bevis paa, hvor langt *Nicolai* var foran mig i aandelig Udvikling. Det maa have været en af de sidste Dage i Oktober eller en af de første Dage i November 1852, at *Nicolai* og jeg begge befandt os i vor Dagligstue i Amaliegade, da en Mand paa nogle og tredive Aar traadte ind ad Døren og ønskede at tale

med *Nicolai*, hvorpaa der imellem dem førtes en Samtale, der var intet mindre end en af de første Spirer til en Sag, der nu er voxet sig stor og stærk: den københavnske Kirkesag. Sagen var den, at den ældre af de To, daværende cand. theol. *Ludvig Helweg*, den 5. Oktober under Mærket L—g i »Berlingske Tidende« havde skrevet en Artikel om Kirkenøden i Kjøbenhavn; forinden denne Artikels Offentliggørelse havde *Nicolai* under Mærket N. til »Fædrelandet« indleveret en Artikel, der blev optaget den 28. Oktober, og hvori han ikke blot havde paavist Forstædernes Vanrøgt i kirkelig Henseende ved Paavisning af Folketal og Afstande, men derhos bestemt havde peget paa det Sted, hvor der skulde tages fat: »Lad der blive bygget en Kirke paa Nørrebro, saaledes beliggende, at man kan antage, den vil blive søgt af en vid Omegn i Forstæderne. Lad der en aandelig Mand forkynde Guds Ord, og man kan være vis paa, at den Menneskefangst, Herren har forjættet sin Kirke, ligesaa lidt vil udeblive der som nogetsteds, hvor Evangeliet har lydt«. Nu havde *Helweg* paa »Fædrelandets« Kontor skaffet sig at vide, hvem N. var, og vilde nu forhandle med ham om, hvad der videre var at foretage. De To fik da dannet et Udvalg, der fremtraadte for Offentligheden med en Indbydelse af 1. Januar 1853.

I de første Dage af Februar 1851 var Kjøbenhavn atter i Fest. Krigen var nu endelig forbi, og Tropperne kom hjem; de, der kom til Kjøbenhavn, kom ikke alle paa een Gang, men en Afdeling ad Gangen. Paa Gammeltorv imellem Frederiksberggade og Nygade var der oprejst en midlertidig Triumfbue i romersk Stil af Træ og malet Lærred, rigt prydet med Danebrogsflag. Naar Soldaterne havde passeret den, marcherede de igjennem Vimmelskiftet, Amager-torv og Højbroplads forbi Christiansborg Slots Forside ind paa Ridebanen og derfra ad Porten midt paa Langsiden ind i Ridehuset, hvor der hver Indtogsdag var Festmaaltid for dem. Ridehuset var prægtig dekoreret: Vinduerne paa Galleriet vare omgivne af Draperier i rødt og hvidt, fra hver Vinduespille hang et Danebrogsflag ud

over Galeriet, hvis Rækværk helt rundt var beklædt med Sværd og med Skjolde, afvexlende røde og blaa, hvorpaa læstes Navne paa Helte fra Krigen og paa Slagdage. For den ene Ende af Ridehuset var den kongelige Loge dekoreret i hvidt og rødt, i den modsatte Ende stod en kolossal Danmarks-Statue, modelleret paa halvanden Dag af Billedhuggerne *Freund* og *Thielemann*; foran denne var en Tribune til Musikere og Sangere. Lige overfor Indgangen var Kong *Frederiks* Buste opstillet i en Dekoration af Blomster og Vaaben. Saa var der Gulvet, den egentlige Festplads: I Midten en Forhøjning, hvor Officerernes Bord stod overskygget af tre Palmer, dannede af de tre Ringridersøjler, som der havde deres Plads, til begge Sider af denne Forhøjning Bordene til de Menige, opstillede paa tværs og besatte med Oxestege, Skinker, Oste, Krandskager og Lagkager samt de fornødne Drikkevarer, For hver Ende af hvert Bord stod en Marskal, en Post, der var meget efterspurgt af unge Mennesker, særlig Studenter.

Sommeren 1851 var den sidste Sommerferie med vor søde Moder. Da hun stod paa Stentrappen og vinkede Farvel til os ved Bortkjørselen, var det, som om en smertelig Anelse derom havde grebet os paa begge Sider.

Døden indtraf den 15. Januar 1852 under en Tyfusepidemi, som havde angrebet næsten hele Familien.

I »Berlingske Tidende« for Onsdagen den 21. Januar 1852 — Begravelsesdagen — bekendtgjorde Fader Moders Død saaledes (dateret den 17. Januar):

»I Torsdags Aftes, den 15. Januar, kaldte Lysenes Fader en skøn Sjæl hjem til sit Himmerige, idet han bortkaldte min dyrebare, fromme, trofaste Hustru, mine 5 Børns ømme og kjærlige Moder, *Anna*, født *Holten*, fra dette Jordiske. Nylig havde hun fyldt sit 50. Aar; i 24 Aar benaadede Herren mig med den Lykke at have dette rige, dybtfølende Hjerter ved min Side, at see det dele forskjønnende og forherligende hver Livets Glæde, mildnende hver Livets Sorg med mig. Dybt og tungt vil Hustruen og Moderen savnes

i mit Hus, Præstens Kvinde i min Menighed, hvor hun var æret og elsket, den deltagende Veninde i Kredsen af de Mange, der kjendte hende og havde hende kjær. Gud styrke mig og os Alle i Jesu Tro til med Tak og Pris at ihukomme, hvormeget han havde givet os i den Bortgangne, inden han tog! Han bevare os i det faste Haab paa det salige Gjensyn i Opstandelsen!«

Iblandt dem, hvem Moders Død ramte haardt, var min Søster *Juliane* maaske den, paa hvem den tungeste Byrde blev lagt. Hun var 17^{1/2} Aar gammel, nylig staaet op fra et svært Sygeleje og paatog sig nu at styre den store Husholdning. Hvad mig selv angaaer, seer jeg af mine Breve til Fader saa at sige hele Aaret 1852 igjennem, at Sorgen over Moders Bortgang gaar igjennem dem som den røde Traad, men at dog andre Livets Forhold ogsaa havde deres Plads i mine Tanker. Tydelig erindrer jeg mit første Besøg hos *Hammerichs* efter Moders Død. Jeg traf Fru *Hammerich* alene hjemme og begyndte at snakke løs om *Roeds* Kopi af *Rafaels* sextinske Madonna, der netop da var bleven ophængt i Husets Sal. Men det varede ikke ret længe, inden hun tog mig fangen og stille og kjærligt gav sig til at tale med mig om det, som hun vidste, at jeg tænkte paa langt mere end paa *Rafaels* Madonna.

Familiens Begivenheder i 1853 var *Nicolais* Forlovelse med *Mine Smith* og *Julianes* Forlovelse med *Christian Axel Nielsen*. Udenfor den bestandig urolige Politik var Kolera-Epidemien i Kjøbenhavn Aarets alt overvejende Begivenhed, hvorunder ogsaa *Nicolai* og jeg forlod Byen. I Begyndelsen af September vendte vi tilbage til Kjøbenhavn, hvor Koleraen nu var i Aftagende. Det havde været *Nicolais* og min Hensigt at gaa op til henholdsvis theologisk og juridisk Examen ved Juletid 1853; imidlertid opgav jeg Tanken allerede i den første Halvdel af November, *Nicolai* derimod først lige hen imod Jul.

1854 begyndte Slutningshurtigheden med det juridiske Studium. Jeg havde hørt det befalede Antal Forelæsninger, jeg havde læst med dygtige Manuduktører, og jeg havde, i

alt Fald til Tider, været nogenlunde jevnt flittig. Efterhaanden som Examen rykkede frem, blev det imidlertid mere og mere klart, at jeg ikke kunde faa laud. Jeg tog da mit haud; *Nicolai*, der var oppe til den theologisk Examen samme Dag, gik det ikke bedre. Fader, der 31 Aar tidligere havde taget sin Embedsexamen med egregie, viste overfor os ikke Spor af Misfornøjelse, men tog Begivenheden med den kjærligste Overbærenhed.

Da jeg var kommen ind fra Sommerferien, satte jeg mig atter til at læse for snarest muligt at faa den statsvidenskabelige Examen, medens Broderen kort efter blev uordineret Medhjælper og derpaa — i Marts 1855 — personel Kapellan hos Faderen i Skuldeløv, hvorfra han med en (anonymt udgivet) Langfredagsprædiken og et lille Stridsskrift deltog i Kampen omkring *Søren Kierkegaard*. Samtidig blev ogsaa *Just Holten* indviklet i en offentlig Fejde, idet ham og *J. N. A. Madvig* (den senere Formand i Sø- og Handelsretten) var de forreste Navne paa det af Kandidater og Studenter til Konsistorium indgivet Andragende, der var foranlediget ved Privatdocent i Kiel, Dr. juris *Theodor Reinhold Schützers* Udnævnelse til Professor extraordinarius ved Kjøbenhavns Universitet i de til det slesvigske Retsstudium hørende Retsdiscipliner, skønt han under Trearskrigen — efter egen Angivelse imidlertid nødtvungen — havde gjort Tjeneste i Opørshæren.

Efter halvandet Aars Læsning naaede jeg lykkelig til Ende med det statsvidenskabelige Studium, var oppe til Examen den 17. Januar 1856 og fik et ret godt Laud.

Paa Sessionen for 1857 blev jeg udskreven til Fodgarden. Det var imidlertid i hine Tider en næsten fast Regel, at der blev stillet i alle Tilfælde, hvor vedkommende Rekruts Slægtninge var i Stand til at udrede Stillingssummen. Og i Henhold til denne Skik gav da Grandmama mig det dertil nødvendige Beløb. Under 18. Juli 1857 fik jeg Forstærkningspas, og da jeg var Medlem af H. M. Kongens Livkorps, blev jeg ikke indkaldt, heller ikke 1864. Herover vilde jeg have haft et vist Samvittighedsnag, hvis jeg ikke var mig bevidst, at jeg i hint ulykkelige Aar ogsaa havde min lille Gjerning at gjøre i det betrængte Fædrelands Tjeneste.

Af de Hjem, hvor jeg kom i min Ungdom, havde ingen

større Betydning for mig end *Thieles* paa Charlottenborg og *Hammerichs* paa Christianshavn. Begge Steder kunde jeg saa at sige gaa ud og ind. I Studenterdagene, da *Nicolai* og jeg boede i Amaliegade og derfra daglig skulde op i Byen, laa Charlottenborg saaledes paa vor Vej, at vi idelig gjorde Smaaibesøg derinde. Ofte traf man om Aftenen hos *Thieles* fremragende Folk fra Kunstens og Litteraturens Verden; jeg nævner *Marstrand*, *H. C. Andersen* og *Øehlenschläger*.

I *Hammerichs* Hus, hvor Gjæstfriheden oprindeligt var aldeles ubunden af Tiden, blev det efter nogle Aars Forløb fastslaaet, at hvem der vilde, kunde komme der om Onsdagen til Middag. *C. C. Hall* udeblev sjelden nogen Onsdag, men kom meget hyppig ikke i rette Tid; med sit uimodstaaelig elskværdige Smil og en lille fornøjelig Historie om det, der havde opholdt ham, traadte han ind ad Døren, og hvis ikke hans Plads var bleven forbeholdt, rykkede Selskabet med Glæde sammen; thi Ingen var en fornøjeligere Bordfælle end *Hall*. Saa var der Digteren *Chr. K. F. Molbeck*, Malerne *Constatin Hansen*, *Jørgen Roed* og *P. C. Skovgaard*, undertiden *Orla Lehmann* og *Ploug*, og da det *Hammerichske* Hjem var en af Skandinavismens faste Borge, saae man der ofte notable Nordmænd og Svenskere; *Welhaven* har jeg ofte truffet der i Huset, *Sofus Bugge* erindrer jeg at have seet, *Bjørnstjerne Bjørnson*, der som ung, begyndende Digter i længere Tid opholdt sig i Kjøbenhavn, hvor han først blev ret bekjendt, kom der undertiden. Over det Hele svævede der en Harmoniens Aand, som jeg — uden i nogen Maade at forringe Husherrens store Gaver og ligesaa store Gjæstfrihed — dog tør sige var personificeret i Husets Frue, den fine, milde, aandsfulde *Anna Mathea Hammerich*.

Igjennem *Carl Holten*, der en Tid boede paa Graabrødretorv, kom jeg i Forbindelse med *Christian Winthers*, der beboede Resten af Etagen. Man havde det Indtryk, at det egentlig var Fru *Winther*, i hvis Hus man kom. Naar man saa

havde siddet nogen Tid i hendes Dagligstue, traadte *Chr. Winther* ind, nærmest som en anden Gjæst, kyssede Fruen paa Haanden og satte sig mellem os Andre. Undertiden kunde han være temmelig tavs, men til andre Tider meget underholdende, og henrivende elskværdig fandt jeg ham altid, skøn og blid som en Strofe af »Hjortens Flugt«. Jeg mindes saa tydelig et Træk af hans Elskværdighed; der var en Aften Tale om *Goethe* og *Schiller*; jeg, der beundrede og elskede *Schiller*, forsvarede min Helt, maa- ske noget vel ivrigt, hvad der paadrog mig en lidt be- stemt Tilbagevisning fra *Chr. Winthers* Side. Men hvad skeer? Da jeg den næste Formiddag sidder ved mit Læse- bord i Amaliegade, kommer selveste Folmer Sanger ind til mig for at gjøre godt, hvad han mulig kunde have for- brudt den foregaaende Aften. Hvad jeg ikke havde beun- dret ham før, det gjorde jeg naturligvis efter det Besøg.

Endelig maa jeg nævne et Hus udenfor Kjøbenhavn, hvor jeg var nogle Gange, nærmest som Følgesvend med min Broder *Nicolai*, hos Pastor Dr. *Kalkar* i Gladsaxe. Dr. *Kalkar*, Søn af en Rabbiner, døbt som 20-aarig Yng- ling, var allerede ved sin ydre Fremtræden en Mand, til hvem man maatte lægge Mærke: lille af Vækst, med en skarp Profil og gjennemtrængende mørke Øjne. Livfuld i sin Tale, utrættelig virksom som Præst og Forfatter, ud- øvede han en stor Indflydelse paa en hel Kreds af unge Theologer, af hvilke de fleste tilhørte den Grundtvigske Retning, »den Grundtvigske Friskare«, som han, der ikke selv tilhørte Retningen, for Spøg kaldte dem. Der var Brødrene *Holger* og *Skat Rørdam*, af hvilke den første senere blev *Kalkars* Svigersøn, der var *Chr. Thurah*, og der var navnlig »Friskarens« Fører, den over 40-aarige *P. K. Algreen*, og i denne Kreds følte *Nicolai* sig rigtig hjemme. Jeg blev som hans Broder modtagen med den største Venlighed baade af Præsten og hans elskværdige Frue.

Siden jeg blev Student, havde jeg — vistnok uden Af-

brydelse — været Medlem af Studenterforeningen og havde ogsaa taget Del i alle Foreningens Festligheder og Forlystelser, og da *Johs. Helms* var bleven udnævnt til Kollaborator ved Slesvig Domscole, blev jeg ved Suppleringsvalget 1856 valgt ind i Senioratet i hans Sted. Da jeg i August 1857 skulde rejse udenlands paa et halvt Aar, udraadte jeg af Senioratet.

I UDENRIGSMINISTERIET OG PAA UDENLANDSREJSE

Efter endt Examen manuducerede jeg, foruden at jeg vedblivende underviste i Borgerdydskolen, et Par Hold til statsvidenskabelig Examen. Men jeg havde stadig for Øje, at jeg *skulde* ind i en virkelig Stilling, der kunde føre videre frem. En Gang i min Studentertid ansøgte jeg om en Plads som Stipendiat ved Gehejmarkivet. Imidlertid havde jeg nu fattet en anden Ide om at komme ind i den diplomatiske Karriere. Da jeg nu var naaet til at være Cand. juris. & politics, gik jeg til min høje Velynder, Kultusminister *Hall*, og talte med ham om Sagen; han lovede at tale med Udenrigsministeren, Gehejmerraad *L. N. v. Scheele*, og en Dag gik jeg da ud paa Amalienborg og søgte Audients hos Udenrigsministeren. Resultatet heraf blev, at jeg i September 1856 indsendte en Ansøgning, hvorpaa jeg fik et Svar, der underrettede mig om, at der var tilstedet mig Adgang til som Volontair at gjøre mig bekendt med og deltage i de i Udenrigsministeriets Bureauer forefaldende Forretninger.

Den 1. November begyndte jeg i Udenrigsministeriet. Det havde dengang Lokaler i *Christian VII's* Palais paa Amalienborg. 1ste Sals Etage var til Ministerens Disposition, Kontorerne vare ovenpaa i Mezzaninetagen, adskilte i to Afdelinger ved en lang, halvmørk Gang, nærmest ved Hovedtrappen vare Expeditionskontorerne, i Husets anden Ende havde de overordnede Embedsmænd deres Værelser,

og der var ogsaa Arkivet. Den politiske Afdeling og Konsulatsafdelingen vare dengang mere bestemt adskilte, end senere var Tilfældet, idet Departementschefen for Konsulatsafdelingen, Konferentsraad *J. P. G. Garlieb* tillige var Kolonialdirektør og mest opholdt sig ved Kolonialkontoret i Ministerialbygningen. Den politiske Afdeling forestodes af to Departementschefer, Gehejmelegationsraad *A. Skrike* og Kammerherre *G. J. Quaade*, imellem hvem Forretningerne vare delte efter Landene, saa at den Førstnævnte under sig havde Sager, der vedrørte Sverig-Norge, det Tydske Forbund og de enkelte Tydske Stater, hvoriblandt dengang ogsaa Østerrig henhørte, medens den Sidstnævnte havde Sager vedrørende de øvrige Lande. Hvert Departement havde sin Departementssekretær, 1ste Departement Gehejmelegationsraad *T. R. Stampe*; da han tillige var Chef for Expeditionsbureauet, og jeg fra Begyndelsen som Volontair nærmest blev anvendt til Skriverarbejde, blev han dengang min nærmeste Foresatte. *Stampe* kunde nok, naar man ikke kjendte ham, tage sig ud som en Slags Bulderbasse, men i Virkeligheden var han en hjertensgod og elskværdig Mand. Departementssekretæren i 2det Departement var Legationsraad *W. F. de Coninck*, en stille, beskeden Mand med mange Kundskaber; efterat jeg i senere Aar var kommen ind under hans særlige Ledelse, havde jeg daglig Lejlighed til at tale med ham og fandt i ham den elskværdigste Foresatte. Han var desuden en Mand med dyb kristelig Interesse; nøje knyttet til den bedste Retning i den fransk-reformerte Kirke har han paa Dansk oversat flere Værker af *Pascal*, *Ad. Monod*, *Alex. Vinet* og *Ernest Naville*. Arkivet forestodes væsentlig af Kammerjunker *P. L. de Serène d'Aquéria*, der var Fuldmægtig og Arkivsekretær, medens *Stampe* titulært var Arkivar.

Da jeg kom ind i Udenrigsministeriet, vare Underhandlingerne om Sundtoldens Afløsning i Gang under Ledelse af den Kgl. Danske Kommissær Gehejmekonferentsraad *C. A. Bluhme*, tidligere Udenrigsminister og da Direktør

for Øresunds Toldkammer. Forhandlingerne førtes i *Frederik VI's* (senere *Christian IX's*) Palais, der dengang ligesaa lidt som *Christian VII's* Palais var beboet af nogen kongelig eller fyrstelig Person, idet Kong *Frederik VII* beboede Christiansborg, naar han da opholdt sig i Kjøbenhavn, Prinds *Ferdinand* boede i det siden Kong *Georg* tilhørende Palais i Bredgade, Prinds *Christian* (*Christian IX*) i det saakaldte gule Palais i Amaliegade; af Palais'erne paa Amalienborg vare kun *Christian VIII's* Palæ beboet af Enkedronning *Caroline Amalie* og Kongens nuværende Palais af Landgrev *Wilhelm* af Hessen, den tidligere Guvernør i Kjøbenhavn. Da Forhandlingerne vare saa vidt fremskredne, at man var enig om Traktatens Ordlyd, og da der saa skulde udfærdiges 13 Exemplarer af Traktaten til Underskrift af de kontraherende Magters Befuldmægtigede, blev der i den Anledning indrettet et særligt Bureau i Palais'ets Spisesal i Stueetagen. Traktaten bestod vel kun af 4 Artikler; men Indledningen med Opregning af alle de kontraherende Magter og deres Befuldmægtigede var meget lang, og Art. 2 indeholdt en uendelig lang Opramsning af Varer, som fremtidig skulde være toldfrie; dertil kom, at den indbyrdes Orden, hvori Staterne og deres Befuldmægtigede nævnedes, skulde være forskjellig i hvert Exemplar, saa at der maatte passes nøje paa, og de, der skulde skrive Renskrifterne, altsaa ikke maatte afbrydes af andre Forretninger. Da jeg skrev en god Haand, blev jeg imellem de til dette Arbejde Udvalgte. Den 13. Marts 1857 var alt færdigt til Underskrift; men den franske Gesandt *Dotezac* modsatte sig bestemt, at Traktaten afsluttedes paa en Dag med et saa ulykkeligt Tal, navnlig efterat han, da Spanien var faldet fra og vilde underhandle særskilt, havde maattet lide den Pine, at de Befuldmægtigedes Tal var blevet 13. Undertegningen blev da udsat til den 14. Marts, og *Dotezac* undgik det frygtelige Tal. Det fortaltes, at han havde følt sig i høj Grad beroliget, da en af de 13 Befuldmægtigede, en gammel Hannoveraner med Waterloo-Medaillen ved Navn *Hanbury*, kort

efter Traktatens Afslutning afgik ved Døden. Saa havde Tallet krævet og faaet sit Offer.

Da det af mine Foresatte blev mig ligefrem betydet, at jeg for at kunne vente Oprykning i Ministeriet maatte gjøre en Udenlandsrejse og ved nogen Tids Ophold i et fransktalende Land skaffe mig større Færdighed i dette Diplomatiets Hovedsprog, udviklede Sagen sig i Løbet af Sommeren saaledes, at jeg skulde rejse hjemmefra i August og blive et halvt Aar borte. [Rejsen gik gennem Tyskland til Schweitz, hvor der blev et Par Maaneders Ophold i det fransktalende Genève.]

Et lille halvoffentligt Hverv havde jeg under mit Ophold i Genève. Da cand. juris. *Julius Larsen*, den senere Docent i slesvigsk Ret ved Københavns Universitet, engang i August 1854 sejlede paa Dampskib fra Villeneuve til Genève, var der ved Stationen Rolle kommen en gammel Mand ombord og var tilfældig kommen i Samtale med *Larsen*. Da han hørte, at denne var Dansker, fortalte han, at hans Navn var *Roger*, at han var bosat i Rolle, at han var en Søstersøn af *Christian VII's* bekjendte Kabinetssekretær *Reverdil*, at han havde kjendt saavel denne som *Falkenskjold*, og at han var i Besiddelse af *Reverdils* Memoirer og havde tænkt paa at udgive dem, men var bleven afskrækket derfra ved sit Ubekjendtskab med de senere Forhold i Danmark. Han havde da aftalt med *Larsen*, at han hos ham kunde indhente mulig udkrævede historiske Oplysninger; men da *Larsens* Udenlandsrejse (paa det Hurtigkarlske Legat) havde varet i et Par Aar, var Sagen dermed foreløbig gaet i Staa. Efter sin Hjemkomst havde *Larsen*, efter Aftale med Konferentsraad *Madvig* og Universitetsbibliothekets Bibliothekar Prof. *P. G. Thorsen*, tilskrevet *Roger* for at spørge ham, om han maatte være villig til at afstaa Manuskriptet, men havde ikke faaet Svar herpaa. Nogle Forsøg, der vare gjorte af Kontorchef i Kultusministeriet Justitsraad *de Jonquieres* og Pastor *Raffard* ved den reformerte Kirke i København paa at opspørge Hr. *Roger*, havde ikke ført til noget Re-

sultat. Da jeg nu skulde opholde mig i nogen Tid i Nærheden af de Egne, hvor Manuskriptet og dets Ejer vare at finde, fik jeg igjennem cand. *Edvard Holm*, den senere berømte Historiker, det Hverv at opsøge Manden og underhandle med ham om Kjøb af Manuskriptet til det store kongelige Bibliothek. Foruden de allerede nævnte Videnskabsmænd var ogsaa Konferentsraad *Werlauff* interesseret for Sagen, og Kultusminister *Hall* havde stillet det til Indkjøbet fornødne Beløb til Raadighed. Men mere vidste jeg ikke til Oplysning om, hvor jeg kunde træffe Hr. *Roger*, da jeg den 29. September pr. Dampskib begav mig til Rolle. Byen er ikke stor, saa jeg kunde nok regne paa, at Værten i det Hotel, hvor jeg spiste Frokost, vidste Besked med, hvem der boede i Byen. Men han kjendte ingen af Navnet *Roger* der paa Stedet. Nu vidste jeg imidlertid, at *Reverdil* var fra Nyon, og da jeg til Værten nævnte, at min Mand skulde være en Søstersøn af *Reverdil* fra Nyon, gik det op for ham, at der i Nyon boede en gammel Hr. *Roger*. Han skaffede mig en Vogn, og afsted trillede jeg til Nyon, hvor jeg ganske rigtig traf den, jeg søgte, en ganske ejendommelig Mand, vistnok op imod 80 Aar. I de Breve, som jeg efterhaanden fik fra ham i Løbet af det paafølgende Aar, fortalte han mig en hel Del om sit Livs Omskiftelser: han havde »i den gode Tid« været Major i Forbundets Ingeniørkorps og havde som saadan i 1815 sat Genève i Forsvarsstand; siden havde han været Præsident for Domstolen af 1ste Instants, men havde maattet fratræde denne Post, da den var uforenelig med Stillingen som Civilingeniør; saa var han bleven Fredsdommer, men var bleven afsat ved en demagogisk Revolution »telle qu'elles abondent dans les républiques ou l'élément démocratique domine«. Disse personlige Meddelelser ere i hans Breve paa den underligste Maade blandede imellem Udfald paa det daværende demokratiske Herredømme — Familierne *Roger* og *Reverdil* have aabenbart tilhørt det gamle kantonale Aristokrati — og Anvisninger om, hvor jeg i Genève kunde kjøbe Barberknive,

uldent Undertøj o. s. v. Angaaende Memoirerne meddelte han mig, at Manuskriptet ikke for Tiden var i hans Besiddelse, men var sendt til en Literat i Lausanne ved Navn *Porchat*, der skulde besørge dets Udgivelse. Da jeg saaledes havde udrettet mit Ærinde, og da Dampskibet først vilde indtræffe om nogen Tid, spadserede jeg over Copet tilbage til Genève, en herlig Vandring i den friske, klare Efteraarsluft. Det maa have været umiddelbart efter denne Udflugt, at jeg modtog et Brev fra *Larsen*, dateret 24. September, hvori han meddelte mig, at det var lykkedes Pastor *Raffard* at faae *Rogers* rette Bolig oplyst, ligesom ogsaa, at Manuskriptet var sendt til *Porchat*. Den 13. Oktober begav jeg mig da atter ud paa Genfersøens dejlige Vande, sejlede til Lausanne og fandt der efter længere Tids Søgen Hr. *Porchats* Bolig paa et Landsted nær ved Byen. Da jeg begyndte med at sige, at jeg havde den Danske Regjerings Bemyndigelse til at eftersøge og om muligt at erhverve Manuskriptet til *Reverdils* Memoirer, gav Manden mig ikke Tid til at tale ud, men betydede mig med skarp republikansk Betoning, at der ikke vilde blive Tale om at udstryge kompromitterende Oplysninger. Da jeg atter var kommen til Orde og havde forsikret ham, at mit Ærinde netop gik ud paa at faae Memoirerne trykte i den fuldstændigst mulige Skikkelse, blev vi meget gode Venner og talte videre om Sagen i bedste Forstaaelse. Da saaledes Memoirerne vilde blive udgivne uden Bekostning for den Danske Regjering, var dermed mit Hverv afsluttet, hvilket jeg, saa vidt jeg kan skjønne af mine bevarede Breve, maa have meddelt i en direkte Indberetning til Kultusminister *Hall*, sandsynligvis i Form af et privat Brev. Imidlertid fik jeg en Maanedstid senere et Brev fra *Larsen* dateret 13. November; han havde talt med Ministeren, som havde bemyndiget ham til at sige mig, at hvis der var andre Breve fra *Reverdil*, som kunde have Interesse, maatte jeg see at erhverve dem paa Regjeringens Regning. Jeg skrev i den Anledning den 5. November til Hr. *Roger*, men fik allerede den 7. s. M. det Svar fra ham,

at han intet havde fundet, der kunde interessere den Danske Regjering. Da Memoirerne i August 1858 vare udkomne under Titelen: »Struensee et la Cour de Copenhague 1760—1772«, var han saa venlig at sende mig et Exemplar med et meget venligt Brev. Endnu eet Brev har jeg fra Hr. Roger, dateret den 10. December 1858; deri nævner han, at hans Fader havde været i Danmark og havde haft Titel af Dansk »Conseiller d'ambassade« (sandsynligvis Legationsraad) og havde været anvendt til at negociere Laan i Udlandet. Han føjede dertil, at han var i Besiddelse af flere Breve fra forskjellige Danske Ministre, saasom *Bernstorff*, *Schimmelmann* og andre. Mon han ikke skulde have forvexlet sin Fader med dennes Broder *André*? Denne Farbroder, der døde 1759, har den gamle Mand, med hvem jeg brevvexlede i 1857 og 1858, aabenbart ikke kjendt personlig. Dette sidste Brev fra Hr. Roger fik jeg først, efterat jeg var kommen til Wien. Denne Omstændighed har bidraget sin Del til, at jeg ikke gjorde Skridt for at faae fat paa de nævnte Breve. Desuden havde Hr. Roger det foregaaende Aar sagt, at han ikke havde fundet noget, der kunde interessere den Danske Regjering, og den rent personalhistoriske Interesse var endnu ikke vakt hos mig, ligesom den i det Hele var langt sjeldnere end nutildags, vistnok selv hos virkelige Historikere. [Fra Genève gik Rejsen i de første Dage af 1858 hjemad over Paris.]

Af Landsmænd, bosiddende i Paris, besøgte jeg Forfatteren *P. L. Møller* og Sættemaskinens Opfinder *Chr. Sørensens*. *Møller* boede et Sted paa venstre Seinebred, ikke langt fra Deputerkammeret og Udenrigsministeriet. I hans store Stue laa næsten hele Gulvet oversaaet med uindbundne Bøger, danske og franske; han var dengang beskæftiget og vistnok væsentlig færdig med den Afhandling om det nyere Lystspil i Frankrig og Danmark, der s. A. erhvervede ham Kjøbenhavns Universitets Guldmedaille. Det var ogsaa mest derom, at han talte under mit Besøg hos ham. Da jeg sagde Farvel, spurgte han mig,

naar jeg agtede at rejse hjem, og da jeg dertil svarede: i den første Halvdel af Februar, sagde han, at saa kunde vi maaske rejse hjem sammen. Ved at see de store Bunker af Bøger og Papirer undrede jeg mig nok over, at han saa snart kunde bringe alt dette i Orden inden Afrejsen; men Landsmændene paa Cafeen, til hvem jeg fortalte denne Samtale, oplyste mig om, at det var et staaende Replikskifte mellem ham og de Landsmænd, der besøgte ham. Han kom aldrig til at rejse hjem og døde i Frankrig 1865.

Sørensen boede et Sted langt ude paa venstre Seinebred, vistnok i Rue St. Jacques, om jeg husker ret. Jeg fulgtes derud med en Landsmand, sandsynligvis *Nellemann*. Sørensen, der levede under meget trykkede Forhold, skjøndt han havde faaet højeste Pris paa Verdensudstillingen i Paris 1855 for sin Sætte- og Aflæggemaskine, syntes fornøjet over at modtage Besøg af Landsmænd og foreviste os med stor Venlighed Maskinen, som han havde staaende i sit lille Værelse. Han nærede en urokkelig Tillid til, at den tilsidst *maatte* sejre; men tre Aar efter døde han, uden at Sejren var vunden. Den, der har seet og talt med den stille, beskedne Mand, vil have bevaret et smukt Indtryk af en absolut ideelt anlagt Personlighed, der ikke lod sig kue i Kampen for det Maal, han havde sat sig.

Den 14. Januar gav den berømte Skuespillerinde *Ristori* en Forestilling i det daværende Operahus i Rue Lepelletier; Kejseren og Kejserinden vilde overvære Forestillingen, og idet de kjørte hen foran Theateret, kastede *Orsini* sin Bombe, der saarede og dræbte adskillige Personer, medens Kejserparret kom uskadt derfra og overværede hele Forestillingen. De viste sig i aaben Vogn Dagen efter Attentatet; men derefter holdt de sig foreløbig stærkt tilbage.

En Søndag Formiddag gjorde jeg en Tur ud til St. Cloud; fra Højden ved Slottet saae jeg nogle kejserlige

Ekvipager komme henimod Slottet; jeg skyndte mig hen ad Vejen i det Haab endelig at faae Kejserparret at see; men saa viste det sig at være Prinds *Christian* (senere *Christian IX*) med Følge og attachederede Kavalerer. Strax efter det mislykkede Attentat var nemlig Prindsen bleven sendt til Paris for at bringe Kong *Frederik VII's* Lykønskning.

I BERLIN OG WIEN

I Sommeren 1858 indtraadte der i Udenrigsministeriet en Forandring, der ikke blev uden Betydning for mig. Medens jeg ikke havde staaet i noget personligt Forhold til de hidtilværende Ministre, Gehejmekonferentsraad *L. N. v. Scheele* og Admiral *O. V. Michelsen* («le ministre étranger aux affaires», som *Dotezac* skumlende benævnte ham), kjendte den nye Minister *C. C. Hall* mig godt fra *Hammerichs* Hus og havde altid viist mig stor Venlighed. Fra 1. Oktober s. A. blev Professor *P. A. F. S. Vedel* Chef for Ministeriets 1. Departement, medens Gehejmelegationsraad *Skrike* overgik til Handels- og Konsulatdepartementet. Denne Udnævnelse var i Virkeligheden en historisk Begivenhed, langt mere og noget helt andet end en almindelig Personalforandring i et højere ministerielt Embede. Thi Gehejmelegationsraad *Vedel* blev den, der — om ikke bestemte Retningen af Danmarks Forhandlinger med Tyskland, saa dog gav dem deres Udtryk i utallige, med overlegen Dygtighed affattede diplomatiske Aktstykker, og som i 41 Aar blev den ledende Kraft i det danske Udenrigsministerium.

Allerede i Sommeren 1856 havde de tyske Stormagter, Østrig og Preussen, begyndt at kritisere Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855 og de Regjeringsforslag, der havde været behandlede i Rigsraadets første Samling; i Oktober 1857 havde ogsaa Forbundsdagen blandet sig i Sagen, og det var her den preussiske Forbundsdaysand

Hr. *Otto von Bismarck-Schönhausen*, der havde taget Ledelsen af Sagen i sin Haand, medens den østrigske »Præsidentialgesandt«, hvem *Bismarck* paa enhver Maade søgte at fortrædige, lydig maatte følge Trop, for at ikke Østrig, hvis Førstestilling i det tyske Forbund *Bismarck* stadig bejæmpede, skulde blive distanceret i en Sag, der var bleven opagiteret til at blive en tysk Nationalsag. Der var nedsat et Udvalg angaaende det Holsten-Lauenburgske Forfatningsanliggende, og i dette Udvalg havde det andet Offer for *Bismarcks* Aktion 1866, Kongeriget Hannover, ikke blot ligesom Østrig ladet sig slæbe med af Preussen, men havde endog ved Separat-Vota stillet sig som endnu »plus royaliste que le roi«. Igjennem Betænkningen fra dette Udvalg, der havde sat sig i Forbindelse med Forbunds-dagens Exekutionsudvalg, og igjennem de derpaa følgende Forbundsbeslutninger af 11. og 25. Februar, 20. Maj og 12. August 1858 var Sagen efterhaanden dreven til det Punkt, at der truedes med Forbundsexekution i Holsten og Lauenburg, og at Forbundet end ikke vilde være tilfreds med en midlertidig Suspension af Fællesforfatningen for disse to Hertugdømmers Vedkommende, men ligefrem forlangte dens Ophævelse for det samme Omraade. Under Overvejelserne angaaende dette Forlangende indberettede Gesandten i Frankfurt, Kammerherre *Bernhard v. Bülow* den 12. Oktober, at *Bismarck* agtede at rejse nogle Dage til Berlin, og henstillede, om det ikke vilde være hensigtsmæssigt, at den derværende danske Gesandt søgte Samtale med ham og Udenrigsministeren Baron *Manteuffel* for at forvisse sig om, at Forbundet, hvis Danmark gjorde den forlangte Indrømmelse, vilde frafalde den truende Forbundsexekution og derefter vilde lade os i Fred. Denne Henstilling blev tagen til Følge, og under 18. Oktober blev der i Overensstemmelse hermed sendt Gesandten i Berlin Afskrifter af Kammerherre *Bülow*s Rapport af 12. og Udenrigsministeriets Svar af 15. Oktober med Instrux om at søge de foreslaaede Samtaler. Depechen herom var renskrevet med Gehejmelegationsraad *Vedels* Haand og havde

ikke passeret Bureauet for at faae Nummer. Da Ministeren sent paa Eftermiddagen havde underskrevet Depechen i *Vedels* og min Nærværelse, betænkte han sig lidt og sagde derpaa: »Den Depeche tør vi vist ikke betro til Posten — kan De rejse til Berlin i Aften, *Holten?*« Jo, det kunde jeg selvfølgelig. Udførelsen var dog ikke saa lige at løbe til. Jeg skulde have Rejsepenge, men alle offentlige Kasser vare lukkede; heldigvis var Gehejmelegationsraad *Vedel* i Besiddelse af de fornødne Kontanter. Klokken var vel omtrent 5, og Toget til Korsør gik omtrent Kl. 7.

Men alle Hindringer blev overvundne, jeg kom afsted og naaede næste Morgen til Hamburg. Men saa ufuldkomne vare Jernbaneforbindelserne endnu dengang, at jeg maatte vente hele Dagen i Hamburg, inden jeg kunde rejse videre til Berlin, hvor jeg først ankom den 20. om Morgenen. Min første Gang var til Legationssekretæren, Baron *L. Güldenchrone*, der saa gik med mig til Gesandten Baron *L. U. H. Brockdorff*, med hvem jeg ikke forhen havde havt den Ære at træffe sammen. Han var en meget elskværdig Mand, men gjorde et alt andet end betydeligt Indtryk; dertil var han en af de gamle Helstats-Holstenere og stod fremmed overfor dansk Tankegang, ligesom overfor det danske Sprog, Det hændte en Gang, da der fra Udenrigsministeriet var udgaaet et Cirkulære til Gesandtskaberne om at indhente Oplysninger angaaende Beskatning af Ølproduktionen i de respektive Lande, at *Brockdorff* herpaa svarede, at der i Preussen ikke fandtes nogen »Besteuerung der Oelproduction«. Denne Gang drejede det sig nu om vigtigere Ting end Øl. Samtalerne med de mægtige Mænd trak noget ud; deres Udbytte var ikke meget fedt: naar Danmark vilde ophæve Fællesforfatningen for de to tyske Hertugdømmer, vilde Exekutionen falde bort (Ophævelsen skete ved Kgl. Kundgjørelse af 6. November); men at holde sig fra videre Indblanding vilde man ikke love, og Indblandingen kom da ogsaa i rigt Maal, indtil den endte med 1864. Imidlertid skulde jeg vente paa Baron *Brockdorffs* Indberetning om Samta-

lernes Udfald; jeg blev derfor i Berlin og adspredte mig paa bedste Maade med at se Museerne og gjøre Udflugter med *Güldenchrone*, der ogsaa indførte mig som rejsende Medlem i det fornemme »Casino-Gesellschaft«.

Efterat jeg var kommen hjem fra denne lille Rejse, varede det ikke længe, inden jeg igjen skulde rejse hjemmefra. Da Legationssekretæren i Wien, Kapt. *Chr. F. Falbe*, var bleven forflyttet til London, tilbød Minister *Hall* mig, uden nogen Ansøgning fra min Side, at blive konstitueret som Legationssekretær i Wien, et Tilbud, som jeg med Glæde tog imod. Under 5. November fik jeg Meddelelse om, at Kongen under 31. Oktober havde bemyndiget Udenrigsministeren til at konstituere mig, under 18. November blev der anvist mig Rejsepenge. Endskjøndt Rejsepengene vare mig anviste med en rund Sum, for hvilken jeg egentlig kun var forpligtet til at rejse lige fra Kjøbenhavn til Wien, benyttede Ministeriet dog min Afrejse til uden særlig Udgift at faae en Gulddaase afsendt til den tidligere belgiske Gesandt i Kjøbenhavn Baron *Beaulieu*, der var forflyttet til Frankfurt, og jeg fik i den Anledning Ordre til at lægge Vejen til Wien om ad Frankfurt. Om end denne Omvej gik ud over min egen Lomme, fortrød jeg dog ingenlunde derpaa, da den gav mig Anledning til at hilse paa vor Gesandt i Frankfurt, Kammerherre *Bernhard E. v. Bülow*, en fremragende Diplomat, der allerede fra Fyrerne, da han var Sekretær ved den Kommission, hvis Resultat var Kundgjørelsen af 8. Juli 1846 angaaende Arvefølgen, havde spillet en fremtrædende Rolle i det danske Diplomati. Han var i 1858 en Mand paa 43 Aar, altsaa i sin fulde Manddomskraft, og gjorde allerede ved sin ydre Fremtræden — høj og svær som han var, og med en fuldtonende Talestemme, som han brugte rigelig — et betydeligt Indtryk. Da jeg havde afleveret min Gulddaase, indbød han mig til Middag og sendte mig Billet til Theateret om Aftenen.

Mandag Aften den 22. November afrejste jeg fra Frankfurt over Dresden og Prag til Wien, hvor jeg foreløbig tog ind paa »Hotel zum römischen Kaiser«, der var mig

anbefalet af *Falbe*, særlig fordi det laa nær ved Gesandtens Bolig. Min første Gang den næste Morgen var selvfølgelig til min Chef Grev *Henrik Bille-Brahe*. Han var en erfaren Diplomat, der havde tilbragt sit Liv fra Ungdommen i fremmede Lande, hans Væsen var jevnt og mildt, uden Spor af aristokratisk Overlegenhed, og han blev i mange Maader en god Vejleder for mig, der kom fra ganske udiplomatiske Kredse. Han var dengang en Mand paa 60 Aar, men syntes egentlig ældre, navnlig ved Siden af sin Hustru, den 28-aarige, overordentlig smukke Grevinde, der i Wien var bekjendt for sin Lighed med Kejsersinde *Elisabeth*. Af begge blev jeg modtagen med den største Venlighed, som jeg i rigt Maal nød godt af under hele mit Ophold i Wien. De boede i et Hus paa Glaciet udenfor Schottenthor paa 2den Sal i en kjøn Lejlighed. Der var hyggeligt og fint, og det var et meget gjæstfrit Hus, som det elskværdige Grevepar førte i deres forholdsvis beskedne Lejlighed.

Gesandtskabets Kontor var ikke i Gesandtens Bolig, men havde hidtil været hos Legationssekretæren, og saaledes skulde det fremdeles være. Jeg maatte følgelig finde mig et Logis i Nærheden, og allerede den første Dag kunde den ene af Grevens to Tjenere, den trivelige *Johann*, anvise mig to Værelser nogle faa Minutters Gang fra Grev *Bille-Brahes* Bolig i Alsergrund, Bergstrasse Nr. 299, som jeg da lejede, og hvor jeg forblev under hele mit Ophold i Wien. Arkivet var anbragt i et Hus ved Siden af Grev *Bille-Brahes* Bolig, hvor — saavidt jeg erindrer — ogsaa Tjenerne boede.

En af de første Dage efter min Ankomst til Wien gjorde jeg ved en Middag hos Grev *Bille-Brahes* det første Bekjendtskab med en af mine Kolleger, Baron *Schweitzer*, Sekretær ved det badenske Gesandtskab. Jeg var saa lykkelig kort efter at gjøre Bekjendtskab med en Kollega, der fuldkommen stemmede med mig i alle Henseender, nemlig den svensk-norske Legationssekretær Baron *Gustaf Essen*, som, da Gesandtskabsposten i Øjeblikket var ubesat, var

midlertidig Chargé d'affaires. Det var faa Dage efter, mens jeg spiste til Middag i Hotel »Erzherzog Carl« med Baron *Schweitzer*, at vi der traf *Essen*. *Schweitzer* forestillede os for hinanden, og vi begyndte da vor Samtale paa Fransk. Da *Schweitzer* var gaaet, spurgte *Essen* mig paa Fransk, om jeg talte Dansk, hvortil jeg forundret svarede:« ja hvad skulde jeg ellers tale?« — »Mit Spørgsmaal er ikke saa underligt«, svarede *Essen*, »jeg har nemlig tidligere været ansat i Paris og har der kjendt en dansk Legationssekretær, Grev *Carl Reventlow=Criminil*, der ikke kunde tale Dansk«. Fra den Dag talte *Essen* og jeg ikke mere Fransk med hinanden, og vi talte meget sammen. Han havde en hyggelig lille Bolig paa Schottenbastei, hvor han navnlig var glad ved en aaben Kamin, hvori han om Aftenen, naar vi sad sammen, tændte en »furubrasa« ligesom hjemme i Westergötland (udt. Westerjön). *Essen* var en troende Kristen, paavirket af »Læserne«, dog ikke af nogen af de yderligere Retninger, som havde deres Hjemsted i Norrland; han havde lovet sin Moder, at han om Aftenen paa Sengen aldrig vilde læse andet end Bibelen eller Opbyggelsesskrifter, og jeg er vis paa, at han holdt sit Løfte. Den 1. April 1859 rejste han hjem for ikke mere at vende tilbage; han giftede sig kort efter og overtog Familieejendommen Kaflås ved Sköfde.

Efter *Essen* kom en Mand, der senere har spillet en stor Rolle i svensk og svensk-norsk Politik, Baron *Gustaf Samuel Åkerhielm*. Skjøndt hans Moder var norsk, født *Anker*, og skjøndt han kunde skrive fejlfrít Norsk, var han den svenskeste Svensker, man kunde træffe paa, hvad der fik et skjæbnsvangert Udtryk, da han som svensk Statsminister talte om »at tale Svensk med Nordmændene«, og derhos en udpræget Aristokrat. Men han havde alle Svenskerens og Aristokratens bedste Egenskaber; i tre Maaneder omgikkes vi daglig og kunde trods al Forskjel i mange Henseender altid tale aabent og fortroligt med hinanden, hvad der navnlig var hans Fortjeneste: hans Tanker og Følelser laa vel lidt for nær hans Mund, hvad der ikke

var uden Indflydelse ogsaa paa hans politiske Udtalelser, ikke mindst den ovennævnte udæskende Ytring overfor Norge. Efterat han den 3. Juli havde forladt Wien, kom han allerede den 23. s. M. tilbage som Medlem af det extraordinære Gesandtskab, der med Rigmarskallen Grev *Gyllenstolpe* (*Åkerhielms* senere Svigerfader) som Chef skulde notificere Kong *Oscar I's* Død og Kong *Carl XV's* Tronbestigelse. Han blev modtagen med aabne Arme af de Kolleger, der havde staaet i nærmere Omgangsforhold til ham. Da *Åkerhielm* 1860 blev Legationssekretær i Kjøbenhavn, var det en stor Fornøjelse for mig at fornye Bekjendtskabet med ham og at blive bekjendt med hans Frue. *Åkerhielms* Efterfølger i Wien blev Kammerherre *Burenstam*, til hvem jeg ogsaa kom i et meget venskabeligt Forhold.

Foruden disse tre paa hinanden følgende Sekretærer var der ved det Svensk-Norske Gesandtskab en Militær-Attaché, Oberstlieutenant Baron *R. Klinckowström*. Han var ikke saa lidt ældre end vi andre og omgikkes mest med sine militær-diplomatiske Kolleger, men var ogsaa undertiden sammen med os yngre Skandinaver. Han var en i høj Grad intelligent og kundskabsrig Mand, en nobel Karakter og meget bestemt i sine ofte ejendommelige Anskuelser, dem han ikke sjeldent kunde fremsætte i en noget skarp humoristisk Form.

Efterat jeg havde været i Wien henved et halvt Aar, fik jeg en Kollega ved vort eget Gesandtskab i Grev *Eggert Christopher Knuth*, der i Begyndelsen af Maj 1859 blev ansat som Attaché ved Gesandtskabet. Grev *Knuth* havde to Aar tidligere arvet Grevskabet *Knuthenborg* efter sin Fader, Martsministeriets Udenrigsminister Grev *Frederik Marcus Knuth*, og hans Kurator, den afdøde Faders fortrolige Ven Konseilpræsident *Hall*, havde samtykket i den unge Mands Ønske eller maaske selv ønsket, at han allerede nu ved at indtræde i den diplomatiske Tjeneste skulde forberede sig til at fortsætte Faderens politiske Gjerning. Da jeg i det foregaaende Aar forinden Studentereksamen

havde givet ham nogle Repetitionstimer i Historie, og vi saaledes kjendte lidt til hinanden, mente *Minister Hall*, at jeg muligvis kunde udøve en Indflydelse som ældre Ven paa den unge Greve. Han var et elskværdigt og vel begavet ungt Menneske, vistnok med betydelige Muligheder; men at sende ham i en saa ung Alder med saa store Pengemidler, som han kunde raade over, som Diplomat til en By som Wien, var vistnok ikke helt vel betænkt. Han forblev ikke ret længe i den diplomatiske Karriere og døde allerede i 1874 i en Alder af kun 36 Aar.

Ved min Ankomst til Wien var jeg naturligvis bleven forestillet for alle daværende Gesandter, men med Undtagelse af en stor Soiree hos den bayerske Gesandt Grev *Lerchenfeld* erindrer jeg ikke at have været indbudt hos nogen af dem. Flere af Stormagternes Gesandter var i Vinteren 1858—59 fraværende af en eller anden Grund, saaledes den franske Ambassadør, Baron *Bourquency* og den preussiske Gesandt Grev *Arnim=Heinrichsdorff*; Rusland, hvis Forhold til Østerrig lige fra den Tid, Rusland i 1849 ned slog den ungarske Opstand, som Østerrig ikke selv kunde magte, havde haft et noget køligt Anstrøg, var ikke som i tidligere Tider repræsenteret ved nogen Ambassadør, men ved en Gesandt, Kammerherre *Balabine*, hvis Stilling betragtedes som noget midlertidig; Storbritanniens Repræsentant Lord *Augustus Loftus*, der vistnok senere fik Ambassadørs Rang, var ogsaa kun Envoyé extraordinaire et Ministre plenipotentiaire. Derimod var der flere af Gesandtskabernes Mænd, der senere indtog fremragende Stillinger. Efter *Bourquencys* Bortrejse fungerede Marquis *de Banneville* som Chargé d'affaires; at han var en meget betroet Diplomat, viste sig, da han efter Afslutningen af den kortvarige Krig i Sommeren 1859 blev udnævnt til Frankrigs 2den Befuldmægtigede ved Fredskongressen i Zürich; senere beklædte han forskellige Gesandtskabsposter, bl. a. i Wien 1871, og var i 1877 en kort Tid Udenrigsminister. Attaché ved det franske Gesandtskab var Grev *de St. Vallier*, der 1866 blev Kabinetschef i Udenrigsministeriet og i 1870

var Gesandt i Stuttgart. Forgjæves forsøgte han at forebygge Krigen ved at forestille Hertugen af Gramont, at Sydtyskland ikke vilde gaa med Frankrig mod Preussen. I 1871 var han efter Freden i Versailles Kommissær ved den tyske Hær og i 1877—1881 fransk Ambassadør i Berlin. I det Ydre var der en overordentlig Forskjel imellem disse to franske Diplomater; i den 40-aarige *Banneville*, støt og bred som han fremtraadte, kjendte man allerede den alvorlige og betydelige Statsmand; i den 25-aarige lange og tynde *St. Vallier*, der var med paa alskens Lystighed, anede vistnok kun faa den Statsmand, der ved sin faste Besindighed skulde gjøre sit Fædreland saa stor Gavn og vilde have gjort endnu større, hvis man i Tide havde lyttet til hans Raad.

Ved det britiske Gesandtskab var der en ung Attaché, til hvis Ydre man ikke kunde lade være at lægge Mærke, skjøndt han var temmelig lille af Væxt. Men han havde ualmindelig smukke Øjne og brunt krøllet Haar. Hans Navn var *Mr. Robert Lytton*, og han var allerede dengang bekjendt i den engelske Literatur under Pseudonymet *Owen Meredith*. Fra 1873 hed han *Lord Lytton*, fra 1880 *Earl of Lytton*. Jeg saae ham igjen nogle Aar senere, da han i 1865 blev Legationssekretær i Kjøbenhavn. Allerede 1875 blev han Gesandt i Lissabon og s. A. Vicekonge i Indien, en Post, som han beklædte med Hæder til 1880. Fra 1887 til sin Død var han Ambassadør i Paris.

I Sommeren 1859 kom Grev *Harry v. Arnim* til Wien som Sekretær ved det preussiske Gesandtskab. Han var allerede ikke ganske ung og omgikkes derfor ikke med de yngre Kolleger. Det var vistnok ham, hvem *Bismarck* i senere Aar forfulgte med uslukkeligt Had.

Som ovenfor nævnt havde Posten som svensk-norsk Gesandt ved min Ankomst til Wien været ledig, efterat Baron *Wedel-Jarlsberg* var bleven forflyttet. Ved Nytaarstid kom hans Efterfølger, den forhenværende norske Statsminister i Stockholm, Excellencen *Due*. Da han var født 18 Aar før Norges Adskillelse fra Danmark og havde været Officer

allerede 1814, hilste han mig som Landsmand og viste mig bestandig den største Venlighed, Han var en ualmindelig smuk Mand paa 62 Aar, der i sin ydre Fremtræden bar Præg af det stockholmske Hofs noget stive Former, men i daglig Samtale jevn og gemytlig, ikke bange for en lidt vovet Spøg en og anden Gang. Han ankom uden Familie og spiste i sin Ungkarletilværelse undertiden paa »Erzherzog Karl«, hvor jeg som oftest tog min Middag, hvilket bragte mig i nærmere personlig Berøring med ham, end ellers vilde have været Tilfældet. Da hans Frue, født *Sibbern*, Dronning *Josephines* norske Overhofmesterinde, kom ved Foraarstiden, bosatte de sig for Sommeren i *Vöslau*, et Par Timers Jernbanekjørsel fra *Wien*, hvor jeg adskillige Gange var Gjæst under de behageligste landlige Former i de naturskønne Omgivelser.

Inden jeg slutter denne Oversigt over Corps diplomatique i *Wien* 1858—59, maa jeg endnu nævne een Gesandt, for hvem jeg rigtignok aldrig blev forestillet, da han var bortrejst i hele »Saisonen«, og da jeg rejste bort, inden den næste Saison begyndte. Det var den græske Gesandt Baron *Sina*. Han havde tidligere været Banquier i *Wien* og sagdes at være saa rig, at hver af hans fire Døtre vilde faae 20 Millioner (formodentlig Drachmer) i Medgift, og som alle Grækere, der havde tjent mange Penge i Udlandet, havde han rundhaandet udøst sit Guld til sit Fædrelands og sit Folks Bedste. I *Wien* havde han ladet vor berømte Landsmand *Theophilus Hansen* opføre en prægtig græsk Kirke i byzantinsk Stil, og i Begyndelsen af 1859 rejste *Hansen* til *Athen* for der at opføre et Videnskaberens Akademi, ogsaa hovedsagelig paa *Sinas* Bekostning. At den græske Regjering paaskjønnede denne patriotiske Rundhaandethed ved at gjøre *Sina* til Generalkonsul, og at den yderligere ønskede at hæve hans Stilling ved at udnævne ham til Gesandt, var ganske naturligt. Men Gesandt kunde han ikke blive, saa længe han var Banquier i *Wien*; han trak sig derfor personlig ud af Forretningen og fik saa Udnævnelsen til Gesandt ikke blot i *Wien*,

men tillige ved det bajerske og adskillige andre tyske Hoffer.

Af Landsmænd saae jeg allerede paa Embedsvegne ikke saa faa, da ikke blot danske Rejsende maatte have deres Passer paategnede paa Gesandtskabet (forsaavidt de ikke foretrak at gaae til Konsulatet), men ogsaa de bosiddende Danske kun betragtedes som en Slags Rejsende, der levede paa en Opholdstilladelse, som periodisk skulde fornyes efter at have faaet Gesandtskabets Paategning. Kort efter min Ankomst søgte jeg *Theophilus Hansen*, til hvem jeg havde Hilsen fra min Onkel *Just Thiele* og fra *Wilde*. Jeg traf ham ikke, men ikke længe efter kom han til mig for at faae sit Pas paategnet, da han skulde rejse til Athen for at bygge det oven omtalte Videnskabernes Akademi. Jeg erindrer, at jeg under Samtalen herom spurgte ham om Bygningsmaterialet, og at jeg blev helt imponeret, da han svarede: penthelisk Marmor.

Fra min Formand, Kapitajn *Falbe*, havde jeg faaet Anbefalingsbrev til en dansk Dame Fru *Homberg*, Søster til Konferentsraad, senere Finantsminister *C. N. David*. Hendes Mand var noget ved det Rothschildske Hus; de vare ældre, barnløse og vistnok meget velhavende Folk, der vel ikke førte noget stort Hus, men jevnlige saae Folk hos sig til smaa, men overordentlig rigelige Middagsmaaltider, som ikke havde virket forgjæves paa det venlige Ægtepars runde og venlige Skikkelser. Med Fru *Homberg*, der kjendte mange Mennesker hjemme i Danmark, hvem jeg ogsaa kjendte, fik jeg mig mangan hyggelig Passiar, og hun tog sig paa mange Maader af mig, f. Ex. ved at indføre mig i gode Familier af hendes Bekjendtskab. Ved en Middag hos *Hombergs* gjorde jeg Bekjendtskab med en dansk Familie *Erichsen*, Mand, Hustru og Datter. Han var Søn af den fordums store kjøbenhavnske Handelsmand, Konferentsraad *Erichsen*, Ejeren af »*Erichsens Palais*«, den nuværende Handelsbank; efter Faderens Død og Husets Tilbagegang gik Sønnen til Udlandet og var dengang Direktør for *Donau-Dampskibsselskabet*.

Et andet Damebekjendtskab var af en helt anden Natur. Tjeneren meldte »Fräulein N. N.«; Navnet har jeg glemt. Ind traadte en pyntet Dame i Treserne, med ungdommelige Fagter og Sminke paa Kinderne; hun skulde hæve en Pension fra Danmark og skulde i den Anledning have en Leveattest. Da hun præsterede fyldestgjørende Papirer for sit Anbringendes Rigtighed, fik hun Leveattesten og gik bort med ligesaa yndefulde Komplimenter som ved sin Indtrædelse, efterladende mig i stum Forbavselse over, hvad det kunde være for en Slags Pensionist. Da jeg lidt efter kom hen til Grev *Bille-Brahe* og spurgte ham derom, udbrød han i en morsom lille stille Latter, der var ham ejendommelig, og fortalte mig, at Frøkenen var *Fredrik VI's* Maitresse fra Wienerkongressen; han havde i den som i andre Henseender maattet være lige saa fin som de andre forsamlede Souverainer, og nu nød Frøkenen fremdeles 44 Aar efter sine kongelige Ungdomsminde og — sin Pension.

En anden Gang var det en gammel Mand, der kom for at faae en Leveattest paategnet til Brug ved Indkasseringen af en Pension. Hans Navn var *Reutze*; han havde i sin Tid været Huslærer paa Schackenborg for Grev *Otto Didrik Schack* og var ved denne sin forhenværende Elevs Erkjendtlighed betænkt med en Pension, der satte ham i Stand til at leve efter sin Tilbøjelighed som Samler, særlig af Mønter. Han havde derhos fra Hjemlandet faaet Titel af Kammerraad. Alt dette fortalte han mig ved dette vort første og eneste Møde. Det maa have været i December 1858 eller Januar 1859; af min Almanak seer jeg, at det var den 24. Februar 1859, at en ung Tjenestepige kom hen paa Gesandtskabet og meddelte, at hun havde været engageret som en Slags Morgenpige hos Kammerraad *Reutze*, at han for nogle Dage siden havde sagt til hende, at hun ikke skulde komme til ham før den 24., og hvis hun da fandt Døren tillukket, skulde hun gaa hen og gjøre Anmeldelse til mig. Jeg fulgte naturligvis strax med Pigen, og da jeg fandt Tilstanden som af hende

forklaret, fik jeg fat paa en Politiembedsmand, der lod Døren aabne af en Smed. Vi kom derigjennem ind i en Lejlighed, der bestod af 3 Værelser, alle fyldte med Reoler og Skabe, mest Glasskabe med Hylde, hvorpaa Mønter vare ordnede. I de to forreste Værelser var der forholdsvis ordentligt; men hvilket Syn mødte os, da vi kom ind i det tredie Værelse. Paa en Sofa eller Løjbænk, der var forhøjet ved en Bunke gamle Klæder og Pjalter, laa *Reutzes* Lig med brustne, utillukkede Øjne, og rundt omkring i Stuen laa Brudstykker af hans mere end tarvelige Maaltider: Æggeskaller, Karbonadeben, Brødskorper o. desl. En tilkaldt Læge konstaterede, at Manden maatte være død allerede for et Par Dage siden. Derefter blev der gjort Anmeldelse til Skifteretten, som sendte en Notarius; sluttelig blev Døren forseglet med Rettens og Gesandtskabets Segl, og saa forlod vi dette underlige Sted med Aftale om at mødes der igjen den næste Dag. Ved dette andet Møde tog vi en foreløbig Oversigt over Boets Effekter. Foruden Bøger og Mønter fandtes der ikke mange Gjenstande af synderlig Værdi; derimod var der et ikke ganske ringe Beløb i rede Penge, vistnok et Par hundrede Gylden. Det væsentligste Fund ved denne Lejlighed var imidlertid et Testamente, hvorved der tillagdes det Kgl. Møntkabinet i Kjøbenhavn Ret til af Afdødes Samlinger at udtage alle de Mønter, som Kabinettet selv ikke ejede iforvejen. Da Notaren undersøgte dette Testamente, der var forsynet med to Vitterlighedsvidners Underskrifter, bemærkede han, at ifølge den østerrigske Lovgivning behøvede et Testamente almindeligvis tre Vitterlighedsvidners Underskrifter; kun hvis Testamentet bevislig var skrevet med Testators egen Haand, vare to Vidner nok. Vi sammenlignede Haandskriften i Testamentet med adskillige forefundne Optegnelser, der efter deres Indhold maatte være skrevne af *Reutze* selv; men Resultatet var usikkert. Da jeg fik Lov at tage Testamentet med mig og vise det til Grev *Bille-Brahe*, sagde han øjeblikkelig, da han saae det: »Nej, det er min Svoger Kammerherre *Castenschields*

Haandskrift; han var Legationssekretær her i Wien, da Testamentet blev oprettet, og han er ogsaa et af Vitterlighedsvidnerne«. Det andet Vidne var Konferentsraad C. J. Thomsen. Søndagen den 27. Februar blev Reutze begravet fra Hospitalet, hvor Liget var blevet bragt hen. Jeg kjørte ud paa Kirkegaarden, hvor jeg kun traf Præsten ved den lutherske Kirke, der skulde forrette Jordpaakastelsen. Det var en stille, graa Vinter-Eftermiddag. Lidt efter, at vi vare komne, saae vi en Rustvogn komme kjørende med Kisten. Den blev baaren til Graven, hvor Præsten sagde et Par Ord om den ensomme fremmede Mand i den store By, og forrettede Jordpaakastelsen. Saa gik vi hver til sit. Det er den underligste Begravelse, jeg nogensinde har overværet.

Modsætningen lod ikke vente paa sig: samme Aften var jeg til et stort, glimrende Hofbal. Da jeg der blev forestillet for Kejseren og Kejsерinden, saae jeg for første Gang dem begge nærved. Han var en kraftig ung Mand i sit 29de Aar, hun var kun lidt over 21 Aar, en af de skønneste Kvinder, jeg nogen Tid har seet. Det var ikke blot Damernes Toiletter, der gjorde Festen glimrende, ogsaa Herrerne førte sig op med pragtfulde Smykker: Fyrst *Schwarzenberg* bar ikke den originale Kjæde af den gyldne Vlies's Orden i Guld og rød Emaille, men en Kopi af lutter Diamanter; hans Dragt var imidlertid kun en almindelig, ganske vist stærkt guldbroderet Uniform. Ganske anderledes malerisk virkede de ungarske Magnater i deres Nationaldragter, der overbød hinanden i Pragt: den gamle Fyrst *Esterhazy*, forøvrigt en uanseelig lille Skikkelse, var iført en Husardragt af mørkeblaat Fløj, hvis hele Snorebesætning var sammensat af ægte Perler; en Grev *Zichy*, vistnok den samme, der i 1876 præsiderede i den arkæologiske Kongres i Buda-Pesth, var vel ikke saa pyntet, men imponerede ved sit mægtige Skjæg, sin kraftige Holdning og sin maleriske ungarske Dragt af mørkt Fløj med Pelsværks Besætning. Derimod var en Grev *Bethlen*, Ætling af de gamle transsylvanske Fyrster, klædt

i lyse, skinnende Farver og saa overlæst med Ædelstene, at onde Tunger vilde paastaa, at han havde plyndret sine Forfædres Grave.

Reutzes Testamente blev nu Gjenstand for en lang Forhandling imellem den danske og den østerrigske Regjering. For mig selv havde denne Sag den Betydning, at jeg blev personlig bekjendt med Museumsdirektøren Konferentsraad *Thomsen*, hvem jeg naturligvis godt kjendte af Udseende og vistnok ogsaa havde talt med paa Museerne, da han med den største Venlighed indlod sig med Folk, som han traf der, særlig simple Folk og unge Mennesker. Han var en høj, bredskuldret Mand, som gjorde et ligefrem imponerende Indtryk, naar han traadte ind i et Selskab med Storkorsstjernen paa det brede Bryst. Hovedet dækkedes af en vældig graa Løve-manke, Øjnene lyste af Liv, og naar han talte, dannede der sig et ejendommeligt bedaaende Smil om den noget brede Mund. I September kom han til Wien, og en af de første Dage derefter begav vi os i højtideligt Optog sammen med Skifterettens Befuldmægtigede op til *Reutzes* Bolig, tog Seglene fra Døren og traadte ind. *Thomsen* gennemgik det ene Skab efter det andet; jo længere han skred frem i sin Undersøgelse, desto mere indgaaende blev den. Til sidst kaldte han paa Notaren og mig, trak et stort numismatisk Værk i Folio ud af Boghylden og viste os deri en kobberstukken Afbildning af en meget stor Medaille, idet han sagde omtrent saaledes: »Af denne Medaille eksisterer der kun to Exemplarer, det ene har *Reutze* havt, jeg har selv seet det hos ham, men nu har jeg gennemgaaet alle Skabene og har ikke fundet det«. Notaren og jeg kunde kun forsikre, at vi ikke havde undersøgt de enkelte Stykker i Samlingen og derfor aldeles ikke vidste, hvad der var eller ikke var, at ingen af os havde været der alene, men kun i Selskab med hinanden, og at det ikke var muligt, at nogen Uvedkommende kunde have været der, da Seglene efter hvert Besøg vare satte paa Døren og altid ved næste Besøg vare befundne ubrudte og uskadte. Imidlertid var Sa-

gen jo ubehagelig og vi gav os til at lede paa alle mulige og umulige Steder. Pludselig hørtes et højt Udbrud fra Notaren, der sad paa Hug foran en udtrukken Skuffe under et Klædeskab. Ganske rigtig, der laa den savnede Medaille gjemt under en Dynge af gamle Sokker og Klude: *Reutze* havde gjemt sin største Skat, som han havde gjemt sig selv, da han døde paa et Leje af Pjalter.

Da Grev *Bille-Brahe* ved min Ankomst satte mig ind i Gesandtskabets Forretninger, viste han mig bl. a. en Konvolut med det danske Udenrigsministeriums Segl. »Den Konvolut har været aabnet,« sagde han, »De vil kunne see, at Seglet ikke er trykket med Ministeriets Staalsignet, men med en Afstøbning deraf.« Det blev sagt mig, at det var en ganske almindelig Fremgangsmaade i Østerrig paa den Tid at aabne Breve i et »Cabinet noir« og læse dem. Diplomatiske Depecher blev forsigtigt aabnede og efter Læsningen forseglede med Afstøbningen af det originale Signet; naar private Breve var bleven undersøgte i »le cabinet noir«, blev de sagtens tilintetgjorte. Vist er det, at det første Brev, jeg skrev fra Wien til Fader, aldrig naaede sin Bestemmelse. Nogen stor Fornøjelse havde de østerriigske hemmelige Embedsmænd ikke kunnet have af et meget langt dansk Brev, der kun indeholdt en Fortælling om min Rejse og mine første Indtryk.

Det Hus, hvor jeg kom hyppigst, var Grev *Bille-Brahes*, ofte i ganske smaa Selskaber, med nærmere Bekjendte eller Landsmænd, undertiden i Selskab med mere Fremmede. En af de første Gange, jeg var der i et Selskab af den sidstnævnte Slags, mødte mig et højst overraskende Syn. Jeg stod i den inderste af Lejlighedens to Saloner, da Døren til den yderste gik op, og der i den viste sig en ældre uniformeret Herre, der i en aldeles forbavsende Grad lignede vor egen Prinds *Ferdinand*, i Højde og Bredde og den forunderlig trippende Gang. Det viste sig at være Baron *Langenau*, der adskillige Aar tidligere havde været østerriigske Chargé d'affaires i Kjøbenhavn; han beklædte nu en overordnet Stilling i Politiet — om jeg

ikke tager fejl, særlig det politiske Politi, der i Datidens Østerrig som i alle de Lande, der fulgte Traditionerne fra den hellige Alliance, spillede en betydelig Rolle. Det er godt muligt, at Baron *Langenau* kunde have givet mig Oplysning om, hvorledes det var gaaet med mit ovennævnte første Brev til Fader. Han havde forøvrigt under sit Ophold i Kjøbenhavn godt kjendt Grandpapa, der havde viist ham forskjellige Tjenester, omtalte strax, da jeg blev forestillet for ham, dette Bekjendtskab og viste mig altid megen Velvillie.

Det var ogsaa ved et Middagsselskab hos Grev *Bille-Brahes*, at jeg første Gang blev forestillet for vor nuværende Konges Broder Prinds *Wilhelm af Glücksborg*. Jeg erindrer, at Anledningen til dette Selskab var et Vildsvin, som Prindsen havde nedlagt, og hvis Hoved han havde sendt Greven. Det blev anrettet paa en meget ejendommelig og for mig lidet velsmagende Maade: kogt fersk med en sød Sauce til. Prinds *Wilhelm*, der almindeligt gik under Navnet »Prinz Holstein«, var Generalmajor i østerrigsk Tjeneste og nød megen Anseelse som en dygtig og tapper Officer; en østerrigsk Militærforfatter kalder ham en af det 19de Aarhundredes dygtigste og kjækkeste Rytterførere. I sin Fremtræden i det selskabelige Liv gjorde han imidlertid ingenlunde noget martialsk Indtryk — tvertimod fremtraadte han med et mildt, jeg kunde næsten sige forelegent Væsen. Ved Udbruddet af den ungarske Revolution i 1848 havde han staaet som Major ved et Rytterregiment, der garnisonerede i det vestlige Ungarn; Regimentets Mandskab gik over til Oprørerne og vilde spærre Prindsen Adgangen til Grændsen; han maatte ligefrem hugge sig igjennem og bar til Minde om denne Begivenhed et vældigt Ar over Panden. Nogle Aar efter Kong *Christians* Thronbestigelse bosatte han sig som bekjendt i Danmark og døde paa Fredensborg 1893.

En tredje af de mange Gjæster, som jeg mødte i Grev *Bille-Brahes* Hus, gjorde et helt forskjelligt Indtryk. Det var Grev *Carolyi*, dengang lige udnævnt til østerrigsk

Gesandt i Kjøbenhavn. Han var en mægtig ungarsk Magt nat og følte sig i høj Grad som saadan. Om hans Ankomst til Kjøbenhavn fortæltes det, at den østerrigske Generalkonsul Grosserer *Salomonsen* mødte paa Banegaarden i sin meget elegante Ekvipage for i den at køre Grev *Carolyni* til hans Hotel. Greven steg ind i Vognen, satte sig og gav Generalkonsulen Tegn til at sætte sig — ikke ved Siden af ham, men baglæns overfor ham.

Hos Udenrigsministeren Grev *Buol* var der Modtagelse hver Uge, undertiden Bal, alt i stor Stil i hans prægtige Embedsbolig paa Ballhausplatz. Grev *Buol* var en statelig Herre med smukt graat Haar; han tog sig udmærket godt ud, naar han stod i Udenrigsministeriets store Sal og tog imod sine Gjæster. Han var Enkemand; som Frue i Huset fungerede hans Datter, Grevinde *Blome*, gift med Grev *Gustav Blome*, en Søn af den holstenske Grev *Otto Blome til Salzau*. Grev *Gustav Blome* var paa den Tid Sekretær hos Svigerfaderen; senere blev han østerrigsk Gesandt i München. Der og i visse Aftenselskaber, til hvilke Adgangen betaltes, og af hvilke nogle kaldtes »Pic-nic«, andre »Redoute« (Forskjellen erindrer jeg ikke) mødtes alt, hvad der hørte til »Selskabet«. Ved et Pic-nic vare endog, hvad jeg seer af mine Kalender-Optegnelser, Kejseren og Kejsersinden tilstede. Saavidt jeg erindrer, blev jeg ikke forestillet for nogen af de mange Erkehertuger og Erkehertuginde — det ansaaes ikke for nødvendigt — men man saa dem her og andetsteds, f. Ex. paa Promenadekørslerne i Prateren. Der var Kejsers Forældre: Erkehertug *Franz Carl* (»der *Franz Carl*« kaldtes han almindeligvis) og Erkehertuginde *Sophie*: hun ansaaes for det reaktionære og ultramontane Parties mægtigste Beskytterinde. Saa var der Kejsers Brødre: *Carl Ludwig*, der nylig var bleven Enkemand efter sin første Gemalinde, en sachsisk Prindsesse, og derfor meget sjelden viste sig nogetsteds, og *Ludwig Victor*, der endnu ikke var voxen; den ældste Broder næst Kejsers *Maximilian*, den senere Kejsers af Mexiko, boede til Stadighed paa sit Slot Miramara

ved Triest. Særlig erindrer jeg de to Brødre, Erkehertugerne *Albrecht* og *Wilhelm*, Sønner af den Mand, hvem *Napoleon I* havde betegnet som sin eneste jevnbyrdige Modstander, Erkehertug *Carl*. Erkehertug *Albrecht* fik ikke nogen Kommando i Krigen 1859 — han ansaaes for at være for uafhængig overfor Erkehertuginde *Sophies* Parti, men i 1866 fik han Oprejsning og vandt den store Sejr ved *Custoza*. Erkehertug *Wilhelm* var Stormester for den tyske Orden og maatte som saadan være ugift; men han gjorde iøvrigt ikke noget asketisk Indtryk, men kjørte selv sit prægtige Firspand i Prateren. En Sidekvist paa det kejserlige Hus var Grev (senere Fyrst) *Montenuovo*, hvem jeg ikke kunde undlade at betragte med en vis Interesse, han var nemlig Søn af *Marie Louise, Napoleon I's* 2den Kejserinde, i hendes andet Ægteskab med Grev *Neipperg*.

Ved en af de første Soireer, hvor jeg var tilstede, forestillede Grev *Bille-Brahe* mig for Prindsen af *Vasa*, Sverigs Konge *Gustaf IV Adolf's* Søn. Han var østerrigsk General, men kongelig Højhed, man maatte ikke lægge Kort til ham, men skrive sig i hans Audientsbog, og da jeg var indbudt til Middag hos ham, modtog han vel selv sine Gæster, men efter Bordet blev der gjort Cirkel, hvor Prindsen gik fra den ene til den anden og gav Cour og sluttelig med et omfattende Buk trak sig tilbage ligesom en virkelig Konge.

I et andet fyrsteligt Hus blev jeg ogsaa forestillet: hos Hertug *August* af *Sachsen-Coburg*, der ejede store Godser i Ungarn og et prægtigt Palais i Wien. Ved Manden selv var der vistnok ikke noget videre mærkeligt; men hans Gemalinde var *Clementine af Bourbon*, Kong *Louis Philippes* Datter, og deres Søn, som først blev født to Aar senere, er den senere Fyrst *Ferdinand* af Bulgarien. Jeg fik Indbydelse til et stort Aftenselskab i Palais Coburg: det var navnlig Prindsessen, hvem det interesserede mig at tale med.

Fra 1842 til 1858 havde *Alexander Karageorgevics* regjeret i Serbien, men havde ikke som hans senere Æt-

ling gjort rent Bord for Modprætendenter; og i 1858 var den gamle *Milosch Obrenovics* vendt tilbage. I Vinteren 1858—59 viste imidlertid Sønnen *Michael*, der 1860 blev *Milosch's* Efterfølger, sig endnu i Wiens fornemme Selskabskredse. Han var en smuk Mand paa omtrent 40 Aar; men endnu smukkere var hans Hustru, en født *Hunyadi*.

Det førnævnte Bal var egentlig den eneste Lejlighed, hvor jeg var ved selve Kejserhoffet; ved Nytaarscouren var det ikke Kejseren personlig, men hans »Oberhofmeister« Fyrst *Liechtenstein*, der paa hans Vegne tog imod Lykønskninger fra Corps diplomatique. Nytaarsaften modtog Fyrsten os i sit eget Palais i Herrngasse, en snever Gade i den gamle By, men næsten helt opfyldt af Højadelens Paladser. Ceremonien gik iøvrigt for sig omtrent som en Cour hos en Konge eller Kejser: Fyrsten, en højst statelig gammel Herre i en pragtfuld Husaruniform, stod opstillet for Enden af Salen og trykkede hver af os i Haanden, efterhaanden som vi defilerede forbi ham. Skjærtorsdag overværede jeg Fodvadsknings-Ceremonien i Hofburgs store Sal; men det var en Højtidelighed, der ikke var forbeholdt de »Hoffähige«. Ceremonien var ganske mærkelig: 12 gamle Mænd og 12 gamle Koner blev hentede i kejserlige Vogne, hver af dem iført en til Lejligheden skjænket Dragt af et gammeldags Snit; de blev førte ind i den store Sal og anbragte paa Lænestole, Mændene paa den ene og Kvinderne paa den anden Side. Bagved hver Række vare Stole anbragte til de med Adgangskort forsynede Tilskuere. Da alle de 24 gamle Mennesker vare bragte til Sæde, og hver af dem havde blottet en — iforvejen vadsket — Fod, hørte man den fungerende Marskal, Overceremonimesteren Grev *Kufstein*, banke i Gulvet med en Stav, og ind traadte begge Majestæterne; Kejseren gik langs med Mændenes, Kejserinden langs med Kvindernes Række; foran hver af de 24 Gamle knælede de, en Kammerherre holdt et Vandfad og et Haandklæde, hvormed de vadskede og derpaa aftørrede de fremrakte, blottede Fødder. Efterat Ceremonien var sluttet, og Majestæterne

havde trukket sig tilbage. blev de Gamle kjørte hjem, som de vare bleven hentede, og hver af dem fik med i Vognen et Maaltid Fastemad. Dette betyder dog ikke, at det var et knapt eller tarveligt Maaltid; i de katholske Lande forstaaer man at tilberede Fastespiserne overmaade lækkert.

Medens jeg er ved Begivenheder, der vedrøre Kejsers huset, maa jeg berette, at jeg den 22. Juni 1859 overværede en Sjælemesse for Kong *Ferdinand II* af Begge Sicilierne, ikke af Sympathi for den Afdøde, almindelig benævnt Kong *Bomba* i Anledning af det Bombardement, som han den 15. Maj 1848 havde ladet anstille paa sin egen Hovedstad, men paa Embeds Vegne, da det danske saavelsom alle Gesandtskaber var indbudt til at overvære Sjælemessen. Otte Dage før havde jeg, ligeledes paa Embeds og ikke paa Sympathiens Vegne, været tilstede ved Fyrst *Metternichs* Begravelse — den rigtige gamle Fyrst *Metternich*, der fra 1809 til 1848 havde været Østerrigs Udenrigsminister, havde været Wienerkongressens Leder og Sjælen i den hellige Alliance. Den 86 Aar gamle Fyrste var endnu paa den Tid, da jeg kom til Wien, saa rask, at han havde sine regelmæssige Modtagelsesaftener, hvor bl. a. ogsaa Grev *Bille-Brahe* kom.

Var Selskabslivet mig kun delvis en Fornøjelse, saa vare Theatrene min egentlige Fornøjelseskilde under mit Ophold i Wien, og herved tænker jeg kun paa de to kejserslige Theatre, Burgtheateret (Skuespil) og Kärnthnerthor-Theateret (Opera). Udenfor disse to var der, om jeg ikke fejler, kun Theater an der Wien med en Frilufts Filial om Sommeren og Carl-Theateret, hvor *Nestroy* opførte sine »Possen«, der vare højst populære hos de indfødte Wienerne, men ikke saa lette at forstaae for den Fremmede, da de helt spillede i ægte Wiener-Dialekt. Da Grev *Bille-Brahes* havde Loge baade i Burgtheateret og Operaen, indbød de mig jevnlig i den ene eller anden af disse Loger, og da de om Sommeren rejste bort, stillede de begge Loger til Raadighed for Grev *Knuth* og mig. Burgtheateret havde under Ledelse af *Heinrich Laube* et meget righoldigt Re-

pertoire, hvori de klassiske Forfattere vare rigeligt repræsenterede. Men hvad de saa spillede, var der Stil og Tradition i Udførelsen, og der var glimrende Kræfter i Personalet. Fru *Haizinger* spillede navnlig ældre Anstandsroller med en Finhed som selve *Anna Nielsen*, men ogsaa hyggelige komiske Roller og mindede da om Fru *Sødtring*. Hendes Stemme havde en ejendommelig, lidt skarp Klang, aldrig skjærende, men altid i Stand til at artikulere Ordene til Fuldkommenhed med de fineste Nuancer. *Anschütz* og *Löwe* vare begge gamle Mænd, men de fyldte prægtigt og i den rette Stil i det klassiske Repertoires ældre Helteroller. *Fichtner* var udmærket i Konversationsstykker, sikker og slaaende i Replikkerne, men var lidet omhyggelig for sit Kostume, hvor det var Nutids Klædedragt. Da jeg saae ham som *Giulio Romano* i »Correggio« i en skøn italiensk Renaissance-Dragt, fik jeg en uforstyrret Nydelse af hans mesterlige Diktion. Det var overhovedet maaske en af Burgtheaterets mest glimrende Perioder. Foruden de nævnte Veteraner havde Theateret nylig erhvervet tre unge Kræfter af første Rang, hvis glimrende Spil gav store Løfter, som senere fuldtud indfriedes: *Sonnenthal*, *Lewinsky* og *Friederike Gossmann*. Ingen svarede bedre end *Sonnenthal* til sit Navn; lys og varm var hans Fremtræden som ung Elsker og ædel Helt; *Lewinsky* var en uforlignelig Skurk; *Friederike Gossmann* erindrer jeg ikke i nogen bestemt Rolle, men jeg har en uudslettelig Erindring af den Ungdommens Uskyld og Fortryllelse, som lyste over hendes Fremtræden. Medens *Sonnenthal* og *Lewinsky* fortsatte deres glimrende Løbebane ved Burgtheateret, til de begge var gamle Mænd, blev *Friederike Gossmann* allerede 10. Marts 1861 gift med Baron *Anton v. Prokesch-Osten* og forlod dermed Skuepladsen.

Det faldt som en Bombe ned i det glade Wienersekskab, da Kejser *Napoleon III* ved Nytaarskuren i Tuilerierne sagde til den østerrigske Gesandt, Baron *Hübner*, at det gjorde ham ondt, at Forholdet mellem hans Regjering og den østerrigske ikke var saa godt som tidligere. Hvad var

Meningen med denne Udtalelse, og hvad var Aarsagen dertil? At Meningen var en Bebudelse af en fjendtlig Optræden var vel klart nok; men hvorfor? Der var vel ikke mange, der begreb, at Napoleon siden *Orsinis* Attentat havde følt en bølgende Bevægelse under sin kejserlige Throne, at det for ham gjaldt at besværgede denne Bevægelse ved at fremme den nationale Bevægelse i Italien, og at hans Villie i Virkeligheden stak i *Cavours* Lomme. Man begyndte at begribe, hvorfor den franske Ambassadør havde taget en saa lang Ferie, og hvorfor Ambassadens Forretninger ikke bleve midlertidig varetagne af en ligegyldig *Chargé d'affaires*, men af en betydelig Diplomat som *Marquis de Banneville*, der stod paa Punktet til snart at rykke op til en Gesandtskabspost. Foreløbig havde Bomben som ovenfor berørt den Virkning, at de fleste paatænkte store Festligheder i den store Verden faldt bort, et sanddru Udtryk for den trykkede Stemning i de ledende Kredse. Det varede dog Maaneder, inden Uvejret brød løs; i Begyndelsen af *Marts* haabede man, at England kunde og vilde dæmpe de oprørte Bølger, den britiske Ambassadør i Paris *Lord Cowley* kom til Wien, og det vidstes, at han Løverdagen den 5. *Marts* vilde være tilstede ved Modtagelsen hos *Grev Buol*. Alle vilde see den mærkelige Mand, der muligvis bragte *Fredens* Olieblad, og jeg naturligvis ogsaa. Salene i Udenrigsministeriet vare stuvende fulde, da *Lord Cowley* traadte ind, en graahaaret, skjægløs Mand af Middelhøjde med et skarpt, gennemtrængende Blik, som han sendte rundt i den store Forsamling, vel vidende, at han var dens Midtpunkt, langt mere, end om han havde været en Konge, der traadte ind for at give *Cour*.

Som bekjendt førte *Lord Cowleys* Sendelse ikke til noget. Endnu forløb dog henvend et Par Maaneder, inden *Krigen* brød ud; men man mærkede tydelig Forberedelserne. I den østerrigske Hær tjente paa den Tid nogle danske Officerer; af dem kom *Ove Sehested Juul* og *Düring Rosenkrantz* til Wien paa *Gjennemrejse* fra deres Garnisoner

til Krigsskuepladsen. *Sehested=Juul* kom levende og lykkelig tilbage fra Krigen og blev en virksom Herremand hjemme i Danmark. *Düring Rosenkrantz* faldt ved Magenta eller Solferino. Hans ældre Broder Baron *Ernst Frederik Düring Rosenkrantz* kom to Gange til Wien, først for at see den unge livsglade Broder, inden han drog i Felten, et Par Maaneder efter i Anledning af hans Død.

Krigen brød ud, Østerrig stod alene imod Frankrig og Sardinien; der haabedes paa Bistand fra Preussen, og ved et Væddeløb i Prateren den 17. Maj var den preussiske General *Willisen*, der viste sig paa Væddeløbsbanen i Uniform, Gjenstand for en lignende Nysgjerrighed som Lord *Cowley* et Par Maaneder tidligere ved Grev *Buols* Modtagelse. Men den preussiske Hjælp udeblev, om end maa ske den stadig foreliggende Mulighed for dens Indtræden var en væsentlig medvirkende Grund til, at *Napoleon* saa hurtig afsluttede Krigen. Det varede ikke længe, inden Krigen var forbi, den 8. Juli havde vi i Wien Efterretning om Afsluttelsen af en Vaabenstilstand, den 12. Juli overraskedes vi ved at erfare den store Nyhed om de to Kejseres Møde i Villafranca, og allerede samme Dag vare Fredspræliminærerne aftalte imellem de tre Monarker. Saa længe Krigen stod paa, kunde Grev *Bille=Brahe* ikke tiltræde sin aarlige Ferierejse til Danmark; men da Forholdene vedblivende udviklede sig fredeligt, rejste han Mandagen den 25. Juli, og jeg var fra den Dag indtil Grevens Tilbagekomst den 10. September Chargé d'affaires.

Naar man i Begyndelsen af det 20. Aarhundrede læser om de politiske Tilstande i Østerrig, hvor det parlamentariske System eller i ethvert Fald de parlamentariske Under ere drevne til deres yderste Yderlighed, er det forunderligt at tænke tilbage paa Tilstandene, som de vare for henvend et halvt hundrede Aar siden. Pressen var under Politiets stadige Tilsyn; det var vist særlig min gamle Velynder Baron *Langenau*, der førte Tømmerne og Pidsken i saa Henseende. Af Folkerepræsentation mærkede man intet. Der var nok i Herrngasse et prægtigt Palais, der hed

»das niederoesterreichische Landhaus«, og paa hvis Frontispice stod »Die Staende Nieder Oesterreichs MDCCCXXXVIII«; men om disse Stænder nogensinde blev sammenkaldte, og om de i saa Fald havde noget at sige, veed jeg ikke; man mærkede som sagt ikke noget dertil. Men Krigen 1859 begyndte dog at rokke lidt ved Østerrigs ancien régime. Allerede inden Krigen udbrød, var Grev *Buol* gaaet af, og Grev *Rechberg* var bleven Udenrigsminister, og den 22. August, medens Fredsunderhandlingerne stod paa i Zürich, forkyndte den officielle »Wiener Zeitung« et Dagen forud foregaaet Ministerskifte. Det var først Krigen i 1866, der gav Stødet til Dualismens Gjen-nemførelse i det østerrigsk-ungarnske Monarki og dermed til parlamentariske Institutioners Indførelse i begge Rigshalvdele.

Søndagen den 2. Oktober var jeg til Afskedsmiddag hos Minister *Dues* i Vöslau, Onsdagen den 5. hos Grev *Bille-Brahes*, og Torsdagen den 6. Oktober rejste jeg over Breslau hjem til København.

I KØBENHAVN OG PAA BROHOLM

Jeg vendte nu tilbage til min Pult i Udenrigsministeriet, hvor jeg fra 1. Oktober var konstitueret som Kancellist. Fra 1. August 1860 blev jeg virkelig Kancellist med kgl. Bestalling, en Stilling, hvori jeg med successiv Lønforhøjelse officielt forblev indtil 1883, reelt til 1876.

Det var ikke ret længe efter, at jeg var vendt tilbage til Udenrigsministeriet, at der indtraadte en Forandring i dette som i den hele Regjering, idet den i længere Tid ulmende Misstemning imellem Kongen og hans Omgivelser (Grevinde *Danner* og Kammerherre *Berling*) paa den ene Side og Ministeriet *Hall* paa den anden Side den 22. November 1859 førte til, at Ministeriet indgav sin Afskedsansøgning, hvorefter der under 2. December udnævntes et nyt Ministerium med den hidtilværende Amtmand i Frederiksborg Amt og Formand for Folkethinget Kammerherre *Rotwitt* som Conseilpræsident og Baron *Blixen-Finecke* som Udenrigsminister. Det var denne sidste, der i den almindelige Bevidsthed opfattedes som den drivende Kraft i den nye Regjering. Skjøndt *Rotwitt* var baade Conseilpræsident og ad interim Minister for Holsten, var det dog vitterligt, at det var *Blixens* Idee, at Prinds *Christian* skulde være Statholder i Holsten, en Stilling, der vilde have været vel skikket til at gjøre Prindsen fremmed for Folket i Danmark og upopulær her hjemme, og som han ogsaa

med rigtig Takt undslog sig for at modtage, deri støttet vistnok baade af de Gammel-Konservative og de National-liberale. Hvilke andre Mærkværdigheder Baron *Blixen* kunde have fundet paa, om ikke Ministeriet havde faaet en brat Afslutning ved Konseilpræsident *Rotwitts* pludselige Død den 8. Februar 1860, er det ikke godt at vide. Den, der havde hans Øre i Udenrigsministeriet, var Fuldmægtig Dr. phil. *Grimur Thomsen* (under 27. December 1859 udnævnt til Departementssekretær i Udenrigsministeriets 3. Departement for Handels- og Konsulatssager), medens de to politiske Departementschefer, Kammerherre *Quaade* og Gehejmelegationsraad *Vedel*, stiltiende skubbedes til Side. At den nye Udenrigsminister med Hensyn til Repræsentation stod over sine nærmeste Forgjængere, er en Selvfølge. I deres Lejlighed i Amaliegade modtog han og hans Gemalinde, Prindsesse *Augusta*, hver eller hveranden Uge; alle Ministeriets Embedsmænd havde faaet Indbydelse til disse Aftener, jeg erindrer at have været der nogle Gange.

I Kjøbenhavn var Stemningen meget ophidset imod det nye Ministerium. Paa Kasino opførtes »Grevinden og hendes Sødskendebarn«, et fransk Stykke (*Théaulon*: »la comtesse du tonneau«), bearbejdet af *Erik Bøgh*. Det foregaar i Paris under *Louis XV's* Regjering paa den Tid, da *Grevinde Dubarrys* Magt var paa sin Højde. Vicomte de *Lauzun*, der føler sig forurettet af *Dubarry* og vil hævne sig paa hende, finder en Cousine til Grevinden, der driver en lille Forretning som Lappeskræderske med en Tønde som Butik, udstyrer hende som »comtesse du tonneau« og stiller hende op imod la comtesse *Dubarry* (»la comtesse du baril«). Emnet gav mangfoldig Anledning til Hentydninger til vor egen indfødte »Grevinde« og *Erik Bøgh* havde som bekendt navnlig i et enkelt Kuplet understreget Hentydningen. Det var ikke en Uge efter Ministeriets Udnævnelse, Torsdagen den 8. December, at Førsteopførelsen fandt Sted, og jeg havde været saa heldig at faae Billet. Huset var stuvende fuldt, og det bidrog ikke lidet til at

opildne Stemningen, at man paa en temmelig fremtrædende Plads saae de tidligere *Ministre Krieger* og *Andræ*. Da *Vicomte de Lauzun* traadte frem til Lamperækken og sang:

»Jeg hader den, der steg fra Dybet,
bedækket med et Lands Foragt,
som nu behersker hele Krybet
ved stjaalet Guld og ranet Magt,
som fræk fortrænger, hvad vi ejer
af hædret Navn og ædelt Blod
og med sin Skare lydige Lakajer
en Skandse slaauer om Herrens Fod.«

»Jeg hader den, hvis Skjændsels Rygte
ej mer kan rummes i vort Land,
som bringer Kvinden til at flygte,
som møder Haan hos hver en Mand,
som sneget sig ind i Kongesalen,
fik Sceptret fat og er paa Vej
at sætte Kronen — Kronen! — paa Skandalen.
Se hende, hende hader jeg!«

var Tonen anslaaet, og Publikum hørte til i spændt Tausshed, men allerede da det første Vers var forbi, brød der et rasende Bifald frem. Baade denne og flere andre Sange maatte gjentages, og Stykket gik atter og atter for fuldt Hus. Bladenes Beretninger om denne Begivenhed vare mærkelig forsigtige og forbeholdne. »Berl. Tid.« skrev kun: »Stykket blev modtaget med støjende Bifald«, og »Fædrelandet«: »Publikum fulgte Forestillingen med en overordentlig høj Grad af Interesse, der allerede ved nogle af de første Repliker gav sig Luft i stormende Bifald. De smukt arrangerede Sange, der var indlagte i Stykket, maatte flere Gange gjentages, og Bifaldet syntes undertiden ikke at kunne faae Ende.«

Da Tjenestepigen den 17. December om Morgenen bragte mig varmt Vand til min The, fortalte hun, at hun havde hørt i Byen, at Frederiksborg Slot brændte. »Aa! det brænder ikke saa let,« svarede jeg nok saa flot; men det var kun altfor sandt. Frederiksborg Slots Brand var en natio-

nal Sorg, og skjøndt Ministeriet var aldeles uskyldigt heri, bidrog den derved fremkaldte mørke Stemning sin Del til yderligere at forbitre Sindene imod Ministeriet. Man havde ligesom en Fornemmelse af, at Grevinde *Danners Skalten* og *Valten* paa *Frederiksborg Slot* kunde være Aarsag til *Branden*, og da Ministeriet ikke helt med Urette opfattedes som *Grevindens Ministerium*, var *Tankespringet* til en *Forbindelse* imellem *Branden* og *Politiken* endda ikke saa langt.

Ved *Nytaarstaftelet* hos *Kongen* 1860 skal der være forefaldet en morsom lille Episode. *Blixen-Finecke* sendte en *Lakaj* hen til *Hall* for at bede ham drikke et *Glas* med sig. Han medgav *Lakajen* et *Visitkort*, hvorpaa han havde skrevet: »Om 100 Aar er alting glemmt.« *Hall* tog *Kortet*, overstregede de to *Nuller*, sendte *Lakajen* tilbage med *Kortet* og drak saa det foreslaaede *Glas* med et venligt *Nik*. Lidt over 7 Uger efter var *Blixen* gaaet af og *Hall* paany *Konseilpræsident* og *Udenrigsminister*.

Med *Dannelsen* af det nye *Ministerium* (*Halls* 2det *Ministerium*) forandredes de indre *Forhold* i *Udenrigsministeriet* paany. *Grimur Thomsens* *Indflydelse* i *Storpolitiken*, der havde beroet paa det rent personlige *Forhold* imellem ham og *Baron Blixen*, ophørte af sig selv, og *Thomsen* var fra den *Tid* og indtil sin endelige *Afgang* i *April* 1866 udelukkende henvist til *Ledelsen* af *Handels- og Konsulatskontoret*. Men ogsaa i den politiske *Afdeling* indtraadte der snart en *Forandring*. *Delingen* af de politiske *Sager* imellem to *Departementer*, der vel aldrig havde haft nogen egentlig »raison d'être«, viste sig mere og mere uholdbar, efterhaanden som den ene *Sag* — den *holstenske Forfatningssag*«, som den officielt benævnedes — blev det ene og alt andet overvejende *Spørgsmaal* i dansk *Udenrigspolitik*. Som *Følge* heraf fik *Chefen* for *1ste Departement* en *Indflydelse*, som nødvendigvis maatte trykke *Chefen* for *2det Departement*, ihvorvel jeg er overbevist om, at det personlige *Forhold* imellem de to *Departementschefer*, der vistnok var bleven fæstnet i de *Maaneder*,

da de begge havde følt sig tilsidesatte under *Blixen-Fineckes* Regimente, ogsaa efter Ministerskiftet havde været præget af Venskabelighed og Hensynsfuldhed fra Gehejmelegationsraad *Vedels* Side overfor Kammerherre *Quaade*. Denne benyttede derfor Lejligheden, da Posten som Ministerresident i Haag og Bryssel var bleven ledig ved Kammerherre *Torben Billes* Forflyttelse til Gesandtskabsposten i London, til at søge Ansættelse i den ydre Carriere. De to politiske Departementer, der nominelt bleve bestaaende, blev derefter begge bestyrede af Gehejmelegationsraad *Vedel*, indtil de i April 1862 blev slaede sammen til »Departement for udenlandske politiske Sager«. Fra 10. April 1864 udnævntes *Vedel* til Direktør for det samlede Ministerium, i hvilken Post han forblev, indtil han, 76 Aar gammel, tog sin Afsked fra 1. Oktober 1899.

Allerede forinden jeg ved min Udnævnelse til Kancellist i Udenrigsministeriet var bleven kgl. Embedsmand, havde jeg faaet en anden offentlig Stilling som Sekretær hos Konseilpræsidenten. Jeg erindrer, at jeg allerede den forrige Sommer, da jeg i Wien erfarede, at Konseilpræsidentens Sekretær, Justitsraad *Hans Egede Schack*, Forfatteren til den berømte Roman »Fantasterne«, var død, havde sagt til *Knuth*, at det var en Stilling, som jeg kunde ønske mig. Men da Posten forblev ubesat, havde jeg senere ikke tænkt derpaa, indtil Konseilpræsident *Hall* en Dag i Begyndelsen af Juni 1860 meddelte mig, at han havde bestemt at tage mig til Sekretær ved Konseilpræsidiets, dog ikke med fast Ansættelse, da »han ikke gjerne vilde ansætte nogen definitivt for ikke derved at binde Hænderne paa en eventuel Eftermand i et Forhold, hvor det personlige Bekjendskab og den personlige Tillid var af stor Betydning; derfor var det kun en Konstitution«.

[Sommeren 1860 benyttedes til to Besøg: i Aabenraa, hvor Svogeren *Chr. A. Nielsen* var blevet beordret til Vejtjeneste og havde taget Bopæl, og paa Broholm, hvis Ejer — Hofjægermester *Niels Frederik Bernhard Sehested*, gift med Vennen *Theodor Lindes* eneste Søster *Charlotte Christine* — havde truffet *Just Holten* hos Svigermoderen, Kammer-

herreinde *Karen Linde* og indbudt ham til at staa Fadder til sin sidstfødte Søn. Under Opholdet paa Broholm fik Holten der en Lejlighed til særlig at forny Bekendtskabet med den næstældste, nittenaarige Datter *Ida Sehested*, som han en enkelt Gang før havde truffet hos *Lindes*. Samme Efteraar blev *Holten* paa Kongens 62-aarige Fødselsdag – d. 6. Oktober – udnævnt til Kammerjunker.]

Den 1. Marts 1861 flyttede jeg fra Nørrevold til Bredgade Nr. 34, hvor jeg i Mellembygningen havde lejet to Værelser med Entree; Vinduerne vendte ud til den forreste, rummelige og ret lyse Gaard med et prægtigt Kastanie-træ udenfor mine Vinduer. Det blev min sidste Ungkarlebolig.

Et enkelt Optrin af Datidens politiske Storme har præget sig særlig stærkt i min Hukommelse. Det tydske Forbunds og den holstenske Stænderforsamlings Angreb paa Fællesforfatningen af 1855 fortsattes stadig og var den alt andet overvejende Gjenstand for Regjeringens, særlig dens Chefs Arbejde og Bekymring. I Marts 1861 var den holstenske Stænderforsamling traadt sammen, og Regjeringen havde, for at forebygge den ifølge en Forbundsbeslutning af 7. Februar overhængende Forbuds-Exekution i Holsten og Lauenburg, forelagt den dels et Udkast til en Forfatning for Holstens særlige Anliggender, dels Udkast til Lov om Holstens provisoriske Stilling med Hensyn til det danske Monarkis Fællesanliggender. I dette sidste Udkast var der en § 13, der gik ud paa, at en den 23. September 1859 udstedt kgl. Resolution ang. Størrelsen af Holstens Bidrag til Monarkiets Fællesudgifter i Finantsperioden fra 1. April 1860 til 31. Marts 1862 skulde være gjældende for Finantsaaret fra 1. April 1861 til 31. Marts 1862. Der blev i Stænderforsamlingen opkastet det Spørgsmaal, om Størrelsen af Holstens Bidrag for dette sidstnævnte Finantsaar var underkastet Stændernes Diskussion. Da Bestemmelsen stod i et Lovudkast, maatte det synes utvivlsomt, at denne Del af Udkastet ligesom enhver anden Paragraf i samme var forelagt til Diskussion og eventuel Forandring, Vedtagelse eller Forkastelse; men ikke desmindre afgav Kommissarius ved Stænderforsamlingen,

der var selve Ministeren for Holsten Konferentsraad *H. I. A. Raaslöff*, ikke noget bestemt Svar paa et Spørgsmaal, som desangaaende blev stillet af det vedkommende Udvalgs Ordfører og tiltraadt af Præsidenten. Konseilpræsidenten afsendte da den 25. Marts om Aftenen til Kommissarius et Telegram, hvori det med rene Ord blev sagt: »§ 13 stiller Forsamlingen aldeles paa samme Maade med Hensyn til Forhandlingen af Budgettet for 1861—62, som om dette selv og særskilt var den forelagt.« Men uagtet Kommissarius rigtig havde modtaget dette Telegram før Mødets Begyndelse den 26. Marts, afgav han dog ikke nogen Erklæring i Henhold dertil, men idet han forbeholdt sig senere at besvare de til ham stillede Spørgsmaal, benyttede han den af Kongen bevilgede Prolongation af Sessionen til at udsætte Stændernes Forhandlinger til den 4. April, hvorved altsaa den opstaaede Tvivl kom til i Mellemtiden at henstaa uløst. Denne Optræden, der maatte kaste et Skær af Tvetungethed over Regjeringen, gav, da *Raaslöff* i de følgende Dage kom til Kjøbenhavn, Anledning til et Ordskitte, der forefaldt den 30. Marts i Konseilpræsidiets Ministerværelse, medens jeg, der havde faaet Ordre til at være tilstede for alle Tilfældes Skyld, sad i Værelset ved Siden af. Jeg kunde ikke høre Samtalens Ord; de faldt ikke hidsigt og højrøstet, men saa højt, at jeg tydelig kunde skjelne, naar den Ene og naar den Anden havde Ordet. Samtalen varede længe, og tilsidst hørte jeg tydelig *Halls* Stemme, idet han sagde: »Ja, saa er det jo bedst, at vi gaar over til Kongen.« Det gjorde de, og kort efter kom *Hall* tilbage og gav mig Ordre til at expedere en allerunderdanigst Forestilling om *Raaslöffs* Afskedigelse som Minister.

Denne Afskedigelse, der under de foreliggende Forhold var en uundgaaelig Nødvendighed, lagde en tung Byrde paa *Halls* Skuldre, idet han, da han ikke kunde formaa nogen Holstener til at modtage Posten som Minister for Holsten og Lauenburg, selv maatte overtage denne Post. Ved Dannelsen af Ministeriet i Februar 1860 syntes det,

at man havde gjort et heldigt Fund ved at vælge *Raaslöff* til Minister for Holsten og Lauenburg. Han var vel ikke egentlig Holstener; han var født i Kjøbenhavn af danske Forældre, men havde levet sin Barndom i Altona og havde derfra modtaget et Præg, der afgjort mindede om den i Kjøbenhavn temmelig talrige Kreds af holstenske Bureaukrater, og kunde derfor antages ikke at være det i Holsten toneangivende Ridderskab saa ubehagelig som f. Ex. *Unsgaard*, der i *Halls* første Ministerium havde beklædt Posten. I en vis Henseende maatte *Raaslöff* endog behage de holstenske Aristokrater altfor vel, idet han i et 1858 udgivet Skrift havde udtalt sig stærkt imod Sprogordningen i de blandede Distrikter i Slesvig. Men da det viste sig, at han ingenlunde var Mand for at hævde et bestemt Standpunkt overfor de Reventlower, Blomer o. s. v. i den holstenske Stænderforsamling og ikke engang kunde sige dem ordentlig Besked om den Regjerings Stilling og Hensigter, af hvilken han selv var Medlem, var hans Forbliven som Minister og Kommissarius umulig, og da ingen anden Holstener var at formaa til at overtage Posten, maatte *Hall* selv træde til. Det følgende Aar forsøgte han at formaa Grev *Otto Blome til Salzau* til at overtage Posten; Forhandlingerne stod vistnok paa i længere Tid; jeg erindrer i ethvert Fald oftere at have seet Grev *Blome* i Konseilpræsidiets i den Tid, og Kombinationen kunde synes at have en vis Mulighed for at lykkes, idet Grev *Blome* ansaaes for at repræsentere den moderateste og loyaleste Fløj af det slesvigholstenske Ridderskab, og urokkelig Fastholden ved et engang indtaget Standpunkt ikke hørte til de mest fremtrædende af *Halls* mange store og gode Egenskaber. Men jeg erindrer ogsaa at have faaet et Indtryk af en saa stor Forskjel i de to Mænds Personligheder, at et Samarbejde imellem dem som Kolleger i et Ministerium paa Forhaand næsten maatte synes umuligt. Hvorledes vilde Grev *Blome*, i hvem man ved første Øjekast saa Aristokraten fra Hoved til Fod og ud i de yderste Fingerspidser, have kunnet underordne sig *Halls* brede Borger-

lighed, selvom de to Mænds politiske Anskuelser havde kunnet lempes over imod hinanden?

Hall maatte altsaa beholde Portefeullen som holstensk Minister; men en stor Lettelse i dette byrdefulde Hverv forskaffede han sig, da der under 12. November 1862 oprettedes en holstensk Regjering med Sæde i Plöen. Præsident for denne lokale Regjering blev Grev *Adam Friedrich Adamsen Moltke*, en yngre Halvbroder til Grev *Carl Moltke Nütschau*. Jeg mindes ham fra de faa Gange, jeg saa ham i Konseilpræsidiets, som en særdeles sympatetisk Mand, en af dem, paa hvem det smukke Epitheton »Holstentreue« ret passede — en Type, der nu er næsten forsvunden. I selve det holstenske Ministerium havde *Hall* en trofast Støtte i Chefen for Ministeriets Sekretariat, Grev *Vilhelm Immanuel Johannes Carl Moltke*, en Sønnesøn af den tidligere Gehejmestatsminister og Kancellipræsident Grev *Otto Joachim Moltke* til Espe og Bonderup.

Den 23. Maj 1861 — Dagen før *Holtens* 30-aarige Fødselsdag — var han i Skuldeløv Præstegaard med til *Anna Holtens* og *Theodor Lindes* Bryllup. Kort efter fik han et stærkt Anfald af gastrisk Feber, der varede det meste af Sommeren, saa han først om Efteraaret kunde rejse paa Feriebesøg til Broholm, hvor han den 19. September 1861 blev forlovet med *Ida Sehested*.

Det nordiske Studentermøde, der skulde have fundet Sted i 1861, var blevet udsat paa Grund af de dengang truende Udsigter til Angreb fra Tyskland. Saa kom det i Stand i 1862, da Udsigterne syntes lidt fredeligere — de vare forresten truende nok. Tilslutningen herhjemme var overordentlig stor; i Listen over de danske Deltagere træffer man Mænd af mange Samfundsklasser ogsaa udenfor Studenternes Kreds, naturligvis mange Embedsmænd, der vare gamle Studenter, men desuden baade Sø- og Land-officerer og talrige Repræsentanter for Handelsstanden, ialt 960. Baade *Fader* og *Nicolai* havde tegnet sig som Deltagere; jeg troer dog ikke, at *Fader* kom herind. Men *Nicolai* var her og deltog med Liv og Sjæl i Festlig-

hederne; 19. Juni skrev han til mig: »I de første Dage efter min Hjemkomst kunde jeg ikke tale andet end almen-nordisk«. Jeg var naturligvis ogsaa Deltager og havde i min lille Lejlighed i Bredgade en Gjæst: Stud. med. *Oscar W. Lindboe* fra Christiania. Til alle Festlighederne, navnlig forsaavidt de faldt sammen med Kontortiden i Ministeriet, kunde jeg ikke være med; men tre af Sammenkomsterne erindrer jeg grant. Den første var Festforestillingen i det kgl. Theater. Den aabnedes med Ouverturen til »Elverhøj«, og da til Slutning Melodien til »Kong Christian« begyndte, gik der som et elektrisk Stød igjennem hele Forsamlingen: Alle rejste sig og sang med. Saa kom *Fr. Paludan-Müllers* Prolog, et tankedybt Værk, som man maa læse langsomt for ikke at miste nogen af de Pointer, der findes saa at sige i hver Linie, og følgelig utroligt vanskelig at frem-sige saaledes, at alt kommer til sin Ret. Otte Dage før havde jeg hørt den oplæse ude hos *Hammerichs* — jeg erindrer ikke af hvem; der blev gjort flere Indvendinger imod den, navnlig at Begyndelsen var altfor stærkt ladet med Tanker til, at den vilde kunne opfattes tilstrækkeligt af dem, hvem Sproget var halvt fremmed, og at det midterste Parti var for tvivlende til at kunne passe i nogen Festprolog. Men *Hammerich* lovede, at *Michael Wiehe* nok vilde løse alle Vanskelighederne. Og han fik Ret. Alene *Wiehes* Indtrædelse paa Scenen med en Anstand som en Prinds og en Raskhed som en ung Student vakte Jubel. Og da han saa begyndte: »Hil, Nordens Sønner, her i Kunstens Hall!« blev der den Stilhed, som er endnu dyrebare for den ægte Kunstner end det mest højkrøstede Bifald.

Den næste Aften, 13. Juni, var der Fest i Rosenborg Have — mange Sange, mange og lange Taler. Af et Brev seer jeg, at den Tale, der i Øjeblikket havde gjort det stærkeste Indtryk paa mig, var *Welhavens*, hvori han fortalte om det Indtryk, som Efterretningen om Slaget ved Slesvig havde gjort i Christiania. Den kom, medens der var Forestilling i Theateret, og blev hvisket fra den Ene

til den Anden; lidt efter lidt saa man hele Tilskuerpladsen blive tom, og Forestillingen ophørte af sig selv.

Den 14. og 15. Juni var der en stor Udflugt til Nord-sjælland; det kunde ikke falde mig ind at forsøge paa at optage en af de faa Pladser, der vare tilgjængelige for Danske.

Derimod var jeg den 16. Juni om Formiddagen Kl. 10 tilstede ved et Møde i Børssalen, der var foranstaltet »for at give Lejlighed til Udtalelser om den skandinaviske Stræbens Fremme og Formaal«. »Det var ikke Taler, her skulde holdes« — sagde *M. Hammerich* i det indledende Foredrag om Skandinavismens historiske Udvikling — »da Taler gaar ud paa at vinde Stemningen, og baade Danske og Fremmede møde her uden Forberedelse. Men det er fundet ønskeligt at give Studentermøderne en Tilsætning af Alvor«.

Mødet var saaledes bestemt til Udtalelser om *praktisk Arbejde* i Retning af Fællesskab imellem de nordiske Lande og Folk; men ikke desto mindre var der en Tale, der absolut fjernede sig fra al i Øjeblikket praktisk Politik og i Kraft af Talerens glødende Begejstring og betagende Veltalenhed blev Mødets Hovedbegivenhed. Det var *Vilhelm Birkedal*, der begyndte med det Spørgsmaal: »Er Livets og Tilværelsens Kaar disse, at hvad vi drømme sødt og dybt og højt i Ungdommen, vore bedste Ungdoms Syner og vore dybeste Hjertelængsler, at det Altsammen, naar Manddoms-Aarene komme, skal betragtes af os som kun Drømme uden Sandhed, Virkelighed og Berettigelse, saa det er den rette Livs-Visdom, naar vi bliver ældre, at see tilbage paa Ungdommens bedste Følelser og største Tanker og Attraer med et medlidende Smil eller vel endog med den koldeste Ringeagt og sige: »Ja, det var dengang, vi saaledes drømte og saae Syner, som kastede Trylleglans hen over Tilværelsen; men nu er vi vaagnede og see, at den Prosa, den kolde Verdensbetragtning, vi i vor Ungdom kaldte Filisteri og saa dybt ned paa, den er Livets eneste Sandhed? . . . Vi Danske er en lille Flok, men lad hver af os i sin lille Kreds hejse Dannebroge, at

vi kunne bidrage til at have en ren og klar Sag. Og I, Svenske og Norske! hejser Nordens Banner, lad det lyde højt og aabent fra Eders Fjelde og Skove: Nordens Grændse er Ejderen. . . . Skal vi gjøre et Løfte? Vi vil samle os om Nordens Banner med den Indskrift: Norden til Ejderen, frit og selvstændigt, Holsten overbord! Da skal der dog gaa en lille Luftning hen over Regjeringen, at den faaer en Fornemmelse af, at et trefoldigt Folk staaer bagved den, naar den gaaer i det Spor, men at den har ikke et eneste Hjerte, en eneste Aand med sig i Norden, naar den gaaer andre Veie. Nordens Grændse til Ejderen, frit og selvstændigt, Holsten overbord! Herfor Level«

Jeg har en temmelig tydelig Erindring, som vist ikke skuffer mig, om, at *Birkedals* direkte Henvendelse til Regjeringen i Virkeligheden havde en endnu mere personlig Karakter, end det er angivet i den trykte Beretning. Navnlig forekommer det mig bestemt, at han med sin vældige Røst udraabte: »Op med Programmet!«

Fra Børsen gik jeg lige over i den røde Bygning, hvor jeg maatte fortælle Konseilpræsident *Hall* om Ungdomsvennens Udtalelser. Han hørte min Beretning med sit velkendte Smil; iøvrigt var *Birkedals* Udtalelser ikke andet end hvad han hver Dag hørte af sin egen Hustru.

En Maanedstid senere havde Skandinavismen atter en Række af sine store Dage, maaske nogle af de største. Fra den 17. til den 20. Juli 1862 gjæstede Kong *Carl XV* vor Konge. Sammenkomsten fandt Sted paa Fredensborg, da *Frederik VII* overhovedet ikke yndede at opholde sig i Kjøbenhavn, hvor hans Grevinde aldrig naaede at blive mere end taalt og absolut ikke kunde faa Forbindelse med det gode Selskab. Hvad der blev forhandlet paa Fredensborg, veed jeg ikke; noget skriftligt foreligger vist ikke derom; men Konseilpræsident *Hall* var tilstede ved Sammenkomsten, og jeg tager neppe meget fejl, naar jeg troer, at Samtalerne for en stor Del have drejet sig om et nordisk Forsvarsforbund.

Kjøbenhavn vilde imidlertid have sin Del af dette Kongemøde, og Stadens Kommunalbestyrelse indbød da begge Kongerne til en Banket i Børssalen den 19. Juli. Den Indbydelse kunde ikke afslaaes, og de kom altsaa. Der blev stærkt pyntet op i de Gader, som Kongerne skulde passere, og Folk flokkedes for at see baade Ankomsten og deres Færden i den øvrige Tid af Dagen. Jeg stod i Vesterbros Ravelin, da de kom kjørende i aaben Vogn. Det var første Gang, jeg saae *Carl XV*, og forbavsedes over hans mandige Skjønhed. Men forøvrigt kunde vor egen *Frederik* godt hævde sig ved Siden af ham. Der var trods alt i hans Holdning, hans Blik og i den Maade, hvorpaa han hilste, noget uimodstaaeligt kongeligt, som aldrig forfejlede sin Virkning, navnlig da jeg sent paa Eftermiddagen, men endnu ved fuldt Dagslys, saae dem ved hinandens Side træde frem over Kolonnaden ved Ridebanen og hilse paa Fanetoget, der bragte dem Hovedstadens Hyldest.

Prinsesse *Alexandras* forestaaende Formæling i 1862 havde naturligvis været Gjenstand for megen Omtale og megen Opmærksomhed. Forholdene her ved Hoffet vare paa Grund af Kong *Frederik VII's* ulykkelige morganatiske Ægteskab saa ejendommelig pinlige, at alle fyrstelige Personer helst undgik at komme til Kjøbenhavn. Den eneste Undtagelse gjorde Kong *Carl XV*, der nærede virkelig Venskab og Hengivenhed for vor Konge, og som derhos forstod med en ejendommelig grov Gemytlighed at holde Grevinde *Danner* »paa Maatten«, som vi vilde sige med en langt senere opstaaet Talemaade. Nu var en Prinds af et af Europas største Huse bleven forlovet med den ældste Prindsesse af Danmarks nye Kongeslægt. Bekjendtskabet var indledet og Forlovelsen skeet i Udlandet; dertil var intet at sige; men at Brudgommen ikke kom til Kjøbenhavn for at hilse paa Kongehusets Hoved, medens Prindsessen i Forlovelsestiden gjorde en Rejse til England for at hilse paa Dronning *Victoria*, var jo unægtelig et ejendommeligt Forhold. Og dog kunde ingen dadle Prindsen af Wales, fordi han ikke vilde udsætte sig for de Pin-

agtigheder for ham, hans Brud og hans tilkommende Svi-
gerforældre, som uundgaelig vilde have været forbundne
med et Besøg hos Kong *Frederik VII*, der gjerne benyttede
enhver Lejlighed til at fange hvemsomhelst — Høje og
Lave — ind i Grevindens Omraade. Da det nu ikke kunde
være anderledes, gjorde Kong *Frederik* gode Miner til slet
Spil. Den 24. Februar, Andendagen før Prindsessens Af-
rejse, kjørte han i stor Stads til det gule Palais for at
tage Afsked med sin unge Slægtning (hvem han muligvis
saae for første Gang) og for at overbringe hende sin Bru-
degave, et prægtigt Perlehalsbaand med en tro Kopi af
Dagmarkorset.

I Udenrigsministeriet havde vi haft travlt med Affattel-
sen af Ægteskabstraktaten. Som ved mange lignende Lej-
ligheder blev det overdraget mig — saasom Ministeriets
»Kaligraf« ikke forstod Fransk — at renskrive det højtidelige
Dokument.

Prindsesse *Alexandras* Giftermaal med Prindsen af Wa-
les var det første Glimt af Huset Glücksborgs opgaaende
Stjerne paa de europæiske Fyrstehuses Firmament. Prinds
Christian og hans Familie vare endnu ikke vendte hjem
fra Bryllupsrejsen, førend det næste Tegn viste sig ved
Prinds *Vilhelms* Valg til Hellenernes Konge under Navnet
Georgios den 1ste.

I »Berl. Tid.«'s Morgennummer for 30. Marts gjengaves
en Artikel af det daværende engelske Regjeringsblad »Glo-
be«, der udtalte: »Vi tro, at det nu beroer paa Grækerne selv,
hvorvidt de ville rekonstruere deres Regjering under en Monark, hvis
konstitutionelle Tradition og personlige Forbindelser gjøre det i høj-
ste Grad sandsynligt, at det nye Kongerige Grækenland vil opnaa den
Fasted og heldige Udvikling, hvorefter dets Indvaanere saa længe
paa en værdig Maade have tragtet, og til hvilken de allerede i mange
Maaneder saa ivrigt have bestræbt sig for at lægge Grundvolden. Man
vil vide, at Prinds *Vilhelm* af Danmark, Prinds *Christians* næstældste
Søn og Prindsessen af Wales's Broder, kun venter paa en Indbydelse
fra det græske Folks Side«. »Times« bragte samtidig en Artikel
i samme Aand, og allerede samme Aften indeholdt »Berl.
Tid.« en aabenbart officjøs Artikel, hvori det hed:
»Saavidt vi have erfaret, forholder det sig rigtigt, at Tanken om i Hs.

Kgl. Højhed Prinds *Vilhelm* af Danmark at finde den saa længe søgte Konge til Grækenland først er opstaaet hos den engelske Regjering, samt at den franske Kejser strax har billiget denne eventuelle Kandidatur, der heller ikke fra russisk Side har mødt nogen Modstand. Det engelske Kabinet har derefter dels henvendt sig direkte til Hs. Kgl. Højhed Prinds *Christian*, som netop da befandt sig i London, og som henviste til Hs. Majestæt, dels har Grev *Russell* givet den herværende engelske Gesandt Ordre til officielt at udbede sig Kongen af Danmarks Samtykke. Sir *Augustus Paget* har i denne Anledning sat sig i Forbindelse med Hs. Exc. Konseilpræsidenten, der i Fredags desangaaende har havt en Audients hos Hs. Maj. paa Fredensborg, og efter Forlydende vil Allerhøjstsamme modtage den engelske Gesandt her i Byen, hvor Hs. Maj. ankommer imorgen. Det hedder, at Kongen ikke er utilbøjelig til at give sit Samtykke, naar forøvrigt det hele Forhold kan ordnes paa en passende Maade. Men selvfølgelig vil Hs. Maj. opsætte og tage endelig Bestemmelse, indtil Allerhøjstsamme nærmere erfarer Hs. Kgl. Højhed Prinds *Christians* Anskuelse og den unge Prinds's egne Ønsker, hvorhos naturligvis yderligere Overenskomst om de nærmere Betingelser maa forbeholdes, derimellem ogsaa med Hensyn til Hs. Kgl. Højhed Prinds *Vilhelms* Arveret til den danske Krone«.

Alt var saaledes lagt tilrette til en rolig Forhandling om Prinds *Vilhelms* »eventuelle Kandidatur«, som »Berl. Tid.« korrekt udtrykte sig. Men Diplomaterne havde ikke regnet med det hede græske Blod og Intrigerne imellem Partierne i den græske Nationalforsamling. Oppositionen vilde udskyde Konge-Valget, forat det daværende Ministerium ikke skulde faae Æren derfor; men netop derfor paa skyndte Ministeriet Sagen (Korrespondance fra Athen til »Indep. belge« af 3. April), og den 1. April erfarede hele Verden, at Nationalforsamlingen den 31. Marts enstemmig havde valgt Prinds *Vilhelm* til Konge under Navn af *Georgios den 1ste*.

Da denne Efterretning kom til de nordlige Egne, befandt Prinds *Christian* og hans Familie sig hverken hjemme eller i England; de havde lagt Hjemrejsen derfra over Ballenstedt i Anhalt-Bernburg, hvor Prinds *Christians* Søster *Friederike* var gift med den regierende Hertug og i Virkeligheden var Landets Regentinde, da Manden var sindssyg, og hvor Erkehertuginde *Louise af Glücksborg*

boede hos Datteren. Der modtog de altsaa Efterretningen om Kongevalget. Det fortaltes, at Prinds *Vilhelm*, der kun var lidt over 17 Aar gammel og endnu Søkadet, ved Efterretningen skulde have udbrudt: »Naa! hvad vil *Suenson* sige til det!«

Kongen og Prinds *Christian* havde hver for sig — selvfølgeligt og fuldkommen korrekt — svaret paa de til dem skete Henvendelser, at ingen af dem vilde tage nogen Bestemmelse, forinden de havde talt sammen om Sagen. Nu blev altsaa Prindsen anmodet om snarest muligt at komme hjem. Han kom Løverdagen den 4. April, men rejste allerede den næste Dags Aften tilbage til Ballenstedt og vendte først den 11. April tilbage med sin Familie.

Medens Grækerne ikke blot mindede Dronning *Victoria* om det tidligere givne Tilsagn om eventuel Forening af de ioniske Øer med Kongeriget Grækenland, men i deres Ivrighed begyndte at fable om andre Udvidelser, fik de den ene Afkjøling efter den anden af de engelske Blade. »*Times*« skrev: »Naar Grækenland har reorganiseret sine Finantser, sørget for at betale sin Gjæld, forbedret sine udyrkede Landstrækninger og tilvejebragt Jernbaneforbindelse mellem Landets forskellige Dele, da kan det atter begynde at tænke paa et byzantinsk Kejserdømme«. »*Globe*« fremhævede Nødvendigheden af, at Grækenland for at afhjælpe de Ulemper, der ere en Følge af de uordnede Tilstande i Landet, søger at udvikle sine materielle Hjælpekilder og betale sin Gjæld, forinden det tænker paa at udvide sit Territorium. Og »*Daily News*« gav den græske Nationalforsamling en Lektion om, at det havde misforstaaet Situationen, da den allerede den 31. Marts skred til Kongevalg: »Til Trods for det just ikke vel overvejede Hastværk, hvormed man har anmeldt den nye Kandidatur til den græske Throne, synes det rimeligt, at dette Valg vil være heldigt, og at dette nyeste Forslag vil blive til Virkelighed«.

Der var mange Vanskeligheder at overvinde: Oppositionen i det engelske Parlament angreb Regjeringen for at

være gaaet letsindigt frem ved at lade Gesandten i Athen *Elliot* meddele, at Grækenland kunde faae Prinds *Vilhelm* til Konge, naar det blot selv vilde. Paa den fordrevne Kong *Ottos* Vegne nedlagde Kongen af Bajern ved sin Udenrigsminister Baron *Schrenck* en Protest imod enhver Handling, der truede eller gjorde Indgreb i Huset Bajerns Ret til den græske Throne, og for enhver, der har havt selv det svageste Kjendskab til Kong *Christian IX's* Karakter, vil det være klart, at det var svært for ham at komme udenom en saadan Protest. Skjøndt Prinds *Christians* Betænkeligheder, efter hvad der fortæltes, blev stærkt støttede af hans Svigerfader, Landgrev *Wilhelm af Hessen*, der ikke ønskede, at hans Dattersøn skulde modtage saadan en »Schmutzkrone«, lykkedes det dog den engelske Regjering at udjevne denne Hindring. De Vanskeligheder, som Oppositionen i Parlamentet vilde berede Regjeringen, prellede af paa dennes faste indre Stilling.

Imidlertid lod den græske Nationalforsamling sig ikke forknytte. Et Par Uger efter, at Beslutningen om Kongevalget var fattet, sendtes en Deputation til Kjøbenhavn med det Hverv formelt at tilbyde Prinds *Vilhelm* den ledige Throne. Den 19. April var Deputationen i Wien, og Løverdag Morgen den 25. April ankom den til Kjøbenhavn, hvor den tog ind paa Hotel Phønix. Selvfølgelig interesserede det ikke lidet Nordens Atheniensere at see dem, der kom fra det klassiske Athen, ikke mindst Deputationens Tjenere, der paa sydlandsk Vis ofte opholdt sig udenfor Hotellet i Bredgade, iførte deres maleriske Nationaldragter, røde Huer med lange Kvaster, guldbroderede Trøjer, hvide stivede Skjorter (fustanella), broderede Gamascher og røde Sko. Selve Deputationens Medlemmer vare vistnok valgte med stor Omsigt og Klogskab. Dens første Medlem var en af de berømteste Helte fra Frihedskrigen, Ipsarioten Viceadmiral *Konstantin Kanaris*. Han var dengang 73 Aar, trods sin ikke meget høje Skikkelse en imponerende Person, ombølget af et stort hvidt Haar og hvidt Skjæg, men fremfor alt af sin Berømmelse fra

Frihedskrigen, der endnu mindedes som Selvoplevelse af den ældre Slægt og hos Yngre stod levende igjennem Historieundervisningen og de Ældres Fortællinger om den Bevægelse, som Efterretningerne om Missolonghis Indtagelse og Søslaget ved Navarino havde vakt i hele den civiliserede Verden. Den anden Deputerede var en ung Mand, Akarnanianeren Løjtnant *Demetrios Grivas*, smuk og elegant, temmelig høj, tildels uddannet i Paris; ogsaa til ham knyttede sig Minder om Frihedskampene igjennem hans Fader Palikarhøvdingen *Theodoros Grivas*. Endelig repræsenteredes Peloponnes ved Deputationens tredje Medlem *Theodoros Zaimis*, tilhørende en af Halvøens anseteste Slægter, meget rig og meget forfaren i Politiken; han havde før været Minister og var det vistnok adskillige Gange senere. Han var en Mand paa et halvt hundrede Aar, af Middelhøjde og gjorde ved sin Fremtræden Indtryk omtrent som en fornem Englænder. Daværende Ritmester *F. F. Kjær*, den senere Gesandt i Rom og St. Petersborg, blev attachederet Deputationen under dens Ophold i Kjøbenhavn; han mindedes i senere Aar de Dage (eller rettere Uger) med megen Fornøjelse. Der blev givet Deputationens Personale Adgang til Kavalierlogen i det kgl. Theater; men indtil videre var den kun officiøst tilstede her i Danmark. Efterat den havde hilst paa Udenrigsministeren, forestillede han den 27. April dens Medlemmer for Kongen, den 4. Maj forestillede *Zaimis* Deputationens Sekretærer og Attacheer for Hs. Majestæt, og samme Dag vare de alle tilsagte til Kongens Taffel, men alt uden nogen officiel Karakter.

Imedens Ritmester *Kjær* bestræbte sig for paa bedste Maade at underholde Grækerne, førtes der Forhandlinger imellem Danmark og de tre Skytsmagters (Englands, Frankrigs og Ruslands) herværende Repræsentanter og i det danske Statsraad om de Vilkaar, paa hvilke Kongen og Prinds *Christian* kunde samtykke i Prinds *Vilhelms* Modtagelse af den ham tilbudte Krone. Først efter at man var bleven enig herom, kunde man træde i officiel Forhand-

ling med Deputationen. Under Forhandlingerne i Statsraadet, navnlig i et Møde paa Skodsborg, skulde det — efter hvad der blev fortalt — være gaaet temmelig stortmende til: Prinds *Christian* havde fremhævet sine Betænkeligheder, der blev imødegaaede baade af Kongen og flere af Ministrene. Foreløbig endte Kongen det, da man ikke kunde blive enig, med den Udtalelse: »Nu gaar jeg ind til min *Louise*, tag Du nu hjem og tal med Din *Louise*, saa fortsætte vi Statsraadet i Eftermiddag« — en Udtalelse, der navnlig ved sin Sammenstilling af de to Damer med samme Fornavn egentlig ikke var vel egnet til at gyde Olie paa de oprørte Vande. Imidlertid naaede man til et Resultat. De fornødne Overenskomster blev foreløbig aftalte for senere paa Sommeren at blive fastslaaede i formelle Traktater. Navnlig blev det fra dansk Side — og, som det almindelig antoges, efter Kong *Frederik VII's* personlige Forlangende — fastslaaet, at de ioniske Øer skulde forenes med Kongeriget Grækenland, og den afsluttende Højtidelighed blev berammet til Løverdagen den 6. Juni. Hvad angaar Prinds *Vilhelms* egen Lyst og Stemning overfor de afvigende Meninger i Kongehuset, skal han have fremført den for en ung Kadet naturlige Bemærkning, at det var dog noget andet end at gaa herhjemme og blive Prinds *Ferdinand* Nr. 2.

Medens jeg havde havt en hel Del Skriveri i Anledning af den græske Kongesag, havde jeg kun een Gang været personlig sammen med nogen af de helleniske Herrer. Det var til en Middag hos *Hammerichs* til Ære for en af Deputationens Ledsagere, Major *Molass*, der formodentlig var bleven anbefalet til dem igjennem Grev *Lunzi*, hvis Fader i Aarhundredets Begyndelse havde staaet i nær Forbindelse med *P. O. Brøndsted*. Jeg erindrer iblandt Gjæsterne ved den Middag særlig Professor *J. L. Ussing*, der kunde underholde den græske Gjæst til Fuldkommenhed i hans Modersmaal. Jeg erindrer en Ytring af Major *Molass*, der viste, hvor opsatte Grækerne allerede vare paa Udvidelse af deres Land. Der var Tale om Epirus, og jeg kom paa

en eller anden uskyldig Maade til at omtale det som hørende til Tyrkiet, hvortil Majoren svarede: »Ja, endnu hører det til Tyrkiet«.

Da jeg desuden siden 6. Oktober 1860 havde været Kammerjunker, uden at jeg nogensinde havde været tilsagt til at gjøre Tjeneste som saadan, begav jeg mig en Dag op til Hofmarskal *Løvenskjold* og spurgte ham, om han ikke havde Brug for mig ved den store Modtagelse af den græske Deputation. Hofmarskallen tog meget venligt imod mig, og kort efter blev jeg da ogsaa tilsagt til den 6. Juni at give Møde paa Christiansborg. Hvad der vilde foregaa, vidste jeg omtrent udenad, da jeg pligtskyldig havde studeret Ceremoniellet, og da jeg havde læst og tildels afskrevet de Taler, som Deputationen skulde holde til Kongen og denne til Deputationen. Talerne skulde nemlig holdes henholdsvis paa Græsk og paa Dansk; men der var iforvejen igjennem Konseilpræsidenten udvexlet franske Oversættelser, som jeg havde renskrevet. Ved den fastsatte Tid stod jeg da ved den Dør, igjennem hvilke de Kongelige skulde ind i 1ste Kavaleriemak for derfra at gaa ind i Appartementssalen, der med Thronstolen og Sølvløverne var indrettet til Højtideligheden. Den anden fungerende Kammerjunker var, om jeg husker ret, *J. F. Bardenfleth* (senere Amtmand i Ringkjøbing og Stiftamtmand i Laaland-Falsters Stift). Da Slaget af Hofmarskallens Stav havde lydt, og vi havde aabnet Fløjdørene, traadte de høje Herskaber ind: først Kongen og ved hans venstre Side den hidtilværende Søkadet Prinds *Vilhelm*, nu iført Admiralsuniform, men uden noget Ordensbaand, derefter Prinds *Ferdinand*, Prinds *Christian*, Landgrev *Wilhelm* og den 20-aarige Prinds *Frederik*. Værelserne laae saaledes, at Herskaberne strax drejede til højre og i Kavaleriemakkets halve Bredde naaede Indgangsdøren til Appartementssalen. Ved denne Indgangsdør, der var et Par Alen dyb, blev vi Kammerjunkere staaende saaledes, at vi kunde høre, hvad der blev sagt, men ikke see Thronen eller overhovedet andet, end den nederste Ende af Appar-

tementssalen. Jeg hørte gamle *Kanaris* holde sin Tale, hvis Indhold jeg kjendte, men af hvis græske Text jeg kun forstod Ordene Βασιλευς των Ἑλλήνων; jeg hørte Kong *Fredrik* med sin smukke faste Stemme oplæse sit Svar af det Papir, paa hvilket jeg selv havde afskrevet det, og saa belavede jeg mig til at gaa for atter at aabne Døren for de kongelige Herskaber til de indre Gemakker. Men efter en lille Pause, under hvilken Kongen havde overrakt den nye græske Konge Elefantordenens Insignier, lød Kong *Fredriks* Røst paany, og han holdt da den korte, vistnok helt improviserede Tale, der gjorde et saa dybt Indtryk paa alle Tilstedeværende, og hvori han lagde sin unge Frænde paa Hjerte altid at vinde og bevare sit Folks Kjærlighed og at overholde sit Lands Forfatning. Ved det store Tafel, der afholdtes i Riddersalen med Marskalstafler i to tilstødende Sale, havde jeg den Ære at sidde ved Siden af min berømte Frænde Professor *J. P. E. Hartmann*.

Faa Dage efter Højtideligheden afrejste den græske Deputation fra *Kjøbenhavn*, hvorimod den unge Konge først blev endnu nogle Maaneder i Danmark, medens der førtes Underhandlinger om de nærmere Vilkaar for hans Stilling i Grækenland og andre Punkter, navnlig de ioniske Øers Forening med Grækenland. Inden Kong *Georgs* Afrejse blev ogsaa hans Stilling som arveberettiget dansk Prinds ordnet ved en »Renunciations-, Acceptations- og Forsikrings-Akt«, ifølge hvilken Kong *Georg* og hans eventuelle Efterkommere traadte tilbage i Arvegangsordenen for Prinds *Valdemar* og hans eventuelle Efterkommere. Aktstykket var forfattet af Gehejmearkivaren, Konferentsraad *Wegener* og renskrevet af mig. Om jeg ikke tager fejl, var det den 12. September, at Prinds *Christian*, Kong *Georg*, Konseilpræsident *Hall* og Konferentsraad *Wegener* (muligvis var ogsaa Grev *Sponneck* som Kong *Georgs* designerede personlige Raadgiver tilstede) mødtes i *Christian VII's* Palæ paa *Amalienborg*, hvor da Dokumentet blev underskrevet af Renuncianten, Kong *Georg*, og Acceptanten, Prinds *Christian* paa den umyndige Prinds *Valdemars*

Vegne og af de andre Herrer som Vitterlighedsvidner. Jeg var tilstede som Sekretær og blev nogle Maaneder efter for denne ringe Tjeneste belønnet med Officerskorset af den græske Frelserens Orden.

I Forsommeren forefaldt endnu en Begivenhed i Kongehuset, et Dødsfald af indgribende Betydning — ikke paa Grund af den Afdødes personlige Egenskaber, men paa Grund af Tidspunktet, paa hvilket Dødsfaldet indtraf. Den 29. Juni døde Prinds *Frederik Ferdinand*. Da Kong *Frederik VII* døde knap 5 Maaneder senere, kunde man ikke tilbageholde den Tanke: hvorledes vilde Forholdene have stillet sig, hvis Prinds *Ferdinand* havde overlevet ham? Hvis *Bismarck* ikke vilde have opsat sit Angreb, indtil ogsaa han var gaaet bort som sidste Mand af den gamle Kongestamme, maatte han i ethvert Fald have fundet paa et andet Paaskud end den stakkels Augustenborgers forlorne Arveret. Nu døde han imidlertid før Kongen. Han døde og blev begravet — som den rige Mand i den evangeliske Fortælling og (vistnok ogsaa ligesom denne) med fuld Musik og stor Stads. Bisættelsen i Roskilde fandt Sted den 6. Juli. Jeg var ogsaa ved denne Lejlighed til Tjeneste med det særlige Hverv at ledsage de fremmede Diplomater. Tilfældigvis kom jeg paa Rejsen til Roskilde til at sidde i en Kupee alene med den franske Gesandt *Dotezac*. Det forbausede mig, hvor forundret han saa sig om, idet han gjentagende mumlede for sig selv: »c'est fort remarquable«. Nærmest antog jeg, at det, som han fandt saa mærkværdigt, var Togets Langsomhed; vi brugte nemlig omtrent 1½ Time om at køre fra Kjøbenhavn til Roskilde; men bagefter fik jeg at vide, at det var Jernbanekjørselen i og for sig, som forbausede ham; det var nemlig først den tredie Gang i sit Liv, at han kjørte paa Jernbane. Inden han kom til Kjøbenhavn, havde han kjørt paa en lille Jernbanestump imellem Paris og St. Germain, og saa havde han gjort den samme Rejse fra Kjøbenhavn til Roskilde ved *Christian VIII's* Bisættelse. Hans Verden strakte sig ellers i alle de Aar, han var

JUST HOLTEN

IDA HOLTEN
f. Sehested

c. 1863

her i Danmark, ikke længere end fra Langelinie til Frederiksberg Have. Højtideligheden var ganske smuk, Processionen var pragtfuld: to Konger i Spidsen (Kong *Georg* gik nemlig foran sin Fader) og en Masse glimrende Uniformer, og Biskop *Martensens* Ligtale var et rent Mesterværk, som ingenlunde har været let at sætte sammen. Efter Bisættelsen gav Kongen Frokost paa Palæet for de Fornemste, deri dog ikke indbefattet de fremmede Diplomater, der kun fik et Stykke Smørrebrød og et Glas Vin i Amtsforvalterboligen i Palæets Sidebygning — en Tarvelighed, som ikke tiltalte dem, og som ogsaa blev rettet ved den næste Anledning, *Frederik VII's* Bisættelse. Ved Kongens Bord skal det være gaaet meget livligt til; paa Roskilde Banegaard saae man Gjæsterne derfra i alt andet end Gravstemning; jeg erindrer selve Bispen i Fløjls Skrud med Hatten paa Snur og en Cigar i Munden.

Hen paa Sommeren — den 20. August 1863 — blev *Just Holten* i Gudme Kirke viet til *Ida Sehested*. Dagen efter rejste de nygifte til deres fremtidige Hjem paa Vesterbrogade 45, Hjørnet af Gasværksvej. I den Nøglekurv med Husets Nøgler, som var en af Datidens typiske Brudegaver, laa en Seddel med et lille Vers fra *Just Mathias Thiele*:

Medens Sangen, vexlende med Ordet,
Lyder festlig over Høitidsbordet
Fra Fiona's Ø til Vesterbro,
Svarer Echo stille her fra Stuen,
Hilsende den unge Mand og Fruen,
Freidig glad og fuld af Fremtidstro.

Og en Engel, som forlængst gik heden,
Ukiendt af den yngre Slægt herveden,
Svæver ned fra Salighedens Havn.
I et lille Vers hun blot forlanger,
At det mindes af den gamle Sanger,
At hun bar paa Jorden Brudens Navn!

OMKRING TRONSKIFTET 1863

Medens jeg hjemme levede i Hvedebrødsdagens Fryd, saae jeg i Konseilpræsidiets og Udenrigsministeriets paa nært Hold Udviklingen af de Forhold, der i det paafølgende Aar skulde føre til Krigen og Rigets Søndersplittelse. Min Ven og Kollega *J. L. R. Koefoed*, der i min Fraværelse varetog mine Forretninger som Sekretær hos Konseilpræsidenten, skrev til mig under 31. August 1863: »Hvad siger De til en virkelig »Danmarks Riges Grundlov« med en Begyndelse som denne: »Danmarks Rige er Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Sønderjylland« og med et folkevalgt Tokammer, som ved et lille Tryk i Maskineriet opløser sig i to Dele: Danmarks Rigsdag — og Slesvigs Provindsraad, for atter i næste Øjeblik at være Danmarks Riges Rigsraad?«

Et Udkast med et saadant Indhold havde virkelig existeret; det var — jeg kan næsten sige selvfølgelig — *Orla Lehmann*, der var Forfatter til dette Udkast; at baade Indledningsordene — i hvor meget man kunde sympathisere med den deri udtrykte Tanke — vare umulige i Datidens praktiske Politik, og at Forelæggelsen af en saadan Sammenblanding mellem det Fælles og det Særlige for en Forsamling, der kun havde Kompetence over det Fælles, maatte øge de allerede tilstrækkelige Rivninger, var klart nok. Udkastet kom da heller aldrig videre end i Ministerkonferencen; derfra vandrede det i *Halls Lomme*, hvorfra det fremtraadte som det helt ændrede Forslag, som den 28. Sep-

tember forelagdes Rigsraadet, og som i det væsentlige blev vedtaget den 13. November og stadfæstet af Kongen den 18. November. Fra det Øjeblik, da *Lehmann* (i 1861) traadte ind i Ministeriet, forefaldt der maaske ikke nogen Lejlighed, hvor et Aktstykke af Betydenhed skulde udstedes, uden at han fremkom med sit skriftlige Forslag. Men neppe hændte det nogensinde, at disse Forslag, der altid »holdt Ideens Fane højt«, blev endelig vedtagne; de gik ligesom Grundlovsudkastet i *Halls* Lomme, hvoraf de opstod i en mindre ideal Skikkelse, men mere afpassede efter denne tørre og kolde Verdens Behov. Af samtlige Optegnelser seer jeg, at saadanne Forslag fra *Lehmanns* Haand f. Ex. have foreligget baade til Kundgjørelsen af 30. Marts 1863 og til det kongelige Budskab til Rigsraadet af 21. December s. A., hvormed Samlingen sluttedes. Det vilde have været af stor Interesse, om jeg havde kunnet faae fat paa og opbevare nogle af disse Forslag, altid affattede i *Lehmanns* bedaarende skønne Sprog og beandede af hans varme Hjertes Glød, men altfor dristigt overspringende alle Mellembestemmelser. Det er desværre ikke Tilfældet, og det er neppe sandsynligt, at de findes iblandt *Halls* Efterladerskaber.

Hvad der var forefaldet i Gehejmestatsraadet under Grundlovsforslagets Tilblivelse, er mig naturligvis officielt ubekjendt, og denne Gang var der ikke sivet noget ud som ved Forhandlingerne om den græske Sag; men at der har været et eller andet Sammenstød med Kongen, slutter jeg bl. a. af en ganske lille Begivenhed. Som bekjendt kunde det af og til falde *Frederik VII* ind at fortælle Folk, at han i Slaget ved Isted havde mistet sin højre Arm eller var bleven saaret i den, saa at han maatte række Folk den venstre Haand. I September 1863 maatte jeg paa Grund af en Byld i nogle Dage bære den højre Arm i Bind. Da jeg saaledes udstyret kom ind til Conseilpræsidenten, hos hvem Ministrene var forsamlede, udbrød *Lehmann*: »Har De nu ogsaa været med i Slaget ved Isted?« — »Naa, naa, *Lehmann*«, sagde *Hall* i en beroligende Tone. Det var det

Hele; men noget maatte være gaaet forud for dette Udbud fra *Lehmans Side*.

Jeg erindrer ikke, om jeg var tilstede ved noget Møde under 1ste og 2den Behandling i Rigsraadet af Grundlovsudkastet; i ethvert Fald har det ikke efterladt nogen bestemt personlig Erindring hos mig. Derimod glemmer jeg aldrig 3die Behandling, den 13. November 1863. Medens de to første Behandlinger nærmest havde været Forpostfægtninger, der havde berørt mange Enkeltheder, men ligesom noget forsigtigt havde kredset udenom Sagens inderste Kjerne, vidste man, at her vilde Hovedslaget komme til at staa. Forhandlingen indledes af *Algreen-Ussing*, der hævdede, at der ikke gaves Fællesanliggender for Kongeriget og Slesvig, men foruden de enkelte Landsdeles særlige Anliggender Fællesanliggender for Monarkiet. Allerede han nævnte Kundgjørelsen af 28. Januar 1852; endnu bestemttere blev denne Kundgjørelse fremhævet af *Bluhme* som Retsgrundlaget for det danske Monarkis Stilling i Europa — det foreliggende Udkast, hævdede han, var en Kuldkastelse af dette Grundlag og Indstiftelse af et nyt. Fra en helt anden Side angreb *J. A. Hansen* Forslaget: han var tilfreds med, at Grundlaget af 1852 var forladt, og at Udkastet havde indført den almindelige Valgret til Rigsraadets Folkething, men Udsigten til, at Rigsraadet kunde faae Overvægten over Rigsdagen, foranledigede ham dog til at stemme imod Udkastet. Efter en lille fin Fægtning paa spidse Fleuretter imellem *Monrad* og *David* om Fordelene og Farerne ved den almindelige Valgret paa den ene Side og Census paa den anden Side fik *Tscher-ning* Ordet. Ogsaa han var som bekjendt Helstatsmand og fandt som saadan Udkastets Hovedfejl deri, at det snarere vanskeliggjorde end lettede Holstens Gjenindtræden i forfatningsmæssig Forbindelse med Monarkiets øvrige Dele. Han forekastede *Hall*, at han i den foregaaende Samling havde spaaet, at Kundgjørelsen af 30. Marts 1863 var det bedste Middel til at holde Statsdelene sammen, nu spaaede han, at dette Udkast, om det blev vedtaget, vilde være

det bedste Middel dertil; den første Spaadom havde ikke slaaet til; vilde det gaa bedre med den anden?

Saa rejste *Hall* sig. Han var som bekjendt en overordentlig veltalende Mand, men hans Veltalenhed var under forskjellige Forhold af forskjellig Art. Naar han under rolige Forhold forelagde en Sag eller udviklede og begrundede Enkelthederne i et foreliggende Forslag, var hans Tale klar og overbevisende; men der var ikke det betagende ved den, som selv under lignende Forhold kunde udmærke f. Ex. *Monrads* og *Lehmans* Veltalenhed. Var *Hall* derimod bleven stærkt angreben, saa var der i hans Ord en Ild og Slagfærdighed, som maatte rive Tilhørerne med, fordi hele Personligheden, Stemmen, Stillingen, Ansigtets Udtryk smeltede sammen til at frembringe den fængslende Virkning. Der findes i »Danmarks Riges Historie« et fortrinligt Portræt af *Hall*. Han staaer med den højre Haand støttet paa et Bord, den venstre i Lommen, Frakken er aaben, og Hovedet let fremad bøjet. Saaledes kan han have staaet, da han forelagde Grundlovsudkastet, og hans Røst har lydt rolig og indtrængende. Men saaledes stod han ikke hin 13. November, efterat *Tscherning* havde udsæstet ham. Da han rejste sig, var hans Frakke knappet, den højre Haand stukket ind paa Brystet og det vældige Lokkehoved kastet stolt tilbage. Det var tydeligt, at det var en Mand, der stod ved sin Livsgjernings store Vendepunkt. Skridt for Skridt havde han fægtende trukket sig tilbage overfor Tydskslands mere og mere nærgaaende Angreb paa den danske Helstat, Andres Værk, som han med ærlig Villie havde paataget sig at opretholde og forsvare; nu var han trængt tilbage til det Punkt, hvorfra hans danske Hjerte og hans danske Retsbevidsthed ikke tillod ham at vige længere tilbage. Saaledes har jeg opfattet *Halls* Stilling og hans Følelser ved Grundlovsforhandlingerne i November 1863; hvis jeg fejler i min Opfattelse, kommer det vel deraf, at jeg (ligesom vistnok Størstedelen af den unge Slægt, som jeg tilhørte) selv opfattede Stillingen saaledes og saae op til *Hall* som den Mand, der skulde føre

vore Idealer til Sejr og sætte Danmarks Riges Grændseskjel, hvor det burde være.

Hall rejste sig altsaa. Præsidenten (*Madvig*) henstillede til ham, om han vilde tale nu eller vente til det Aftenmøde, der muligvis vilde blive nødvendigt, da Klokkeren var mange, og et Medlem endnu havde begjæret Ordet. Men *Hall* ønskede at svare *Tscherning* med det Samme. Derpaa tilføjede *Hall*, hvis Tale *Holten* ordret har gengivet efter Rigsraadstidende: »Jeg troer, da jeg nu har faaet Ordet, at burde gribe Lejligheden til en mere almindelig Slutningsudtalelse fra min Side og paa Ministeriets Vegne. Jeg skal da i nogle faa Hovedtræk udtale saavel Regjeringens Opfattelse af det nu foreliggende Grundlovsforslags Betydning som Ministeriets Stilling til denne Sag, til dens Behandling og endelige Afgjørelse«.

Jeg har under Gjennemlæsningen levende kunnet gjenkalde mig det fulde Indtryk fra hin Dag for saa mange Aar siden, da Ordene traf til højre og venstre som skarpe Kaardestød; men jeg føler paa den anden Side, at Indtrykket neppe kan blive det samme for den, der uden den personlige Erindrings Underlag kun læser Ordene.

Det havde været *Halls* Haab, at den Taler, der havde begjæret Ordet, og som iøvrigt — hvad der viste sig et Par Timer senere — blot temmelig kort vilde tale for Grundlovsudkastet, vilde have frafaldet Ordet, eller at Præsidenten i ethvert Fald vilde have lagt et let Tryk paa Forsamlingen for at faae Afstemningen foretaget med det Samme, inden Indtrykket af *Halls* Tale havde tabt sig. At det var *Hall* en dyb Skuffelse, at det ikke skete saaledes, saa jeg, da jeg, efter at Mødet var udsat til om Aftenen, kom ind i Ministerværelset for at faae mine Ordre. Istedetfor den spændstige, livfulde Taler, som jeg faa Øjeblikke forud havde seet og hørt, sad der i Hjørnet af Sofaen en overanstrengt, mismodig Mand, der nu mistvivlende om Udfaldet beklagede sig over, at Præsidenten ikke havde tilbørlig Ben i Næsen.

Jeg gik saa hjem istedetfor at gaa ind og høre Slutningsforhandlingen Kl. 7—8^{3/4}. Men henad Kl. 10 kom *Koefoed* og hans Hustru, der begge havde været derinde, paa Hjem-

vejen op til os og fortalte, at Grundlovsudkastet var vedtaget. *Hall* havde ikke mere taget Ordet for at lægge sin Personligheds stærke Indflydelse i Vægtskaalen. Det var *Krieger*, der sidst havde havt Ordet og saaledes nærmest havde afgjort Forslagets Skjæbne. *Krieger* var højt skattet af dem, der stod ham personlig nær; for *Andre* var han personlig nærmest usympathetisk; men hans Tale kunde have — og havde navnlig ved denne Lejlighed — en logisk Stringens og en overbevisende Styrke, der nok kunde rive de Vaklende med sig.

Allerede ved Aabningen af Rigsraadets Møde om Formiddagen havde Præsidenten oplæst et Telegram fra Kongens Læger, *Lund* og *Bock*, saalydende: »Hans Majestæt Kongen lider af en temmelig udbredt Ansigtsrosen med en let Feber«. Da jeg den næste Morgen kom op i Konseilpræsidiets samtidig med Gehejmelegationsraad *Vedel*, laa der et Telegram til Ministeren. »Tak Skjæbne«, udbrød *Vedel*, da han havde aabnet og læst Telegrammet, der meddelte, at Kongens Sygdom havde begyndt at antage en noget betænkeligere Karakter. Lidt efter kom *Hall* og modtog med fornøjet Mine vore Lykønskninger til Gaarsdagens Udfald. Jeg troer, at han svarede med en Spøg; desværre erindrer jeg ikke, hvad han sagde. Skjøndt vistnok ingen af os endnu havde den fulde Forestilling om, hvor alvorlig Kongens Sygdom var, lagde dog Telegrammet en Dæmper paa Stemningen. Da jeg om Eftermiddagen kom derop igjen, kom *Hall* lige fra Prinds *Christian*. Det var bekjendt, at Prindsen, hvis nærmeste politiske Fortrolige vistnok var Konferentsraad *David*, ikke var gunstigt stemt overfor det nu vedtagne Grundlovsudkast, og det var blevet fortalt, at han til en af Ministrene (det var *Monrad*) skulde have udtalt, at han vilde ønske, at Forslaget vilde blive forkastet, men at Ministeriet ikke desmindre vilde forblive. Det var vistnok lignende Anskuelser, som han ved hin Audients havde udtalt overfor *Hall*, der var kjendelig forstemt efter Samtalen.

Den næste Dag — den 15. November — var en Søndag.

Ida og jeg gik som sædvanlig den lang Vej fra Vesterbro til Garnisonskirken, hvor vi vare iblandt *Blædels* stadige Tilhørere. Fra Kirken fulgtes vi med *Thieles* hjem paa Charlottenborg. Der laa et Flyveblad fra »Berlingske Tidende«, der bragte en meget foruroligende Meddelelse om Kongens Sygdom. Paa Hjemvejen mødte vi i Vesterbroes Ravelin Dr. med. *Borch*, der fortalte, at Kongen var opgivet, og lidt efter Udenrigsministeriets Bud, *Kjettinge*, der havde været ude hos os for at bringe mig Ordre til at holde mig beredt, hvis der skulde indtræffe noget. Jeg meddelte ham, at vi til Middag vilde være hos Kammerherreinde *Linde* paa Nørregade Nr. 20, og da vi kom der Kl. 4, laa der Besked til mig om strax at komme op i Conseilpræsidiets. Jeg ilede derop, men traf ingen, ventede noget, gik frem og tilbage mellem den røde Bygning og Amalienborg og fik endelig den Besked, at Conseilpræsidenten kunde træffes hos Minister *Lehmann* i Bredgade. Jeg spurgte Budet, hvilke Efterretninger der vare komne fra Glücksborg; han vidste det ikke; heller ikke paa Slottet, hvor jeg havde forespurgt, havde jeg faaet noget at vide. Da jeg paa Vejen fra Slotsholmen til Bredgade kom forbi det kgl. Theater, var der mørkt og lukket; udenfor gik *Michael Wiehe* og *Høedt*. Da jeg godt kjendte *Høedt*, standsede jeg og spurgte ham, om han vidste noget. Heller ikke, men Efterretningerne i Dagens Løb havde været saa alvorlige, at man ikke ansaae det for passende at spille. Som ganske naturligt var, forestillede *Høedt Wiehe* og mig for hinanden; trods Situationens Mørkhed maatte jeg smile, da *Høedt* fortalte mig, hvem den Herre var — *Michael Wiehe*, den Skuespiller, hvem jeg altid havde beundret og fremdeles beundrer som den Største, jeg nogensinde har seet paa en Scene.

Hos *Lehmann* traf jeg alle Ministrene forsamlede. Conseilpræsidenten meddelte mig, at Kongen var død, og gav mig Ordre til at gaa til Rigsraadets Præsident, Konferentsraad *Madvig*, og sammen med ham af en i Rigsraadet henseende dobbelt aflaaet Kiste, hvortil Conseilpræsidenten

havde den ene Nøgle og Rigsraadets Præsident den anden, at udtage den Forsikringsakt om at ville holde Monarkiets og Landsdelenes Forfatningslove, som Prinds *Ferdinand* i Henhold til Forfatningsloven af 2. Oktober 1855 § 5 og Lov af 1. April 1856 forud havde afgivet. Den skulde nemlig benyttes som Model for den Forsikring, som Kongen nu vilde udstede, og som Dagen derpaa overgaves til Rigsraadet. Sjældent er jeg bleven saa hed om Ørene, som da jeg fik denne Ordre. Konseilpræsidenten selv havde ikke den ene Nøgle, den maatte være i min Besiddelse; men jeg vidste aldeles ikke, hvor den fandtes. Det var en Følge af den aldeles formløse Maade, hvorpaa jeg var bleven beskikket til Sekretær hos Konseilpræsidenten, efterat Posten havde staaet ledig i et Aar, at ingen Overlevering havde fundet Sted, og jeg havde paa egen Haand maattet finde og ordne de forhaandenværende Papirer m. m. Jeg erindrede nu, at jeg i en Skuffe i det af mig benyttede Skrivebord havde seet en Nøgle, om hvis Bestemmelse jeg ikke vidste noget; det maatte vel være Nøglen til den omhandlede Kiste; jeg hentede den og begav mig over i Rigsraadets Lokaler, hvor jeg traf Konferentsraad *Madvig*. Men han maatte hjem i sin Bolig paa Lille Kjøbmagergade for at hente sin Nøgle; jeg kørte da med ham derhen, saa tilbage til Rigsraadet, hvor det lykkeligvis viste sig, at min Nøgle passede til den ene Laas i Skrinet, og saa ilede jeg med det kostbare Dokument ud til Ministrene i Bredgade.

Paa Trappen i den røde Bygning havde jeg mødt *Dotezac*, der var ude for at erfare Nyt fra Glücksborg; jeg meddelte ham, at Kongen var død, og saa fløj Efterretningen ud i Verden, hvor den overalt vakte Uro. Den fløj ud over vort eget Land, hvor den vakte Sorg og Bekymring for, hvad der nu vilde komme, og den fløj til Tydskland, hvor Augustenborgerne og *Bismarck*, hver med sine egne Planer, gav sig til at koge Sejd imod os.

Den næste Formiddag var jeg tilstede paa Slotspladsen, da *Hall* traadte ud paa Altanen og forkyndte Thronskiftet

med de traditionelle Ord: »H. M. Kong *Frederik VII* er død, længe leve H. M. Kong *Christian IX*!« Jeg har et Sted seet et Billede af denne Begivenhed, hvor *Hall* er fremstillet i civil Dragt med Overfrakke. Det er ukorrekt; han var selvfølgelig i Uniform, hvad der var saa meget mere selvfølgelig, som Ministrene aldrig havde fremstillet sig i civil Dragt for *Frederik VII*, der selv aldrig bar civile Klæder.

Derpaa traadte Kongen ud paa Altanen. Naar man har oplevet Kong *Christian IX*'s Popularitet i de senere Aar af hans Regjeringstid og har seet hans sikre, jevne Optræden i dette Tidsrum, er det forunderligt at mindes baade den Kjølighed, hvormed han blev hilst af den paa Slotspladsen forsamlede Mængde hin 16. November 1863, og den usikre, ligesom noget forlegne Holdning, hvormed han den første Gang som Konge hilse sit Folk. Den forsamlede Folkemængde raabte ligesaa meget »Leve Grundloven« (og med »Grundloven« mentes ikke Grundloven af 5. Juni 1849, men det af Rigsraadet nys vedtagne Grundlovsudkast), som de raabte »Leve Kongen«. Og Kongen bukkede. Man var vant til at see *Frederik VII*'s korte og brede Skikkelse og høre »Tak Børn, Tak!« med hans gjennemtrængende Røst.

Nu forestod først og fremmest Afgjørelsen af det store Spørgsmaal om Stadfæstelse eller Ikke-Stadfæstelse af det af Rigsraadet vedtagne Forfatningsudkast. Ved Ministeriets første Foretræde for den nye Konge den 15. November om Aftenen havde han sagt til Ministrene: »Jeg haaber, m. H., at De ville vedblive at tjene mig og Staten med samme Dygtighed og Troskab, hvormed De have tjent min Forgjænger; men jeg vil strax, for at forebygge enhver Misforstaaelse, sige Dem, at for mig gaaer Staten fra Øresund til Elben«. Hvad der gik for sig i Dagene den 16. og 17. November, er det ikke min Sag at berette; jeg har kun at fortælle, hvad jeg ved af Oplevelser og Selvsyn. Den 17. November sent paa Eftermiddagen fik jeg Ordre til at have begge Texter af Forfatningsloven — den

danske og den tyske — renskrevne til næste Formiddag. Jeg fik anskaffet det fornødne Pergament og engagerede Udenrigsministeriets Kaligraf *Nagel* til at skrive det tyske Exemplar; selv tog jeg den danske Text hjem til min Bolig, og saasomt vi havde spist til Middag, satte jeg mig til at skrive. Den 18. November Kl. 6 om Morgenen var jeg færdig, sov saa et Par Timer og kunde Kl. 10 om Formiddagen aflevere min Renskrift i konfereret Stand. Forestillingen, hvormed Sagen forelagdes Kongen, blev til paa den Maade, at Gehejmelegationsraad *Vedel*, der havde faaet den fornødne Instrux af Konseilpræsidenten, skrev Koncepten og samtidig dikterede den til mig, der skrev Renskriften. Saa var ovenikjøbet Statsraadmødet blevet ansat tidligere end oprindelig bestemt, og den tyske Renskrift fik jeg først, efterat det var begyndt. I en Droske jog jeg fra Amalienborg op til Christiansborg (hvor Kongen holdt Statsraad, lige indtil Slottet brændte), sprang af udenfor Porten og løb op med Portefeullen under Armen.

Virkningen af Efterretningen om Kong *Frederiks* Død lod ikke vente længe paa sig. Allerede den 16. November havde »Arveprindsen af Augustenborg« udstedt en Proklamation til det »schleswigholsteinske Folk« om sin Thronbestigelse i »Schleswig-Holstein«, og den 20. s. M. lod Storhertug *Peter af Oldenburg* i Kjøbenhavn overrække en Protest imod Kong *Christian IX's* Thronbestigelse. Denne Overrækkelse foregik under saa groteske Omstændigheder, at jeg ikke kan lade være at fortælle hele Episoden, til hvilken jeg var Øjenvidne, og hvorom jeg har en — i alt Fald næsten — samtidig Optegnelse.

Til Forklaring først en lille Oversigt over de daværende lokale Forhold i Udenrigsministeriet, der dengang var til Huse i *Christian VII's* Palæ paa Amalienborg. Stueetagen var Ministeriet uvedkommende, første Sal var forbeholdt Ministeren til officielle Modtagelser, og paa anden Sal — en lav Mezzaninetage — fandtes Ministeriets alt andet end hyggelige Kontorer, der om Aftenen vare højst ufuldkom-

ment oplyste. Naar man var kommen op ad den brede Hovedtrappe, traf man først paa Budstuen, til hvilken Døren sædvanlig stod aaben. Fra Budstuen var der Indgang til Konsulatskontoret, hvorfra man atter kunde komme ind i den politiske Afdelings Kontorer, som forøvrigt ogsaa havde flere Indgange fra Hovedtrappen. De Værelser, der vare forbeholdte Arkivet og Ministeriets højere Embedsmænd, særlig Departementschefen Gehejmelegationsraad *Vedels* to Værelser, fandtes i den anden Ende af Huset og vare forbundne med Hovedtrappen ved en lang, lav og mørk Korridor, der almindeligvis ikke var oplyst om Aftenen.

Den 20. November 1863 sent paa Eftermiddagen, da Størstedelen af Kontorpersonalet havde forladt Ministeriet, sad jeg med en Kollega i *Vedels* Venteværelse, beskæftiget med at chiffrere Telegrammer til London-Traktatens Undertegnere om Oplysninger angaaende de opdukkende Rygter angaaende Protester imod Kongens Thronbestigelse. Ministeriets Chiffertabeller vare formede som Skærmbrædder, som man opstillede foran sig — naar Chiffreringen skete ved Lys, altsaa med Lyset imellem de Skrivende (in casu min Kollega og mig) og Skærmen.

Medens vi sad ved dette Arbejde, traadte selve *Hall* ind ad Døren og spurgte efter *Vedel*. Ved hans Indtrædelse rejste jeg mig for at hilse og kom derved til at staa i stærk Belysning, medens Chiffertabellen skyggede for den øvrige Del af Værelset. Ved dette uventede Syn udbroød *Hall*: »Det er da godt, at det Theatraliske ikke bliver helt forsømt i disse triste Tider.« Da han havde faaet at vide, at *Vedel* ikke var tilstede, satte han sig med Overfrakken paa og den velbekjendte Stok i Haanden for at vente og spøgte alt imens over de hemmelighedsfulde Kunster, som vi bedrev. Et Øjeblik efter kom *Koefoed* og meldte, at der var en storhertugelig oldenburgsk Gehejmeregistrator *Wiepken*, der var Overbringer af et Brev, som han ikke maatte aflevere til nogen anden end Konseilpræsidenten selv. »Lad ham komme herover«, var Svaret. Da *Koefoed*

var gaaet for at hente Gehejmeregistratoren, satte *Hall* Stokken fra sig, inden han gik ind i *Vedels* Modtagelsesværelse, idet han bemærkede, at det dog kunde see altfor »anzüglich« ud, hvis han modtog ham med Stokken i Haanden. Saa kom *Koefoed* med Hr. *Wiepken*, der havde et Udtryk, som om han ikke følte sig ret tryk ved Situationen, hvad der nok kunde være en Følge dels af hans lange Vandring igjennem den lange, mørke Gang, dels af den første Modtagelse, som han havde faaet. Da han, efter at være kommen op ad Hovedtrappen, var gaaet ind i den aabne Budstue og der ikke havde truffet Nogen, var han gaaet ind i Konsulatskontoret, hvor han havde truffet Fuldmægtigen, Kammerjunker *Niels Staal Schøller*, til hvem han da havde meddelt sit Navn og Ærinde. Uden andet Svar havde *Schøller* aabnet Døren til næste Kontor, hvor *Koefoed* sad, og havde med sin skarpe, tørre Stemme sagt til denne: »Er De ikke nok saa god at expedere den Fyr?«

Nu kom han altsaa ind til Ministeren og overrakte denne sit Brevskab, der viste sig at være en Skrivelse fra den oldenburgske Udenrigsminister v. *Rössing* til den danske Udenrigsminister, hvori Hr. v. *Rössing* paa sin Storherzogs Vegne nedlagde Protest imod Kong *Christian IX's* Thronbestigelse. Efter at have overrakt Protesten anmodede han om at faae Kvittering for Modtagelsen. »Det skal De faae«, svarede *Hall* og gav mig Ordre til at skrive en saadan Kvittering. Da Kvitteringen var skreven i den kortest og tørrest mulige Form paa Fransk (Hr. v. *Rössings* Skrivelse var naturligvis paa Tydsk) og underskreven af Ministeren, bragte jeg den ind til Hr. *Wiepken*, som derefter drev af og definitivt forsvandt fra den politiske Skueplads, i alt Fald for Danmarks Vedkommende.

Hvis det nu kun havde været Augustenborgeren, der havde proklameret, og Oldenburgeren, der havde protesteret, havde det vel ikke været saa farligt. Men der var værre Røvere ude i Skoven. Allerede samme Dag, som *Frederik VII* døde, havde den preussiske Gesandt v. *Balan* til Udenrigsministeren overleveret en den 13. November

dateret Protest imod den nye Forfatningslov fra Hr. v. *Bismarck*, den samme Hr. v. *Bismarck*, der ikke lang Tid iforvejen til den danske Gesandt i Berlin, Kammerherre *Quaade*, havde udtalt, at den fornuftigste Ordning af det dansk-tydske Mellemværende vilde være et Ejder-Danmark og et Ejder-Holsten. Og nu, da Kongens Død, som ved Depechens Afsendelse fra Berlin endnu ikke var indtraadt, havde givet *Bismarck* yderligere Vind i Sejlene, antydede han uforbeholdent for sin Konge, at her var en Lejlighed til at berige Preussen paa den svage Naboes Bekostning.

Foreløbig var det imidlertid det tydske Forbund, der var skudt frem som Lederen af Plyndringstoget imod Danmark, til hvilket Arbejde Forbundet var saa meget bedre egnet, som det ikke, saaledes som Preussen og Østerrig, havde deltaget i Forhandlingerne i 1851 og 52. Allerede den 1. Oktober 1863 havde Forbundsagen vedtaget en Beslutning om Forbundsexekution i Holsten og Lauenburg, om hvis Iværksættelse der siden den Tid var ført Underhandlinger imellem de tydske Stater, der skulde udføre den, i første Linie Kongerigerne Sachsen og Hannover, og i Tilfælde af Modstand fra dansk Side tillige Østerrig og Preussen. Den 15. December meddelte Østerrigs og Preussens Gesandter i Kjøbenhavn, at Forbundsexekutionen vilde finde Sted, og opfordrede den danske Regjering til inden 7 Dage at rømme Holsten og Lauenburg, hvilket ogsaa skete, efterhaanden som Exekutionstropperne rykkede frem. Den 29. December forlod de sidste danske Soldater Holstens Grund, efter at de havde sprængt Brohovedet overfor Frederiksstad i Luften. Kun sex Uger efter sin Thronbestigelse var Kongen saaledes sat ud af Besiddelsen af omtrent en Femtedel af det Monarki, hvis Besiddelse han var tilsikret ved de højtideligste Traktater. Som et for de tydske Staters Adfærd overfor Danmark karakteristisk Træk kan det anføres, at skjøndt det i Forbundsbeslutningen af 1. Oktober udtrykkelig var udtalt, at Exekutionsstaterne skulde overtage Forvaltningen af Holsten og Lauenburg »anstatt und im Namen

des Königs-Herzogs, unbeschadet der nur zeitweise sistirten Rechte Desselben«, saa skete det dog overalt, hvor Exekutionstropperne rykkede frem, at Augustenborgeren blev udraabt som »Herzog Friedrich der Achte«, uden at der gjordes det mindste derimod fra TROPPEFØRERNES Side.

Saa hurtig som muligt havde Udenrigsministeriet expederet Notifikationsskrivelserne om Thronskiftet; allerede den 23. November kunde »Berlingske Tidende« meddele Navnene paa de særlige Afsendinge, der skulde overbringe dem til de forskjellige Hoffer, og faa Dage derefter afrejste de, deriblandt Kongens Generaladjutant for Søetaten, Orlogskaptajn Kammerherre *C. L. E. Irminger*, til de to nærbeslægtede Hoffer i Schwerin og Strelitz samt til Wien og Berlin. Medens han blev venskabeligt modtaget paa de to første Steder, kom der snart Budskab, først fra Wien og derefter fra Berlin, at man i begge disse Hovedstæder ikke havde villet modtage ham. Da det herefter var givet, at de herværende Gesandter fra Preussen og Østrig heller ikke vilde faae nye Kreditiver til Kong *Christian*, kunde de ikke officielt indbydes med det øvrige diplomatiske Korps til den afdøde Konges Bisættelse. Det blev dem da betydet, at de vilde være særdeles velkomne ved Højtideligheden, hvis de som »étrangers de distinction«, der havde staaet i officielt Forhold til den afdøde Konge, vilde slutte sig til Følget. Hermed vilde de ikke lade sig nøje, de vilde regnes med til Corps diplomatique; i modsat Fald vilde de ikke møde, men derimod klage til deres Regjeringer over den dem tilføjede Tort. Svaret herpaa fra vort Udenrigsministerium var, at man altsaa maatte beklage ikke at have den Ære at see dem ved Bisættelsen, og af deres Klager til Wien og Berlin fik de heller ikke nogen Glæde, da baade den østerrigske og den preussiske Udenrigsminister maatte erkjende, at den danske Regjering ikke havde kunnet tage Sagen anderledes.

Den 2. December om Aftenen ankom *Frederik VII's* Lig til Kjøbenhavn ombord paa Dampskibet »Slesvig«, hvorfra det paa en Barkasse blev ført til den daværende

lille Havn ved Proviantgaarden. Derfra skulde det bæres til Christiansborg. Nogle Dage efter var jeg paa Christiansborg for at see »Castrum doloris«, der var offentlig til Skue fra den 10. til den 17. December. Om Udstilling af Kongens Lig paa »Lit de parade«, saaledes som det havde fundet Sted efter *Frederik VI's* og *Christian VIII's* Død, kunde der ikke være Tale, da det havde været umuligt, paa Grund af Ligets stærke Opløsning strax efter Døden, at foretage en Balsamering. Jeg var paa den Tid ret godt kjendt med Gangene og de øvrige Lokalteter paa Slottet; men da jeg kom igjennem alle disse Rum, der vare helt betrukne med sort Klæde, tabte jeg fuldstændig Traaden. At fare vild var imidlertid ikke muligt, da man blev ledet frem hele Vejen af opstillede Hofbetjente. Men at vi slutelig kom ind i Appartementssalen, hvor jeg et halvt Aar tidligere i Belysning af Junisolen havde hørt Kong *Frederik* holde sin berømte Tale til den unge Kong *Georg*, var mig næsten det mest ubegribelige. Salen var fra Loft til Gulv mat sort, og det var ogsaa den høje Katafalk, der var oprejst midt i Salen. Kun de forgyldte Forsiringer og Fryndser, den afdøde Konges paa Gueridoner opstillede Ordener, de Vagthavendes Uniformer, men allermest det hvide Atlaskes Foer i Baldakinen over Kisten reflekterede Skinnet fra de mange Lys, der vare tændte i Salen. Midt for Fodenden stod Adjutanten, Oberst *Holten*, stiv som en Støtte, og ligesaa ubevægelige stod ved Katafalkens ene Side en Række Rangspersoner, øverst en Elefantridder — det var den Dag Grev *Carl Moltke*; jeg husker tydelig, hvor skarpt hans hvide Hoved, hans røde Kjole og hans blaa Ordensbaand tegnede sig paa den sorte Grund. Ligesaa ubevægelige som alle disse Herrer stod, ligesaa tyst var der i Salen, ikke en Lyd fra de mange Mennesker, der langsomt drog forbi paa de sorte Tæpper.

Den 18. December om Morgenen gik jeg ind til Byen for at se Udsmykningen i Gaderne, hvorigjennem Sørgetoget skulde bevæge sig (fra Christiansborg over Holmens Bro ad Holmens Kanal, Kongens Nytorv, Østergade og

ad den lige Linie til Frederiksberg Allees Begyndelse, hvor Følget opløste sig, medens Ligvognen og dens Eskorte drog videre ad Landevejen til Roskilde). Det var et dejligt Vejr, let Frost og blikstille, som om det gode Vejr, der efter Folketraditionen altid havde fulgt Kongerne af den gamle Oldenborgske Stamme, lige til Slutningen vilde være trofast imod den Sidste af Stammen. Og naar man ikke lagde Mærke til, at alle Flagene hang paa halv Stang, og til de lange Flor, der hang ved dem, kunde man have antaget det Hele for Forberedelse til en stor Glædesfest, saa mange Flag og saa meget Grønt var der overalt. Blandt de rigest smykkede Bygninger var de to Gjenboer ved Holmens Kanal, Industriforeningen (den nuværende Landmandsbank) og Studenterforeningen. Da vi gik ud ad Vesterbro til vort Hjem, var et Banetog lige ankommet, og derfra strømmede Forstærkningsfolk ind til Byen for snart efter at afgaa til Danevirke. Samme Dags Eftermiddag blev Kong *Frederiks* Lig ført til Roskilde. Vore Vinduer ud imod Vesterbroes Torv var saaledes beliggende, at man derfra kunde see Processionen fra det Øjeblik, da den havde passeret Hjørnet af Gasværksvejen, og derefter et langt Stykke henad Vesterbrogade, og der var følgelig en stor Forsamling hos os lige fra Formiddagen. Da det varede temmelig længe, inden Toget viste sig, gik jeg et Slag ned ad Gaden, og ad Fortovet paa venstre Side, thi Kjørebanelen var spærret, og Soldater vare opstillede langs med Grænsen mellem Gaden og Fortovet. Linieofficererne og Fredsmandskabet vare nok saa parademæssigt paaklædte, men det indkaldte Mandskab og Reserveofficererne saae mere eller mindre feltmæssige ud. Endelig kom Toget; for sidste Gang var den kongelige Ligvogn forspændt med 8 hvidfødte Heste fra Frederiksborg Stutteri; efter Ligvognen kom Kongehusets Vogne og efter dem en lang Række Vogne, der kun frembød et lidet imponerende Skue, da det overvejende Antal var Hyrevogne.

Ved Bisættelsen i Roskilde den 19. December havde jeg det samme Hverv som ved Prinds *Ferdinands* Bisættelse

nogle Maaneder tidligere, at ledsage de fremmede Diplomater, hvem der var forbeholdt et eller to Pulpiturer ved Siden af »Kongestolen«, hvor Dronningen og Prindsesserne havde Plads. Sammen med de her akkrediterede Gesandter gik de overordentlige Afsendinge fra England (Lord *Wodehouse*), Frankrig (General *Fleury*) og Rusland (Statsraad *Ewers*) og den svenske General Grev *Biørnstjernas* Led-sagere: hans Adjutant Friherre *Raab* (der kort Tid efter som frivillig Officer deltog i Dybbølstillingens Forsvar), Oberstløjtnant Friherre *Leuhusen* og Major *Grimsgaard* (senere General og Chef for den norske Generalstab). Grev *Biørnstjerna* selv gik som overordentlig Ambassadør ved Kongens venstre Side, og umiddelbart efter Prindserne gik Repræsentanterne for de beslægtede Hoffer i Schwerin og Strelitz. Fremmede fyrstelige Personer var der ingen af.

Gudstjenesten var overordentlig højtidelig; mægtigt brusede Tonerne af *Hartmanns* Kantate hen under Kirkens Hvælvinger, og dybt gribende var Biskop *Martensens* Tale om den Besøgelses-Tid, som *Frederik VII's* Regjering havde været for Danmark.

Efter Gudstjenesten var der Frokost for Kongen og hans Følge i Palæets Hovedbygning; for Diplomaterne var der staaende Frokost i Amtsforvalterboligen i Palæets Sidebygning. Under Frokosten kom Grev *Hamilton* hen til mig og spurgte, om, naar og hvor man kunde træffe Excellencen *Hall* efter Tilbagekomsten til Kjøbenhavn. Der var, forekom det mig, noget endnu mere uroligt end sædvanligt i Grevens Blik. Jeg lovede naturligvis at skaffe ham fornøden Underretning, om jeg ikke allerede vidste, at *Hall* efter Tilbagekomsten vilde gaa op i Conseilpræsidiets og vilde være at træffe der. Uroen i Grev *Hamiltons* Blik havde sin gyldige Forklaring: den Meddelelse, som han havde at gjøre, var den, at Udsigterne til et Forsvarsforbund mellem Danmark og Sverig-Norge vare endelig bristede, hvad man iøvrigt kunde vide efter Kong *Carl XV's* Tale ved den svenske Rigsdags Slutning den 8. December, hvori det var udtalt: »I Magternes Raad skal jeg altid søge

at lægge de forenede Rigers Ord i Retfærdighedens Vægt-
skaal. Men det maa ikke forlanges af os, at vi deri ogsaa
skulle lægge vort Sværd uden at beregne, hvorvidt For-
maalet kan naaes gennem de til vor Raadighed staaende
Midler.« Naar man nu bagefter kjender Grev *Hamiltons*
ulykkelige Skæbne, kan man vel ikke helt afvise den Be-
tragtning, der er fremsat offentlig, at han i Forhandlingerne
om Forsvarsforbundet havde handlet som en dumdrstig
Spiller. Men paa den anden Side: »Den, der har elsket
meget, skal meget forlades«; jeg troer ikke, at det med
Retfærdighed kan nægtes, at Grev *Henning Hamilton* var
Danmarks oprigtige og varmt følende Ven, og fra dansk
Side bør der ikke kastes med Sten efter den faldne Stor-
mands Minde. Kort efter tog han sin Afsked fra Gesandt-
skabsposten i Kjøbenhavn. Kun een Gang senere — saa
vidt jeg erindrer — har jeg seet Grev *Hamilton*; det var
ved Kjøbenhavns Universitets Jubilæum i 1879, hvor han
var tilstede som Kansler for Upsalas Universitet. Blikket
var endnu uroligere end i 1863; kort efter brød den selv-
forskyldte Tilintetgjørelse ud over den ulykkelige Mands
Hoved.

Efter Bisættelsen kom »Pressionen«. Efter Forslag af
Fyrst *Gortchacow* havde Rusland, England og Frankrig
sendt de ovennævnte tre særlige Repræsentanter, der for-
uden at skulle lykønske Kong *Christian* til Thronbestigelsen
og overvære Kong *Frederiks* Bisættelse havde det
Hverv at udøve Tryk paa den danske Regjering for at
faae den til dels at undlade at gjøre Modstand imod For-
bundsexekutionen, dels at tage Forfatningsloven af 18. No-
vember tilbage. General *Fleury* (senere Ambassadør i St.
Petersborg) saae jeg, om jeg husker ret, kun een Gang,
nemlig ved Bisættelsen. Hans Ydre var den ægte franske
Officerstype; under Pressionen optraadte han imidlertid
ikke som Hugaf, men trak sig snart ud af Affæren og rejste
hjem, idet han blot meddelte, at Frankrig ikke vilde
gribe til Vaaben for Danmark imod Tydskland. *Ewers* og
Wodehouse blev derimod til ind i Januar og fortsatte deres

Pression ogsaa efter, at *Hall* var gaaet af, og *Monrad* var bleven hans Efterfølger. Mit personlige Indtryk af de to Herrer var det, at *Ewers* var som en Inkarnation af den gamle holsten-gottorpsk-russiske Diplomat, med andre Ord en efter Tidernes Behov afdæmpet Udgave af *Saldern*, og at *Wodehouse* var en ægte Whig med begrændsede engelske Synspunkter ligesom hans daværende Chef Lord *Russel*. Inden han den 15. December kom til Kjøbenhavn, havde han været i Berlin og syntes at være bleven vel manuduceret af *Bismarck*, hvorimod han ikke syntes i nogen væsentlig Grad paavirket af den britiske Ambassadør Sir *Andrew Buchanan*, der tidligere havde været Gesandt i Kjøbenhavn og sad inde med en virkelig Forstaaelse af Danmarks Forhold.

Forhandlingerne førtes kun ved mundtlige Samtaler, der findes refererede i Lord *Wodehouses* Indberetninger til Lord *Russel*, offentliggjorte i en Blaabog »Denmark and Germany« Nr. 4, 1864. Medens *Hall* var Minister, førtes Samtalerne med ham alene eller med Gehejmelegationsraad *Vedel*. Da *Monrad* var bleven Konseilpræsident og midlertidig havde overtaget Udenrigsministeriet, var ogsaa den designerede Udenrigsminister Kammerherre *Quaade* tilstede ved Samtalerne. Som det kunde forudses, kunde og vilde hverken *Hall* eller *Monrad* gaa ind paa den af *Ewers* og *Wodehouse* stillede Fordring om Ophævelsen af Forfatningen af 18. November, og der fandtes ingen anden dansk Statsmand, der vilde paatage sig det Stykke Arbejde. Derimod gik den danske Regjering, som ovenfor nævnt, skjøndt den ikke kunde anerkjende Forbundsexekutionens Lovlighed, ind paa frivillig at rømme Holsten og Lauenburg.

MINISTERIET MONRAD

Det havde været *Idas* og min Hensigt at tilbringe den første Jul i vor Ægtestand i hendes gamle Hjem hos Forældrene paa Broholm. Men jo nærmere vi kom imod Julen, desto umuligere viste sig Udsigten for mig til at faae Rejsetilladelse. I Udenrigsministeriet var der fuldt op at gjøre, og da Ministerkrisen, der vel egentlig havde staaet paa i længere Tid, officielt indtraadte selve Juleaften, kunde jeg som Konseilpræsidentens Sekretær selvfølgelig ikke rejse fra København. Vi tilbragte da vort Ægteskabs første Juleaften hos min Svoger og Søster, *Theodor og Anna Linde*.

Inden jeg gik til Julegrøden hos *Lindes*, havde jeg sidet længe i Konseilpræsidiets og ventet paa min Minister. Da han endelig kom, meddelte han mig, at hele Ministeriet havde indgivet sin Afskedsansøgning. Om hvad der videre foregik, erfarede jeg intet fra første Haand før 3. Juledag. Da *Hall* den Formiddag kom lige fra Kongen, meddelte han mig, at Krisen, efterat det ved det bekjendte Møde i Kongens Palais 2. Juledags Aften havde viist sig, at de gamle Helstatsmænd ikke vilde overtage Regjeringen, maatte ansees for endt, og at han havde faaet det Hverv at rekonstruere Ministeriet. Endnu da jeg Mandag Eftermiddag den 28. December forlod Konseilpræsidiets, havde jeg det Indtryk af *Halls* Udtalelser, at han sad fast i Sadlen. Men medens han den Aften sad tilbords hos *Alfred Hages*, kom der Brev til ham fra Kongen, som underrettede ham

om, at han ikke skulde ulejlig sig med Rekonstruktionen, da *Monrad* havde paataget sig at danne et nyt Ministerium.

Det gjaldt nu for *Monrad* at finde Kolleger til sit Ministerium. Jeg har Grund til at tro, at han til en Begyndelse havde henvendt sig til de væsentligste af det afgangende Ministeriums Medlemmer (med Undtagelse af *Lehmann* og *Wolfhagen*, der vare Kongen personlig ubehagelige). I ethvert Fald fortalte *Hall* mig, at *Monrad* havde tilbudt ham Kirke- og Undervisningsministeriet, men at han havde afslaaet det. Saa lagde *Monrad* Beslag paa Gehejmelegationsraad *Vedels* Bistand og fik ham til at kjøre omkring til mange forskjellige Mænd, hvad snart blev bekjendt for os i Udenrigsministeriet: kun fik vi ikke at vide, hos hvem *Vedel* havde været. Da jeg en af Dagene i en Samtale under fire Øjne fik Lejlighed til at gjøre ham det Spørgsmaal, hvad det vilde blive for et Slags Ministerium, svarede *Vedel* blot, at det skulde være et Forretningsministerium (altsaa formodentlig sammensat af mindre udprægede Mænd af de to Grupper: gamle Helstatsmænd og Nationalliberale), men at et saadant Ministerium neppe vilde have nogen lang Fremtid og snart vilde blive nødsaget til at give Plads for et virkelig kraftigt nationalt Ministerium, hvori *Hall* maaske nok vilde blive Udenrigsminister, men hvori *Krieger* sandsynligvis vilde blive den egentlige politiske Leder. Det gik jo noget anderledes.

I et Øjeblik havde det nok seet saa broget ud for *Monrad*, at han havde udtalt, at det skulde gaa, selv om han alene maatte overtage alle Ministerierne med en Direktør for hvert. Men efterhaanden gik det dog, »skjændt med en Del Besvær«. *Monrad* mente, at Oberst C. C. *Lundbye*, der havde begyndt at sætte Hæren paa Krigsfod, maatte blive for at fuldføre dette Arbejde. Derimod ønskede *Monrad* nok ikke at beholde Admiral St. A. *Bille* som Marineminister, og Orlogskaptajn O. H. *Lütken* blev temmelig snart udpeget som hans Efterfølger, da der allerede før Krisen havde været Tale om, at han skulde afløse *Bille*. Om *Casse* blev det fortalt, at han først havde

havt Betænkeligheder, men havde samtykket, da han erfarede, at Justitsministeriet ellers vilde blive tilbudt *Hother Hage*, der let kunde plukke de Lavrbær for Reformer i Proces og Straffelovgivningen, som *Casse* nok vilde beholde for sig selv. Til Minister for Slesvig skulde Kongen have ønsket eller forlangt en Mand med tysk Uddannelse; da en saadan ikke var at finde i Øjeblikket, paatog Stiftamtmand *C. F. Simony*, der tidligere havde beklædt forskellige Ministerposter i *Bluhmes*, *Bangs*, *Andræs* og *Halls* Ministerier, sig den midlertidige Ledelse af det slesvigske Ministerium. *Monrad* opfordrede først Landfogden i Stapelholm Kammerherre *F. C. H. v. Krogh* til at modtage Posten; han afslog den, og først langt hen i Januar blev endelig Amtmanden i Husum og Bredsted Amter Kammerherre *C. G. W. Johannsen* udnævnt til Minister for Hertugdømmet Slesvig. Som Indenrigsminister og Kirkeminister blev Departementschef *C. L. V. R. v. Nutzshorn* og Biskop *C. T. Engelstoft* nok saa nogenlunde »tvungne til at gaa frivillig med«.

Under de kritiske Forhold, hvori Riget befandt sig overfor Udlandet, baade Fjender og Venner, var naturligvis Udenrigsministeriet den vigtigste, men ogsaa den vanskeligste Post at besætte. Den Mand, hvem baade Kongen og *Monrad* ønskede at vinde til denne Post, var Kammerherre *G. J. Quaade*, paa den Tid Gesandt i Berlin, og *Monrad* fik da ogsaa Kongens Tilladelse til ved kongelig Befaling at kalde *Quaade* til Kjøbenhavn.

Imidlertid var Ministeriet den 31. December saa vidt færdigt, at Udnævnelserne kunde udfærdiges, idet *Monrad* selv overtog Finantsministeriet (med *Fenger* som Direktør) og midlertidig baade Udenrigsministeriet og Ministeriet for Holsten og Lauenburg, hvilket sidste i Øjeblikket ikke voldte meget Arbejde, da det tyske Forbund velvilligst havde paataget sig at bestyre dets Omraade — hvorledes, er ovenfor berørt. Iøvrigt maatte Udnævnelserne paaskyndes allerede af den Grund, at Kongen vilde rejse over til Hæren.

Det var med et tungt Hjerte, at jeg den 31. December

gik omkring, for største Delen alene, i Conseilpræsidiets fem Værelser, skilte *Halls* private Papirer fra de officielle, ordnede disse, brændte de værdiløse og gjemte dem, der havde Betydning. Mit Forhold til *Hall* havde været noget langt mere end den høje Foresattes venlige Omgang med den ham underordnede Embedsmand og dennes villige Pligtopfyldelse overfor Chefen. Der havde imellem os været et saa sandt og oprigtigt Venskab, som det kan finde Sted imellem den ældre Foresatte og den yngre Underordnede: fra hans Side en altid venlig og uforbeholden Fortrolighed og fra min Side en saa ubegrænset Hengivenhed, som jeg kun har følt overfor meget faa Mennesker, et Forhold, der viste sig urokket, naar vi senere mødtes i det private eller offentlige Liv, saaledes da *Hall* var Kirke- og Undervisningsminister i Grev *Holstein-Holsteinborgs* Ministerium. Og nu var det forbi; jeg skulde maaske træde i det samme Embedsforhold til en anden Mand, hvem jeg vel — ligesom *Hall* — fra mine tidligere Aar havde kjendt fra *Hammerichs* Hus og ogsaa havde truffet andetsteds, men overfor hvem jeg aldrig havde følt mig personlig tiltrukket. Eller maaske skulde jeg ikke vedblive i min hidtilværende Stilling, hvad der vilde betyde et føleligt økonomisk Tab for mig. I ethvert Fald en alvorlig og indgribende Forandring.

Af og til kom *Hall* derop; han ventede ligesom jeg paa den endelige Afgjørelse. Grev *Hamilton* kom for at tage Afsked; man mærkede, at det ikke længere var Regjeringsens Leder, der tog imod en fremmed Gesandt, men et venskabeligt Afskedsbesøg; de gik ikke som tidligere ind i det inderste Løn-kammer, men passerede ganske uforbeholdent i min Nærværelse. Jeg gjorde nogle Streiftog omkring i den røde Bygning for at spørge Nyt, men ingen vidste noget bestemt. Endelig gik *Hall* efter at have vendt sig adskillige Gange og gaaet frem og tilbage igjennem Værelserne. Der vexledes just ikke mange Ord imellem os, og hvem der har kjendt *Hall*, vil begribe, at de ikke havde nogen sentimental Karakter; men den sædvanlige

letskjemtende Tone vilde dog ikke rigtig indfinde sig, og det sidste Haandtryk blev omtrent udvexlet i Tavshed. Saa sad jeg atter alene i den mørke, triste December Eftermiddag.

Da Klokken var henved 5, kom der Bud, om jeg vilde komme ned i Kultusministeriet til den nye Konseilpræsident. Det var en Forandring. *Monrad* kom lige fra Kongen, for hvem han havde forestillet det nye Ministerium, og var lutter Iver og Travlhed med at give Instruktioner om Meddelelsen, der skulde udsendes angaaende Ministerskiftet, og forskjellige Foranstaltninger, der skulde træffes i den Anledning. Jeg gjorde strax Konseilpræsidenten opmærksom paa, at min Stilling var et precarium, der var mig overdraget af den forrige Konseilpræsident ganske personligt og at jeg selvfølgelig var rede til at træde tilbage, hvis Hans Excellence ønskede en anden Sekretær. Men Svaret var meget venligt, at han ønskede at beholde mig, og at han havde Tillid til mig. Jeg blev derefter sat i Arbejde med alle disse Ting, der skulde foretages: jeg skulde bede *Fenger* om at komme til Finantsministeren næste Formiddag, jeg skulde gaa til Overhofmesterinden og bede hende om at indhente Dronningens Befaling om, naar hun vilde modtage Ministrene, til Enkedronningens Kammerfrøken og Prindsesse *Carolines* Hofdame i samme Ærinde for deres høje Herskabers Vedkommende, og saa skulde jeg sige, om der var mere at foretage, da Klokken var bleven henad 6, og Ministeren samme Aften skulde rejse med Kongen, der vilde over til Hæren; *Monrad* skulde dog ikke følge med saa langt, men havde faaet Kongens Tilladelse til at følge med til Korsør for paa Vejen at forebringe Et og Andet for Hans Majestæt. Da jeg ikke vidste, at der ellers var noget at foretage den Aften, fik jeg Lov at gaa.

Nytaarsmorgen 1864 var jeg tidlig i Konseilpræsidiets Lidt før Kl. 11 kom *Monrad*, der havde overnattet i Korsør og ved Kielerdamperens Ankomst om Morgenens havde bemægtiget sig Kammerherre *Quaade* for at overtale ham

til at blive Udenrigsminister. *Monrad* var lutter Liv og Fyrighed; bagefter ham kom *Quaade* med en alt andet end fornøjet Mine. Da jeg nogle Dage senere skulde skrive Forestillingen til Kongen om hans og de andre Ministres Pensionsforhold, betroede han mig aldeles uforbeholdent, at det kun var meget modstræbende, at han havde modtaget Udnævnelsen til Udenrigsminister. Først den 7. Januar samtykkede han deri, og den 8., da Kongen kom hjem fra Hæren, blev hans Udnævnelse udfærdiget. Men med den ham ejendommelige Pligtroskab begyndte han strax efter sin Ankomst at arbejde i Ministeriet og var navnlig — som tidligere berørt — tilstede ved *Monrads* Forhandlinger med *Wodehouse* og *Ewers*.

MED MONRAD I SLESVIG OG FORAARET 1864.

Søndagen den 31. Januar vare *Ida* og jeg til Middag hos en Kollega. Om Eftermiddagen kom der Bud til mig; jeg maatte i den Tid altid holde Konseilpræsidiets og Udenrigsministeriets Bude i Kundskab om, hvor jeg var at træffe. Budet bragte Ordre til mig om at komme ud paa Banegaarden, hvor Konseilpræsidenten vilde tale med mig. Jeg skyndte mig derud. Kongen var ved at afrejse til Danevirke, hvor man vidste, at Fjendtlighederne vilde begynde den næste Dag, og *Monrad* var med i Følget. Jeg spurgte, om jeg skulde rejse med, som jeg gik og stod i Selskabsklæder, jeg var rede dertil; men jeg fik det Svar, at jeg blot maatte holde mig beredt til at afrejse, saa snart jeg fik nærmere Ordre. Den 2. Februar om Formiddagen blev jeg kaldt ned i Indenrigsministeriet til Departementschef Konferentsraad *L. P. Larsen*, der sagde mig, at han kom derovre fra, havde talt med *Monrad* og fra ham skulde anmode mig om at komme snarest muligt. Jeg pakkede strax ind for at rejse samme Aften, og for at *Ida* ikke skulde sidde alene hjemme, medens jeg var borte, mulig for længere Tid, blev vi enige om, at hun skulde rejse til Broholm. Derhen telegraferede vi da om, at hun om Aftenen maatte blive hentet i Nyborg, medens jeg fortsatte Rejsen til Flensborg i Selskab med Kongens Adjutant Ritmester *Ludvig Castenskjold*, der skulde slutte sig til Kongens Følge, og Premierløjtnant Baron *Gustav Wedell*

Wedellsborg, der skulde melde sig til Tjeneste i Flensborg. Et særdeles behageligt Rejseselskab; Ritmester *Castenskjold* var den samme elegante, ridderlige Personlighed, som selv den yngste Slægt af Kjøbenhavnere har kjendt af Udseende. Han havde paa sine ældre Dage været Hofchef hos Dronning *Louise*; men allerede fra sin Ungdom havde han en smuk Stilling i den almindelige Bevidsthed; det var ham, der 26 Aar gammel i Slaget ved Kolding den 23. April 1849 gjorde det berømte Rytterindhug paa en fjendtlig Skandse og næsten som ved et Under kom levende derfra. Kong *Christian IX* havde ingen trofastere Ven end sin gamle Adjutant. Baron *Wedell*, dengang en ualmindelig smuk ung Mand, forlod tidlig Militæretaten og blev som Forpagter af Overdrevsgaarden ved Borup en ledende Mand i det nyere danske Landbrug.

Til Flensborg ankom vi Onsdag Aften den 3. Februar og erfarede der, at det ikke var muligt at komme til Slesvig paa Jernbane, da alle Tog vare optagne til Militæretatens Brug. Ritmester *Castenskjold* og jeg bestilte derfor en Vogn og begav os paa Vejen ad Slesvig til. Da vi vare komne saa langt, at vi foran os kunde see en Række lysende Punkter, der maa have været Vagtblussene paa Danevirke, kom der sydfra et større Tog, bestaaende dels af Kjørende, dels af Ridende. Da vi vare blevne enige om, at det var bedst at forhøre sig om, hvad og hvem det var, bøjede jeg mig ud af Vognvinduet og spurgte de ridende Herrer, som netop kom forbi. Jeg fik intet Svar, men Kudskene paa en efterfølgende Vogn oplyste, at det var Kongen og Konseilpræsidenten, der rejste til Flensborg. Saa vendte vi naturligvis om og kørte bagefter til Flensborg, hvor vi tilligemed det øvrige Følge blev indkvarterede paa *Rasch's Hotel*. At den ridende Herre, hvem jeg først havde adspurgt paa Vejen om Natten, var selve Kongen, fik jeg at vide efter Tafflet den næste Dag af ingen ringere end hans Majestæt selv. Mange Aar efter, da jeg en Gang var til Taffel paa Fredensborg, spurgte Kongen mig efter Bordet: »Kan De huske, da De raabte mig

an paa Slesvig Landevej?» Og saa blev han staaende længe og talte med mig om 1864. »Ja, det var svære Tider.« saaledes sluttede han. Ved Taffelet den 4. Februar 1864 forefaldt en lille Scene, som jeg ikke kan lade være at fortælle, da den var saa karakteristisk for de tre agerende Personer. *Monrad* spurgte Ritmester *Castenskjold* om Oprindelsen til hans Families Navn. »Det er et underligt Navn,« sagde han, »det lyder ikke godt: at kaste Skjoldet.« *Castenskjold*, der ikke fandt sig saa vel tilpas overfor dette Anfald som overfor den tydske Skanse ved Kolding, blev højst ubehagelig berørt, men havde ikke strax et Svar paa rede Haand. Saa kom Kaptajn *Frits Moltke*, ligeledes Adjutant hos Kongen, sin Kammerat til Undsætning. »Tillad mig, Deres Excellence,« sagde han, »det er netop et godt Navn; man kaster Skjoldet og kjæmper med Sværdet alene.« Excellencen havde ikke mere at sige til den Ting.

Under Opholdet i Flensborg den 4. Februar saae jeg for første og sidste Gang Istedløven paa dens Plads paa Kirkegaarden. Ikke mange Dage efter blev den væltet og slæbt til Berlin.

Den 5. Februar kjørte Kongen til Sønderborg med hele Følget. Jeg kjørte med Kabinetssekretæren Gehejmeetatssraad *Trap* og endnu en Herre — jeg erindrer ikke hvem. Landevejen førte igjennem Dybbølstillingen, hvor kort Tid efter det 2 Maaneders blodige Skuespil skulde begynde; men da vi kjørte imellem Skandserne Nr. 4 og 5, saae de ud, som om det var i den dybeste Fred.

Kongen blev indkvarteret hos Borgmester *Finsen*, paa hvis Embedsbolig der hvilede den Forpligtelse, at den skulde staae til Kongens Raadighed, naar han kom til Sønderborg, vi Andre rundt om i Byen, Konseilpræsidenten og jeg hos en Kjøbmand *Reinhold Buntzen*, hvor vi sov i samme Værelse. Midt om Natten blev der banket paa Døren. Jeg stod op og spurgte, hvem det var. »Et Telegram fra Hans Majestæt Kongen til Konseilpræsidenten.« Lakajen blev lukket ind og overleverede et Telegram.

Monrad læste det og bad *Lakajen* melde Kongen, at han om et Øjeblik vilde komme til Hans Majestæt. Da *Lakajen* var gaaet, sagde *Monrad* blot de tre Ord til mig: »Danevirke er rømmet.« — »Efter Kamp?« spurgte jeg. — »Uden Kamp.« svarede han. Telegrammet var det, som Overkommandoen havde sendt til Kongen, samtidig med et ligelydende til Krigsministeren. Da *Monrad* havde været en kort Tid inde hos Kongen, kom han ud og gav mig Ordre til at finde et eller andet Skib, der kunde bringe ham til Flensborg. I Mulm og Mørke gik jeg rundt ved Havnen og traf endelig Chefen for Transportvæsenet, Kommandør *Raffenberg*, der underrettede mig om, at Dampskibet »Gejser« skulde afgaa til Flensborg for at optage forsprængte Soldater og mulig andre Flygtninge, og at Konseilpræsidenten kunde benytte dette Skib. Inden *Monrad* (og jeg med ham) afrejste med »Gejser«, var der til ham fra Direktøren for Krigsministeriets Kommando-kontor, Major *S. Ankjær*, kommet et Telegram, der foranledigede en Udveksling af yderligere tre Telegrammer. Da — saa vidt mig bekjendt — denne telegrafiske Samtale ikke nogetsteds er ordret offentliggjort, gengiver jeg den her bogstavret efter de Originaler, der ved en forunderlig Hændelse ere komne i min Besiddelse. Da jeg nemlig i Juni 1870 (altsaa kort efter Grev *Holstein-Holsteinborgs* Tiltrædelse som Konseilpræsident) ryddede op i Konseilpræsidiets Lokaler, fandt jeg paa Bunden af en Papirkurv nogle iturevne Papirer, der viste sig at være de to Telegrammer fra *Ankjær* til *Monrad* og Koncepterne til dennes to Svar. At de havde kunnet blive liggende saa længe i Papirkurven, forklaredes let derved, at de to Konseilpræsidenter, der havde været imellem *Monrad* og *Holstein*, Gehejmerraad *Bluhme* og Grev *Frijs*, saa godt som aldrig havde været i Konseilpræsidiets Lokaler, da de begge til lige vare Udenrigsministre og derfor havde opholdt sig paa Amalienborg, forsaavidt de ikke foretrak at modtage deres Embedsmænd i deres Hjem. Jeg klistrede da de fundne historiske Dokumenter sammen og gjemte dem,

indtil jeg ved at tage fat paa denne Del af mine Livs-
erindringer atter fik dem frem. Efter at have afskrevet dem
nøjagtigt, som de her gjengives, har jeg afleveret dem til
Rigsarkivet.

I.

Telegraphstationen Sønderborg.

Telegram Nr. 1336.

Indleveret i Kjøbenhavn den $\frac{6}{2}$ 1864 12 T. 55 M. Form.

Conseilpræsident *Monrad* Sønderborg.

Er Deres Excellence vidende om Rømningen af Danne-
virkestillingen inat? Krigsministeren modtog først Medde-
lelse derom Kl. 11 $\frac{3}{4}$ og afsendte strax følgende Telegram
til *de Meza* i Flensborg, hvor Generalen siges at ville ind-
træffe Kl. henimod 2: »Jeg anerkjender ikke, at Armeens
øverstcommanderende General har holdt sig Instructionen
efterrettelig og forbeholder mig altsaa Undersøgelse i saa
Henseende. Det er endnu min Mening, at Dannevirke
kunde forsvares.

C. C. Lundbye.

Jeg er paa Telegraphstationen der [maa være: her], der-
som nogen Underretning ønskes til Krigsministeren. Skal
jeg vente?

S. Ankjær.

II.

(Koncept skreven med Blyant med *Monrads* egen Haand.)

Hverken Kongen eller jeg har udøvet Skygge af Indfly-
delse paa Krigsraadets Beslutning. Kongen er reist efter
Generalcommandoens Ønske for at fritage den for at tæn-
ke ogsaa paa hans Sikkerhed. Jeg har sagt til *Meza* og
Kaufmann: »Regjeringen har fuld Tillid til Dem, stol paa
os i Lykke og Ulykke, vi skulle være trofaste.« Jeg ud-
trykte Ønsket om, at i det Mindste to Tredie[de]lle af Ar-
meen maatte kunne samles bag Dyppel. Da han ikke be-
stemt kunde love det, tilføiede jeg Intet yderligere. *Kauf-*
mann var fast bestemt paa, at man maatte udholde en (sic)
Angreb, da jeg forlod Slesvig. — Jeg skal udtale min in-

dividuelle Mening, hvortil jeg i dette Øjeblik finder Anledning. I Recognosceringen og det derpaa følgende Sammenstød opførte Tropperne sig ikke som man kunde ønske. De havde været i Stillingen siden Kl. 4 om Morgen, de vare gennemvaaede og trætte. Desuagtet maatte de forblive Natten over i Stillingen. Endnu den følgende Dag havde de kunnet udholde et Angreb, men jeg maa antage, at deres Kræfter nu vare saa aldeles udtømte, at det vilde være forgjæves eller i al Fald compromitterende for den militære Ære at byde dem at kjæmpe. Hvis dette nu forholder sig saa, da var der ikke noget kraftigt Forsvar at vente. Fjenden er idag trængt frem mere og mere paa vor Forpoststilling. Dersom han var trængt igjennem Stillingen, er det høist usikkert, hvormeget af Armeen der vilde være blevet reddet. *Meza, Kaufmann, Rosen* ere kolde rolige Mænd, fulde af Lyst til at kjæmpe. Det er min Overbeviisning, at de kun have vejet for Nødvendigheden. Det er umuligt i Kjøbenhavn at have nogen Mening om, hvad der burde gøres. Jeg beklager derfor, at Depechen til *Meza* er afsendt. Han behøver sin hele Kraft for at samle Armeen. Hvorfor svække den i et saadant Øjeblik? Undersøgelse kunde jo godt forbeholdes. Jeg frygter for, at Depechen skal udøve en skadelig Virkning paa denne noget sære Mand. Kan der ikke gøres noget for at svække denne Virkning?

Monrad.

Til

Major *Ankjær*.

III.

Telegram Nr.

(uden Angivelse af Nr. eller Indleveringstid eller Sted).

Major *Ankjær* til Conseilpræsidenten.

Hovedquarteret har forholdt Krigsministeriet enhver Underretning, der kunde lede det ved Bedømmelsen af Sagens Stilling. Skjøndt Krigsraadet er afholdt den 4., tyder ingen Bemærkning i Dagstelegrammet af 5. Middag paa,

at man er ifærd med at tage en saa afgjørende Beslutning. Ja, man venter med Underretningen til det Moment, da man bryder op fra Slesvig, nemlig Kl. 10 iaftes. Det er min Overbevisning, at man har trættet Tropperne mere end nødvendigt, og det er ikke blot nu, men under den hele forudgaaende Concentration. Hvad *de Mezas* øjeblikkelige Stilling angaaer, da tror jeg ikke, at Krigsministerens Depeche vil have den af Dem befrygtede Indflydelse paa ham. Ialtfald indseer jeg ikke, hvad der skulde kunne gjøres derimod. Jeg har beordret samtlige Dampskibe fra Korsør til Flensborg med Undtagelse af dem, der skulde behøves til Beltpostens Befordring.

IV.

(Koncept skreven med en ukjendt Haand, formentlig Telegrafistens, efter *Monrads* Diktat.)

Sønderborg 6. Feb. 1864.

Jeg finder det sandsynligt, at Deres Bemærkninger ere rigtige. Da jeg ikke kan komme til Corsør, gaaer jeg til Flensborg, retournerer idag, gaaer med »Slesvig« til Corsør og haaber iaften at være i Kjøbenhavn. Imorgen Kl. 10 holdes Ministerraad, hvorom De bedes underrette mine Colleger.

D. G. Monrad.

Til

Major *Ankjær* København.

Vi kom da afsted fra Sønderborg. Da det endnu var Nat, lagde vi os til Hvile; men for mit Vedkommende troer jeg ikke, at jeg havde sovet ret meget, da jeg i den tidlige Morgenstund gik op paa Dækket og betragtede Landet omkring mig: paa den ene Side det fortydskede Angel, paa den anden det trofaste Sundeved, hvor der kun fra Augustenborgernes Tid var nogle usikre Pletter. Efter nogen Tid kom *Monrad* op paa Dækket med en Mine som en Mand, der havde nydt en kvægende Nattehvile. Da vi havde faaet noget at spise, anmodede han mig

om at skaffe Skrivematerialier. Skibet var vistnok ikke stærkt forsynet i saa Henseende; men vi fik da Papir, Pen og Blæk, og saa dikterede han mig Udkast til en Proklamation fra Kongen til Hæren, hvilket Udkast, naar vi om Eftermiddagen kom tilbage til Sønderborg, skulde forelægges Hans Majestæt.

Nu nærmede vi os til Flensborg. Fra Skibet kunde vi see en uafbrudt Række Soldater marchere ad Landevejen nordpaa; men om det var Venner eller Fjender, kunde vi ikke see, endnu mindre om selve Byen var i vor eller Fjendens Besiddelse. Der blev da for alle Muligheders Skyld gjort klart Skib, Skandseklædningerne blev slaet ned, og Mandskabet blev kommanderet til Kanonerne. Snart blev det imidlertid klart, at Soldaterne paa Landevejen vare danske, og at Flensborg endnu var i de Danskes Besiddelse. Vi løb da ind i Havnen, og *Monrad* gik strax til General *de Meza* og Stabschefen Oberst *H. Kauffmann*. Da han havde talt med disse Officerer, hvem han uden Tvivl havde viist det ombord paa »Gejser« skrevne Proklamations-Udkast, gik vi hen paa Telegrafstationen, hvor han afsendte et Telegram til Krigsministeren, saalydende: »Har De noget imod, at Kongen udsteder følgende Proklamation til Hæren: (hvorefter saa fulgte Texten af det ovennævnte Udkast)?« Telegrammet var undertegnet *Monrad*, intet videre.

Henad Eftermiddagen gik vi atter ombord i »Gejser«, der førte os tilbage til Sønderborg. Ombord var der Officerer, Underofficerer og Menige, der vare komne bort fra deres Afdelinger, ogsaa Civile, der flygtede for den fjendtlige Invasion. I Mørkningen kom vi til Sønderborg. *Monrad* gik strax til Kongen, hvem han bl. a. overleverede Proklamationsudkastet. Da Hans Majestæt foreløbig vilde blive i Sønderborg, havde han (som det allerede fremgik af det sidste Telegram til Major *Ankjær*) tilladt Conseilpræsidenten at benytte Kongeskibet »Slesvig« for hurtigst muligt at komme til Korsør. Saasnart Skibet var klart, afsjlede vi da. Efter de foregaaende Nætters ringe Hvile

faldt jeg paa Vejen til Korsør i en saa dyb Søvn, at jeg først vaagnede, da vi Søndag Morgen den 7. Februar lagde til ved Bolværket i Korsør. Vi fik »Berlingske Tidende« fra Løverdag Aften og læste deri til vor største Forbavselse Proklamations-Udkastet trykt med Kongens Underskrift og Conseilpræsidentens Kontrasignatur. Efter hvad vi samtidig hørte, havde Stemningen i Kjøbenhavn ved Efterretningen om Danevirkes Rømning været saa bevæget — der havde jo fundet meget beklagelige Uordener Sted — at Krigsministeren havde troet det nødvendigt at stoppe noget i Halsen paa det mangelhovede Uhyre og havde dertil valgt denne Offentliggjørelse af en Proklamation, om hvilken han dog ved at bemærke og sammenholde Klokkeslettene maatte kunne skjønne, at den endnu ikke kunde være forelagt for Kongen og bifaldet af ham. Det blev en temmelig kompromitterende Historie, ogsaa for *Monrad*, der var ganske uskyldig i det Forefaldne. Hans Telegram fra Flensborg kunde ikke misforstaaes, naar man læste det med Forstand. Tre Dage efter, den 9. Februar, indeholdt »Berlingske Tidende« nemlig Kongens virkelige Proklamation af 8. Februar til Hæren (uden nogen Ministers Kontrasignatur), der vel for største Delen havde fulgt *Monrads* Udkast, men paa et Par ikke ganske uvæsentlige Punkter havde ændret dette, navnlig i dets altfor lyriske Vendinger.

Den Virkning, som Efterretningerne fra Kjøbenhavn gjorde paa *Monrad*, var den, at han gned sig i Hænderne og sagde: »Nu skal jeg ind til Kjøbenhavn og beherske Stemningen.« Jeg blev sendt i Land for at bestille et Extratog, og i den tidlige graa Morgen dampede vi da afsted til Kjøbenhavn, hvor vi ankom nogen Tid før det ordinære Morgentog. Og det var vel; thi ved dette Togs Ankomst havde der samlet sig en Menneskemasse, der vilde fortsætte Spektaklerne fra den foregaaende Aften ved at give Conseilpræsidenten en alt andet en venlig Modtagelse. Den undgik han nu; men da han, iført en lang Pels og Rejsehue, gik ned ad den brede og temmelig høje

Trappe paa Kjøbenhavns gamle Banegaard (den nye blev først taget i Brug i Sommeren 1864), hørte jeg, der gik et Par Skridt bagved, en Sjoever, der stod paa Trappen, udbryde: »Det kan man da see med et halvt Øje, at han holder med Tydskerne«. Udbruddet var vistnok som en bitter Extrakt af den Stemning, som den foregaaende Dag havde givet sig saa beklagelige og uretfærdige Udslag. Det var altsaa denne Stemning, som *Monrad* vilde beherske.

Efter Formiddagens Ministerraad indfandt han sig i begge Rigsdagens Thing, der efter hans Ønske trods Søndagen vare blevne sammenkaldte til Møder om Eftermiddagen. Det var da navnlig ved sine Ord i Thingene, at han skulde »beherske« og retlede den ophidsede Stemning, og intet syntes mere egnet dertil end at fremstille Sagen ren og klar, som han ogsaa selv havde opfattet den fra Begyndelsen. Men i Mellemtiden var han, der utvivlsomt var Ministeriets første og i en vis Forstand ogsaa dets stærkeste Mand, kommen under Indflydelse af den langt svagere Krigsminister, hvis Forfængelighed var saaret derved, at *de Meza* i Medfør af sin Instrux havde taget sin Beslutning uden at spørge Ministeren. I sit første Telegram til Major *Ankjær* havde *Monrad* udtalt: »Det er min Overbevisning, at de kun have vejet for Nødvendigheden«. Dertil havde han yderligere føjet de særdeles vel begrundede Ord: »Det er umuligt i Kjøbenhavn at have nogen Mening om, hvad der burde gøres«. Vel havde *Monrad* i sit Svar paa det andet Telegram begyndt et Tilbagetog ved de Ord: »Jeg finder det sandsynligt, at Deres Bemærkninger ere rigtige«; men endnu i det Proklamationsudkast, som han dikterede mig nogle Timer senere, havde han foreslaet Kongen at udtale til Soldaterne: »Danevirke er opgivet. I Fjendens Vold ere de Kanoner, der skulde have tæmmet hans Hovmod. Aabent ligger Landet for Fjenden. Dybt føler jeg med Eder, hvad vi derved have tabt. Men, mine Venner! jeg har kun denne ene Armee, og Eders krigskyndige Førere have forment,

at jeg ej længere vilde have nogen Armee, dersom I ej nu trak Eder tilbage. Derfor toge de Beslutningen at vige.« Da nu den samme Mand, der den 6. Februar to Gange havde udtalt sig saa forstaaende om Grundene til Overkommandoens Beslutning, den 7. Februar kom op i Rigsdagen for at »beherske Stemningen«, lød hans Ord helt anderledes. I Folkethinget lød de saaledes: »Jeg seer mig ikke istand til at give Dem en Forklaring af, hvad der har bevæget Krigsraadet til, med 10 Stemmer mod 1, at beslutte Opgivelsen af Danevirkestillingen — ikke uden Sværdslag, thi der er flydt Blod ved Danevirke — men uden at Stillingen er bleven indtagen ved Storm. Det er mig uforklarligt, og jeg seer mig, som sagt, ikke istand til derom at meddele nogen Oplysning.« Og i Landstinget: »Naar jeg har udbedet mig dette Møde for at gjøre en Meddelelse, saa maa jeg strax bemærke, at jeg ikke seer mig istand til at give Dem nogen Forklaring af de Grunde, som have fremkaldt Opgivelsen af Danevirkestillingen.« Hvor ganske anderledes lød ikke disse Ord end de forstaaende Udtalelser fra den foregaaende Dag. Vel sagde *Monrad* baade i Folkethinget og i Landstinget mange smukke Ord om, at man ikke burde dømme og ikke kunde dømme, førend Sagen forelaa fuldstændigt og helt oplyst, og han optraadte med glimrende oratorisk Virkning imod nogle Spektakelmagere paa Folkethingets Tilhørerplads, der gav deres Mishag tilkjende imod denne Advarsel; men naar han sagde: »lad det ikke komme dertil, at Bevægelser paa Gaderne skulde være det, der udøvede Indflydelse paa Regjeringens Beslutninger« — saa tør det dog neppe benægtes, at han selv, om end indirekte, var kommen under denne skjæbnsvangre Indflydelse. Han gav efter til den Grad, at han lod *de Meza* falde, fordi *Lundbye* gjorde sin Forbliven i Ministeriet afhængig af *de Mezas* Afskedigelse som Overgeneral. Hvor vilde *Monrad* ikke have været stor, hvis han havde fastholdt sin Mening fra den foregaaende Dag og aabent havde forkyndt for Rigsdagen, for det danske Folk og for hele Verden, at

General *de Meza* som den modige Mand, han var, havde handlet i Overensstemmelse med sin Instrux og resolut havde taget det Ansvar, som Instruxen paalagde ham, idet den indeholdt Følgende: »Hvor vidt vi skulle drive (Danevirke-) Stillingens Forsvar, er det umuligt forud bestemt at afgjøre, og det maa i hvert enkelt Tilfælde blive den kommanderende Generals Sag at fatte Beslutning herom i Overensstemmelse med Begivenhedernes Gang. Til Vejledning i denne Henseende skal Ministeriet gjøre opmærksom paa, at saa stor Interesse det end maa have at bevare Landet mod fremmed Vold og derved kun at vige tilbage efter en afgjørende Kamp, saa er det dog under de forhaandenværende politiske Forhold af endnu større Betydning, at det kommende Foraar finder os i Besiddelse af en dygtig og slagfærdig Hær. Kampen i Danevirkestillingen bør altsaa ikke føres saa vidt, at Hærens Tilværelse som Hær kompromitteres.« Men vi — Offentligheden — kjendte ikke Instruxen, og derfor blev der hængende en Tvivl i vort Sind. *Meza* gik tavs i sin Grav halvandet Aar derefter. Først da Instruxens Ordlyd mange Aar senere blev offentliggjort i Generalstabens Værk om Krigen 1864, fik den modige General sin fulde Oprejsning.

Krigen gik sin blodige Gang, og vi, der ikke vare med derovre, sad i Kjøbenhavn og rundt om i Landet og lyttede igjennem Telegrammer og andre Meddelelser til Kanontordenen fra Sønderjyllands sidste Værn paa Fastlandet. Af og til brød en lille, kortvarig Lysstraale frem paa den mørke Baggrund, saaledes ved det heldigt afslaaede Angreb 2den Paaskedag den 28. Marts. Efterretningen om denne Fægtning fik *Ida* og jeg i Skuldeløv. I den samme Paaskeferie, medens min Svigerfader havde syv af sine Sønner samlede paa Broholm, drog han med dem alle syv over til Als, hvorfra de med Overkommandoens Tilladelse drog over i Dybbølstillingen, *Sehested* ridende paa sin prægtige sorte Ganger, Sønnerne tilfods ved hans Side. De naaede helt ud i en af Skandserne, men gik dog snart tilbage derfra, da det erklæredes, at det var absolut livs-

farligt at opholde sig derude, lige i de preussiske Granaters Sigtepunkt. Den 8de af Sønnenne, *Valdemar*, dengang 20 Aar gammel, gik med som Frivillig, efterat han havde gennemgaaet en Exercerskole under Kommando af Kaptajn *Svend Grundtvig*, der havde forladt sine Kjæmpesviser og sine Forelæsninger ved Universitetet for paany — ligesom i 1848 — at stille sig til Krigsministeriets Raadighed.

Alt imedens vi sloges alene imod Preussen og Østerrig, arbejdede de »venskabelige« Magter, hvis Venskab kun havde en temmelig lunken Varmegrad, paa at faae en Kongres eller Konference istand for at blive fri for denne højst ubejlejlige Krig. Men Fjendtlighederne gik stadig deres Gang. Vi haabede alle, at Konferencen skulde komme istand, medens vor Hær endnu stod paa Dybbøl, og at der da strax kunde blive sluttet en Vaabenstilstand. Det var sikkert dette Haab, der bragte den danske Regjering til imod Overkommandoens Raad at staa fast paa, at Stillingen skulde holdes til det Yderste, hvad der kostede det dyrebareste Blod hin frygtelige, men ærefulde 18. April.

Folkestemningen er et underligt Væsen. Da Danevirkestillingen blev opgivet uden at afvente et Hovedslag, blev der skreget paa Forræderi. Da Dybbølstillingen efter Regjeringens Befaling blev holdt saa længe som muligt, vendte Stemningen sig nærmest mod Regjeringen, der havde ladet det komme saa vidt. Det var aabenbart, at Regjeringen og dens Chef blev noget nervøse derved. Den 28. April blev saa Fredericia rømmet. Jeg vil aldrig kunne glemme, hvorledes *Monrad* den 29. April om Morgenen efter at have fortalt, hvad der saaledes var skeet, med en hastig, ligesom undskyldende Betoning, uden at jeg havde mælet eet Ord, tilføjede: »Men det var rigtigt.« Hvad var han dog for en forunderlig Mand! Han, der gennem sine Prædikener med det dybe og sikre psykologiske Blik og det faste Tag i Bønnen har virket til Velsignelse og Bestyrkelse for saa mange Mennesker, han følte det som en Lyst at være Styrmand paa Statsskibet hen over de vilde

ste Bølger og imellem de farligste Skjær, hvor han Gang paa Gang ved egne Fejl maatte lide de dybeste Skuffelser.

Krigstilstanden vedblev, indtil Londoner-Konferencen endelig den 9. Maj blev enig om en Vaabenhvile, der skulde træde i Kraft den 12. Een god Følge havde dog denne Forhaling: at Kommandør Suenson fik Tid til at møde den østerrigsk-preussiske Eskadre, der skulde have forulempet os i Østersøen, og slaa den ved Helgoland. I den korte Pindseferie var to af *Idas* Brødre i Besøg fra Herlufsholm hos os i Kjøbenhavn. Første Pindsedag gik vi med dem i Frelserens Kirke og derefter op paa Taarnet. Da vi herfra havde seet Suensons Eskadre ligge ude paa Rheden, skyndte vi os ud paa Toldboden, tog en Baad og roede ud til Eskadren. Vi vare saa heldige at komme derud, netop da Kongen gik ombord i det ene Skib efter det andet. Salutskudene drønedes, saa at Luften rystede om os. Der er i og for sig noget betagende ved at befinde sig midt i en Kanontorden, saa meget mere hin Dag, da det var en glædelig og hæderfuld Begivenhed, der fejredes.

Imidlertid satte vi vort Haab til, at Fredsværket vilde lykkes, og stor var derfor Skuffelsen og Bestyrtelsen, da Konferencen sprængtes paa Spørgsmaalet om Slesvigs Deling. Den danske Regjering var, om end modstræbende, gaaet ind paa en Deling efter en Linie, der i Korthed kan betegnes som Sli-Linien, medens Preussen og Østerrig havde foreslaaet en Linie Aabenraa—Tønder. Til sidst havde England stillet Forslag om at overlade Fastsættelsen af Grændselinien til en venskabelig Magt, dog at Grændsen ikke maatte drages sydligere end den af Danmark indrømmede Linie og ikke nordligere end den af de to Forbunds-fæller foreslaaede Linie. Dette Forslag havde de danske Befuldmægtigede taget *ad referendum*, men havde derefter faaet Instruktioner, der gik ud paa, at de ikke maatte gaa ind derpaa. Et i yderste Øjeblik fra fransk Side stillet Forslag om at gjøre Grændselinien afhængig af en Afstemning i de Distrikter, hvor der kunde være Tvivl, blev end

ikke taget *ad referendum*. Det var den 22. Juni. Vaabenshvilen vilde udløbe den 26., og der blev endnu kun holdt eet Møde til Afslutning den 25. Ganske vist maatte der være store Betæneligheder ved at overlade Afgjørelsen af Grændselinien til en udenfor staaende Magt; men der var dog deri endnu givet en Mulighed for at redde det Land og den Befolkning, der vilde være dansk. Hvis Englands Forslag var blevet vedtaget, vilde det sandsynligvis være blevet Kong *Leopold I* af Belgien, der havde faaet det Hverv at bestemme Grændsen. Vel var han en Coburger, og Huset Coburg havde igjennem Dronning *Victorias* Ægtefælle Prinds *Albert* af Coburg — ogsaa efter hans Død paa Grund af Dronningens Ærefrygt for hans Minde og hans Sympathier — voldet os adskillig Skade. Men som Konge i et lille Land med en udsat Beliggenhed vilde han sikkert have havt Forstaelsen af Situationens Betydning ogsaa fra dansk Side.

Jeg husker godt det smertelige Indtryk, som det gjorde paa os Underordnede i Udenrigsministeriet, da vi erfarede vor høje Foresattes Beslutning paa dette skjæbnesvangre Tidspunkt. »Det vilde *Hall* aldrig have gjort« — var det næsten eenstemmige Udraab fra os Alle. At dette var rigtigt, derpaa har jeg fundet et Bevis i en Artikel i »Berl. Tid.« for 11. August 1869, som tilfældig fangede mit Blik, da jeg søgte efter en anden Ting. Det hedder deri: »— Men paa hvem hviler da Ansvaret for denne Fejl (Londoners Konferencens Sprængning? Ansvaret falder paa Ministeriet *Monrad*, og da navnlig paa den Mand, hvis Navn Ministeriet bar. Det gaaer hverken højere eller lavere eller til nogen af Siderne, men hviler udelukkende paa ham. Det er derfor en Fornægtelse af Sandheden, naar man gjør Partiet i sin Helhed ansvarligt for det af ham begaaede Misgreb, der havde sin Rod i den Overbevisning, at Danmark vilde kjæmpe til det Yderste for Danevirke. At han selv har erkjendt dette Misgreb, forekommer os at fremgaa tilstrækkelig klart af hans Rejse til Ny Zeeland, hans Vægring ved at stille sig til Folkethinget, hans Ansættelse

i et Landsby-Præstekald. Hvor langt det er fra, at man kan tillægge det national-liberale Parti i sin Helhed Ansvar for Opløsningen af Londoner-Konferencen uden noget Resultat, fremgaar ogsaa af et Par fremragende Medlemmers Ytringer, dengang det endnu var uafgjort, hvilken Vej den danske Regjering vilde slaa ind paa ligeoverfor Grev *Russels* sidste Forslag. Hr. Gehejmeraad *Hall* ytrede dengang med Bestemthed, at man ikke burde lade Londoner-Konferencen gaa fra hinanden uden en fredelig Afslutning, og han drog Omsorg for, at denne hans Anskuelse kom til Ministeriets Kundskab. Det er bekjendt, at Hr. Amtmand *Lehmann* delte Gehejmeraad *Halls* Mening — — « Da jeg havde læst dette og vendt Bladet for at see, hvem der havde skrevet Artiklen, var det med en ejendommelig Betagethed, at jeg under dens sidste Linie læste — D — d, *Monrads* vel kjendte Mærke. Jeg tog i Aanden min Hat af og bøjede mig dybt for den Storhed, der laa i hin uforbeholdne Selvanklage. Hvilke Lidelser har der ikke gaaet igjennem denne mægtige Pande og dette altid brusende Hjerte!

PAANY TIL WIEN SOM KABINETSKURÉR

Den 11. Juli afgik Ministeriet *Monrad* og tiltraadte Ministeriet *Bluhme*. Jeg havde siddet Dagen igjennem og ventet paa en ny Konseilpræsident; endelig gik jeg ud ad Amalienborg til og mødte paa Vejen Gehejmelegationsraad *Vedel*, der meddelte mig, at det var Gehejmeraad *Bluhme*, der var bleven Konseilpræsident og Udenrigsminister, at der den næste Dag skulde sendes Courerer baade til Berlin og Wien, og at det rimeligvis vilde blive mig, der skulde gaa til Wien. Baron *Ludvig Güldenchrone*, der indtil Krigens Udbrud havde været Sekretær ved det danske Gesandtskab i Berlin, skulde rejse derhen; den sidste Legationssekretær i Wien, Kaptajn *Frantz Bille*, kunde ikke sendes derhen, da han gjorde Tjeneste ved Hæren, og saa var jeg, der jo tidligere havde været der, bleven udseet til denne Sendelse. Det var mig i og for sig meget kjærkomment at faae Lov til at trække Vejret ved en saadan Rejse, forinden jeg skulde tiltræde min Tjeneste hos den nye Konseilpræsident. Den 12. Juli om Formiddagen fik jeg den endelige Ordre til at afgaa Kl. 4^{1/2} med det svenske Dampskib til Lübeck — under Krigstilstanden den eneste Forbindelse imellem Danmark og Fastlandet.

Güldenchrone og jeg fulgtes ad til Lübeck, maatte vente der hele Dagen den 13. og kom først afsted derfra om Aftenen. Rejsen gik iøvrigt uden nogen mærkelig Begiven-

hed; den 15. Juli om Morgenen ankom jeg til Wien. Saa snart jeg havde befriet mig for Rejsestøvet, gik jeg til den engelske Ambassadør Lord *Bloomfield*, der under Krigen varetog Danmarks Interesser, og som fra Sir *Augustus Paget* var underrettet om min forventede Ankomst. Han modtog mig altsaa særdeles forekommende og spurgte mig, om jeg kunde meddele noget om de Forslag, som den danske Regjering agtede at stille, naar Forhandlingerne kom i Gang. Det kunde jeg jo ikke; derimod kunde han meddele mig, at Stemningen i Wien var os meget ugunstig, da Østerrig ikke paa nogen Maade vilde eller kunde skille sig fra Preussen; han havde selv, sagde han, paa de Tidspunkter, hvor det havde forekommet ham, at der var Stof til Spaltning, forsøgt at benytte dette Stof, men forgæves. Han førte mig derpaa hen til Udenrigsministeriet. I Ministerens Forgemak ventede allerede den preussiske Gesandt Baron *Werther*, der saaledes kom ind til Grev *Rechberg* inden jeg. Da Lord *Bloomfield* havde forestillet mig, lod han mig alene med Greven, til hvem jeg da overleverede den Depeche fra Gehejmeraad *Bluhme*, der var min Rejses Gjenstand. Efter at have læst Depechen gjorde han mig det samme Spørgsmaal, om jeg ikke var bemyndiget til at meddele noget om den kongelige Regjerings eventuelle Fredsforslag, og fremdeles, om der heller ikke fandtes nogen Antydning heraf i den til Berlin rettede Skrivelse. Da jeg havde svaret benægtende paa begge disse Spørgsmaal, sagde han, at det vilde have været den østerrigske Regjering kjært at kjende det Fredsgrundlag, som H. M. Kongen vilde opstille ved Underhandlingerne, forinden man samtykkede i en Vaabenhvile, at han imidlertid skulde referere Sagen for Kejseren, og naar man derefter havde korresponderet med Carlsbad (hvor Kongen af Preussen og *Bismarck* opholdt sig), skulde jeg faae Svaret. Den saaledes bebudede Korrespondance syntes imidlertid allerede i Hovedsagen at have fundet Sted inden vor Samtale (*Güldenchrone* var jo ankommen til Berlin 24 Timer tidligere, end jeg ankom til Wien); thi

da jeg fra Udenrigsministeriet gik tilbage til den britiske Ambassade med Lord *Bloomfield*, der havde lovet at sende min Beretning om det hidtil Forefaldne i Chiffer til den britiske Gesandt i Kjøbenhavn, sagde han mig, at han var vis paa, at man vilde tilstaa en kort Vaabenhvile, hvis Varighed Østerrig havde foreslaaet til 14 Dage, men som Preussen, nærmest paa Grund af Prinds *Friedrich Carls* Utaalmodighed, vilde have indskrænket til 10 Dage, at han imidlertid antog, at Østerrigs Mening i denne Henseende vilde faae Overhaand, og endelig at de Betingelser, som man sandsynligvis fra tysk Side vilde stille os, vare af den allerhaardeste Karakter.

Det varede heller ikke mere end et Par Timer, inden jeg blev anmodet om igjen at komme hen til Grev *Rechberg*, som da sagde mig, at Forhandlingerne med det preussiske Kabinet alt vare endte, at Vaabenhvile var tilstaaet indtil den 31. Juli og de i saa Henseende fornødne Befalinger alt vare afgaaede til Prinds *Friedrich Carl*, at man anmodede den danske Regjering om uopholdelig at sende en Befuldmægtiget til Wien for at aftale Grundlaget for den endelige Fred, og at man, saafremt dette Grundlag blev fastsat inden Vaabenhvilens Udløb, sandsynligvis vilde være tilbøjelig til at lade denne gaa over til en virkelig Vaabentilstand, men at Fjendtlighederne i modsat Fald vilde begynde igjen uden nogen Forlængelse af Vaabenhvilen. »Endelig« — tilføjede Greven efter nogen Tøven — »maa jeg sige Dem, at man ved Fredsunderhandlingerne vil forlange Slesvigs Afstaaelse.« Holsten og Lauenburg nævnte han end ikke; dels gik han vel ud fra, at disse to Hertugdømmers Afstaaelse var en Selvfølge, dels gik han vel ud fra, at de vare mig saa temmelig ligegyldige. Endskjøndt jeg bestandig havde fastholdt min Egenskab som Courer og intet andet, kunde jeg dog nu, da Grev *Rechberg* selv gik ind paa Indholdet af de eventuelle Underhandlinger, ikke afholde mig fra at gjøre det Spørgsmaal, om denne Afstaaelse skulde være »sans phrase«. — »Hvorledes mener De?« »Paa Londoner-Konferencen begyndte de allierede

Magters Befuldmægtige med at forlangt Retsspørgsmaalet om Arvefølgen henstillet til den tydske Forbundsdags Afgjørelse; er det ikke fremdeles Meningen at gjøre dette Forbehold?» — »Om Arvefølgespørgsmaalet er der aldeles ikke mere Tale«, svarede Grev *Rechberg*. Jeg afholdt mig fra ethvert Svar paa denne uforbeholdne Tilstaaelse angaaende den Ret, i Kraft af hvilken de tydske Magter forlangte Slesvigs Afstaaelse. Efter at jeg i Grevens Nærværelse havde rekapituleret og nedskrevet de Punkter, som han havde meddelt mig, for straks derefter ved den britiske Ambassadørs Velvillie at faae dem telegraferede til Kjøbenhavn, sagde Greven endnu, ligesom henkastet: »Det er sandt, med Hensyn til Arvefølgespørgsmaalet har jeg netop fra Frankfurt modtaget et sælsomt Aktstykke, nemlig en Protest, som Hertug *Carl* af Glücksborg som Chef for Huset Glücksborg har ladet overrække Forbundsdagen, og hvorved han reserverer alle dette Huses Rettigheder imod Storhertugen af Oldenburgs Prætensioner, men i Grunden udtaler sig fuldstændig til Gunst for Prindsen af Augustenborg.« Denne Udtalelse refererede jeg i min Indberetning til Udenrigsministeren, men omtalte ikke, hvad jeg derpaa havde svaret, hvilket var omtrent dette, at Hertug *Carl* var et forunderligt Menneske, der paa en mærkelig Maade modarbejdede sin Broders, vor Konges Interesser. Da jeg nogen Tid efter under en Samtale med Finantsminister *David* havde fortalt denne, hvad jeg saaledes havde svaret, sagde *David*: »De burde have svaret, at han slet ikke er noget Menneske; det har aldrig været muligt at gjøre ham begribeligt, hvad han skylder Kongen at sige og at lade være at sige.« Hvorpaa Ministeren bl. a. fortalte mig, hvorledes Hertugen engang havde tænkt paa at indrette sig et Palæ i Kjøbenhavn og i Palæets Festsal at lade ophænge et stort Billede, der skulde forestille *Christian I*, som giver Hertugdømmerne de saakaldte »Landsprivilegien« med »up ewig ungedeelt.« Endelig lovede Grev *Rechberg* mig, at jeg den næste Formiddag skulde faae hans skriftlige Svar, hvorpaa han bad mig forsikre

min høje Chef, at ingen mere end han kunde beklage det Resultat, hvortil man syntes at være kommet, men at det ikke var ham muligt at modstaa »Kjendsgjerningernes Magt« — hvilket med andre Ord vilde sige: *Bismarcks Villie*.

Den 16. om Formiddagen gik jeg først til Lord *Bloomfield* for at spørge ham, om han havde nogen yderligere Vejledning at give mig, og derpaa til Grev *Rechberg*. Efter at han havde givet mig det skriftlige Svar, som jeg skulde hjembringe, tillod jeg mig, skjøndt jeg stadig fastholdt, at jeg var Courer og ikke i nogen Maade Befuldmægtiget, at gjøre et Par Spørgsmaal, hvis Besvarelse jeg tænkte, at det kunde være af Interesse for den danske Regering at kjende forinden Underhandlingernes Begyndelse. Endskjøndt Greven sagde mig, at Besvarelsen af disse Spørgsmaal allerede fandtes i hans Depeche til den danske Udenrigsminister, var han dog villig til at give mig de begjærede Oplysninger, hvis Indhold var følgende: Med Hensyn til mit Spørgsmaal om Forholdet imellem de Antydninger, som Grev *Rechberg* havde fremsat om Tydskslands Forlangender til Danmark, og de forestaaende Arvefølgeforhandlinger i Frankfurt, sagde han, at de Afstaaelser, som man vilde kræve af vor Konge, skulde ske til de allierede Magter, og at altsaa de omtalte Forhandlinger kun vilde komme til at dreje sig om de augustenburgske og de oldenburgske Fordringer. Hverken den, der sagde dette, eller den, der hørte derpaa, anede, at hverken den ene eller den anden Prætendent vilde blive respekteret af den Ørn, der sad og lurede paa sit Bytte. Da Lord *Bloomfield* om Morgenens havde slaaet paa Lauenburgs Forhold, spurgte jeg fremdeles om, hvorledes den østerrigske Regering betragtede dette Punkt. Herpaa svarede Grev *Rechberg*, at Arvefølgeretten i Lauenburg ganske vist var utvivlsom; men da dette Land laa som en Oase, adskilt fra Kongeriget ved de Landsdele, hvis Afstaaelse man vilde forlange, saa agtede man ogsaa at forlange det afstaaet. Da jeg fremdeles spurgte, om der ikke, i Betragtning af den fra alle

Sider anerkjendte utvivlsomme Ret i denne Henseende, kunde tænkes paa en Gjenoptagelse af det paa Londoner-Konferencen diskuterede Kompensationsspørgsmaal (et Stykke af Nordslesvig reddet som Vederlag for Lauenburg), svarede Greven vel, at dette var et forladt Standpunkt, hvorpaa man ikke mere kunde komme tilbage, navnlig da de tydske Nationer ved Krigens Gjenoptagelse havde maattet bære forøgede Byrder, der berettigede dem til at vente et forøget Udbytte af Krigen; men der synes mig dog i hans Ytringer om dette Punkt at være noget mere usikkert end i hans øvrige Udtalelser, og jeg gik derfor, skjøndt jeg havde taget Afsked med Lord *Bloomfield*, tilbage til ham for at henlede hans Opmærksomhed paa denne Omstændighed som et muligt Udgangspunkt for et Afslag i de tydske Magters Fordringer. Som bekjendt nyttede det ikke noget. Efterat Greven endnu havde gjentaget de Beklagelser, hvormed han havde sluttet Samtalen den foregaaende Dag, sagde han, at det endnu paa Londoner-Konferencen havde været Østerrigs Ønske at hævde det danske Monarkies Integritet ved det første af de allierede Magter stillede Forslag, og at det derfor havde gjort ham meget ondt, at det var blevet forkastet baade af Danmark og af de neutrale Magter. Jeg kunde hertil blot svare, at ligeoverfor den vitterlige Stemning hos Majoriteten i Forbundsdagen vilde Antagelsen af dette Forslag alligevel have været ensbetydende med fuldstændig Afstaaelse, og at man derfor ikke havde kunnet betragte det som et virkeligt Forsøg paa at værne om Integriteten. I Londoner-Konferencens Møde den 17. Maj udtalte Preussens og Østerrigs Befuldmægtigede nemlig, efterat de i det foregaaende Møde den 12. s. M. havde gaaet meget svævende udenom Spørgsmaalet om det danske Monarkies Integritet, at Garantier for en varig Fred kun kunde findes »dans l'indépendance complète des Duchés étroitement unis par des institutions communes«, hvilket Udtryk paa Forespørgsel fra den første danske Befuldmægtigede nærmere forklaredes derhen, »qu'il s'agirait d'une union constitutionnelle

complète, avec des institutions et une représentation communes — — — sans porter préjudice à des droits acquis. Il s'agirait d'établir d'abord, quel serait le souverain légitime de ces Duchés.» Og til dette sidste Spørgsmaals Afgjørelse skulde den tydske Forbunds dag, der ikke havde tiltraadt Londoner-Traktaten af 1852, efter de tydske, særlig de østerrigske Befuldmægtigedes Udtalelser, være den ene kompetente Autoritet. I Sandhed et svagt Forsøg paa at redde det danske Monarkies Integritet!

Efter Samtalen gik jeg tidlig hjem til Hotellet, fuldførte min Indberetning og pakkede saa min Kuffert for næste Morgen at rejse hjemad.

Da jeg etsteds paa Hjemreisen begyndte at forestille mig, hvorledes det nu stod til paa Broholm, blev det mig først derved klart, at det var Søndag. I min Rejsetaske laa det Nye Testamente, som jeg havde faaet af mine Forældre paa min Konfirmationsdag, og som altid fulgte mig hjemme og paa Rejser; det fik jeg nu frem og læste Dagens (8de Søndag efter Trinitatis) Evangelium og Epistel. Epistelen staaer i Romerbrevets 8, 12—17. Jeg læste videre det 18de Vers: »Thi jeg holder for, at den nærværende Tids Lidelser ere ikke at agte mod den Herlighed, som skal aabenbares paa os.« Disse Ord faldt som kvægende Dugg paa mit forpinte Sind; de kom fra en Mand, der vidste, hvad det er at lide, men ogsaa, hvor Trøsten er at finde under »den nærværende Tids Lidelser.«

Den 18. Juli om Eftermiddagen kom jeg til Lübeck og gik ombord i det svenske Dampskib »Ellida«. Lidt efter kom Kaptajnen hen til mig og sagde: »Her er en Herre ombord, som er Broder til Deres Konge, og som gjerne vil have en Enekahyt; da De har sagt, at De ikke har noget imod at ligge i Salonen, vilde De saa ikke overlade ham Deres Kahyt?« Det vilde jeg med stor Fornøjelse, og Prinds Hans, for hvem jeg ikke forhen var bleven forestillet, kom da hen og takkede mig. Under den Samtale, der nu paafulgte, sagde Prindsen spøgende, at medens alle Europas Blade havde havt travlt med hans Rejse, saa at

han hver Dag havde kunnet læse om, at han havde været saa hos den ene, saa hos den anden Kejsers eller Konges, saa havde han siddet ganske rolig paa Besøg hos sin Moder i Ballenstädt. Jeg spurgte naturligvis ikke, men lo med ham over Avisreporternes Travlhed. Spøgen var imidlertid ikke ganske ægte. Da Prinds *Hans* mange Aar efter ved et Taffel opfriskede Mindet om vort første Møde, tillod jeg mig at spørge ham, om han dog ikke virkelig dengang havde været i en Sendelse fra Kongen, og han fortalte mig da, at han havde været i Bryssel for at forsøge, om ikke Kong *Leopold* I ved sin store personlige Anseelse kunde udrette noget for Danmark. Kong *Leopold* havde imidlertid svaret, at Begivenhederne vare rykkede for langt frem, til at han kunde endog blot gjøre noget Forsøg paa en Indgriben.

Omtrent ved Middagstid kom »Ellida« til Kjøbenhavn. Jeg naaede Ministerens Bolig i Bredgade 32 i det Øjeblik, da han var ved at stige i Vognen for at kjøre til Statsraad paa Christiansborg, maatte kjøre derhen med Ministeren og fik paa Vejen afleveret Grev *Rechbergs* Svarskrivelse og min Indberetning og givet et mundtligt Referat om min Rejse.

Udbyttet af de to Courersendelser til Berlin og Wien blev som bekjendt Indledelsen af foreløbige Underhandlinger om Vaabenstilstand og Fredspræliminærer. Da Fjendernes Fordringer viste sig endnu skarpere, end man fra dansk Side havde været belavet paa, trak disse Underhandlinger temmelig længe ud, og først den 4. August kom Dokumenterne til Kjøbenhavn; Gehejmerraad *Bluhme* vilde personlig forelægge dem for Kongen, kjørte derfor ud til Bernstorff og tog mig med for det Tilfælde, at der skulde blive noget at expedere. Vi blev tilsagte til Tafflet, og efter dette kom Kongen hen til mig og gav mig et venligt rosende Ord for min Indberetning, der var bleven oplæst i Statsraadet.

MINDRE OPLEVELSER

Medens Underhandlingerne i Wien stod paa, havde vi en streng Tjeneste i Udenrigsministeriet. Ikke blot, at vi mødte tidlig og kom silde hjem, men derhos maatte hver Nat en af de yngre Embedsmænd være tilstede i Ministeriet, hvor der var indrettet et Gjæstekammer, for at modtage og dechiffere de Telegrammer, der indløb fra Wien. Jeg glemmer ikke den 15. August 1864. Dødtræt gik jeg sent om Aftenen hjem til min Bolig paa Vesterbro. Hvad jeg Dagen igjennem havde havt at tænke paa, var Fædrelandets Ulykke og Sønderlemmelse. Man skulde ikke tro, at der under saadanne Forhold kunde være Tale om offentlige Forlystelser og deslige. Men bevares vell det var jo Tivolis Fødselsdag, og hvorledes skulde Kjøbenhavnerne lade være at fejre den? Da jeg kom forbi Tivoli, lyste Illuminationen som til en Sejrsfest, Musiken spillede glade Dansemelodier, og Fyrværkeriet knaldede nok saa lystigt. Det var en skærende Modsætning til, hvad jeg havde havt at gjøre med i Dagens Løb. Mine Følelser herved har jeg under Titlen »Tre Oplevelser« skildret i en lille Opsats i Skriftet »Dengang jeg drog afsted«, der udkom i 1898 som Festskrift i Anledning af Halvhundredaaret efter 1848.

Den 6. November 1865 afgik Ministeriet *Bluhme*. Om dette Ministerskiftes Indflydelse paa min personlige Stilling skrev jeg under 11. November til Fader: »Det glæder mig at kunne meddele, at jeg af mine Kolleger i Ministeriet og andre skjæmtefulde Hoveder er bleven betegnet som en

Korkprop, der svømmer ovenpaa alle Omvexlingers brusede Vande. Jeg gik ganske rolig over fra den gamle til den nye Konseilpræsident, og det lader til, at jeg ogsaa vil komme godt ud af det med ham, hvor forskjellig han end er fra de andre Konseilpræsidenter, jeg har tjent under.« Grev *Frijs* var den behageligste Chef, man kunde have, aaben og ligefrem, en Mand som vidste, hvad han vilde, og som gennemførte det med den Ro, der laa i hans grundhæderlige Karakter, hans varme Fædrelandskjærlighed og Bevidstheden om hans store og sikre sociale Stilling. Han holdt meget af selv at ryge en god Cigar og saa helst, at den, med hvem han skulde tale, ogsaa røg. Naar jeg skulde søge ham i hans Hjem paa Toldbodvejen Nr. 34, hvor han havde sine egne Værelser i Stueetagen, begyndte han som oftest Samtalen med de Ord: »Vil De være saa god at tage Dem en Cigar der henne i Skabet, saa kan vi tale sammen.« Livet i Kjøbenhavn behagede ham egentlig ikke; han beklagede sig flere Gange til mig over, at han, der var vant til at sidde paa Hesteryggen Kl. 6 om Morgenen og færdes i det Frie, næsten hele Dagen skulde sidde her i Ministeriet eller i sin Stue Dagen igjennem og være længe oppe om Aftenen. Det bør tilføjes, at han tog denne sidste selskabelige Forpligtelse temmelig let. Han gik tidlig hjem om Aftenen og kunde saaledes altid være oppe i god Tid om Morgenen, om end ikke saa tidlig som hjemme paa *Frijsenborg*.

Efterat Grev *Frijs* havde taget Ledelsen af Grundlovsforhandlingerne i sin Haand, var der kommet bedre Gang i dem. Dagen efter det nye Ministeriums Udnævnelse var der i begge Rigsraadets Thing opnaaet Enighed om Indholdet af den fremtidige Forfatning, Rigsraadets Beslutning var under 17. November 1865 bleven stadfæstet af Kongen, og derpaa havde Rigsdagen for sit Vedkommende faaet Sagen til Behandling. Det gjaldt jo om, at Udkastet nu blev vedtaget aldeles uforandret af begge Rigsdagens Thing. I Landstinget var Udfaldet sikkert nok; i Folkethinget var Stillingen mindre paalidelig. Endnu den 20.

Juli 1866 skrev jeg til min Fader: »Grev *Frijs* var ellers noget betænkelig idag; han sagde, at der skulde være agiteret voldsomt imod de mindre befæstede Ja'er i Folkethinget; rigtignok havde *Hall* sagt ham, at der efter hans Mening ikke var nogen Fare, da i det Højeste et Par Stemmer vilde falde fra; men Grev *Frijs* bemærkede ganske rigtigt, at *Hall* naturligvis dels ikke har Adgang til de Møder, hvor slig Agitation drives, og dels desuden er den, hvem de gjæve Venstremænd alleromhyggeligst skjule saadant for, indtil de ere sikre i deres Sag.« Den 16. Juli havde *Grundtvig* forsøgt i Landstinget, og den 24. Juli forsøgte *Tscherning* i Folkethinget at vælte Sagen, dog begge Steder forgjæves; endnu efter Udkastets Vedtagelse i begge Thing forsøgte de i Forening at bevæge Kongen til at nægte sin Stadfæstelse, selvfølgelig ligesaa forgjæves. Trods det usikre i Situationen havde Grev *Frijs* givet Ordre til, at Renskriften af Grundloven skulde være færdig til at forelægge Kongen, saasnart Udkastet var vedtaget af begge Thing, og jeg havde — i stærk Modsætning til den Hast, hvori jeg Natten mellem den 17. og 19. November 1863 havde renskrevet den forrige Grundlov — i mange Dage siddet hjemme og arbejdet paa at skrive denne Grundlov saa sirligt og festligt som muligt. Allerede før den 21. Juli fik jeg ligeledes Ordre til at gjøre Udkast til den Throntale, hvormed Rigsdagen skulde slutes. Da Grundloven den 27. Juli 1866 var vedtaget i Folkethinget, kunde den derfor allerede Dagen efter i fuld færdig Stand forelægges Kongen til Underskrift.

I de første Maaneder af 1867 havde Grandmama tænkt paa at flytte fra Lindegaarden og bosætte sig i Kjøbenhavn. Under disse Overvejelser faldt det mig ind, at jeg, endten det nu blev ved den Lejlighed eller senere, kunde have Lyst til at købe Lindegaarden og der oprette en Kostskole, hvor Eleverne under friske og landlige Omgivelser kunde modtage en god aandelig og legemlig Udvikling. Jeg var ikke ganske uerfaren i Skolegjerning, da jeg i mine Studenter- og Kandidat-Aar havde undervist i forskellige

Skoler, og Tanken beskjæftigede mig en stor Del af Aaret. Da Spørgsmaalet et Par Aar senere ved Grandmamas Død virkelig blev aktuelt, havde jeg tabt Modet til at gjenoptage min maaske noget fantastiske Plan; men undertiden kan jeg dog endnu forestille mig, hvad det vilde have været for en smuk Gjerning at have en Flok af friske Dreng og Ynglinge til Oplærelse og Opdragelse i skjønne Omgivelser, der nu henligge som et Slags Vildnis, hvor man har ondt ved rigtig at gjenkende de gamle Steder. Senere Tidens Erfaringer i Birkerød og andre Steder have dog ogsaa godtgjort, at en Kostskole paa Landet alligevel ikke er en rent abderitisk Tanke, og ganske uden Forudsætninger til at optage en pædagogisk Gjerning var jeg som sagt heller ikke.

Den 22. Juli 1867 var det 40 Aars Dagen for Faders Indsættelse som Præst i Skuldeløv. Provst *Schousboe* havde sat sig i Spidsen for paa en eller anden Maade at hædre Jubilaren; disse Planer havde det været Tanken at holde hemmelige for Fader selv; men da saa Provsten spurgte Fader, hvorledes han ønskede Dagen fejret, svarede den beskedne Gamle, at han helst ønskede, at Dagen skulde hengaa i al Stilhed, maaske vilde han endog rejse bort den Dag. Da han imidlertid ikke rejste bort, fik vi det indrettet saaledes, at alle Børn og Svigerbørn vare samlede i Skuldeløv paa Dagen, og i et Krigsraad, der afholdtes om Formiddagen nede hos Kapellanens, besluttede vi, at vi alligevel ved Middagsbordet vilde mindes Dagen. Vi sendte Bud til Frederikssund efter et Par Flasker Champagne, og *Anna* pyntede Faders Plads ved Bordet med Blomster. Fader saae paa Blomsterne, men da Eftermaden kom paa Bordet, blev Champagneglassene satte omkring, og saa kunde Fader jo ikke ignorere, at noget usædvanligt var paa færde. Jeg udbragte efter fælles Aftale den første Skaal, og derefter gik det Slag i Slag, saa at vi aldeles imellem os selv holdt det nydeligste og morsomste lille Jubilæum, som man kunde tænke sig.

I September besøgte jeg for første Gang et Sted, hvor jeg

ofte havde faaet Opfordring til at komme, Vedbygaard i Holbæk Amt, der da tilhørte min Tante *Paulines* Mand, *Hans Christian Lund*. Gaarden, der i 1854 var bleven kjøbt af *Lunds* Morbroder og Plejefader, Agent *Henrik Gamst*, og ved hans Død 1861 var gaaet i Arv til *Lund*, skulde, efter hvad jeg havde hørt fortælle, have været i en ubeskrivelig Tilstand: Hovedbygningen forfalden indtil Ubeboelighed, Udhusene endnu værre, Haven et Morads, og det tilhørende Gods ikke bedre: Kirkerne som Kostalde, Skovene forhuggede o. s. v. Men *Gamst* og *Lund*, de forhenværende Chefer for den ansete Støberi- og Maskinfabrik, der endnu ind i det 20. Aarhundrede bar deres Navn, om end med Tilføjelse af Genitivendelsen og Ordet »Efterfølger«, vare Folk, der ikke blot havde de materielle Midler til at sætte Alt paa Fode, men dertil havde det, der var bedre: Lyst og Evne til at arbejde — de havde nu efterhaanden faaet alt i en saadan Stand, at det var en Lyst at see derpaa. Da Onkel *Lund* gik omkring og viste mig alle Herlighederne: en baade hyggelig og herskabelig Bolig, en smukt anlagt Have, fortræffelige Udhuse, Skove i god Opvæxt, de to smukke og vel vedligeholdte Kirker Rerslev og Vedby med nye Orgler og de pæne, nybyggede Husmandshuse, udtalte han dog det Haab, at han aldrig skulde blive saaledes færdig, at der ikke skulde være nok at gjøre endnu hvert Aar. Og naar jeg senere har besøgt Stedet, har der altid været noget nyt at lægge Mærke til.

VINTEROPHOLD I LONDON 1867—68

Efter i Aarets første Halvdel at have været stærkt optaget af Planer og Fantasier om Forbedring i eller Forandring af min Livsstilling havde jeg i Oktober i et Brev til *Nicolai* udgydt mit Hjerte i melankolske Betragtninger over den Stilling, hvori jeg syntes at befinde mig. Neppe havde jeg lagt dette Brev i en Postkasse og var kommen ud i Udenrigsministeriet, førend jeg blev kaldt ned til Grev *Frijs*, der vilde spørge mig, om jeg ikke havde Lyst til at faae en af de ledige Poster som Legationssekretær (i Stockholm og London). Min første Indskydelse var at svare, at jeg ikke mente at kunne komme ud af det med Hustru og Børn som Legationssekretær; men ved nærmere Eftertanke kom jeg dog til det Udslag, at hvis jeg nu sagde Nej, vilde jeg sandsynligvis med det samme have udelukket mig fra enhver senere Forfremmelse til en Post i Udlandet. Posten i Stockholm, som ellers i mange Henseender vilde have tiltalt mig, turde jeg vanskelig indlade mig paa, da Indtægten der var mindre, og vi i Stockholm (som i andre mindre Hovedstæder) vilde være saa godt som udelukkende henviste til den afgrændsede Omgangskreds med Diplomaterne og den fornemme Verden, hvorimod man i det uhyre London bedre kunde føre et delvis tilbagetrukket Liv. Jeg udbad mig derfor Betænkningstid, og efter at have brevvexlet med Gesandten i London, General *J. Bülow*, bestemte jeg mig til at bede om under

en midlertidig Konstitution at maatte prøve, hvorvidt Op- holdet i London var økonomisk overkommeligt.

Men det hastede med Afrejsen. Den 24. November gjorde jeg en Mængde Afskedsbesøg, den 25. havde jeg Audients hos Kongen, og samme Aften afrejste jeg over Hamburg til London.

Generalen, der af Ministeriet var bleven underrettet om Tiden for min Ankomst, ventede mig med Længsel i sin midlertidige Bolig i Cataldis Hotel, 41 Dover Street, da han havde berammet sin Hjemrejse til Andendagen derefter. Han satte mig nu ind i de Sager, der i Øjeblikket forelaa ved Gesandtskabet, og foreslog mig et for mig meget behageligt Arrangement for den Tid, da han vilde være fraværende. Hans Dagligstue, et stort smukt Værelse i Stueetagen, hvor Gesandtskabets løbende Sager med Journaler o. s. v. befandt sig, skulde under hans Fraværelse blive staaende for hans Regning; jeg kunde da benytte dette Værelse baade som Gesandtskabskontor og til Opholdsværelse om Dagen, og saa kunde jeg leje mig et Soveværelse andetsteds i Hotellet. Dette Forslag gik jeg naturligvis gjerne ind paa, og dermed var Spørgsmaalet om Bolig afgjort for de første 6 Uger.

Den 29. November blev jeg af Generalen forestillet i det britiske Udenrigsministerium for Ministeren Lord *Edward Henry Stanley*, fra 1869 endvidere Jarl af Derby. Derefter kjørte vi rundt til alle Ambassadører og Gesandter, men lagde de fleste Steder kun Kort. I Lord *Stanleys* Venteværelse var jeg imidlertid bleven forestillet for to Ambassadører, den franske, Fyrst *Latour d'Auvergne*, og den russiske, Baron *Brunnow*. Fyrst *Latour d'Auvergne* var en meget smuk Mand og Baron *Brunnow* en gammel Original, der i Londons milde Temperatur pakkede sig ind, som om han skulde til Sibirien; forøvrigt var han en Mand, der havde viist Danmark stor Sympathi og ydet os væsentlige Tjenester. Paa Londoner-Konferencen i 1864 havde han helt igjennem støttet de danske Befuldmægtigede, og om han end muligvis mest sympathiserede med det

ældre Danmark, Helstaten, saa var han gaaet den nyere Tids Ideer saa meget imøde, at han varmt havde støttet Tanken om, at Befolkningen i de Landsdele, om hvis Afstaaelse der var Spørgsmaal, skulde faae Lejlighed til selv at udtale sig derom, hvis Kongen af Danmark gjorde en saadan Afstemning til Vilkaar for Afstaaelsen. Han kunde derfor med fuld Ret hævde det Tilnavn, som han havde givet sig selv: *amicus Daniæ*. Endnu en Visit gjorde vi, nemlig hos Erkehertuginde af Sommerset. Ligesom Baron holdt hun af højlydt at vedkjende sig sin Sympathi for Danmark. Det varede ikke mange Dage, førend jeg modtog en Indbydelse til Middag hos hende; paa Spisesedlen var der et Danebrogsflag, i Salonen vare ikke blot røde og hvide Blomster sammenstillede, men foruden Portræt af Prindsessen af Wales var der ogsaa Portræter af vor Konge og Dronning. Mange Gange senere var jeg dels til Middag, dels til Aften hos den elskværdige gamle Hertuginde. Ved hendes Selskaber traf man mange forskellige Mennesker, baade af Aristokratiet og af den politiske og diplomatiske Verden, ogsaa andre Berømtheder, af hvilke jeg erindrer General *Williams*, der i 1855 havde udmærket sig ved at forsvare den tyrkiske Fæstning Kars imod Russerne, og Matematikeren *Babbage*, Professor i Cambridge. Jeg kom til at sidde ved Siden af ham ved Bordet; han omtalte, at han havde kjendt min Landsmand *H. C. Ørsted*. Han havde overhovedet seet og kjendt mange Berømtheder; han havde saaledes seet »*Bellerophon*« afsejle med den store *Napoleon* ombord og var temmelig sikker paa, at han i Kikkerten havde seet selve Kejseren. Og medens *Napoleon III* som landflygtig opholdt sig i England, havde han været en jevnlig Gjæst i *Babbages* Hus. Ved et andet Selskab hos Hertuginde havde jeg det Held at træffe Sir *Charler Wyke*, netop da han var bleven udnævnt til Gesandt i Kjøbenhavn (hvor han derefter i en Række Aar var en vel kjendt Skikkelse paa »Strøget«) og derved blive istand til at komme som første Mand med Nyheden om hans Udnævnelse.

Den 30. November rejste General *Bülow*, og saa var jeg Hans Majestæts Repræsentant ved det kgl. storbritanniske Hof. Da jeg gjorde min Tiltrædelsesvisit hos Generalkonsul *Anders Westenholz* (paa hans Kontor i City — om jeg husker ret, i Great Tower Street — da hans Bolig var et godt Stykke ude i Landet), modtog han mig meget forekommende og indbød mig straks til at besøge sig i den landlige Bolig, Stone Castle ved den lille By Stone, et gammelt Slot, hvor ingen ringere end »den sorte Prinds«, *Edward III's* ældste Søn, skal have boet. Af det oprindelige Slot sagdes Spisestuen endnu at være tilbage; de alentykke Mure bar Vidne derom; men selv de nyere Dele af Huset viste sig tydelig at have et ærværdigt Antal Aar paa Bagen: mange Værelser og lange Gange, der gik op og ned og ud og ind. Fru *Westenholz* var skotsk af Fødsel (født *Young*), og ligesaa lidt her som hos andre Danske i England, som jeg gjorde Bekjendtskab med, var der Tale om, at den britisk fødte Hustru lærte sin Mands Modersmaal. Huset havde saaledes et helt engelsk Præg.

Da jeg kom til London, var Baron *Hambro* med sin Familie paa sit Gods Milton Abbey i Dorsetshire. Da jeg havde Kreditiv paa hans Bankierhus, havde jeg flere Gange været paa Kontoret for at hæve Penge og havde ogsaa været der paa Embeds Vegne i Anledning af Udtrækning af Obligationer af et ældre Statslaan, men Manden selv havde jeg endnu ikke seet, skjøndt jeg efter at have erfaret hans Tilbagekomst til London havde gjort min skyldige Visit. Da jeg nu samme Dag, som jeg var kommen fra Stone Castle, havde Ærinde paa Kontoret, benyttede jeg Lejligheden til at hilse paa ham. Baron *Hambro*, dengang en Mand paa 60 Aar, var født og opdragen i *Kjøbenhavn*, Student fra *Kjøbenhavns* Universitet og først i omtrent 30 Aars Alderen flyttet til London, hvor han nu var Chef for det højt ansete Bankierhus. Hans Fader, den gamle Hofraad *Joseph Hambro*, havde staaet i venskabeligt Forhold til min Farfader, der overhovedet som Leder af Statens »udenlandske Betalinger« havde havt Forbindelse

med mange Bankierer. Baronen vidste saaledes fuldkommen, hvem jeg var, og vi kom meget snart ind i en hyggelig Passiar om danske Forhold og Personer. Ikke mange Dage efter, den 4. Marts, havde Baron *Hambro* indbudt mig til en Middag paa St. Thomas Hotel, Berkeley Square, hvor han midlertidig havde opslaaet sin Bolig, tilligemed General *Bülow* og de danske Læger *Steenberg*, Overlæge ved St. Hans Sindssygehospital, og *Howitz*, den berømte Gynækolog. Foruden Baronen selv var kun hans næstældste Søn *Percival* tilstede ved Middagen (Baronessen var fremdeles paa Landet): den unge Mand kjedede sig vist dygtigt, da saagodtsom hele Samtalen ved Bordet førtes paa Dansk, hvoraf han ikke forstod et Ord, skjøndt han var født i Kjøbenhavn og først henved en halv Snes Aar gammel var kommen derfra til London. Men baade hans Moder og hans Stedmoder vare engelske, og det synes ikke at have interesseret Faderen at bevare Familiens danske Præg, skjøndt han selv vedblev at være dansk med Liv og Sjæl, hvorom baade hans rige Gaver til Kjøbenhavn (særlig de Hambroske Bade- og Vadskeanstalter) og hans Forhold overfor den danske Koloni i London bar Vidnesbyrd. Hans Forhold til den danske Hjælpeforening bestod, saa vidt jeg veed, deri, at han rundhaandet udredede, hvad der ikke kunde dækkes ved de andre Medlemmers Bidrag. Hvorledes Landsmændene betragtede ham, fremgaar ret betegnende deraf, at han imellem dem aldrig benævntes anderledes end som »Baronen«. Men de beklagede alle, at Familien som dansk vilde uddø med ham. Den Søn, der efter Faderens i Henhold til Adelsbrevet trufne Afgjørelse arvede den danske friherrelige Titel, vilde ikke føre den.

Den tredie bekjendte Landsmand, Kammerherre *Torben Bille*, var paa den Tid endnu en Mand i sine bedste Aar, lidt over 48 Aar gammel. Han var født i Kjøbenhavn, men opvoxet og opdraget i Nordamerika, hvor hans Fader var Chargé d'affaires og Generalkonsul, havde derefter studeret i Tydskland, havde i nogle Aar været Attaché hos

sin Fader og var egentlig først henimod 30 Aars Alderen paany kommen i virkelig Berøring med Fædrelandet, da han ved Krigens Udbrud i 1848 rejste hjem for at melde sig som Frivillig. Han havde i dets Sted faaet Lejlighed til at virke som Legationssekretær i forskjellige betroede Poster under Krigen og de nærmest derpaa følgende Aar, indtil han i 1852 var kommen tilbage til Amerika som sin Faders Efterfølger. Han havde i nogle Aar været Ministerresident i Holland og Belgien og var saa bleven Gesandt i London. Trods det kosmopolitiske i hans Udvikling og Fremgang havde han bevaret en levende Fædrelandsfølelse og havde i de Aar, der gik forud for 1864, paa enhver mulig Maade arbejdet for at oplyse de Regjerende og Folket i England om Danmarks Ret og Tydsklands Uret i den standende Strid og tilsidst for at skaffe Danmark saa lempelige Kaar som muligt, da al virksom Hjælp svigtede fra Stormagternes Side. Men han synes at have været ilde seet hos de Mænd, der i Sommeren 1864 vare komne til Magten. Jeg erindrer i saa Henseende, at det blev fortalt, at der fra meget høj Side skulde være sagt til ham: »De har i London mere repræsenteret Deres Fætter *Carl Bille* (Redaktøren af »Dagbladet«) end Kongen og hans Regjering«. Nok er det, at han pludselig fik sin Afsked i November 1864, ganske vist i Naade og med Pension, men uden Tildelelse af en højere Rang eller en højere Orden. Da han samtidig blev gift med en meget rig engelsk Dams, *Miss Louise Elizabeth Domwile*, kunde han i en vis Forstand tage Afskedigelsen med Ro; men de faa Gange, jeg saae ham, gjorde han dog det Indtryk paa mig, at han var en brudt Mand. Efter at jeg havde gjort min skyldige Visit i hans Bolig, *Ashburton House* i *Rochampton* ved Londons sydvestlige Udkant, kom han et Par Dage efter hen paa Hotellet for personlig at indbyde mig til Middag den paafølgende Søndag. Foruden mig var der kun den senere *Etatsraad Claus L. Smidt*, hvem jeg kjendte godt hjemmefra, og med hvem jeg ogsaa jevnlig havde været sammen i London; han opholdt sig paa den Tid der og

arbejdede i en Bank for at uddanne sig. Huset var pragtfuldt, og vi tre Landsmænd havde det meget fornøjeligt med hverandre, da vi efter engelsk Skik sad sammen ved Desserten og Vinkarafferne; men Husets Frue syntes ligesom omgivet af en Kulde-Atmosfære, og den elskværdige Kammerherre forekom mig at være noget træt og kjed af at leve i denne Luxus og Pragt uden at have noget egentligt dermed at bestille. Da vi sagde Farvel for at spadsere det korte Stykke Vej til Jernbanestationen, sagde han, at det skulde vi ikke, »min Kones Vogn« vilde strax holde for Døren for at kjøre os derhen. Og da han ved Afskeden bød os udmærket fine Cigarer, som han, der nok tidligere havde været en temmelig stærk Røger, selv aldrig smagte, bad han os om først at tænde dem udenfor Døren, »da min Kone ikke kan fordrage Tobakslugt.« Efter sit Giftermaal syntes Kammerherren egentlig at være udenfor Føling med Landsmændene i London. Hans Frue var saa udelukkende engelsk, at hendes Svigerinde Frøken *Marthe Bille* i sin Levnedsskildring af sin Fader og Broder bemærker, at »selv den korteste Tids Fraværelse fra England var for hende en Opofrelse, og mange Opofrelser syntes hun ikke tilbøjelig til at indlade sig paa.«

Min Stilling som Chargé d'affaires afsluttedes med General *Bülows* Hjemkomst den 14. Januar. Jeg flyttede da fra *Cataldis* Hotel og lejede mig en lille Etage i *Piccadilly* No. 186. Medens jeg var alene, havde jeg følt nogen Vanskelighed ved at finde de Sager, hvormed jeg havde at gjøre, efter det hidtil fulgte, meget primitive Arkivsystem. Med min Chefs Samtykke anskaffede jeg nu nye Journaler og indrettede dem fra Aarets Begyndelse efter det hjemme i Udenrigsministeriet fulgte System med dobbelt Bogføring, dels en løbende Dagbog, dels en Fordeling af Sagerne hver for sig i Sammenhæng. Den 7. Marts flyttede Generalen ind i sin nye Lejlighed i *Wimpole Street* 62, hvor saa Gesandtskabets Kontor blev endelig indrettet.

I December 1867 var Parlamentet endnu samlet til en

kortere Efteraars-Session. Lord Russel, for hvem jeg nærede en ikke just sympathetisk Interesse efter al den Forplumring, som han, medens han var Udenrigsminister, havde bragt ind i det dansk-tydske Spørgsmaal, havde til den 2. December anmeldt en »Motion« i Overhuset angaaende Skolevæsenet, gaaende ud paa Indførelse af Skoletvang og Skolevæsenets Adskillelse fra Kirken. For at høre Debatten herom skaffede jeg mig Adgangskort til Overhuset; men uøvet som jeg endnu var med at høre engelsk Tale, gik det meste mit Øre forbi. Dog var det for en Del begrundet i, at han, der var 75 Aar gammel, talte utydeligt; thi da den vedkommende Minister svarede ham, forstod jeg næsten hvert Ord.

Større Betydning fik en Begivenhed, der forefaldt faa Dage senere, den 13. December. De irske Revolutionsmænd, der til forskjellige Tider ere optraadte under forskjellige Navne og i forskjellige Organisationer, stod dengang under Ledelse af en i Amerika dannet Sammenslutning, der kaldte sig Feniere. En af dette Samfunds Ledere sad tilligemed nogle Partifæller i Fængslet i Clerkenwell. Den nævnte Dag gjorde nogle Feniere Forsøg paa at befri dem ved at sprænge Muren om Fængselsgaarden. I vore Dage, hvor saadanne Heltebedrifter udføres med en Dynamitbombe, lyder det helt gammeldags, at Attentatet udførtes derved, at et Par Mænd kom med en Trillebør, hvorpaa der laa en lille Krudttønde, som de derpaa anbragte op til Muren og antændte. Den virkede imidlertid godt; det var et vældigt Hul, der blev slaaet i Muren. Det var dog først, da Parlamentet paany var traadt sammen i Februar 1868, og *Disraeli* blevet Premierminister, at det irske Spørgsmaal kom rigtig frem. Det var en glimrende Sejr for Talentet over Fødselen, at Toryerne bogstavelig ikke havde noget andet Valg. Den første Gang jeg saa *Disraeli*, var ved en »Lever« hos Prindsen af Wales den 3. Marts. I et Brev beskrev jeg mit Indtryk af ham saaledes: »Han er en gammel Jøde med underlige Proptrækker-Krøller og den Slags Skæg — blot en lille

Spids paa Hagen — der i forrige Aarhundrede var Race-mærke; som han stod næsten lige overfor mig og modtog Hilsener og Lykønskninger af Venner og Fjender, var der meget lidt Bevægelse i hans Ansigt, og hans Øjne løftede sig sjældent helt op, men i dette sænkede Blik var der en forunderlig Blanding af Fortidens fantastiske Drømmer og Nutidens hensynsløst ærgjærrige Statsmand. Der er ikke Spor af Løvens Storhed hos ham, men man faaer alligevel det Indtryk, at han ikke er til at lege med.« To Dage efter hørte jeg ham i Underhuset holde sin Tiltrædelsestale som Premierminister; »hans Ansigt« skrev jeg, »var livligere end i Tirsdags, men det var det samme sænkede Blik. Selve Talen var et Mesterstykke; men vil Nogen spørge mig, hvad *Disraeli* nu agter at gjøre i Irland, saa skal jeg derefter ikke kunne sige det. Han maa sejle i et snevert Farvand imellem sit eget Parti (Toryerne), der kun uvilligt finde sig i hans Herredømme, og den liberale Opposition, der kun, fordi den ikke er enig, ikke er istand til at tage Magten fra ham.« Den 16. Marts sluttede den store irske Debat. Da jeg havde seet, at *Gladstone* vilde tale, mødte jeg i god Tid omtrent Kl. 5. Der var flere, som talte; men bestandig sad *Gladstone* rolig paa sin Plads, medens Huset blev mere og mere tomt. Omsider, da Klokken var mellem 7 og 8, spurgte jeg en Betjent, naar det mentes, at han vilde tale. »Omtrent Kl. 10.« var Svaret. Da jeg ikke havde spist til Middag, gik jeg hen paa en nærliggende Restaurant og styrkede mig til at udholde det sene Aftenmøde. Henimod Kl. 10 begyndte Huset at fyldes, medens nogle Medlemmer, paa hvis Taler ingen syntes at give Agt, holdt Mødet gaaende. Da Huset var fuldt, satte den sidste af disse Talere sig, og under tordnende Bifald fra Oppositionens Bænke rejste *Gladstone* sig. Allerede hans Ydre: det skarpe Blik og de lige saa skarpe Ansigtstræk og saa et vist bydende Kast med Hovedet viste tydeligt den overlegne Person, og hans Tale forstærkede selvfølgelig Indtrykket. Det var med en mægtig og gribende Veltalenhed, at han angreb sin store Mod-

stander; men han var i en vis Forstand i en vanskelig Stilling, idet Debatten, der drejede sig om Afskaffelsen af den anglikanske Statskirke i det katholske Irland, ikke var rejst af ham eller nogen af hans Parti, men af et irsk Medlem. Han udtalte derfor to Gange, at Forslagsstilleren havde handlet paa sit eget Ansvar, og at følgelig han, *Gladstone*, som det liberale Partis anerkjendte Fører ikke var forpligtet til at tage Følgerne deraf paa sig; men paa den anden Side udtalte han med stor Bestemthed — og dermed sluttede han — at den protestantiske Statskirke i Irland maatte og skulde afskaffes. Under Talen, der varede henved et Par Timer, sad *Disraeli* ligesaa ubevægelig som sædvanlig: ikke en Trækning i hans Sfinx-Ansigt; kun gjorde han en Gang imellem en lille Optegnelse. Men ikke saa snart havde *Gladstone* sat sig, saa stod *Disraeli* der allerede, saa at Oppositionens Bifaldsraab og de Ministerielles Hilsen løb i hinanden. Da han saa havde begyndt, kom der Liv og Udtryk i Ansigtet, han fægtede med Armene, traadte snart frem og snart tilbage; kun Øjnene var og blev sænkede. Havde *Gladstone* slaaet, saa stak *Disraeli* og vidste med en vidunderlig Behændighed at dreje Modstanderens Ord imod ham selv. *Gladstone* havde sagt omtrent saaledes: »Regjeringen mente, at Tiden nok vilde hjælpe og jævne, men nu havde denne Kamp staaet paa i 700 Aar, og endnu var den staaende; det syntes altsaa ikke, at Tiden kunde ventes i nogen kort Fremtid at ville gjøre nogen kjendelig Forandring.« Disse 700 Aar tog nu *Disraeli* op og tumlede saaledes med dem, at han fik Latteren paa sin Side, idet han omtalte sig selv som den elendigste af alle Ministre, der paa een Gang skulde klare den i 700 Aar forberedte og nu endelig uigjenkaldelig udbrudte Krisis. Hans Slutning var lige saa bestemt som *Gladstones*: han vilde ikke hjælpe til at kuldaste den anglikanske Kirke i Irland. At berette om de videre Følger af disse Forhandlinger ligger selvfølgelig helt udenfor min Opgave; jeg har kun villet berette om mine personlige Indtryk af de to største Personligheder i Englands daværende politiske Liv.

Foruden de forannævnte Indbydelser var der i Vinter-tiden ikke megen Selskabelighed i London. Saisonen falder der som bekjendt i Foraaret og Forsommeren. Hos en Lady *Combermere*, Enke efter en gammel Feltmarskal, der som ung Officer havde kjæmpet mod *Napoleon I*, var jeg indbudt et Par Gange til »five o'clock tea« og til Soiréeer. Ved en af disse skete det, da Selskabet fra Salonerne paa første Sal gik ned til Spisestuen, at en ældre Dame var bleven staaende, uden at nogen Herre havde budt hende Armen for at føre hende ned. Da jeg ikke var forestillet for denne Dame, turde jeg ikke byde hende Armen; Miss *Chester*, en Slægting af Husets Frue, kom da hurtig hen til mig med de Ord, at det var rent galt, at ingen havde fulgt denne Dame ned, det maatte jeg gjøre, og hun præ-senterede mig da i en Fart for — Mrs. *Disraeli*. Saaledes kom en Legationssekretær uforvarende til at føre Premier-ministerens Frue ned ad Trappen. Det eneste større Selskab, der i min Tid forefaldt i den diplomatiske Verden, var en stor Soirée hos den preussiske Ambassadør Grev *Bernstorff*, en Sønesøn af *Andreas Peter*, men selv en af de argeste Modstandere af det Land, hvis Udenrigspolitik Bedstefaderen havde ledet med saa stor Berømmelse. Jeg blev der kun saa længe, som det var nødvendigt for at faa hilst paa Vært og Værtinde.

To Gange var der i Vinterens Løb i St. James Palace saakaldet »lever«, hvor Prindsen af Wales paa Dronningens Vegne modtog Herrer. Det tog sig væsentlig ud som de Modtagelser, jeg kjendte hjemmefra paa Kongens Fødselsdag og Nytaarsdag, men ligesom Selskabets Fysiognomi i Wien oplivedes af de prægtige ungarske Dragter, saaledes fik ogsaa her disse Modtagelser deres særlige Karakter, dels ved de skotske Adelsmænds maleriske Fløjls Trøjer, dels ved den indiske Fyrste *Dhulip Sing*, der i sin prægtfulde østerlandske Dragt, oversaaet med Ædelstene, stod sammen med Prindserne af det britiske Kongehus bag ved Prindsen af Wales, medens vi andre passerede forbi. Ogsaa Londons Lord-Mayor i sin guldgallonerede

sorte Fløjls Kappe og de øverste Dommere med de store Allongeparykker bidrog deres til Afvexlingen ved Siden af de mange Uniformer; blandt dem først og fremmest Lord-Kansleren, der i Haanden bar den med de Forenede Kongerigers Vaaben broderede røde Fløjls Pose, hvori »det store Segl« gjemmes eller fingeres at være gjemt. Almindelige sorte Kjoler tilstedes ikke; de, der ikke have nogen Uniform, maa bære en særlig Hofdragt, nærmest formet efter Moderne fra Tiden før den franske Revolution, dog uden Paryk; derimod er den oprindelig til Parykken hørende sorte Silkepung befæstet i Nakken paa Kjolen. Een Gang var jeg til en Modtagelse, et saakaldt »Court«, hos selve Dronning *Victoria* i Buckingham Palace. Medens Diplomater og andre Herrer i civile Uniformer ved »Lever« hos Prindsen af Wales bar de sædvanlige lange Benklæder, maatte man til et »Court« møde i hvide Knæbenklæder og Silkestrømper. Damerne skulde bære uendelig lange Slæb, som de holdt over den ene Arm indtil det højtidelige Øjeblik, da de traadte ind i den forholdsvis lille Sal, hvor Dronningen stod, omgivet af Prindsesserne, forrest iblandt dem naturligvis den skjønneste Prindsesse af Wales; saa blev Slæbene udbredte paa Gulvet ved Hjælp af de opvartende Kammerherrer. Det skal være en meget vanskelig Ting for Damerne at regjere denne uhyre Hale, naar de træde ind, gjøre en skarp Vending til venstre, derpaa en dyb Nejning for Dronningen og lige derefter en Vending for at forsvinde. Dronning *Victoria* bar — som altid efter Prinds *Alberts* Død — en sort Dragt; men paa hendes Bryst saaes foruden Hosebaandsordenens Baand og Stjerne den berømte Diamant Koh-i-nor, som jeg forøvrigt havde seet før sammen med de øvrige Kronjuveler i Tower; dog hverken der eller her, i londonsk Eftermiddags-Belysning, kunde dens Glands ret gjøre sig gjældende. Jeg havde seet mange Portræter af Dronning *Victoria*, lige fra hendes Thronbestigelse, da hun var eller ialtfald fremstilledes som en ung ætherisk Skjønhed, og til Fotografier fra de nyeste Tider, hvor hun nærmest gjorde Indtryk af at være

en tyk og styg gammel Kone. Nogen Skjønhed var hun ganske vist ikke hin 6. Marts 1868, men dog langt fra saaledes, som jeg havde forestillet mig efter Fotografierne. Som hun stod der og modtog sine fornemste Undersaatters og mange Udlændinges Hyldest, var der en ikke ringe Værdighed i hendes Holdning; men der var en underlig Mangel paa Udtryk i hendes altfor lyseblaa Øjne.

At hele dette Liv i Kjæmpebyen med dets mangeartede Oplevelser, hvoraf jeg her har givet et lille Uddrag, var i høj Grad tiltrækkende for mig, er sikkert. Men efterhaanden blev Længselen efter Hustru og Børn meget stærk, og det var derfor en sand Fryd for mig, da Gesandtskabet den 24. Marts modtog følgende Telegram fra Grev *Frijs*: »J'autorise Mr. *Holten* à quitter ses fonctions intérimaires.« Jeg begyndte at lave mig til med Indpakning og Afskedsvisitter. Den 1. April afrejste jeg fra Victoria Station til Kjøbenhavn.

AARENE 1869—1875

Aaret 1869 indledede forskellige Forandringer indenfor den *Holtenske* Familiekreds, bl. a. overtog Broderen *Nicolai Holten*, der den 9/12 1868 var blevet udnævnt til Sognepræst for Torning og Lysgaard i Aarhus Stift, i Januar 1869 sit nye Embede.

Sommerens store Begivenhed var Kronprindsens Formæling. Selve Formælingen saae vi jo ikke noget til, da den foregik i Stockholm; men de Nyformæledes Indtog blev Kjøbenhavns store Festdage.

Formælingen i Stockholm var den 28. Juli; Tirsdagen den 10. August var Indtoget i Kjøbenhavn. Jeg havde ved den Lejlighed min sædvanlige Tjeneste ved de fremmede Diplomater, hvem der til Opholdet inden Kronprindsens og Kronprindsessens Ankomst og den derpaa følgende Præsentation var anviist nogle Værelser i Christiansborg Slots Stueetage lige ved Hovedporten imod Slotspladsen. Da Skibet med det unge Par ankom paa Rheden, hørte vi Salutskuddene, og længe derefter varede det ikke, før end vi kunde høre Bruset af de ustandselige Hurraraab, der fulgte dem paa hele Kjørselen gennem Bredgade, Kongens Nytorv og Holmens Kanal. Det var Bygevej; men idet de kjørte ind ad Slotsporten i kun faa Alens Afstand fra det Vindue, hvor jeg stod ved Siden af den svensk-norske Gesandt Baron *Stedingk*, brød en Solstraale frem, og jeg saae dem saaledes første Gang ved hinandens Side i en Belysning, der stemmede saa ganske med den Følelse, der gik igjennem hele Folket. Den 12. August skrev jeg

i et Brev: »Skjøndt Vejret har været daarligt, have Folk dog været rigtig oppe. Der gaar en Luftning igjennem det Hele, igjennem os alle, som jeg ikke har seet siden forrige Krig. Den unge Prindsesse har en meget indtagende og dertil meget værdig Fremtræden.« Denne Fremtræden havde jeg lidt senere paa Dagen Lejlighed til at see paa nærmere Hold; efter Ankomsten fandt der i »Appartements-salen« en stor Præsentation Sted for Prindsessen; jeg stod lige ved den Dør, ad hvilken hun traadte ind ved sin Gemals Side og kastede det første Blik paa den store fremmede Forsamling med den unge Kvindes Blyhed og den fødte Kongedatters Værdighed. Om Kronprindsen skrev jeg i samme Brev: ». . . han kommer frem i Verden med en Sikkerhed og Ligevægt, som man aldrig før vilde have tiltroet ham, og svarer paa den ene Tale efter den anden med høj og klar Røst og altid med Benyttelse af de rette Momenter, der vinde Gjenklang — ikke blot hos »Folk«, men hos Folket. Foruden hvad der herom har staaet i Bladene, og hvad jeg selv har hørt, har jeg navnlig min Viisdom fra en af mine Kolleger, som igaar var beskæftiget med at føre Deputationer op til Prindsen og Prindsessen. Hver Deputation fik sit Svar, men ingen af dem saa varmt og smukt som Slesvigernes, der ogsaa bleve særligt udmærkede derved, at han underholdt sig enkeltvis med dens Medlemmer.«

Onsdagen den 11. August var jeg, ligeledes *ex officio*, til en Festgudstjeneste i Slotskirken. Derefter gav Grev Frijs i Christian VII's Palæ paa Amalienborg, hvor dengang baa de Udenrigsministeriets Kontorer og Ministerens Modtagelseslokaler fandtes, en glimrende Frokost for Kongehuset og et uhyre stort Selskab. Alle Værelser paa første Sal vare i Brug, i Riddersalen var der dækket for de Kongelige og den fineste Portion, for andre serveredes der staaende som ved en Bal-Souper. Det Hele havde det stor-slaaede Præg, der svarede saa godt til Festens Givers Personlighed. Ved Slutningen af Festen forefaldt en pudsigt lille Scene. Efter at de Kongelige og Gjæsterne havde truk-

ket sig tilbage, sagde Greven til sin Familie og os yngre Mennesker, der havde bistaæet Vært og Værtinde med at sørge for Gjæsterne: »Nu skal vi have noget at spise.« Saa satte vi os med Greven og Grevinden i Midten ved det Børd, hvor Kongefamilien havde havt Plads, og begyndte at tage for os af de gode Sager, som vi hidtil mest havde nydt med Øjnene. Neppe vare vi komne til Sæde, førend en festklædt Dame svævede ind ad Døren. Det var Fru *Jerichau Baumann*, der først samme Morgen var kommen til Byen og havde forefundet Indbydelsen til Frokosten. Hun var kjørt hen for at faae et til Anledningen passende Toilette, var bleven klædt paa af kyndige Hænder, var kjørt til Amalienborg og var nu lige kommen — for silde. Men hun vilde saa dog hilse paa Greven og Grevinden. Hun blev naturligvis opfordret til at tage Plads og krydrede saa det lille tilbageværende Selskab med sin sprudlende livlige Konversation.

Samme Dags Aften gav Kjøbenhavns Kommune en Fest i Rosenborg Have; herom skrev jeg: ». . . det regnede lige til Kl. 9; men derefter, da de Kongelige vare ankomne, blev det bedre, saa at de i Tørrevejr, men rigtignok i frygteligt Pludderføre, kunde spadsere omkring imellem Folk i Haven og paa Exerцерpladsen. For dem ude i Haven var det ikke saa lystigt; men Stemningen tabte sig dog ikke, det kunde man høre paa de vældige Hurraer, som lød, hver Gang der viste sig et Glimt af Kongefamilien. Ved Fyrværkeriet stod jeg oppe ved Slottet; ved Siden af mig stod forskellige ældre Herrer, deriblandt Konferentsraad *Wegener*, og — man skal intet i Verden forsværge — der hørte jeg den gamle sære Pedant af fuld Hals synge »Kung Carl den unga hjelte« i en Forsamling under aaben Himmel og midt om Natten. For os, som vare i den lille Have omkring Slottet, var den straalende Udsigt over Exerцерpladsen med den oplyste »Danmark« i Baggrunden paa den sorte Nathimmel det Skjønneste, jeg har seet af den Slags.«

Festlighederne afsluttedes den 12. August med et pragt-

fuldt Bal paa Christiansborg. Det Øjeblik ved dette Bal, der har gjort det varigste Indtryk paa mig, var Enkedronning *Caroline Amalies* Ankomst i Riddersalen. Den skønne gamle Dronning, helt klædt i hvidt med glimrende Diamanter, skred hen over Gulvet majestætisk og mildt at see til som altid; den unge høje Kronprindsesse gik hende imøde og bøjede sig dybt for at kysse hendes Haand, men den gamle Dronning løftede hende op, omfavnede hende og kyssede hende paa Kinden. Et Billede af fuldendt Skjønhed.

I de Aar, der vare forløbne siden Pragerfredens Afslutning mellem Preussen og Østerrig, havde der gjentagne Gange i de kongelige Throntaler eller Budskaber til Rigsdagen ved dens Aabning eller Slutning været talt om Pragerfredens Art. 5. Da nu Rigsdagssamlingen i Efteraaret 1869 stundede til, fik jeg den 19. September nedenstaaende Brev fra Grev *Frijs*. Hvorfor han skrev og ikke gav mig mundtlig Ordre, erindrer jeg ikke. Sandsynligvis havde han den Dag ikke været i Ministeriet. Men i ethvert Fald er det et Held, at jeg fik Ordren skriftlig, da der herved er bevaret et baade for Brevets Forfatter og for den daværende politiske Situation højst karakteristisk Dokument. Brevet er saalydende:

»Da jeg efter omhyggelig Overvejelse er kommet til den Erkjendelse, at det ikke vil kunne forsvares at undgaa en Throntale iaar, hvori Formælingen kundgjøres for Rigsdagen, endskjøndt det kan være vanskeligt og misligt at udtale sig om Politik i et Øjeblik som dette, hvor saa meget staaer i Begreb med at ramle sammen, vil det ikke kunne nytte at udsætte Bearbejdelsen, og beder jeg Dem derfor forberede Rammen til imorgen, naar jeg kommer op i Ministeriet og kan tale med Dem derom. Den vil saavel af Hensyn til den Forsigtighed, der bør udvises, som af Hensyn til den foregaaende Throntales Længde fordres concisere, men ogsaa derigjennem nøjagtigere udfilet, og navnlig hvad den slesvigske Sag angaaer, der umulig kan forbigaaes, saaledes afrundet, at den ikke letter

Fjenden Angrebet; thi da han i Øjeblikket befinder sig forhaabentlig i Culminationen af sit Overmod, vilde det være altfor forekommende at lette ham Arbejdet; ligesom Bestræbelsen gaaer ud paa ikke at kunne beskyldes for at være »remuant«, saaledes maa man gjøre »acte de présence«, thi næst at være fejg er det at blive anseet for fejg et Onde, som fremkalder Forhaanelse og Ydmygelse.«

Det Stykke af Throntalen af 4. Oktober 1869, der omhandlede Art 5., blev, efter Kundgjørelse for Rigsdagen af Kronprindsens Formæling og en Tak til hele det danske Folk for dets Deltagelse i Glæden herover, saalydende: »Ogsaa fra hinsides Landets Grændser, navnlig fra danske Mænd og Kvinder i Slesvig, have vi og det unge Par modtaget rørende Beviser paa Deltagelse og Hengivenhed. Ligesom vor Glæde har været deres, saaledes er deres Sorg ogsaa vor. Ligesaa fast som de tro vi paa en Gjenforening af, hvad der er og vil være Dansk. Vel har den kongelig preussiske Regjering ikke fundet tilstrækkelig Anledning i Forholdene til at gjenoptage de paabegyndte Forhandlinger om denne Sag; men vor Overbevisning om, hvad Retfærdighed og begge Staters velforstaaede Interesse maa fordre, er saa urokkelig, at vi desuagtet ikke kunne opgive Forventningen om, at en tilsvarende Erkjendelse vil gjøre sig gjældende hos den kongelig preussiske Regjering og føre til en Afgjørelse, der kan befæste et varigt venskabeligt Forhold imellem Danmark og det Nordtydske Forbund.«

Den 20. November 1869 døde Bedstemoderen — »Grandmama« — paa Lindegaarden, 91 Aar gammel.

Hun var en mærkelig Personlighed med en stærk Villie. Efter den Tids Skik, paa hvilken hun var født og opdraget, havde hun vistnok lært meget lidt, hun var bleven gift 21 Aar gammel, og hendes Liv havde stillet sig saaledes, at hun mere havde raadet end modtaget Raad og Vejledning. Fra det første Tiaar i det 19. Aarhundrede havde hendes Mands Hus været et Midtpunkt for en stor Kreds af Familierne *Holten* og *Mangor* og mange andre, der vare knyttede til disse Familier. Grandpapa, der i sin

Embedsvirksomhed vistnok var en myndig, om end tillige meget human Mand, lod i Hjemmet sin Hustru raade ene i mangt og meget. I en gammel Brevtaske har jeg fundet tre Optegnelser med Grandmamas Haand, der vidne om, at hun til Tider har følt sig ensom. Jeg hensætter dem her:

1) Jeg er født i et kjærligt Hjem, opdragen tarvelig og nøysomt, men savnede aldrig passende Glæder. Jeg nød kun sparsom Underviisning, men desto mere Veiledning for Livet. Jeg voxede og blev en lykkelig forlovet Pige, snart Kone som Faa. Aaret efter steg min Lykke, da jeg blev Moder til en Søn, der stadig er min Ære og Stoltshed og Glæde. Jeg fik 3 Døttre. Vor Herre tog de 2. Min Søn og den ene Datter bleve gifte, og jeg ved dem den lykkeligste Bedstemoder, der kan tænkes. Jeg nød denne Lykke i 50 Aar udeelt med min kjære Mand. Men da tog Døden min Mand, min Støtte og Hjælper til at bære de Sorger, der bleve mig forbeholdne i min Alderdom. Nu er jeg for gammel til at passe til Nogen eller til Noget.

- 2) Livet er tit ved et Blomsterbed ligned,
Mange Slags Roser i Bedet der gro,
Himlen dem alle for os har velsigned
Ligefra Vuggen til sildigste Ro.

Rahbek.

Livet er tit ved et Blomsterbed ligned,
Mange Slags Sorger i Bedet der gro,
Himlen dem alle for os har velsigned
Ligefra Vuggen til sildigste Ro.

- 3) (synes at være skrevet i et af de allersidste Aar).

Ønsk aldrig Nogen at blive ældgamle, da voxer Savn i alle, alle Retninger. Ønsk aldrig Nogen at eje Formue. Det betales med Kjærlighed.

Mandagen den 29. November foregik Begravelsen eller rettere dens Indledning under ganske ejendommelige Former. Omtrent Kl. 4^{1/2} Eftermiddag kom Fader og jeg til Lindegaarden. Den store Sal var stærkt oplyst, og der stod foran en Piedestal med Grandpapas Buste den aabne Kiste,

næsten skjult under Krands af Blomster og Grønt, medens en tæt Menneskemasse bølgede ud og ind. I Kisten saae vi det smukke gamle Ansigt, saa mildt og fredeligt, som om hun laa i en sund Søvn. De mange Mennesker og den festlige Belysning i Salen, hvor hun saa tidt havde siddet for Enden af sit gjæstfrie Bord, gjorde ingen Forstyrrelse i den højtidsfulde Stemning, tvertimod: det Hele kastede den skønneste Afskeds_globals over det afsluttede Liv. Efter at Kisten var bleven lukket, og vi havde sunget Psalmen »At sige Verden ret Farvel«, traadte Fader først frem (uden Præstekjole) og bragte sin gamle Moder en inderlig Tak og et Farvel; derpaa talte Onkel *Storck*, og til Slutning sang vi Psalmen »Jeg haabe vil, hvordan det gaaer«, den sidste Psalme, Grandmama havde hørt her i Livet. Saa kom et af de mest gribende Billeder, jeg har oplevet at see. Haven foran Huset, hvor fire Slægtled saa mange Gange havde været samlede til Glæde og Fest, var stærkt oplyst med Begrandse, og i disses rødlige, flakkende Skjær bares det gamle Hjemms gamle Frue til Rustvognen, der holdt ved Haveporten i Alleen. Livet paa Lindegaarden var endelig afsluttet, og dermed hørte et helt Tidsafsnit i vor Slægts Historie uigjenkaldelig Fortiden til.

I Begyndelsen af 1870 mistede *Just Holten Søsteren Juliane Nielsen*, der døde 10. Januar. Den 18. Februar var han i Skuldeløv i Anledning af Faderens 70. Aars Fødselsdag.

I de Tider omfattede Frederiksberg Sogn med den lille ottkantede Kirke paa Hjørnet af Frederiksberg Alle og Pilealleen ikke blot Frederiksberg Kommune, men derhos hele Vesterbro lige indtil Volden, med en samlet Befolkning af omtrent 30,000 Mennesker. I nogle Aar havde der været Tanker oppe om at bøde paa denne Kirkenød, og i Efteraaret 1869 var der efter Indbydelse af 20 ansete Mænd i Sognet paa Skydebanen blevet afholdt et Møde, hvor der forelagdes Forslag til en Række Resolutioner angaaende Opførelsen af en Kirke paa Vesterbro, beregnet til at rumme omtrent 1500 Mennesker. Da det imidlertid i disse Resolutioner var forudsat, at den paatænkte Kirke

vilde koste omtrent 100,000 Rd., blev Folk forskrækkede for den store Bekostning og derved modtagelige for forskjellige andre Grunde til Modstand. Saa optoges en tidligere Plan om at grundlægge et Fond ved en Basar; Basaren afholdtes i Kongens Klubs Sommerlokale paa Hjørnet af Vesterbrogade og Vester Farimagsgade, omtrent hvor nu »Scala« eller »Café National« ligger. Lokalerne vare rummelige og til Anledningen dekorerede af Billedhugger *Deichmann*, som bl. a. dertil havde gjort store Kuldegninger efter adskillige af *Gustave Dorés* Illustrationer til det gamle og det nye Testamente. To af disse Billeder købte vi ved Basarens Slutning og havde dem hængende i vort Hjem, indtil vi ved vor Afrejse til Ægypten gav dem til Asylselskabet for Frederiksberg og Vesterbro, der anbragte dem i Asylet i Smallegade. Min Egenskab som Formand i denne Basarkomité og derefter som Opbevarer af Basarens Overskud medførte, at jeg, da senere Arbejdet for Tilvejebringelsen af en Kirke paa Vesterbro kom rigtig i Gang, kom til at tage en temmelig virksom Del i dette Arbejde, der endelig kronedes ved Opførelsen og Indvielsen i 1880 af Matthæuskirken. Men da var jeg borte i Afrika.

Den 28. Maj fik jeg atter en ny Minister, denne Gang endog to, idet for første Gang i lang Tid Udenrigsministeren og Konseilpræsidenten ikke mere blev den samme Person. Grev *Frijs* havde i længere Tid følt sig træt af Regjeringens Byrder. Da saa Folkethinget den 16. Maj tvertimod Hærlovens Forudsætninger havde forkastet Regjeringens Forslag om Indkaldelsen af Forstærkningen, greb han denne Anledning till at bede Kongen om Afsked, og hele Ministeriet sluttede sig hertil. Efter en Uges Tids Forløb lykkedes det Grev *Holstein-Holsteinborg* at danne det nye Ministerium, i hvilket han selv kun var Konseilpræsident uden noget Fagministerium; af de Nationalliberale indtraadte bl. a. min gamle Chef *Hall* som Kirke- og Undervisningsminister. Udenrigsminister blev Baron *Rosenörn-Lehn*. Begge mine to nye Ministre, af hvilke

jeg navnlig kom i personligt Forhold til Grev *Holstein*, viste mig altid den største Venlighed og Tillid.

I Begyndelsen af Juli fik jeg Ferie og tog paa Besøg til Vedbygaard. I Fredstid var jeg rejst fra Kjøbenhavn; kun en lille, tilsyneladende fjern Sky havde viist sig paa den politiske Himmel; men allerede nu havde Forholdene udviklet sig saa vidt, at man forudsaae Krigens Udbrud, næsten fra Time til Time. Og den kom. Løverdag den 16. Juli om Eftermiddagen skulde vi fra Vedbygaard paa en Kjøretur til Skarrit Sø; i det Øjeblik, da vi skulde stige til Vogns, kom Posten. Avisen blev puttet i Lommen; men ikke saa snart vare vi stegne af Vognen og havde lejret os paa en Skraaning i Skoven ved Skarrit Sø, førend den kom frem, og vi læste følgende Telegrammer af 15. Juli: 1) fra Paris; »Agence Havas melder, at den Meddelelse, som samtidig skulde gjøres af Regjeringen i Senatet og i den lovgivende Forsamling, indeholdt en Fremstilling af Situationen og sluttede med, at Frankrig har erklæret Preussen Krig.« 2) fra Berlin: »Kl. 9¹/₂ Aften ankom Kongen og modtoges med ubeskrivelig Enthusiasme. Kongen viste sig gjentagne Gange i Slottets Vinduer, hilsende og takkende Mængden. Stemningen er meget løftet og bestemt.«

Nutidens yngre Slægt gjør sig neppe nogen Forestilling om den Spænding, hvormed vi havde afventet det Budskab, der nu var kommet, og hvormed vi fulgte de hurtig vexlende Begivenheder. Igjennem hele det danske Folk gik Haabet om, at den Mare, der siden 1864 havde redet først os og efterhaanden mere eller mindre tungt hele det ikke-tyske Europa, nu vilde blive kastet af. Det kom helt anderledes. For mit Vedkommende var den første Virkning af Krigserklæringen en Tvivl om, hvorvidt jeg turde fortsætte Rejsen; jeg telegraferede til Kjøbenhavn om bestemt Ordre, men fik det Svar, at jeg rolig kunde rejse videre, jeg skulde nok blive kaldt hjem, hvis det blev nødvendigt.

I Henhold til denne Besked tilbragte vi endnu et Par fornøjelige Dage paa Vedbygaard. Saa rejste vi videre, bl. a. til Iselinge for at besøge de Venner, i hvis Hus paa

Christianshavn jeg havde tilbragt halvsjette gode Skoleaar og efter den Tid været en stadig Gjæst i henved en Snes Aar. Jeg havde en Gang mange Aar tidligere seet Iselinge i de gamle *Aagaards Tid*; efterat *Hammerichs* havde overtaget Gaarden efter Svigerforældrenes Død, var der opført en ny Hovedbygning. I den var der med den sjeldne Kunstsans, der var dens nye Ejere egen, og med lige saa stor Pietet sammenarbejdet Elementer af det gamle Aagaardske Hjem med Elementer af Hjemmet paa Christianshavn, hvis »Madonna-Sal« indtil de mindste Enkeltheder var gjen-givet i det nye Hus, og saa var der i Haven de ejendommeligste Mindesteder; omkring en Bænk, paa hvilken *Hammerich* i Begyndelsen af Fyrerne havde udarbejdet en stor Del af sin Oversættelse af »Sakuntala«, var der plantet Træer og Buske, der høre hjemme i Himalaya-Egnene; et andet Sted i Haven var der opstillet en stor Kumme, der havde været benyttet af den gamle Konditor *Aagaard*, Assessor *Holger Halling Aagaards* Fader, til deri at ælte Kagedejg. »Det er det Arbejde, hvortil denne Kumme har været anvendt, som er Oprindelsen til, at vi nu kunne eje dette Sted«, sagde *Hammerich*, da han viste mig dette ejendommelige Minde.

Den 1. August kom jeg tilbage til Kjøbenhavn. Samme Dag som jeg kom en vigtigere Person hertil, nemlig Hertugen af *Cadore*. Han kom uden nogen officiel Karakter og fik saaledes ikke Audients hos Kongen; men hvad der var hans Ærinde, vidste Enhver. Det var vistnok allerede, da jeg den 2. August meldte mig til Tjeneste hos Konseilpræsidenten, at Grev *Holstein* med den elskværdige Aabenhed og Fortrolighed, hvormed han altid behandlede mig, fortalte mig om de forskellige Strømninger indenfor Regeringen m. H. t. Spørgsmaalet om den Alliance med Frankrig, som det var Hertugen af *Cadores* Opgave at indlede. Efter hvad Grev *Holstein* saaledes fortalte mig, havde det navnlig været Ministrene *Rosenörn-Lehn* og *Hall*, der vare stemte for Alliancen, medens de øvrige Ministre, og navnlig Konseilpræsidenten selv, havde tilraadet

den yderste Forsigtighed. Det var da vistnok efter Grev *Holsteins* Forslag, at det blev overdraget Grev *Frijs* underhaanden at konferere med Hertugen. Et bedre Valg kunde ikke være truffet. Med det samme sikre Tag i politiske Spørgsmaal, der i 1866 havde ført til en lykkelig Løsning af Grundlovssagen, gik Grev *Frijs* løs paa den franske Hertug og udspurgte ham om, hvad Frankrig kunde byde og yde. Kejser *Napoleons* officielle Organ indeholdt i de samme Dage en Artikel om Danmark, hvori det hed: »Danmark maa have alvorligere Garantier end dem, der indeholdes i Pragfreden. Gjengjældelsens Time nærmer sig.« Det var jo meget godt. Meningen kunde fornuftigvis ikke være nogen anden, end at Maalet for Danmarks Vedkommende, hvis det sluttede sig til Frankrig, skulde være en øjeblikkelig og ubetinget Opfyldelse af § 5. Men hvilke Magtmidler kunde Frankrig opstille til at fremtvinge dette? Ja, her blev Hertugen Svaret skyldig. Hvis Danmark vilde vove Alliancen, maatte der fra Frankrigs Side sendes en saadan Land- og Sømagt til vore Grændser og vore Farvande, at den i Forbindelse med den danske Land- og Sømagt vilde kunne holde et preussisk Angreb til denne Side absolut i Skak. Men medens *Cadore* forhandlede i Kjøbenhavn, havde Tydskerne overskredet Frankrigs Grændse og slaet Franskmændene ved Weissenburg og Wörth. Og hvad Sømagten angik, kom det snart for Dagen, hvorledes det forholdt sig med den franske Flaadeafdeling, der laa ved Skagen og Frederikshavn; den kunde ikke engang skyde, fordi Kanonerne laa i Lasten. Den 11. August rejste Hertugen da hjem med uforrettet Sag, til Lykke for Danmark, der havde undgaaet at blive draget ind i de to Stormagters Hexedands.

Aaret 1871 bragte endnu et Familie-Dødsfald: Broderen, *Nicolai Holten*, der døde d. 5. Februar og blev begravet paa Torning Kirkegaard, hvor Menigheden paa hans Fødselsdag d. 22. April satte en Mindesten over ham.

I September havde jeg været paa et lille Besøg i Skuldeløv i Anledning af en Bispevisitats. Hvad der fra denne

Visitats navnlig har præget sig dybt i min Erindring, var den mesterlige Maade, hvorpaa *Martensen* katekiserede. Katekisationen er maaske en af de vanskeligste Opgaver for en Præst. Ofte kan man efter en Katekisation have et umiddelbart Indtryk af, hvor godt og opbyggeligt den har været ledet fra Udgangspunktet til Afslutningen; men naar man saa tænker nøjere efter, har Katekisationen i Virkeligheden kun været en god Prædiken under en anden Form — det har været Præsten, der selv har talt næsten hele Tiden. Og Vanskeligheden forøges vistnok, jo større Afstanden er mellem Katekisator og Katekumen. Jeg har hørt en Anekdote om en anden højtlærd Biskop, der ved en Katekisation i en fyensk Landsbykirke skulde have stillet følgende Spørgsmaal til en Dreng: »Kan Du fremstille mig det paulinske Lærebegreb om Retfærdiggørelsen af Troen?« Historien er uden Tvivl stærkt overdrevet; men der kan have været et Sandhedskorn i den. Saaledes var det imidlertid ikke med *Martensen*; han katekiserede om »Guds Fred«, begyndte med at spørge en Dreng, om der var Fred mellem de forskjellige Dyr, fik et forstandigt Svar derpaa, gik saa videre med jævne, let forstaaelige Spørgsmaal, der fremkaldte lige saa jævne Svar, uden at Biskoppen behøvede at sige den første Halvdel af Ordene, og naaede saaledes efterhaanden fremad og opad til Guds Fred. I de Samtaler, som Biskoppen hjemme førte med de ikke faa tilstedeværende Præster, og hvor jeg sad som Tilhører, maatte jeg beundre den samme Samvirken af aandfuld Overlegenhed i Tanken og jævn Klarhed i Udtrykket som ved Katekisationen i Kirken.

1872 var »Den 2den nordiske Kunst- og Industri-Udstilling« hele Sommeren fra den 13. Juni indtil den 28. Oktober et af de Steder, hvor man jævnligst søgte hen. Den Bygning, der nu er Industriforeningens, var bleven opført til Brug for Udstillingen, som desuden omfattede en stor Del af det omliggende Terrain, hvor endnu Voløden og Gravene fandtes i al deres landskabelige Skjønhed. Det mest fremtrædende Punkt i Udstillingens Indre var

den Altan, hvorpaa man traadte ud lige efter at have passeret Vestibulen, der vistnok væsentlig var ligesom nu. Man havde da for sig hele det Omraade, der nu er Bygningens Gaard, med alle de paa det store Gulv, paa Bagvæggen og paa Sidevæggene anbragte Udstillingsgjenstande i skønne Opstillinger, nærmest foran en Trofæ fra Tøjhuset med fire prægtige middelalderlige Rustninger.

Den 18. Juni 1873 mistede *Just Holten* sin Fader, der blev begravet paa Skuldeløv Kirkegaard, hvor Sognebeboerne i 1874 — paa Aarsdagen for hans Død — satte et Mindekors paa hans Grav. Korset paa Faders Grav er ganske tilsvarende det paa Moders Grav; men Indskriften betegner, hvem der har sat det. Der staar: »Herunder hviler Støvet af Provst *Hans Christian Holten*, i 46 Aar Sognepræst for Skuldeløv og Sælsø Menigheder, født 18. Februar 1800, død 18. Juni 1873. Fred med dit Støv. Fra erkjendtlige Beboere i Skuldeløv og Sælsø Sogne.«

Den 12. Juni 1874 indgav Ministeriet *Holstein-Holsteinborg* sin Begjæring om Afsked, fordi det efterhaanden var kommet i en højst vanskelig Stilling. I Folkethinget havde Kravet om Folkethings-Parlamentarismen i den forløbne Rigsdagssamling stedse gjort sig stærkere og stærkere gjældende, og hos Landstinget havde Ministeriet ikke fundet tilstrækkelig Støtte i sin Kamp mod dette Krav. Desuden hæmmedes Ministeriet i en kraftig Optræden ved et af sine egne Medlemmer, Finantsminister *Krieger*, der allerede i længere Tid ved Særstandpunkter og Indblanding paa de andre Ministres Omraader havde bragt sig i et uholdbart Forhold til sine Kolleger. Allerede kort efter Ministeriet *Holsteins* Dannelse skete det en Dag, da *Fenger*, som dengang var Finantsminister, traadte ind ad Døren til en Ministersamling, at *Krieger* spurgte ham, hvor det kunde falde ham ind at anvise Gage til Grev *Holstein*, hvad der ligefrem stred imod Grundloven. *Fenger* svarede ganske tørt, at det havde han kunnet gjøre, fordi Grev *Holstein* var Minister, idet Grundlovens § 13 siger, at Kongen bestemmer Ministrenes Antal og Forretninger.

nes Fordeling imellem dem. Da *Krieger* ikke var den Mand, der vilde erkjende at have Uret navnlig i et statsretligt Spørgsmaal, vilde denne Begivenhed kunne have medført alvorlige Følger, hvis ikke Grev *Holstein*, der var Patriot og Adelsmand til Fingerspidserne, havde erklæret, at han vilde give Afkald paa Gage, og derefter virkelig lige til 1874 tjente uden nogetsomhelst Vederlag. I Marts 1874 var Spørgsmaalet om Optagelse paa Finantsloven af en 8de Ministergage paany dukket op i Ministerraadet, men var faldet hen, da Grev *Holstein* ikke vilde foranledige en Sprængning af Ministeriet paa dette Spørgsmaal.

Den 9. Juni meddelte Grev *Holstein* mig, at *Krieger* havde indgivet sin Afskedsbegjæring; efterat der samme Dag havde været en Ministersamling, vilde Greven næste Dag tage ud til Kongen paa Bernstorff; naar han kom hjem derfra, skulde jeg møde for at expedere, hvad der maatte være fornødent. Men da jeg den 10. mødte for at faae nærmere Ordre, fik jeg den Besked, at der endnu intet var at expedere. Først senere fik jeg at vide, hvorfor: Grev *Holstein* havde tænkt foreløbig at indstille Finantsministerens Afskedsbegjæring til Bevilgelse og saa forbeholde det øvrige Ministerium at tage under nærmere Overvejelse, hvorledes det mente at burde stille sig til den derved fremkomne Situation. Men da han havde sagt Kongen, at Følgen dog efter al Sandsynlighed vilde blive den, at Ministeriet efter kort Tids Forløb maatte indgive sin Demission, havde Kongen fundet, at det vilde være bedre at gjøre dette strax for snarest mulig at faae Situationen klaret.

Den 11. Juni var der paany Ministersamling, og da jeg den 12. kom op i Konseilpræsidiets, fandt jeg til Expedition en udførlig, af Justitsminister *Klein* efter Aftale med Konseilpræsidenten og de andre Ministre forfattet Concept til samtlige Ministres Afskedsbegjæring, der indeholdt omtrent følgende Motivering: Ministeriet havde følt sig forpligtet til atter ligesom i Decbr. f. A. at overveje, om det ikke burde tilraade Hans Majestæt at vælge andre Raad-

givere, ikke saa meget paa Grund af det forenede Venstres Opposition, da Ministeriet erkjendte sin Forpligtelse til ikke at vige tilbage for hint Partis Doktriner om den folkelige Selvstyrelse — desuden syntes det nævnte Parti at have begyndt et Tilbagetog — men derimod paa Grund af Vennernes Lunkenhed og Frafald, der havde viist sig dels i Landstingets Optræden, dels i Ytringer, som paa forskjellig Maade var fremkomne i den siden Rigsdagens Slutning forløbne Tid. Det kunde derfor forudsees, at Oppositionens Angreb til Efteraaret vilde finde ringe Modstand i Thingene selv, og det var da heldigere, om Ministeriet gik af i den rolige Tid, end om det skete under det umiddelbare Tryk af Begivenhederne paa Rigsdagen. Imidlertid vilde Ministeriet dog trods disse Betæneligheder næppe være gaaet af fra den Plads, hvortil det var bundet dels af Pligtfølelse, dels af personlig Hengivenhed og Taknemmelighed imod Kongen, hvis der i Ministeriet selv havde været et saadant Sammenhold, at det med Fasthed havde kunnet optage Kampen til Efteraaret og tiltvinge sig de Vaklendes Bistand. Men denne Betingelse var bristet, idet Finansministeren havde indgivet den Afskedsbegjæring, der var Udtrykket for en længe næret Beslutning. Det vilde i og for sig have været vanskeligt at finde en Efterfølger, der tilfulde kunde erstatte *Krieger*, baade hvad Dygtighed og politisk Indflydelse angik; men under den nu herskende Stemning maatte det ansees for umuligt at faae nogen Mand af Betydning til at indtræde i Ministeriet *Holstein*, og derfor ansøgte det om sin Afsked.

Løverdagen den 13. overbragte Grev *Holstein* den af ham paa Ministeriets Vegne underskrevne Ansøgning til Kongen; men Hans Majestæt forbød nogensomhelst officios Meddelelse om Ministeriets Afskedsbegjæring, forinden han havde talt med nogen af dem, til hvem han vilde henvende sig i den Anledning. Mandagen den 15. Juni Kl. 2 havde Godsejer *Estrup*, den anerkjendte Fører for Landstingets Flertal, Audients hos Kongen. Jeg stod ne-

denfor Trappen og ventede paa Ordre; da jeg hjalp *Estrup* Overfrakken af, tillod jeg mig at spørge ham, om jeg maatte hilse ham som min nye Chef. Han svarede kort, omtrent med disse Ord: »Ikke nu« eller »Ikke denne Gang.« Derpaa gik han ind til Kongen og blev der i halvanden Time. Efter ham fik Grev *Holstein* Audients. Da han kom ud fra Kongen lidt efter Kl. 4, fik jeg Ordre til at bringe »Berlingske Tidende« den officøse Meddelelse om Ministeriets Afgang. Allerede da jeg Kl. 5½ kom paa Banegaarden for at kjøre hjem til Charlottenlund, saae jeg der et Exemplar med den Meddelelse, som jeg havde bragt neppe en Time forud.

At *Estrup* afslog at danne et nyt Ministerium, er be kendt nok; ikke bedre lykkedes Kongens Henvendelse til Grev *Frijs*, der havde Audients den 16. Et Øjeblik troede man, at det vilde lykkes Kongen at formaa Grev *Holstein* til at forblive som Konseilpræsident med nogle Forandringer, men han turde ikke paatage sig en saadan Omdannelse af Ministeriet uden at faae et bestemt Tilsagn om Understøttelse fra Landstingets Godsejer-Gruppe, og et saadant Tilsagn kunde ikke opnaaes. Saaledes trak Krisen i Langdrag, og dens Løsning lettedes ikke, som nogle havde haabet, ved *Kriegers* Udtrædelse den 20. Juni, efterat han havde erklæret ikke at ville forblive længere. Grev *Holstein* overtog Finantsministeriet, men kun aldeles midlertidig.

Derefter kaldte Kongen Grev *Moltke-Bregentved*, som ikke vilde paatage sig Hvervet. Efter Kongens Anmodning skrev Grev *Holstein* nu til General *Haffner*, der opholdt sig i Karlsbad, og opfordrede ham til at komme hjem og forsøge Dannelsen af et nyt Ministerium. Generalen kom og havde den 26. Juni Audients hos Kongen, men erklærede ikke at ville paatage sig Hvervet, forinden han havde konfereret med Grev *Frijs* og Godsejer *Estrup*. Ved en ny Audients den 2. Juli erklærede Generalen imidlertid, at han ikke saae sig istand til at modtage det Hverv at danne et nyt Ministerium.

Herefter kom en ret mærkelig Episode: Den 8. Juli telegraferede Grev *Holstein* til Biskop *Monrad*, at han gjerne vilde tale med ham; samme Aften svarede *Monrad*, at han vilde komme Dagen efter, og allerede den 9. om Formiddagen Kl. 10 var han hos Grev *Holstein* i Amaliegade, hvor han havde en henvend fire Timers Samtale med *Holstein* og *Hall*. *Monrad* fremstillede som sin Anskuelse, at der kun var to Veje at gaae: enten at der dannedes en helt ny Regjering, som maatte søge at imødekomme Venstre paa visse Punkter, men som dog maatte være rede til at optage Kampen for Alvor, hvis den skulde blive tilbudt, — eller at den daværende Regjering forsøgte at splitte det forenede Venstre ved at optage et af dets Medlemmer, hvorved navnlig tænktes paa *Krabbe*. Selv kunde *Monrad* hverken paatage sig Udførelsen af det første Alternativ eller personlig medvirke til det andet. Da Grev *Holstein* og Gehejmeraad *Hall* erkjendte, at Dilemmaet syntes at være fremstillet rigtigt, og da Greven lige saa lidt som *Monrad* vilde paatage sig Udførelsen, opgav han sine Rekonstruktionsforsøg, og Kongen overdrog da Indenrigsminister *Fonnesbech* at danne det nye Ministerium.

Fonnesbech ønskede selv at overtage Finantsministeriet, Udenrigsministeren Baron *Rosenørn=Lehn*, Justitsminister *Klein* og Marineminister *Ravn* syntes strax at have samtykket i at forblive; til Indenrigsminister syntes Departementsdirektør i Indenrigsministeriet *Tobiesen* at have været udseet lige fra det Øjeblik, da *Fonnesbech* bestemte sig til at være Finantsminister. Vanskeligt syntes det at have været at finde en Krigsminister og en Kirke- og Undervisningsminister. Krigsministeriet blev i en Maanedstid midlertidig overtaget af Marineminister *Ravn*, indtil det lykkedes at faae Posten besat med General *Steinmann*. Det syntes, at man havde ønsket en gejstlig Mand til Kirke- og Undervisningsminister. Der skal saaledes have været skrevet til Pastor *Strøm* i Marslev, der som mild Grundtvigianer og forhenværende Landsthingsmand antoges at have betydelig baade kirkelig og politisk Indflydelse. Til

almindelig Forundring faldt Valget sluttelig paa en Mand, der baade som Person og som Videnskabsmand nød den mest ubetingede Højagtelse, men som aldrig havde havt noget med Politik at gjøre: Museumsdirektør Etatsraad *Worsaae*. Han var imidlertid af den Slags Folk, der ikke paatog sig en Gjerning uden at udføre den godt, Den 14. Juli var Ministerkrisen færdig, Ministeriet *Holstein* fik sin Afsked, og Ministeriet *Fonnesbech* udnævntes.

Med den uforanderlige aabne Elskværdighed, der under hans hele Ministertid havde givet sig Udslag i Middagsindbydelser til Rigsdagsmænd af alle politiske Partier, sædvanlig ordnede i omhyggelig afstemte Grupper, vilde Grev *Holstein* ikke give Rum for nogen Mislyd, men udsendte strax, da det nye Ministerium var udnævnt, en Indbydelse til Middag samme Dag til samtlige afgaaede og tiltrædende Ministre — i Frakke som man stod og gik. Statssekretæren Etatsraad *Liebe* og jeg blev ogsaa indbudte til denne Middag, der forløb under den hjerteligste og venskabeligste Stemning imellem de to Ministeriers Medlemmer. Den eneste lidt spidse Bemærkning, som jeg erindrer, var følgende: Aaret iforvejen var *Frederik VII's* Rytterstatue paa Slotspladsen bleven afsløret. Da der i den Tid i Kunstnerkredse herskede et bittert Had imellem »de Blonde«, hvis første Billedhugger var *H. V. Bissen*, og »de Brunette«, hvis første Billedhugger var *J. A. Jerichau*, havde det sidstnævnte Partis Tilhængere naturligvis meget at udsætte paa *Bissens* Rytterstatue, navnlig Hestens Stilling, idet man paastod, at den ikke ret længe vilde kunne staa paa sine Ben, men vilde falde forover. Denne Bemærkning fremførte den nye Indenrigsminister *Tobiesen* paa en meget flot Maade, hvortil *Hall* med sit kjendte lune Smil svarede: »Ja, veed De hvad, jeg tror dog, at Hesten nok bliver staaende lidt længere end det nye Ministerium.«

1875 var der atter et Ministerskifte, der som alle Ministerskifter siden 1860 maatte berøre mig personlig. Der var vel neppe nogen, som det foregaaende Aar ved Kammerherre *Fonnesbechs* Udnævnelse til Conseilpræsident havde

troet, at han vilde være Manden til at dæmme op for det stedse voxende Krav fra Folkethingets Side om paa Trods af den klare Bestemmelse i Grundlovens § 13 (»Kongen udnævner og afskediger sine Ministre«) at bestemme Ministeriets Sammensætning. Efter at Rigsdagen var bleven sluttet den 15. Maj 1875, indgav Ministeriet *Fonnesbech* sin Afskedsansøgning. Som bekjendt blev Hvervet derefter overdraget til *Estrup*, og det nye Ministerium udnævntes den 11. Juni. Det blev kun en kort Tid, i hvilken jeg havde den Lykke at tjene under denne fremragende Mand; den rolige Fasthed, der prægede hans personlige Fremtræden lige saa fuldt som hans Statsmandsfærd, maatte ikke blot imponere enhver, der kom ham nær som Ven eller Modstander, men maatte ogsaa i høj Grad tiltrække.

Da Konseilpræsidenten ligesom i de to foregaaende Ministerier ikke tillige var Udenrigsminister, stod jeg fremdeles under to Ministre. Den nye Udenrigsminister, Grev *Fr. G. J. Moltke* til Bregentved havde jeg kjendt fra mine Drengaar, dog egentlig aldrig mere, end at vi hilste hinanden, naar vi mødtes paa Gaden. Men i hans korte Ministertid fik jeg — jeg kan sige næsten tilfældigt — Lejlighed til at lære hans elskværdige Personlighed og hans store Samvittighedsfuldhed at kjende. Det var altid en af Udenrigsministeriets yngre Embedsmænd, der fungerede som Ministerens Sekretær; det var paa den Tid min Ven og Kollega *J. L. R. Koefoed*, den senere Statsraadssekretær. Medens han havde Sommerferie, traadte jeg i hans Sted. Adskillige af de Ministre, hos hvem jeg havde fungeret som Sekretær, havde, naar jeg bragte dem Dagens Expeditioner til Underskrift, kun kastet et meget flygtigt Blik paa de Skrivelser, der ikke angik vigtige politiske Spørgsmaal. Men da jeg den første Gang kom ned til Grev *Moltke* med Sager til Underskrift, overraskede han mig ved at ville have ordentlig Besked om hver enkelt Sag, hvor lille den saa var, og jeg maatte da sørge for hver Dag, inden jeg gik ned til Ministeren, at lade mig instruere af den, der havde expederet Sagen, for at kunne

give Ministeren fyldestgørende Svar. Det var kun nogle faa Maaneder, Grev *Moltke* var Udenrigsminister: allerede den 1. Oktober døde han efter en Operation for Tarmslyngning. Da han vidste, at det var Livet om at gjøre, skal han med den største Ro have truffet alle Bestemmelser for sin Hustrus og sine Sønners Forhold efter hans Død og derpaa i Tro og Tillid til Guds Naade have lagt sig paa Operationsbordet. Den 8. Oktober samledes en talrig Skare af alle Stænder paa Bregentved. Det var forunderligt for mig under disse Omgivelser at see dette pragtfulde Hus. I den store Havesal, der var betrukket med sort Klæde, holdt Stedets Præst en Tale. Efter Sørgehøjtideligheden paa Bregentved rejste alle Fremmede bort; om Aftenen blev Kisten af Slægten og Grevskabets Beboere bragt til *Moltkernes* Gravsted i Karise Kirke.

Saa endte Aaret 1875, og det nye Aar, der skulde bringe saa stor Forandring i min Tilværelse, holdt sit Indtog.

I ÆGYPTISK STATSTJENESTE

I Ægypten var man paa denne Tid ved at oprette de blandede Domstole, og den Korrespondance, som desangaaende førtes i Udenrigsministeriet, var bleven mig betroet. Stillingen som Medlem af disse Domstole vilde blive rundelig lønnet, og vi vilde, hvis jeg opnaaede en saadan Stilling, komme til at bo i et herligt varmt Klima, hvad der var af stor Betydning for min Søn *Knud*, som vi efter gjentagne Sygdomme i over et Aar foreløbig havde maattet tage ud af Skolen. Dog stod Udsigterne paa den Tid i temmelig fjern Uvished, da den danske Regjering, der siden den store Ulykke i 1864 syntes at have gjort sig til Regel at trække sig saa meget som muligt tilbage fra det internationale Samkvem, ikke havde deltaget i Underhandlingerne om de blandede Domstoles Oprettelse.

Først et Par Ord om de blandede Domstoles »raison d'être« og deres Tilblivelse. Det ejendommeligt bestemte for de europæiske Staters Forhold til Tyrkiet og dets Lydlande var de saakaldte Kapitulationer, der bl. a. tilsikrede de europæiske Magter igjennem deres diplomatiske og konsulære Repræsentanter en vis Jurisdiktion over deres i de tyrkiske Lande bosatte Undersaatter, i kriminelle Sager ubetinget, i civile Retstrætter med den Begrænsning, at enhver Sag, hvori den høje Ports Undersaatter vare interesserede, skulde bringes for de tyrkiske Domstole. I Ægypten havde Praxis imidlertid indført den væsentlige Forandring, at enhver civil Retstrætte, selv om

tyrkiske Undersaatter vare Parter deri, skulde indbringes for den Sagsøgte Værnething — altsaa, hvis Sagsøgte var en Udlænding, for hans Konsulats Domstol. Og dette Privilegium udstrakte sig ikke blot til de egentlige Udlændinge, men ogsaa til de oprindelige ægyptiske (∴ tyrkiske) Undersaatter, der var tagne »under Beskyttelse« af en fremmed Magt. Indvandringen af Fremmede i Ægypten var bestandig tiltagen i det 19. Aarhundrede; i Tiaaret 1860—70 levede der i Ægypten vistnok mindst 70,000 fremmede Undersaatter. Var dette Tal end ikke særdeles stort overfor en indfødt Befolkning paa omtrent 5 Millioner, saa blev Forholdet i Henseende til Retsprivilegiet saa meget mere betænkeligt for den ægyptiske Regjering, fordi Storhandelen og en stor Del af Landhandelen overvejende var i de Fremmedes Hænder. At komme fuldstændig bort fra Kapitulationerne, derom kunde der ikke være Spørgsmaal; Forestillingen om en virkelig upartisk Retspleje var paa hin Tid endnu saa lidt trængt ind i Østerlændernes Bevidsthed, at de europæiske Magter ikke vilde forsvare overfor deres i Ægypten bosatte Landsmænd at opgive den Medvirkning ved Rettergangen i de dem vedrørende Sager, som en Gang var dem tilsikret, uden at faae andre Garantier i Stedet. Men paa den anden Side maatte den simpleste Billighedsfølelse føre til den Erkjendelse, at Tilstanden, som den havde udviklet sig i Ægypten, var utaaletelig for den ægyptiske Regjering, der i sit eget Land i mangfoldige Tilfælde ikke kunde skaffe sine egne Undersaatter Retsbeskyttelse. Hertil kom, at Tilstanden ogsaa for de Fremmede selv var bleven yderst ubehagelig. Ved den konsekvente Gjennemførelse af den Sætning, at Sagsøgeren maa følge Sagsøgte Værnething, var det kommen dertil, at man formelig kappedes om, hvem der kunde fortrædige sin Modpart i den Grad, at han blev tvungen til at optræde som Sagsøger, altsaa ved den andens Konsulardomstol. Mindre Ulempe havde dette, hvor Konsulardomstolen tilhørte en af de større Stater, der havde regelmæssigt organiserede Domstole ved deres Konsulater; derimod var

Tilstanden aldeles utaalelig for de mindre Staters Under-
saatter, hvor Jurisdiktionen tilfaldt Konsuler, der som of-
test ikke var juridisk uddannede, men meget ofte endog
af den Kategori, der folkeretlig benævnes »*consules
electi*« : Konsuler valgte iblandt Stedets Handlende.
Under disse Omstændigheder opstod Tanken om Opret-
telse af en blandet Jurisdiktion hos to begavede Mænd,
Khediven *Ismail* og hans armeniske Minister *Nubar Pascha*.
Efter flere Aars Forhandlinger kom man endelig overens
om, at der skulde oprettes 3 Domstole af 1ste Instants og
én Appellationsret til Paakjendelse af Retstrætter i almin-
delige civile Sager og Handelssager imellem Ægyptere og
Fremmede og imellem Fremmede af forskjellige Nationali-
teter, og at som Følge heraf Kapitulationernes privilegerede
Jurisdiktioner delvis opgaves, idet de fremtidig indskræn-
kedes til kriminelle Sager og civile Retstrætter imellem Ud-
lændinge af samme Nationalitet. De 3 Underdomstole fik
Sæde i Kairo (med Jurisdiktion over de sydlige Provind-
ser), i Alexandria (de vestlige Provindser) og i Ismaïlia
(de østlige Provindser). Overretten fik Sæde i Alexandria.
Af den kriminelle Jurisdiktion overgik til de blandede Dom-
stole kun Sager angaaende Forbrydelser begaaede i Embeds-
forhold af de blandede Domstoles Dommere og Embeds-
mænd samt Forbrydelser begaaede imod disse under eller
i Anledning af Udøvelsen af deres Embedspligter. Den
28. Juni 1875 fandt den højtidelige Aabning af Domsto-
lene Sted i Kairo med stor Højtidelighed, skjøndt meget
endnu stod tilbage, inden de kunde træde i Virksomhed;
men det var Khediven om at gjøre, at der skulde foreligge
et »*fait accompli*«, som kunde øve et Tryk paa de Magter,
som endnu ikke havde tiltraadt »*la réforme*«, hvilket Ord
efterhaanden blev den kortfattede Benævnelse for den nye
Institution. Den betydeligste af de Magter, hvis Tiltræ-
delse endnu savnedes, var Frankrig, som altid stærkere
end nogen anden Magt havde holdt paa det gamle kons-
ulare System i Ægypten. Først efter langvarige Under-
handlinger lykkedes det ved en Deklaration af 10. Novem-

ber 1875 at opnaa Frankrigs Tiltrædelse, og den 1. Februar 1876 kunde da de blandede Domstole træde i Virksomhed.

Medens den danske Regjering ikke havde sendt nogen Delegeret til de forberedende Konferencer i Kairo og Konstantinopel, havde den dog som Betingelse for at tiltræde den af de andre Magter vedtagne Forandring i Jurisdiktionsforholdene fastholdt, at vort Land lige saa vel som de andre Lande skulde have Ret til at være repræsenteret iblandt de blandede Domstoles Medlemmer, og den 18. Januar 1876 indløb til Udenrigsministeriet den Anmodning fra den ægyptiske Regjering, paa hvilken jeg havde ventet med Længsel, om at der maatte blive designeret en dansk Dommer, særlig bestemt til at ansættes ved Retten i Ismaïlia, og faa Dage efter forebragte jeg de nærmest vedkommende Ministre, Udenrigsministeren og Justitsministeren, min Ansøgning om at maatte blive designeret til denne Post. Jeg havde adskillige Konkurrenter. Men ikke desto mindre sejrede jeg, da Sagen den 11. Februar var for i et Statsraadmøde; det var navnlig Udenrigsministeren Baron O. D. Rosenørn-Lehn, der kraftig støttede mig og — saavidt jeg veed — overvandt Modstanden ved at gjøre gjældende, at Posten i Ægypten fortrinsvis burde tilfalde Udenrigsministeriet, naar nogen kvalificeret Ansøger derfra meldte sig. Endskjøndt jeg ved min Udnævnelse til Dommer i Ægypten blev staaende som Kancellist i Udenrigsministeriet (dog at jeg ikke kunde nyde godt af Oprykningen indenfor Ministeriet under min Fraværelse), ophørte dog i Virkeligheden fra den Tid mit Forhold til Udenrigsministeriet, under hvilket jeg i omtrent 19½ Aar havde gjort Tjeneste som Volontær, Kancellist og midlertidig udsendt Legationssekretær.

Den 9. Marts 1876 afrejste *Just Holten* med Familie over München-Triest til Alexandria. Torsdag Morgen den 30. Marts viste Homers »vinfarvede« (rettere drueblaa) Hav sig grønt som en Smaragd. Det var Tegn paa, at vi nærmede os Afrikas Kyst, og snart dukkede den frem, først Toppen af Alexandrias store Fyrtaarn, den langt højere Efterfølger af Old-

tidens navnkundige Faros, tilsidst Byen og Havnen, den flade, sandede Kyst og de lave Kalkklipper med Mex- Fortet og Ruinerne af Vicekongen *Said-Paschas* forunderlige fantastiske Villa, en Blanding af alle mulige Stilarter, opført mest af Træ og Gibs, neppe nogensinde fuldført og aldeles forladt efter hans Død 1863. Ud for Mex kom Lodsbaaden, broget malet og bemanded med tre broget klædte Skikkelser. En af dem, det var Lodsens selv, klædte med sine nøgne brune Ben som en Kat op ad Skibets Side, tog Kommandoen, og kort efter gled vi ind i Alexandrias Havn.

Et Postdampskibs Ankomst til Alexandria gaar ikke stilfærdigt af. Inden Skibet har kastet Anker, er det ikke blot omringet af Baade, men ligefrem entret af et Utal af Baadførere, Hoteltjenere og Dragere, der med Raab og Fagter styrtede sig over de Rejsende og deres Gods. Tilsidst saae vi en Baad med Danebrog i Bagstavnen nærme sig; det var Generalkonsul *Alfred v. Dumreicher* og hans Broder Vicekonsul *Ernst v. Dumreicher*, der vare saa venlige at komme ombord for at modtage os, ledsaget af Konsulatets Kawas. Det er utroligt, hvilken Virkning en Konsulatskawas kan frembringe ved sin blotte Nærværelse med sin Krumsabel og sin sølvbeslagne Stok. Som ved et Trylleslag fik han vort Gods i Baaden, og vi roede i Land. Neppe vare vi komne i Baaden, førend Generalkonsulen fortalte mig, at jeg ventedes med Længsel i *Ismaïlia*, hvor man havde Vanskelighed ved at bestride Arbejdet med de forhaandenværende Kræfter.

Indtrædelsen i Afrika skete igjennem en Toldbod, der nærmest lignede en Rejsestald. Under den konsulære Beskyttelse gik Eftersyn af Passet og Indklarering af Tøjet særdeles glat, og vi kjørte for første Gang igjennem østerlandske Gader ned imod Havet paa Nordsiden af Byen og holdt foran »Hotel des Messageries«. Dette Hotel, der er forsvundet ved Ødelæggelsen i 1882, var den Gang i sin Blomstring. Møblerne vare tarvelige, men Sengene vare

gode og rene, og Maden fortrinlig. Og saa laa det umiddelbart ud til Havet. Ganske vist gav det Luften i Værelserne en underlig fugtig Lugt, men det gav ogsaa en ustandselig og henrivende Lyd af Bølgerne, der slaa imod Kysten. End ikke i stille Vejr standser denne Lyd, og naar jeg senere ved Sommertid fra en lang Jernbanerejse igjennem Ørkenens Hede og Deltaets kvælende Støv er kommen til »Hotel des Messageries«, har denne vidunderlige Musik mangan Gang vederkvæget mig og vugget mig i Søvn som en gammelkjendt Sang. Landene ere mange, men Havet er eet Jorden over; ofte har jeg seet ud over Middelhavet, og ofte har jeg hørt dets aldrig hvilende Sang med den Tanke: dette Hav fortsætter sig uden Afbrydelse til Torp Strand ved Roskilde Fjord, en lille Fjerdingvej fra det Sted, hvor min Vugge stod.

Allerede den første Dag gjorde Generalkonsul *Dumreicher* mig bekendt med min svenske Kollega Baron *Magnus Armfelt* og hans Hustru; vi havde desuden ikke været ret mange Timer i Hotellet, førend vi fik Besøg af Dr. med. *Sophus Fengers* Hustru, og i dette Ægtepars gjæstfri Hjem tilbragte vi næsten hver Aften i den Tid, som forløb, inden vi kunde begive os til vort fremtidige Hjemsted, Ismaïlia ved Suezkanalen. Hos *Fengers* traf vi ligeledes Sverigs-Norges Repræsentant i Ægypten, Generalkonsul *Anker Bødtker*, Bergenser af Fødsel, men knyttet til Danmark fra Ungdomsaarene, da han havde studeret ved den polytekniske Lærestalt i Kjøbenhavn.

Som allerede berettet længtes man efter min Ankomst til Ismaïlia. Der var desuden til Alexandria kommet Meddelelse om, at en af Dommerne i Ismaïlia var bleven syg, og at jeg derfor skulde anmodes om ufortøvet at komme dertil for at sidde i Retten Mandagen den 3die eller Tirsdagen den 4. April. Efterat min Ankomst telegrafisk var meddelt til Ismaïlia, begav jeg mig altsaa Søndag Morgen den 2. April alene til Alexandrias Banegaard og kjørte med forventningsfulde Følelser til det nye Hjemsted.

Alexandria, der i mange Henseender er en fremmedartet

By for de rigtige indfødte Ægyptere (vore indfødte Kolleger betragtede det som et Slags Exil at blive forflyttet derhen), ligger ogsaa geografisk næsten udenfor Landet. Ægyptens store Ernærer, Nilen, strækker i vore Dage ikke længere nogen naturlig Arm ud imod Alexandria; den gamle kanopiske Nilarm er forlængst tilsandet, og det ferske Vand kommer nu til Alexandria igjennem Mahmudieh-Kanalen, hvis Anlæggelse tilhører det 19. Aarhundrede. Naar Jernbanetoget har forladt Haverne, der vandes af Kanalen, og har passeret Stationen El Hadra (den grønne), er det omgivende Land nærmest en Mellemtung imellem Ørken og Sump; til den ene Side tørre kalkholdige Bakker, til den anden Mareotis-Søens udstrakte Brakvandsflade. Men Menneskets Kamp imod den gjenstridige Natur spores ogsaa her; imellem de hvide Høje til venstre sees Husene i Ramleh, Alexandrias Taarbæk, og kommer man derhen, træffer man midt i Sandet de yppigste Haver, fyldte med Palmer og blomstrende Træer og Buske.

I Benha forlod vi Hovedlinien Alexandria—Kairo og kjørte nu lige imod Øst paa Suez-Linien. Efter en halv Times Forløb holdt Toget ved den store Banegaard i Zagazig. Jeg var forinden denne første Rejse i Ægyptens Indre temmelig uvidende om Landets indre Geografi; men Navnet Zagazig kjendte jeg dog, da denne By i den oprindelige Plan for de blandede Domstole var udseet til Sæde for den tredje Domstol. Det var derfor med en vis Interesse, at jeg betragtede Byen og derefter tænkte paa, at den ikke var Rejsens Maal. Med Undtagelse af nogle enkelte store Kjøbmandshuse bestod Zagazig nemlig den Gang mest af Dyndhytter og af det Støv, der er Hytternes Bygningsemne. Det vilde ikke have været indbydende at skulle opslaa sin Bolig der. Senere gik Byen, der var et vigtigt Midtpunkt for Bomuldshandelen, adskiltigt frem, ogsaa i ydre Udseende, idet driftige Grækere opførte ikke saa faa store og velindrettede Huse. Banegaarden afgav et saare broget Skue, som man havde rundelig Tid til at betragte. I Middagsstunden mødtes Tog

fra Alexandria, Kairo, Mansurah og Suez, og intet af Togene afgik herfra, inden de alle vare ankomne, for at Passagererne atter kunde spredes til alle fire Sider. Navnlig naar man kom paa Zagazigs Banegaard i den Tid, da Pilgrimme rejse til og fra Mekka, mødte man der en uendelig Blanding af alle vest-muselmanske Folkeslag: den russiske Tatar med sin laadne Hue, Mograbineren (∴ Vestlænderen, en Benævnelse, hvorunder indbefattes Arabere og Berbere fra Marokko, Algier og Tunis) med sin hvide Burnus, Tyrken fra Stambul eller fra Lilleasien; selv Kurderne og andre Folkeslag fra Syrien og de tilgrændsende Lande lægge ofte deres Pilgrimsvej over Alexandria og Suez, da de derved kunne undgaa de skrækkelig bepakkede Dampskibe igjennem Suezkanalen og det røde Hav. To Gange om Ugen passeredes Zagazig af Iltogene til og fra Indien (India Express Mail), der gav Scenen forøget Liv. Men hele dette brogede Liv varede kun et Par Timer hver Dag, saa sank den store Banegaard atter hen i en Tavshed, der kun i Bomulds-Saisonen afbrødes af de lange Bomuldstog, der rangerede for, naar de ere læssede, at bære den kostbare Vare til Alexandria.

Landet øst for Zagazig er et af de rigeste og mest smilende i Nedre Ægypten; et dansk Øje kvæges ved ikke bestandig at see ud over de lange flade Udsigter, men jevnlig at see dem afbrudte af tætte Plantninger af Acasier. Men lidt efter lidt forandres Plantevæksten: Dadelpalmerne, der i Deltaet kun voxe enkeltvis eller i mindre Plantninger, fremtræde her i hele Skove — et sikkert Tegn paa Ørkenens Nærhed. Ved den første Station viser Ørkenen sig paa venstre Haand. Den ægyptiske Ørken har ikke overalt den samme Farve; ved Alexandria er den kalkhvid, her er den graalig, længere østpaa bliver den mere rød-gul. Den er ikke flad; det er netop fordi den er bakket, og fordi Nilens Vand saaledes ikke kan overrisle den, at den er Ørken og ikke dyrket Land. Det er forunderlig gribende at see hen over disse ufrugtbare Sand- og Grusbølger, hvor Ensformigheden kun hist og her afbrydes af en

Tot Saltplanter eller lidt Siv og en forkrøblet Dadelpalme, hvor Regnen om Vinteren har samlet tilstrækkelig Fugtighed til at nære denne tarvelige Plantevæxt. Hist og her sees en lille Lejr af brune Beduintelte, undertiden kommer en ensom Rytter paa Ryggen af sin Kamel tilsyne paa Toppen af en Ørkenhøj, hvor han tegner sig skarpt imod den klare Luft. Men endnu et godt Stykke var der kun Ørken paa venstre Side (Nordsiden) af Banelinien; paa højre Side laa El Wadi (d.v.s. Dalen), et stort Gods, bestaaende af dyrket Agerland og udstrakte Palmelunde. Dette Gods, der var Statsejendom, blev i sin Tid solgt til Suez-Kompagniet for henved 2 Millioner Francs, men nogle Aar senere af Kompagniet atter solgt til Staten for 10 Millioner Francs. Det var ikke, fordi Godset under Kompagniets Bestyrelse havde faaet en forøget Værdi af 8 Millioner, men fordi Kompagniet ved den første Overdragelse havde haft Brug for dette Stykke Land til Anlæg af Ferskvandskanalen, der udgaar fra Nilen ved Kairo og i en Bue mod Nord gaar til Suez, medens man ved den anden Overdragelse, efterat samme Ferskvandskanal — imod rundelig Godtgjørelse — var gaaet over i Statens Besiddelse, ikke mere havde Brug for Godset. Dette var kun eet Eksempel paa de mange tunge pekuniære Ofre, som Mr. de Lesseps paabyrdede Ægypten til Fordel for Suezkanalen.

Den sidste Station før Ismaïlia var Nefische. Her delte baade Kanalen og Jernbanen sig i to Grene, Hovedgrenen mod Syd til Suez og Sidegrenen mod Nordøst til Ismaïlia. Fra Nefische havde man et lille Kig til den blaa Timsah-Sø, og ved dens Bredder saaes Huse og Træer. Det var Ismaïlia, og med Spænding saae jeg henimod det Sted, der skulde blive vort Hjem. Hvad der ved den første Ankomst særlig var spændende for mig, var Tanken om de Mænd, med hvem jeg skulde samarbejde, og særlig om en af disse Mænd. Jeg vidste, at en af Dommerne i Ismaïlia var en ung Nordmand ved Navn Gram. Jeg havde hørt alt muligt godt om denne Mand, baade om hans

ualmindelige Dygtighed og om hans fortræffelige Karakter; saa der var al Grund til at haabe det bedste for vort Samliv og vort Samarbejde; men naar en Nordmand og en dansk Familie paa et saadant Udliggersted komme til at bo tæt op ad hinanden, er det af største Vigtighed, at der kan komme et rigtig godt personligt Forhold i Stand, og nu var det Øjeblik umiddelbart for Haanden, hvor den første Prøve skulde gjøres.

Fra Nefische rykkede Toget baglænds op ad Jernbanens korte Sidegren til Ismaïlia. Først gik det ind i en Hulvej; da Landet igjen aabnede sig, udbredte Timsah-Søen sin dejlige mørkeblaa Flade, og midt i den laa flere store Dampskibe. Søen danner nemlig et Bassin omtrent midt i Suezkanalen, og Skibene standse i Reglen der for at skifte Lods. Toget kjørte forbi Ismaïlias arabiske Landsby, og et Par Minutter efter holdt det paa Ismaïlias Banegaard. Endnu inden det var standset, havde jeg bemærket en ung blond Mand, der med hastige Skridt gik op og ned ad Perronen; jeg tænkte nok, at det maatte være *Gram*, og ganske rigtig: da Toget holdt, kom han hen imod mig, spurgte, om jeg var *Holten*, og rakte mig Haanden til et hjerteligt Velkommen. Det var Begyndelsen til et Venskab, der holdt i alle efterfølgende Aar. *Gram* boede selv sammen med den hollandske Dommer *van Bemmelen*, men havde ikke Plads til at huse mig; han havde da indrettet det saaledes, at jeg boede hos den engelske (irske) »substitut du procureur«, (senere Dommer) *Mr. Law*, men nød mine Maaltider ved det hollandsk-norske Familiebord.

Jeg blev da først forestillet for min Vært *Mr. Michael Law*, Godheden og Elskværdigheden selv, men forunderlig ubehjælpelig overfor det virkelige Liv. I sit Hus blev han undertvunget af sin Tjener *Abdallah*; i sit Embedsforhold stod han, der i sit Hjemland skal have taget glimrende Examinier, bestandig mere eller mindre uforstaaende overfor de ham fremmede Forhold. Men en venligere og mere gjæstfri Vært kunde ikke tænkes. Derfra førtes jeg til *van Bemmelsens*. Med saa stor og ordrig Venlighed blev jeg

strax ved Indtrædelsen modtaget af Husets Frue, at jeg næsten ikke bemærkede en lille Mand, der stod lidt længere tilbage i Stuen. Det var *Peter van Bemmelen*, vistnok en af de mærkeligste Personligheder i det internationale Selskab, der skulde indføre vesterlandske Retsbegreber og Retsformer i Ægypten. Strax ved det første Ord, som han udtalte paa det korrekteste Fransk, men med en kjendelig hollandsk Accent, mærkede jeg, at jeg stod overfor en udpræget Karakter. Det var i Anledning af, at han havde været noget upasselig, at Vicepræsidenten, Belgieren *de Brouwer*, havde telegraferet efter mig. Skjøndt han kjendelig endnu ikke var helt rask, erklærede han med Bestemthed, at han kunde og vilde møde i Retten Dagen derpaa. Derfra gik vi over paa den anden Side af Place Champollion til *de Brouwer*. Var *van Bemmels* Væsen afmaalt, hans Tale langsom og korrekt, saa var *Guillaume de Brouwer* livlig og hurtig i sine Ord som i sine Bevægelser. Hans Ansigt var som skaaret ud af et Maleri af *Rubens*, og han endte næsten hver Sætning med de Ord: »n'est ce pas, mon cher?« Større Modsætninger end disse to Nederlændere, Hollænderen og Belgieren, kunde neppe tænkes.

Da *Gram* og jeg gik tilbage til *Law*, traf vi der de indfødte Kolleger, der vare saa venlige at komme for at hilse paa mig. De tre Dommere, *Hassan Fahmy*, *Ahmed Hamdy* og *Abd el Kadr Bey*, vare, ligesom alle de indfødte Dommere i Begyndelsen, ikke Jurister; de to første havde været i civile Embedsstillinger, den sidste Ingeniørofficer. Den fjerde, Prokurør-Substituten *Hamid Bey*, gjorde et forfint Indtryk; dels var han Søn af en Pascha, dels havde han som alle de unge Mænd, der blev ansat i disse Stillinger, gennemgaaet en Uddannelse ved Retsskolen i Aix i Sydfrankrig, hvor der stadig var en Koloni af ægyptiske juridiske Studenter. Selve Generalprokurør-Embedet var forbeholdt en Udlænding (først Belgieren *de Voss*, saa Franskmanden *Vacher*, derefter Belgieren *de Brouwer* og senere Nordmanden *Borchgrevinck*).

Jeg tilbragte nu 3 særdeles behagelige Dage i Ismaïlia i Selskab med de elskværdige Kolleger, men kom ikke til at udøve nogen juridicel Funktion, dels fordi *van Bem-melen* mødte i Retten, dels ogsaa fordi det ansaaes for utilstedeligt, at jeg fungerede, forinden jeg var forestillet for Khediven og hans Ministre. Derimod fik jeg benyttet Tiden til at gjøre Aftale om Bolig. Kanalkompagniet, der ejede alle Huse i Byen, havde forpligtet sig til at skaffe Boliger til Rettens Dommere og øvrige Embedsmænd. Som indledende Skridt forestillede *Gram* mig da for den Embedsmand under Kanalkompagniet, der stod for dets faste Ejendomme. Da han havde vist mig et Hus, som jeg maatte nægte at tage imod, idet det baade var for indskrænket og heller ikke tilfredsstillende i andre Henseender, mente han, at det var bedst at tale med selve *Mr. de Lesseps*, der ventedes at ville komme fra Kairo til Ismaïlia Tirsdag Aften den 4. April. Onsdagen den 5te Kl. 7 om Morgenen begav jeg mig da til »le chalet«, *Lesseps's* smukke Villa. Lidt efter viste han sig, iført en brun Beduin-Burnus. *Ferdinand de Lesseps* var den Gang henimod 71 Aar gammel, hans Haar og Skjæg vare hvide, men ellers var han saa ungdommelig og smidig som nogen, enten han bevægede sig omkring iblandt det talrige og meget blandede Selskab, der samledes ved hans Soireer, eller han red paa sin arabiske Hingst, som han tumlede saa godt som nogen af Ørkenens frie Sønner. Og lige saa livlig og bevægelig som hans Legeme var hans Samtale, der med Lethed fløj igjennem alle Emner paa Jorden og over Jorden. En af de første Gange, jeg saae ham, hørte jeg ham næsten i samme Aandedræt tale om det gamle Ægyptens Religion og det nye Ægyptens Finantser, medens han ikke forsømte at gjøre Cour til de unge Damer. Dog ved dette første Besøg var han ikke saa livlig; der skulde skaffes Bolig til os, og da En eller Anden maatte flyttes ud, for at vi kunde faae Plads, var det en fortrædelig Historie. Endelig fandtes der et Hus, som der ganske vist hørte noget Mod til at modtage, saaledes som det saae ud, da det delvis

blev mig præsenteret — thi nogle af Rummene vare i en saadan Tilstand, at man end ikke vilde vise mig dem. Huset var beboet af tre eller fire Familier, blandt hvilke en marseillansk Urtekræmmer, hvis Butik var gjenne- trængt af Lugten af salte Sild og mange andre mærkelige Dunster. Og det, der skulde blive vor Have, var en ubeskrivelig Blanding af Ørkensand og Snavs. Men vi vilde faae Hus og Have ganske for os selv, og det Hele skulde blive grundig rensed og repareret til 1. September; jeg slog da til for at faae en Ende paa Sagen. Det givne Løfte blev virkelig holdt; kun varede det nogen Tid, inden Sildelugten helt forsvandt af den tidligere Butik. Da der saaledes vilde blive en Mellemtid, inden vi kunde flytte ind, rejste jeg tilbage til Alexandria, hvor vi maatte blive endnu en halv Snes Dage.

Endelig kom der Fredagen den 14. April (Langfredag) Bud fra Generalkonsulen om, at Khediven den følgende Dag vilde modtage ham og mig. At dette ikke havde kunnet skee tidligere var begrundet paa, at Khediven i de Dage var meget optaget af Underhandlinger med fremmede Finantsmænd; thi allerede dengang havde den længe ul- mende finansielle Krise, der tre Aar senere førte til *Ismail Paschas* Fald, antaget en uhyggelig faretruende Karakter. Generalkonsul *Dumreicher* og jeg begav os da henimod Aften paa Vej til Kairo, og Løverdag Morgen kjørte vi først til Abdin, Khedivens Residents. Allerede i Forgemak- ket fik jeg en Fornemmelse af, at Khediven ikke er en vir- kelig Souverain. Medens *Dumreicher* og jeg vare i Kjole med Ordener, mødte andre Audientssøgende i ganske al- mindelig Formiddagsdragt. Og da vi gik op ad en Trappe til Audientsgemakket, kom en Mand os imøde udenfor Gemakket paa Toppen af Trappen. Jeg antog ham deref- ter for en Hofembedsmand, og først da jeg saae General- konsulens ærbødige Hilsen, begreb jeg, at det var *Ismail Pascha* selv. Han var dengang en Mand paa 46 Aar; ved første Øjekast gjorde den temmelig lille, noget fede og korthalsede Mand med det runde røde Ansigt ikke noget

betydeligt Indtryk. Mindst vilde man tænke sig, at det var en Søn af *Ibrahim*, en af det 19. Aarhundredes vældigste Krigere. Men naar han løftede Øjnene, der ofte vare sænkede og ligesom halvt tillukkede, kunde der lyse Glimt af en livlig Aand ud af dem. Om hans Begavelse er der udtalt højst forskjellige Meninger; nogle have villet sætte den meget højt for at vælte et saa meget større Ansvar paa ham for de Ulykker, der overgik hans Land; andre mene, at han kun var middelmaadig begavet, men udstyret med visse bestikkende personlige Fortrin. Vist er det, at han kunde være meget indtagende, naar han vilde, og han var almindeligvis, hvad Franskmændene kalde »un excellent causeur.« Men den Dag havde han meget vanskeligt ved at komme i Gang, og dertil havde han gode Grunde; til de foregaaende Dages Forhandlinger med de franske Fianantsmænd kom et andet endnu friskere Indtryk af en lige saa ubehagelig Natur. Ved Foden af Trappen havde vi mødt en smuk ung Mand, ledsaget af en hel Stab af Officerer; det var *Ismails Søn Hassan*, der lige som udløst Krigsfange var kommet hjem fra sit ulykkelige Felttog i Abyssinien, det Felttog, der var begyndt med vor Landsmand Oberst *Arendrups* og hans Troppers Nedsabling i en Bjergkedel, hvor han var sendt ind af en uduelig Overkommando, og som var endt med et lige saa frygteligt Nederlag for Prindsens Hær. Prinds *Hassan* havde i dette Felttog indlagt sig lige saa liden Berømmelse som senere, da han i den russisk-tyrkiske Krig i Spidsen for det ægyptiske Hjelpekorps blev sendt til Tyrkiet og erhvervede sig det lidet smigrende Tilnavn »Helten fra Varna.« Han blev nemlig af den tyrkiske Overkommando tillige med sine Tropper, der vare lige saa dygtige som han, sendt til Varna, hvor der ikke var nogen Fare, blot for at blive fri for ham. Efterat jeg saaledes allerede paa Trappen var blevet forestillet for Khediven, førte han os ind i sit Audientsgemak, han satte sig i det ene Hjørne af en Divan, *Dumreicher* og jeg blev anbragte paa den anden Fløj af Divanen, og der sad vi godt og vel et Minut, uden at

der blev mælet et Ord. Endelig brød Generalkonsulen den trykkende Tavshed med et Spørgsmaal om Hans Højheds Befindende, saa fortsattes Samtalen i nogle Minutter om ligegyldige Ting, og dermed var Audientsen forbi.

Efter at være bleven forestillet for Khediven skulde jeg forestilles for de to nærmest vedkommende Ministre, *Scherif Pascha*, dengang Konseilpræsident og Udenrigsminister, og *Riaz Pascha*, dengang Justitsminister. Begge hørte til de Tyrker, der havde sluttet sig til Bestræbelserne for at sammenarbejde de gamle Forhold i Ægypten med den bestandig stærkere indtrængende vesterlandske Civilisation, men paa forskjellig Vis og vistnok med helt ulige Stemninger overfor de foreliggende Forhold. *Riaz Pascha*, der havde sit Palais i en snever Gyde i den østlige Del af Byen og talte Fransk med en stærk tyrkisk Accent, fandt ganske vist personlig ingen Smag i de vesterlandske Institutioner, men han havde gjort sig fortrolig med, at det maatte saa være, og naar han var Minister, hvad han var mange Gange, passede han sit Ministerium med Flid og Ihærdighed. Altid var han tilstede, altid i Virksomhed, og vi traf ham ogsaa strax, da vi efter Audientsen i Abdin søgte ham i Justitsministeriet. Hans Samtale var gennemvævet med østerlandske Høflighedsformer; men han forstod ogsaa paa ægte østerlandsk Vis at benytte Høflighedsformerne til at sno sig fra en Samtale, der ikke var ham behagelig. Dog, denne Gang var det lutter Venlighed og god Forstaaelse. *Scherif Pascha* gjorde et helt forskjelligt Indtryk. Han var oplært paa Militærskolen i St. Cyr, talte Fransk som en Franskmand og kunde godt, naar han ikke havde baaret den obligate røde Tarbusch, være bleven taget for en fransk Officer; overhovedet syntes han at finde sig hjemme i de europæiske Former for Livet. Han var gift med en Datter af den franske Oberst *Sève*, der i det 19. Aarhundredes Begyndelse traadte i *Muhammed Alis* Tjeneste, gik over til *Islam* og antog Navnet *Suleiman Pascha*. Om end dette Giftermaal i visse Henseender fjernede ham fra det Vesterlandske, da Fruen sagdes

at være en fanatisk Muslim, bidrog dog vistnok hendes franske Herkomst til i social Henseende at vende Husets Sædvaner og Tilbøjeligheder imod Vest. *Scherif* holdt sig til det moderne, halvt europæiske Kvarter af Kairo; han beboede den Gang et lille Slot, beliggende midt i en efter Byforhold meget stor Have. Trods Øjeblikkets urolige Forhold tog han sig Livet mageligt; i Ministeriet var han ikke, da vi søgte ham der, og da vi kom til hans Hjem, var han i Haremet: i Familiens Skød, og vilde ikke tage imod os før ud paa Eftermiddagen. Vi kom da til den fastsatte Tid og traf Paschaen i Haven. Ellers opholde Østerlænderne sig almindeligvis ikke i deres Haver, som de overhovedet synes kun at have liden Smag for det landlige. Men ogsaa i denne Henseende syntes Paschaen at have indsuget vesterlandske Tilbøjeligheder. Hans Have var nærmest engelsk i Anlægget, med frie Trægrupper, men fuldt orientalsk i Trægruppernes Indhold, der bestod af alt, hvad denne uforlignelige Jordbund kan bære, naar man blot vil plante og vande — det Hele paa en Bund af store grønne Plæner, en uhyre Luxus i Ægypten, hvor de ikke kunne holdes grønne uden en næsten ustandselig Overrisling. I denne herlige Have modtog han os da, i Stedet for de evindelige Cigaretter blev der budt os fine Havanacigarer, og et Kvarters Tid tilbragte vi da her i en let og behagelig Samtale som hos en europæisk grand seigneur. Endnu for en tredie højtstaaende Embedsmand blev jeg ved denne Lejlighed forestillet, nemlig *Zulfikar Pascha*, dengang Præsident for den blandede Overret i Alexandria. At det var Indfødte, der beklædte Værdigheden som Præsidenter saavel ved Overretten som ved Underdomstolene, var kun en formel Høflighedsindrømmelse til den ægyptiske Regjering fra de medkontraherende Magters Side. Disse titulære Præsidenter havde bogstavelig intet andet at bestille end een Gang om Aaret at føre Forsædet i den Forsamling, der udvalgte den virkelige Retsformand, som førte Titel af Vicepræsident, og hans Substitut. Medens *Zulfikars* Stilling som Præsident for Over-

retten i Alexandria udelukkede ham fra at beklæde nogen anden offentlig Stilling, forhindrede den ham saaledes ikke fra at bo i Kairo. Igjennem Ismaïlia-Kvarterets brede Gader kjørte vi ud til den lange »Boulevard Kasr Ali«, som paa den ene Side begrænder en Række Paladser, tilhørende Medlemmer af den vicekongelige Familie; Paladsernes anden Side vender ud imod Nilen. Alt dette var endnu moderne; men for Enden af Boulevarden fik man Øje paa et af den ægyptiske Middelalders mægtigste Monumenter, *Saladins* Vandledning, der strækker sig i en stor Bue sønden om Staden fra Nilen til Citadellet. Igjennem en af de Buer, der bære Vandledningen, kjørte vi ind i Fostat, Arabernes ældste Hovedstad i Ægypten, der nu er saadansunken, at den endog har tabt sit selvstændige Navn og kaldes med en sammensat Benævnelse, hvis Hovedord er laant fra den yngre Søsterstad: Gammel Kairo (*Masr el atikah*). Ad snevre, støvede Gader, omgivne af forfaldne Huse, gik det ned til et Færgested ved Nilen og derfra over Flodens smalle østlige Arm til Øen Rodah. Øen, der i Sandhed svarer til sit Navn — Blomsterhave — er opfyldt af forskellige Stormænds Boliger med omliggende store Haver; den sydligste af disse indeslutter den berømte Nilmaaler, hvis ældste Partier godt og vel ere et Aartusinde gamle. I en anden af Haverne laa *Zulfikars* Hus eller rettere Huse; vi blev vist hen i Paschaens Modtagelseshus, og derhen kom han da gjennem Haven fra sin egentlige Bolig. Ligesaa ejendommeligt som Boligen var Ejerens Skjæbne. *Zulfikar* var født i Grækenland og var et Barn, da *Ibrahim Pascha* i 1826 gjorde sit berømte Togt til Morea. Derfra medbragte han Drengen som Krigsfange eller Gidsel, men tog sig derefter faderligt af ham, lod ham opdrage og udstyre paa en Maade, der gav ham Plads iblandt de fornemste Mænd i Ægypten. Tid efter anden havde han beklædt høje Embedsstillinger, han havde været Minister, Overceremonimester, Guvernør i Alexandria og havde nu det særdeles bekvemme Embede, der tillod ham uforstyrret at nyde »Blomsterhavens« Herlighed.

Ved Besøget i Justitsministeriet modtog jeg Insignierne paa min nye Værdighed: et rødt Silkeskærf med Guld- og Sølvfryndser, der fastholdtes over Brystet med en delvis forgyldt Stjerne, hvori en arabisk Indskrift: »Retfærdighed er Rigernes Styrke.« Overrettens Medlemmer havde grønne Skærf med Guldfryndser, og deres Stjerne var helt forgyldt. Generalprokurøren, hans Substituter og Greffiererne havde Skærf, der vare halvt røde og halvt grønne, Fryndserne og Stjernerne vare efter de Vedkommendes Rang gyldne, blandede eller blot sølverne. Den øvrige Del af Kostumet bestod i den saakaldte «Stambulinen» (en sort enradknappet Frakke med lav opstaaende Krave, af Baron *Armfelt* beskrevet for mig som »en ryslig ful svart prestrock«) og den røde Hue med sort Silkevast, paa Arabisk kaldet Tarbusch, mere almindelig kjendt under det tyrkiske Navn »Fez«. Om dette Kostume havde der været stor Strid. Stambulinen og Tarbuschen ere nemlig den officielle Dragt for alle tyrkiske og altsaa ogsaa ægyptiske Embedsmænd, og de blandede Dommere havde hævdet, at de ikke ved Dragten burde assimileres med de almindelige Embedsmænd. Imidlertid satte den ægyptiske Regjering sin Krig igjennem i dette formelle Spørgsmaal; men det blev betragtet som en Slags Æressag for Dommerne ikke at bære Stambulinen og Tarbuschen udenfor Retten og de officielle Modtagelser hos Khediven og ikke bære dem uden i Forbindelse med Skærfet og Stjernen.

Da jeg nu var præsenteret, var der ikke længere nogen Hindring for Tiltrædelsen af mit Embede, og Tirsdagen den 18. April rejste da hele Familien ad den Vej, som jeg allerede kjendte og kunde forevise for de andre. Ankomsten til Ismaïlia kunde ikke være bedre; vore Kolleger, fremmede og indfødte, modtog os paa det hjerteligste. Rejsen var endt, Opholdet i Ægypten var begyndt.

I ISMAÏLIA.

Ismaïlia er en af Jordens yngste Byer, den første Anlæggelse gaar ikke længere tilbage end til Aaret 1862, da Suezkanalens nordligste Del var saa vidt fremmet, at Middelhavets Vande kunde ledes ind i Timsah-Søen. Byen bestaar af 3 Dele, vestligst den arabiske Landsby, i Midten den franske og i Øst den græske By. I den arabiske Bydel var Husene, i alt Fald dengang, mest Hytter, bestaaende af løst ophobede Kalksten eller sammentømrede af Brædestumper, undertiden endog blot eller hovedsagelig tildannede af de store Rør, der voxer ved ethvert Ferskevand i Ægypten. I den græske Bydel, hvis Bygningsmaade var temmelig afvejlende, men som dog mest bestod af murede Huse, boede de fleste Butikshandlende, der forsynede Europæerne, og som overalt i Ægypten var Størstedelen af disse Folk Grækere. Men desuden boede der alle de udenlandske Arbejdere af forskjellige Nationaliteter, mest Sydfranskmænd, Maltesere og Italiener; et lille Kvarter, der ansaaes for det værste i hele Byen, kaldtes »le quartier calabrais«. Endelig var der den franske By, der husede den fine Portion, særlig Kanalkompagniets Embedsmænd, og her vare ogsaa Dommerne ved den blandede Domstol og de fleste af Rettens Embedsmænd indkvarterede. Anlægget af Byen var som ved alle nyskabte Byer aldeles regelmæssigt, og Navnene paa Pladser og Gader vare dels laante fra mærkelige Personer i Ægyptens gamle og nye Historie (avenue *Cleopatre*, quai *Mehemet Ali*, place

Tewfick), dels valgte til Minde om Kanalens og Byens Anlæggere (rue Sala, rue Jomard) eller dem, der vare tilstede ved Kanalens Aabning i 1869 (avenue de l'Imperatrice, avenue *François-Joseph*) eller endelig iblandt europæiske Hovedstæder som Betegnelse for Byens forventede internationale Karakter (rue de Paris, rue de Copenhague m. fl.). Ikke alle disse Gader vare paa den Tid anlagte; adskillige, saaledes rue de Copenhague, vare kun tænkte, paa Kortet afsatte Linier, og det gjorde mig ondt at maatte konstatere, at rue de Copenhague, hvis den blev bebygget, vilde gaa lige igjennem det før omtalte quartier calabrais. Selve Byens Navn var naturligvis valgt til Ære for Khediven *Ismail*. Byens Midtpunkt var place Champollion, opkaldt efter den nye Ægyptologies Skaber *Jean François Champollion* og formet som et smukt Haveanlæg i Stjerneform, i Midten et Vandbassin, der ikke var blot til Lyst, men tillige Centralbeholder for Vandforsyningen til Byens Huse og Haver.

Det var iøvrigt ikke blot paa denne Plads, at der fandtes Plantninger. Langs Kajens Landside laa fra Vest mod Øst: *Lesseps's* smukke, men ingenlunde store Villa, almindeligvis kaldet »le chalet«, da den var bygget i Schweizerstil, videre Kanalkompagniets prægtige Kontorbygning, derefter Guvernørens Palæ og endelig længst mod Øst Khedivens Slot, der med sin store Have blev fremtryllet i 1869 for at være Skuepladsen for et Par Dages glimrende Fester i Anledning af Kanalens Indvielse og for siden aldrig at blive beboet eller benyttet. Kajen afsluttedes af en Port, der førte ind til en Have, som paa den Tid var fyldt næsten med alt, hvad den vildeste Fantasi kunde samle paa eet Punkt af Østens og Vestens Plantevæxt. Inde i Haven laa Vandværket, der pumpede Vandet fra Ferskvandskanalen ind i de omtrent 10 danske Mile lange Jernrør, som forsynede Port Saïd med fersk Vand. Ved Værket boede den Gang dets Direktør Mr. *Pierre*, en Bondesøn fra Vogeserne, der havde skabt dette lille Paradis og altid udvidede sine Plantninger baade i Omfang og

Indhold. Han havde flere Gange forskrevet Frø af den ægte Nil-Lotus, der havde været forsvunden fra Ægypten, men nu blomstrede i hans Have i et prægtigt Bassin af Beton; fra Madagaskar havde han faaet en Acacia med fint, mørkegrønt, fljlsblødt Løv og glimrende ildrøde Blomster, og da vi i 1880 sidste Gang besøgte Familien *Pierre*, havde han paa et Par Aar fremtryllet en hel lille Skov af en Slags hurtigvoxende Naaletræer med lange bløde Naale. Den lignede aldeles en ung Fyrreskov. Banegaarden laa i Byens vestlige Ende, og dens Omegn var endnu den Gang kun saa lidet bebygget, at man, naar man fra Banegaarden traadte ud paa »avenue de l'Impératrice«, uvilkaarlig maatte spørge: hvor er Byen? Ad den brede Avenue kom vi imidlertid ned imod Ferskvandskanalen og paa en smuk Slusebro over denne til vort foreløbige Opholdssted, »Hotel des bains de mer.« Navnet maatte i første Øjeblik for-bavse, naar man vidste, at Stedet laa en halv Snes Mil fra Middelhavet og endnu længere fra det røde Hav; men Tingen havde sin Rigtighed, bagved Hotellet laa Badehusene ved Timsah-Søen, hvis Vand er saa saltholdigt, at det paa Bredderne afsætter store hvide Krystaller. Som Følge heraf bærer det ogsaa overordentlig stærkt.

Vort Ophold her ved Bredden af den blanke blaa Sø med de gule Sandhøje i Baggrunden var en særdeles behagelig Begyndelse paa vort Liv i Ægypten. Vi stod op Kl. 5, nød vort tidlige Morgenmaaltid i det Frie og spadserede saa en lille Tur ud i Ørkenen, inden jeg Kl. 7½ gik hjemmefra for at være i Retten Kl. 8. At Ismailia var valgt til Sæde for »den tredie Domstol«, skyldtes udelukkende *Mr. de Lesseps's* dengang næsten almægtige Indflydelse. Som ovenfor berettet var Zagazig oprindelig udseet hertil, og da Jurisdiktionen strakte sig over et Stykke Land, hvis nordvestligste Punkt er Damiette, og hvis sydøstligste Punkt er Suez, var Stedet utvivlsomt geografisk rigtig valgt. Men da der viste sig Vanskeligheder ved at finde baade Retslokaler og blot nogenlunde passende Boliger i Zagazig, foreslog *Lesseps* sin Yndlingsby, sin egen

ægyptiske Residents, Ismaïlia. Og da han paa Kanalkompagniets Vegne forpligtede sig til at skaffe Dommerne og Embedsmændene Boliger, blev Forslaget modtaget.

Under Arbejderne paa Suezkanalen havde der i Ismaïlia rørt sig et stærkt pulserende Liv. Paa alle Fridage samledes Ingeniører, Entreprenører og Arbejdere ved Anlægget i de forskellige Hoteller og Beværtninger. Byen var Isthmens Hovedstad, Kompagniets Kontorer fik der deres Plads, og alt saae straalende ud for den oplomstrende By. Efter *Lesseps's* Plan skulde dette Liv fortsættes under roligere Forhold og efter en større Maalestok, naar Kanalen var færdig og var taget i Brug. Ismaïlia skulde nu være et stort Handelscentrum: de Varer, der fra det indre Afrika kom til Kairo, skulde derfra ad Ferskvandskanalen gaa til Ismaïlia og igjennem Suezkanalen fordele sig imod Nord og Syd. Denne Plan havde imidlertid allerede i og for sig den store Vanskelighed at overvinde, at de Skibe, der kunde besejle Ferskvandskanalen, ikke kunde gaa i aaben Sø; Varerne maatte altsaa omlades enten ved Ferskvandskanalens Udløb i Suezkanalen, altsaa ved Ismaïlia, eller i ethvert Fald ved Suezkanalens Endepunkter, Port Saïd eller Suez. Det var navnlig det første Alternativ, som *Lesseps* havde tænkt sig, og som skulde have gjort Ismaïlia til den store Oplagsplads for det indre Afrikas Varer. Men for at dette skulde kunne betale sig, maatte Skibsfarten paa begge Kanaler i stort Omfang begunstiges ved ringe Afgifter. Anlægget af begge Kanaler havde imidlertid været særdeles kostbart, og hverken Suezkanal-Kompagniet, der var Ejer af den store Søfartskanal, eller den ægyptiske Regjering, der havde overtaget Ferskvandskanalen, kunde eller vilde give Afkald paa at faae Anlægsudgifterne forrentede igjennem Afgifterne af Skibsfarten paa Kanalerne, og dermed var Tanken om den ny Handelsvej og om Ismaïlias Fremtid som en stor Oplagsplads umuliggjort. Imidlertid var Ismaïlia stadig Sædet for Suezkanalens Driftsbestyrelse (Overbestyrelsen var i Paris, og selve de øverste Kanalautoriteter i Ægypten boede ikke i Ismaïlia

lia, men i Kairo). Hvis nu Byen dertil som Sæde for den Domstol, hvis Omraade foruden Isthmen strakte sig over de frugtbare Provindser Dakahlieh og Scharkieh, kunde trække disse Provindsers Befolkning i Forretningsanliggender dertil, vilde den i ethvert Fald kunne have hævdet sig i en vis bureaukratisk Anseelse. Stedet var dog lidet egnet dertil; det viste sig snart som en stor Ulempe for Beboerne af de nævnte Provindser at skulle foretage den lange og langvarige Rejse igjennem Ørkenen — ganske vist paa Jernbane — for at søge Retten, og en tilstødende Begivenhed gjorde Ende ogsaa paa denne Udsigt til Ismaïlias Opkomst.

Men i 1876, da vi kom til Ægypten, var Domstolen der; ellers vare vi jo ikke komne til Ismaïlia. Dagen efter vor Ankomst sad jeg første Gang i Retten, og et af mine første Indtryk fra Stedet var saaledes dets »Palais de Justice.« Tilvejebringelsen af dette »Palæ« var et af de mange karakteristiske Træk i Mellemværendet imellem Suez-Kompagniet og den ægyptiske Regjering. Efter Kanalarbejdernes Afslutning blev en Del af de Grunde, der af Regjeringen gratis vare overladte Kompagniet, af dette solgte til Regjeringen. En anden Del, nemlig Byerne Ismaïlia og Port Saïd, blev ifølge en Overenskomst af 1869 fælles Ejendom for Regjeringen og Kompagniet og blev bestyret af dette sidste. Efterat det nu i Kompagniets, men ingenlunde i Regjeringens Interesse var slaaet fast, at den tredje Domstol skulde have sit Sæde i Ismaïlia, forpligtede Kompagniet sig vel til at skaffe Boliger til Leje for Dommere og Embedsmænd ved Retten, og denne Forpligtelse blev ogsaa opfyldt paa en for de Vedkommende ingenlunde byrdefuld Maade. Men Regjeringen skulde skaffe Retslokalerne. Som en Del af »le domaine commun« fandtes en Bygning, der i Arbejdstiden havde været Hotel, men som nu henlaa ubrugt og nærmest værdiløs. Men der var god Plads, og det tidligere »Hotel Pagnon« blev da af »le domaine commun« solgt til Regjeringen for en klækkelig Sum.

Beliggenheden af dette »Palais de Justice« syntes vel afpasset efter Domstolens blandede Karakter, idet det laae omtrent midtvejs imellem den franske og den arabiske By. Men det var kun tilsyneladende, i Virkeligheden boede de »Arabere«, som havde at søge Ret ved Domstolen i Ismaïlia, langt imod Vest. Retssalens Indre gjorde ogsaa et højst blandet Indtryk. Det var et temmelig stort Rum med slet overkalkede Vægge og kalkmalet Bjælkeloft, men møbleret med prægtige Egetræs Møbler og svære grønne Tæpper og Gardiner, alt bestilt i dyre Domme i Paris. Det var en uharmonisk Blanding, og det rige Pariser-Møblement mindede kun altfor stærkt om, at den Institution, som det skulde tjene og pryde, var en »article confectionnée«, anbragt temmelig vilkaarligt i et Land, hvor den ikke havde Rod i den indfødte Befolknings Sæder og Begreber. Hermed er nu ingenlunde ment noget Angreb paa Institutionen i og for sig. Men hvis det havde været muligt uden at forhale Iværksættelsen af »Reformen«, vilde det sikkert have været gavnligt, om der i Reglementerne og Lovene havde været taget større Hensyn til Befolkningens Retsbegreber og Retssædvaner. Som Forholdene vare, maatte Affattelsen af de grundlæggende Bestemmelser paaskyndes, og dette Hverv var derfor blevet overdraget til en fransk Retskyndig, der havde leveret et efter Omstændighederne højst respektabelt Arbejde, som imidlertid for den indfødte Befolkning indeholdt adskilligt ubegribeligt, baa- de hvad dets gode Sider og dets Fejl angik.

Fra vore Sæder ved det halvrunde Retsbord saae vi i Salens Baggrund en tæt Skare Fellaher, der betragtede os med forbavsede Blikke og kun i ringe Grad begreb, hvad der foregik. Da de første Fellaher, der havde været indstævnedes for Retten, kom tilbage til deres Landsbyer, havde de med Undren berettet om den sælsomme Domstol, hvor der ikke anvendtes »Kurbasch« (Pidsk) og ikke toges imod »Backschisch« (Drikkepenge, Bestikkelse), to Elementer, der hidtil havde været anseete som uundværlige ved al Retspleje i Orienten. At Kurbaschs Fraværelse er

bleven anset som en Fordel, tør vel antages som utvivlsomt; derimod skjønnede de Indfødte, der havde været vant til at kunne bøde paa en tvivlsom Sag ved en velanbragt Backschisch, neppe fra Begyndelsen paa dennes Afskaffelse. Udflugter og Krogveje ere de naturlige Forsvarsmidler for en undertrykt og udpint Befolkning, og da den nu saae for sig en Institution, der uden Anvendelse af voldsomme Midler, men bestemt og ubønhørligt reagerede imod hine Forsvarsmidler, følte den sig forvirret. Imidlertid varede det ikke længe, førend vi kunde mærke, at den undertrykte Fellah, da han opdagede, at Retten var ligesaa ubøjeelig overfor de fremmede og indfødte Aagerkarle, begyndte at fatte Tillid til Institutionen.

En af de ubegribeligste Ting for de Indfødte var Udeblivelsesdommene. Hidtil havde en Indstævnt kunnet unddrage sig eller i alt Fald forhale Retsforfølgningen ved at blive borte; det endte rigtignok for det meste med, at han blev hentet med Magt og saa maatte svare til Søgsmaalet; men selv for de mere oplyste Indfødte stod det fra Begyndelsen som en Uretfærdighed, at den Indstævnte, der ikke mødte, kunde blive dømt til at betale efter de af Sagsøgeren fremlagte Breve og Bevisligheder. Hvad der endvidere stod i skarp Modsætning til de nedarvede Retsbegreber, var det, at en Domhaver kunde gjøre Udlæg i Domfældtes faste Ejendomme og lade dem sælge ved Auktion. Ganske vist kjendte de Indfødte af bitter Erfaring, at deres Ejendomme af deres Herskere kunde blive dem fratagne med List og Vold; men at Ejendommens Salg kunde ske ved en regelmæssig retlig Fremgangsmaade, var dem en Afskyelighed. Endelig vare Formerne for Tvangsauktionerne ikke heldige; de holdtes altid ved Rettens Sæde og ikke paa den Ejendom, der skulde sælges. Derfor mødte der sjældent indfødte Lysthavende, og selv om der kom nogle Indfødte, vare disse Auktioner dem saa forhadte, at de troede at forurette deres Landsmænd ved at byde. Følgen var den, at Ejendommen ofte for Spotpris gik over i vedkommende Kreditors Eje.

Følte Fellaherne sig fremmede overfor de nye Domstole, saa følte de græske og levantinske Aagerkarle sig samtidig ingenlunde tilfredse med den nye Rettergang. De havde ventet, at de blandede Domstole, hvor det europæiske Element altid var i født Flertal (3 mod 2 ved Underretterne, 5 mod 3 ved Overretten), i alle Tilfælde ubetinget vilde give dem Ret, og det forbavsede dem, da de snart mærkede en bestemt Bestræbelse hos Dommerne for at beskytte Fellaherne.

Imellem Dommernes Sæde og Parternes tætte Skare var »Skranken« (»le barreau«). Den var i Ismaïlia fra Begyndelsen tyndt besat; endnu havde kun en eneste ung italiensk Advokat nedsat sig der; ellers førtes Sagerne enten af tilrejsende Advokater fra Kairo og Alexandria eller af den Klasse Mennesker, som vi hertillands nærmest vilde kalde Vinkelskrivere, og som i Ægypten gik under Benævnelsen »mandataires«.

I de første Dage af September flyttede vi ind i det Hus, der nu var blevet istandsat til os, og hvor vi havde det hyggeligt i den korte Tid, kun omtrent 14 Maaneder, i hvilken vi boede der. Fra en lille Sidegade kom man ind for Enden af en Veranda, der løb langs med hele Huset imellem dette og Haven, og hvorfra der var Indgang til de fire af Værelserne; de andre fire laa ud imod en bred Hovedgade uden Indgang derfra. Værelserne vare temmelig primitivt udstyrede, med Betongulve, kalkede Vægge og uden egentlige Lofter: Tagskraaningerne vare gibside indvendig, saa at alle Rummene vare betydelig højere i den indre Del end ud imod Vinduerne. Haven, der var indhegnet med en $3\frac{1}{2}$ Alen høj Mur, var lille, men i al sin Lidenhed et meget karakteristisk Exempel paa, hvad man i Ægypten kan gjøre i den Retning. Fra en Beton-Schaduf i Havens Midte, som fik Tilløb fra den store Centralbeholder paa place Champollion, østes Vandet ud i Render, der gik hen til alle Bedene og en efter en blev aabnede og atter tillukkede, naar det vedkommende Bed var vandet og Raden kom til de andre. Gangene vare,

som i alle ægyptiske Haver, nogle Tommer højere end Bedene. I disse Bede plantede vi nu først det nødvendige Midtpunkt, en Dadelpalme, og dernæst en Utallighed af alle Slags Planter, der voxede med utrolig Fart: Vinstokke, der vare satte i Februar, havde allerede nogle Druer i den første Sommer, og en Slags Snerle med violette Blomster, der er en Pryd for alle ægyptiske Haver, slyngede sig i Oktober højt op paa Taget og langs med de Tove, der udgik fra Flagstangen, hvor Danebrog hver Søndag vaje- de over vor Bolig. I forskjellige Bygninger i vor Have laa Kjøkkenet, Værelser til Tjenestefolkene, Hønsehus og Gedestald. Hver Morgen, efterat Gederne vare malkede og havde faaet et Foder af tørre Bønner, kom Byens Hyrde og hentede dem; saa gik de med ham og med Byens andre Geder hele Dagen omkring i de nærmeste Dele af Ørkenen og nippede af de tarvelige Smaabuske; om Aftenen fandt hver Ged i Hjorden med Lethed sit eget Hus; saa fik de igjen et Foder af tørre Bønner og blev atter malkede; men Aftenmalkningen var sjelden saa rigelig som Morgenmalkningen, Hyrden havde muligvis taget sin Del forud.

De indfødte Dommere ved de blandede Domstole havde i den første Tid stillet sig noget mistroisk overfor deres udenlandske Kolleger. Intet kunde være mere naturligt; hvorledes vilde en af os have stillet sig overfor en Hær af Fremmede, der vare komne ind i vort Fædreland for at dømme i vore egne Landsmænds Sager? Dertil kom, at de Indfødte ikke blot vare i bestandigt født Mindretal overfor de Fremmede, men at de derhos i de fleste Tilfælde manglede den intellektuelle Ballast, der vilde være nødvendig for at føle sig fuldkommen jevnbyrdige med de udenlandske Kolleger. Der kunde ikke være Tale om at vælge de blandede Domstoles indfødte Medlemmer iblandt Landets Lovkyndige; den Ret, hvori de vare bevandrede, havde sin Rod i Koranen og var absolut forskjellig fra den efter fransk Mønster tildannede nye Lovgivning, som de blandede Domstole skulde anvende, baa-

de hvad Realitetsreglerne og endnu mere hvad de processuelle Former angik. Desuden vilde ikke een af tusinde indfødte Lovkyndige have været istand til at forhandle med de udenlandske Kolleger uden Tolk, og man havde derfor til indfødte Medlemmer af de blandede Domstole valgt civile Embedsmænd fra de forskjelligste Etater og enkelte Officerer, kun altid med den ufravigelige Fordring, at de skulde være det franske Sprog mægtige. Bedst vilde det utvivlsomt have været, om man havde kunnet stille den modsatte Fordring til de udenlandske Dommere om Kundskab i det arabiske Sprog; men naar Reformen skulde gennemføres uden Opsættelse, var dette en Umulighed. Allerede da jeg — to Maaneder efter Domstolenes Ikrafttræden — tog Sæde ved Retten i Ismaïlia, var der imidlertid indtraadt et venligt kollegialt Forhold imellem de to Elementer, og selv hvor en Afgjørelse kom i Strid med de Indfødtes nedarvede Retsbegreber, vare de i høj Grad modtagelige for Argumenter fra vor Side, naar de blot mærkede en alvorlig Villie hos os til ikke blot at dømme formelt rigtigt, men til ogsaa at lade den virkelige materielle Retfærdighed komme til Gyldighed.

Foruden Dommerne og Prokurørerne spillede Tolkene en meget vigtig Rolle ved de blandede Domstole. De kunde med en aldeles forbavsende Lethed oversætte fra Fransk til Arabisk og omvendt, hvad der var af den største Vigtighed, særlig ved Afhøring af Vidner, men selvfølgelig ogsaa, hvor en indfødt Part selv førte sin Sag. Oversættelsernes Nøjagtighed kunde altid kontrolleres af de indfødte Dommere. Endelig var der et talrigt Kontorpersonale, overvejende Udlændinge, et blandet Selskab af Franskmand, Italiener, Østerrigere og adskillige andre Nationer. Til Udførelsen af Dommene var der ansat et Antal »huissiers«; for disse var det en Nødvendighed at være det arabiske Sprog fuldkommen mægtige; de vare derfor dels virkelig indfødte Ægyptere, dels Personer af europæisk Afstamning, der vare fødte i Ægypten.

Livet i Ismaïlia havde, da vi kom dertil i 1876, en me-

get rolig Karakter; man gjorde Visiter en Gang imellem; men der var ikke megen Selskabelighed undtagen imellem de Familier, der vare nærmere knyttede til hinanden, Dommerne for sig, Kompagniets Embedsmænd for sig o. s. v. Der var egentlig kun eet Hus, hvor de forskjellige Kredse jevnlig mødtes, det var hos Vandværkets Direktør Mr. *Pierre* og hans engelsk fødte Hustru, et højst elskværdigt Ægtepar, der paa en bestemt Dag om Ugen havde aabent Hus fra Kl. 4 til 6. Hver Torsdag Eftermiddag kom der et usædvanligt Liv i den ellers saa stille By. Den Dag ventedes Posten fra Europa, og da Banetoget fra Alexandria ankom temmelig uregelmæssigt, undertiden Kl. 4, undertiden først Kl. 7, begyndte Folk allerede tidlig paa Eftermiddagen at samles udenfor Posthuset i det nordvestlige Hjørne af place Champollion. Naar saa endelig Udleveringen af Breve og Aviser begyndte, blev der en voldsom Trængsel; mangan Gang har jeg staaet udenfor Trængslen og har med Øjnene fulgt Rettens Portner *Emin*, en stor og stærk Tyrk fra Kreta, der almindeligvis tilkjæmpede sig en af de nærmeste Pladser; naar jeg da saa, at han havde faaet den tykke Rulle med »Berlingske Tidende« og »Fædrelandet«, slog et af Ugens gladeste Øjeblikke. Til Islams Fester mærkede man ikke stort i denne By, hvor den udenlandske Befolkning spillede en saa fremtrædende Rolle. Ved begge Bairamsfester vare de fleste Personer af nogen Betydning, deriblandt Dommerne, i Kairo for at hilse paa Khediven. I Ramadan-Maaneden, der gaaer forud for den første Bairamsfest, overholdtes Fasten der som andetsteds hele Dagen igjennem. Fra den første Morgenlysning, indtil det er »saa mørkt, at man ikke kan skjelne den sorte Traad fra den hvide«, maa Muslimen ikke spise, ikke drikke, ikke en Gang ryge sin kjære Cigaret. Men saa snart det er blevet mørkt, tager han en Slurk Vand og tænder sin Cigaret, derpaa nyder han et solidt Maaltid, og saa gaaer Natten hen i Selskabelighed, indtil det sidste Maaltid indtages hen imod Daggry. Jeg har seet vore arabiske Kolleger ved Raadslagningerne, der

i Reglen holdtes hen imod Aften, staa i Vinduet med Uhret i Haanden for at opdage, om det ikke var mørkt nok til at bryde Fasten; i det Øjeblik, da dette Tidspunkt var naaet, drak de et Glas Vand, tændte en Cigaret og klappede i Hænderne, hvorpaa en af Rettens tjenende Aander bragte dem Kaffe. En Gang imellem kunde det østerlandske Liv i al sin Umiddelbarhed træde ind midt paa den franske place Champollion, naar der var Bryllup i en eller anden Beduinfamilie i Omegnen. En væsentlig Bestanddel af den arabiske Bryllupsfest er Brudens Optog paa Vejen til Brudgommens Hus eller Telt, og denne Procession maa sees af andre, for at det skal have nogen Art. Saa lød Ørkenens vilde Musik, Trommer og Piber, igjennem Ismaïlias stille Gader; paa Toppen af Kamelens Pukkel sad Bruden skjult i et Telt eller i Mangel deraf indhyllet fra Isse til Fod i et stort Sjal, og efter hendes Kamel kom andre, der bar hendes Udstyr, hvoriblandt der aldrig maatte mangle en stor flad Kobberkedel og en broget malet Kasse, rød eller grøn med Stjerner og Rosetter i lyse skinnende Farver. Toget gik Pladsen et Par Gange rundt og forsvandt saa igjen i Ørkenens ensomme Stilhed. Men om Aftenen kunde man endnu derudfra høre Piberne og Trommerne, og steg man op paa Terrassen, kunde man see Brudeblussene fjernt ude i Ørkenen.

Hen imod Midten af Oktober indløb Meddelelse om, at Khediven vilde modtage Dommerne ved de blandede Domstole ved Bairamsfesten den 18. eller 19. Oktober. Bestemtere var Dagen ikke angiven; Sagen var nemlig den, at Muselmændene ikke retter sig efter den forud nøjagtig beregnede Almanak, hvorefter de kunde have vidst, at Nyet tændtes Torsdagen den 17. Oktober om Formiddagen, at følgelig Ramadan-Maaneden var udløben samme Dags Aften, og at Bairams-Maaneden (Schawal) skulde begynde Onsdag Morgen den 18.; men de forlanger, at en troende Muslim Aftenen før skal have seet Nymaanen. Nu var Luften herlig klar i de Dage, saa man let vilde have kunnet finde Nymaanen paa den vestlige Himmel

den 17. om Aftenen; men saa var der den Omstændighed, at Muselmændene ikke holder af at begynde noget paa en Onsdag, ligesom Folk i forskellige europæiske Lande har en lignende Overtro med Hensyn til Mandag eller Fredag. Det blev saaledes først den 19. om Morgenen, at 101 Kanonskud fra Kairos Citadel forkyndte Bairamsfestens Begyndelse. Hele Skaren af de blandede Domstoles Medlemmer begav sig da til Abdin. Man kom ind i Flok, bukkede for hans Højhed og satte sig i en stor Kreds, Overrettens Vicepræsident nærmest ved Khediven, der underholdt sig lidt med ham og de nærmest siddende, medens der blev budt Kaffe i Kopper af den sædvanlige Form: en lille Porcellæns Kop i en ydre Kop af Form som et Æggebæger; men medens vi andre havde dem af Messing eller højst af Sølv, var de hos Khediven af Guld, tildels indlagte med Diamanter eller andre Ædelstene eller prydede med kostbar Email. I Koppen var der ved saadanne Lejligheder kun nogle faa Draaber Kaffe, da det vidstes, at vi skulde videre til mange flere Visiter, hvor der vankede Kaffe; kun i enkelte Huse fik man Sherbet istedetfor Kaffe. Det Hele varede ikke ret længe, og saa gik eller kørte man omkring til de andre officielle Besøg.

Ismailias almindelige Promenade, ogsaa til Vogns for dem, der tillod sig den der paa Stedet højst overflødige Luxus at holde Vogn, var til »Chantier six« 3: No. 6 af Arbejdspladserne fra Anlæggets Tid. Herhen førte en Kjørevej paa omtrent halvanden Fjerdings Længde, det eneste Sted, hvor en Vogn kunde bevæge sig udenfor Byens Grændse. Selve den da forladte »chantier« ligger lige nede ved Timsah-Søens Bred, der hvor Kanalen fra Nord udmunder i Søen; men det var egentlig ikke den, der var Udflugternes Maal. Ovenover Arbejdspladsen var der en temmelig høj Bakke og paa denne et lille Lysthus, som *Ismail Pascha* lod bygge i Anlæggets Tid. Herfra havde man en vid Udsigt over hele Søen, omkrandset af gule Bakker; nogle skraanede lige ned imod Bredden, andre laa lidt længere tilbage; iblandt disse bemærkedes særlig imod

Syd det flade »plateau des hyènes«, en Kalkklippe, der havde afgivet Sten til de fleste Bygninger i Ismaïlia og langs med Kanalen. Længst mod Syd, helt nede ved Suez, hævde sig det høje Bjerg Attaka, der i godt Vejr altid tegne nede sin smukke skarpe Ryg i Horizonten. Saa man imod Nord, viste selve Kanalen sig kun paa et kort Stykke; derefter kom flere Krumninger, der skjultes af Kalkklipperne.

Naar man vilde gjøre længere Udflugter, blev det ikke som hos os Skovture, men Ørkenture. En Udflugt var der imidlertid, som i ethvert Fald ved sit Endemaal til en vis Grad havde Karakter af en Skovtur. Ikke langt fra Jernbanestationen Nefische ved Ferskvandskanalen laa en stor Plantage, »Bir Abu Ballah«, anlagt paa *Ismail Paschas* Befaling af en Italiener *Marchetti*, som ogsaa bestyrede den paa den Tid, da vi boede i Ismaïlia. Navnet betyder »Dadelfaderens Brønd.« Her var fra gammel Tid en Brønd i en lille Oase, bevoxet med Dadelpalmer, hvor Karavanerne imellem Kairo og Syrien holdt Hvil hos Brøndens Vogter, »Dadelfaderen.« Nu var der en Avlsgaard med en meget stor Have, hvor *Marchetti* havde plantet alle Slags Træer, særlig Abildsin og Mandarintræer og Vinstokke. Han havde endog gjort et Forsøg paa den — ved Islams Forbud imod Vindrik — i Ægypten helt forsvundne Vinpersning. En ganske ejendommelig Udflugt gjorde vi til en af de forhenværende Arbejdspladser, der benævntes Serapeum efter nogle Oldtidslevninger, der med Rette eller Urette mentes at hidrøre fra et Serapistempel. Efter en meget lang Fart paa Ferskvandskanalen steg vi i Land ved en lille Gruppe af Araberhytter. Efter en kort Vandring befandt vi os i en lille By, bestaaende af Huse nøjagtigt som vort eget i Ismaïlia og omgivne af Haver som vor egen Have, men fuldstændig øde og forladte. Mange Træer i Haverne vare udgaaede; kun Palmerne, der havde deres Naturbund, Ørkensandet, under Rødderne og tilstrækkeligt Vand derunder, stode ranke og stolte, og opad Husene slyngede sig en uendelig Fylde af de før om-

talte Snerler. Vor Vejviser, der var Vogter over disse forladte Huse, tilbød at lukke os ind i et af dem, for at vi der kunde nyde vort medbragte Maaltid. Han havde Nøglen; men hvor var Nøglehullet? End ikke Døren var let at finde. Som Torneroses Ridder maatte vi bogstavelig hugge os igjennem Snerlerne for at komme ind paa Verandaen, og derfra blev vi lukkede ind i Værelser, der aldeles lignede vore egne, som de saae ud, inden vi flyttede ind og hyggede i dem. Paa Gulvet maatte vi brede Dugen, og paa Gulvet maatte vi sætte os, da der naturligvis hverken var Bord eller Stole. Omkring i Sandet imellem Husene laa Levninger fra den beboede Tid, navnlig en Uendelighed af Konservesdaaser. Langs med Suezkanalen laa en Række af saadanne forladte Arbejdspladser; det var dem, som det lykkedes Kanalkompagniet, da det ikke længere havde Brug for dem, at sælge til den ægyptiske Regering for 30 Millioner francs. Den mærkeligste af disse forladte Pladser skulde være El Guirsch, der var beliggende paa det højeste Punkt af Søfartskanalens Bredder, en lille Mil nordøst for Ismaïlia. Det var en hel By, næsten af Ismaïlias Størrelse, med Kirke og Moskee, oprindeligt bestemt til at indtage den Plads, der senere tilfaldt Ismaïlia, men endnu mindre egnet dertil, da den ikke havde Timsah Søens store Bassin i sin umiddelbare Nærhed og paa Grund af sin høje Beliggenhed kun vanskelig vilde kunne forsynes med fersk Vand. I den friske tørre Ørkenluft holder alt sig mærkværdig længe, og om Aarhundreder vilde disse forladte Smaabyer maaske endnu kunne findes som Minder om de faa Aar, da Isthmen var opfyldt af Tusinder, der kom, arbejdede og sejrede og saa igjen forsvandt.

Vi levede i et Land, der var en tyrkisk Vasalstat. Tyrkiet var i 1876 Gjenstand for de stærkeste Rystelser: allerede da vi i Marts Maaned sejlede igjennem Adriaterhavet, kiggede vi mod Øst med Tanken paa den Opstand, der i Juli 1875 var udbrudt i Bosnien og Herzegovina; i Maj 1876 førte disse Begivenheder til Sultanens Afsættelse og kort efter paafølgende Mord, der blev udgivet for et Selv-

mord («on l'a suicidé» var imellem Europæerne i Ægypten den almindelige Betegnelse af Begivenheden), i Juli erklæredes der Krig mellem Tyrkiet og Serbien, samtidig hørtes der Rygter om, at den nye Sultan *Murad* skulde være sindssyg, ikke mange Dage efter taltes der allerede om en ny Sultan; dog indtraadte *Murads* Afsættelse og *Abd-ul-Hamids* Thronbestigelse først den 31. August, og snart tabte Krigen sin begrænsede lokale Karakter, da Rusland aabent greb ind i Begivenhederne. Men under alt dette levede vi i Ægypten lige saa uberørte af Thronskifterne og Krigen, som om vi havde siddet hjemme i Danmark. Vi fik endog som oftest Efterretningerne langt senere end der hjemme, undertiden først igjennem de danske Blade. En Gang imellem hørte vi Rygter om, at England vilde besætte Ægypten eller ialtfald Suez-Kanalen; men det tog vi med stor Ro, da vi var overbeviste om, at Englænderne (som det ogsaa viste sig sex Aar senere, da de virkelig kom) ikke vilde røre ved en Institution, hvori alle Magter var interesserede.

Da Julen nærmede sig, stræbte vi at gjøre den saa hjemlig som muligt. Ligesom hjemme tilbragte vi Aftenerne paa de fire Advents-Søndage med at klippe Net, Æsker, Hjerter o. s. v. til at hænge paa Juletræet; Julestjernen havde vi medbragt hjemmefra, og til Juletræ havde vi valgt en Tamarisk som det Træ, der mest lignede Granen. Til Julelys benyttede vi overskaarne græske Kirkelys. Ved Midnatstid gik vi hen i den katholske Kirke for at høre Midnatsmessen; det var lidet opbyggeligt, daarlig Sang, der var anlagt paa at være en Kunstpræstation, og Uro i Kirken. Men da vi gik hjem, fik vi Oprejsning ved Synet af en Stjernehimmel saa herlig, som ingen af os syntes at have seet før.

Ved Fordelingen imellem Rettens Medlemmer i det nye Retsaar var det tilfaldet mig at forestaa Delegationen i Port Saïd, hvor jeg altsaa skulde holde Ret («justice sommaire») hver anden Løverdag. Forbindelsen imellem Ismaïlia og Port Saïd besørgedes ved smaa Dampbaade, dels Postvæ-

senets, der afgik om Aftenen og naede Bestemmelsesstedet tidlig næste Morgen, dels Kanalkompagniets, der gjorde Farten fra tidlig om Morgenen til henad Aften. Disse Baade, der desuden var lidt rummeligere og bekvemmere end Postbaadene, valgte man altsaa helst; men for Tidsbesparelsens Skyld benyttede jeg dog ofte Postbaadene. I en By som Port Saïd maatte der naturligvis findes adskillige urolige Elementer, særlig saadanne, der med Forkjærlighed hengav sig til Retstrætter. En Sydfranskmænd ved Navn *Ginoux* kom til at spille en ejendommelig Rolle for mig personlig. Torsdagen den 11. Januar havde jeg holdt Ret i Port Saïd istedetfor som sædvanlig om Løverdagen, fordi Løverdagen den 13. var den græske Kirkes Nytaarsdag; af en eller anden Grund var jeg bleven der Fredagen over. Nu havde bemeldte *Ginoux* en Retstvist med en Mand ved Navn *Mitrovich* angaaende et Hus, der tilhørte *Ginoux* og var udlejet til *Mitrovich*, som atter havde fremløjet det. Om Fredagen havde jeg Besøg af begge de stridende Parter, der begge vilde have visse Bemyndigelser til Forkyndelser dels for Modparten dels for Trediemænd. *Mitrovich* havde sine Papirer i Orden og fik derfor Bemyndigelsen, *Ginoux* derimod ikke og fik altsaa ikke den Bemyndigelse, som han ønskede. Da jeg Løverdags Morgen skulde rejse hjem til Ismaïlia og sammen med den i Port Saïd bosiddende Commis-greffier, Malteseren *de Bono*, gik ned imod Dampbaadens Anlægsplads, saae vi *Ginoux* komme os imøde. Da jeg saae ham stikke Haanden i sin Brystlomme, sagde jeg til min Ledsager, at nu skulde vi vel igjen til at see paa hans Papirer. Men istedetfor Papirer trak han en Revolver op af Lommen, stillede sig lige overfor mig, sigtede paa mig og sagde: »Monsieur, vous serez responsable de vos actes.« Neppe havde jeg svaret: »J'y suis parfaitement prêt,« førend *de Bono* med sydlandsk Heftighed kastede sig imellem og søgte at rive mig bort fra det farlige Gjenboskab, saa at jeg ikke hørte, hvad *Ginoux* videre sagde, undtagen netop hans Slutnings-

ord: »mais je vous fais grâce de la vie«, hvorpaa han af-
fyrede Pistolen over mit Hoved og gik sin Vej.

Den 10. Februar kom Sagen for Retten (le tribunal correctionnel) i Ismaïlia. Jeg var selvfølgelig udelukket fra at sidde i Retten. *Ginoux* var tiltalt i Henhold til den ægyptiske Straffelovs Art. 141 om Fornærmelse imod et Medlem af en Domstol ved Fagter, Ord eller Trusler; Straffen kunde bevæge sig imellem 6 Maaneders og 1 Uges Fængsel. Jeg nægter ikke, at jeg blev forbavset, da jeg hørte Dommens Konklusion: 1 Uges Fængsel. Sagen var den, at der var gaaet Politik i Affæren. Strax fra Begyndelsen havde den franske Koloni i Port Saïd med Konsulen i Spidsen ikke blot villet drage Sagen ind under Konsularrettens Paakjendelse, men havde ligefrem taget Parti for *Ginoux*. Men at lade Hensynet til den franske Kolonis Stemninger faae Indflydelse paa Dommen, det forekom dog mig — og flere Kolleger med mig — at være noget vidtgaaende. At dette Hensyn virkelig blev ledende, erkjendte *van Bemmelen* selv, idet han strax efter Dommens Afsigelse sagde til mig: »De vil see, at denne Mildhed vil være behagelig for Dem, naar De igjen kommer til Port Saïd, den vil gjøre et godt Indtryk paa den franske Koloni«, og senere udtalte, at han ansaae Dommen for at være »un acte de bonne politique«, hvorhos han fortalte, at den franske Vicekonsul i Ismaïlia efter Dommens Afsigelse havde trykket hans Haand med Tak for den. Hvem der følte sig særlig ilde berørt ved denne Mildhed overfor en Udlænding, var vore indfødte Kolleger, der fremhævede den overordentlige Forskjel imellem dette sidste Tilfælde og den Strenghed, der var udvist imod Scheikerne og Fellaherne nogle Maaneder forud. Det var dengang blevet gjort gjældende, at det var nødvendigt ved nogenlunde alvorlige Straffe at indprente Domstolenes og deres Embedsmænds Ukrænkelighed i Befolkningens Bevidsthed. »Det var overfor de Indfødte; skal der nu gjælde en helt modsat Regel overfor de Indvandrede?« saaledes spurgte vore arabiske Kolleger ikke uden Bitterhed, idet de frem-

hævede, at de lavest straffede af de Tiltalte fra forrige Sommer, der blev straffede 13 Gange saa strengt som *Ginoux*, var uvidende Fellaher, der kun havde handlet efter Tilskyndelse af Landsbyens Scheik, hvis mindste Vink de i alle Forhold var vante til at efterkomme som en Befaling, medens *Ginoux* var en Mand, som dog maatte have en tydelig Forestilling om den Respekt, man skyldte Retens Haandhævere og navnlig selve Dommerne.

I Kjøbenhavn indeholdt »Berlingske Tidende«, »Dagbladet« og »Dagens Nyheder« den 29. Januar 1877 en kort, men lidt overdreven Meddelelse, som Bladene havde fra *Jules Hansens* »l'Europe diplomatique«, der atter havde den fra »le Phare d'Alexandrie«. Men netop samme Dag indløb min Indberetning af 19. Januar til Udenrigsministeriet, og den 2. Februar indeholdt »Berlingske Tidende« en udførligere Fremstilling, der utvivlsomt var støttet paa min Indberetning. Endnu samme Dag afsendtes fra Ministeriet følgende Telegram til mig: »Le Ministre et vos anciens collègues ont été très émus en apprenant l'attentat et vous félicitent sincèrement. *Rosenörn-Lehn.*«

Imedens »l'affaire *Ginoux*« stod paa, var vi atter paa et Besøg i Kairo. *Ida* og jeg havde faaet Indbydelse til et Aftenselskab hos Khediven Mandagen den 5. Februar; efter lidt Betænkning bestemte vi at tage imod Indbydelsen, og saa gav vi os da til Forberedelserne. Med arabisk Kudsk og Tjener paa Bukken kom vi kjørende til Abdin; men da vi traadte ind paa Trappen, saae alt ud, som om det kunde være ved et europæisk Hof: ikke een arabisk Tjener, men lutter Europæere i røde guldbroderede Livreer (der sagdes tidligere at have gjort Tjeneste ved det kejserlige franske Hof). Højere oppe modtoges vi af den italienske Ceremonimester *Tonino Bey*; de, der var komne først, var ved Toppen af Trappen blevne modtagne af Hans Højhed selv; men da vi kom ind i Salen, traf vi ham i Nærheden af Indgangen, gjorde vor Reverents og fik et Par venlige Ord til Velkomst. Saa bevægede Selskabet sig frit omkring, Herrerne bød Damerne Armen og gik rundt

i Salen som i en Slags Polonaise. Der var ogsaa Adgang til et Galleri, som vendte ud imod den indre Slotsgaard; indenfor de tilgitrede Vinduer paa de andre Sider af Gaarden sad Haremets Damer og kiggede og lyttede, medens de havde deres Fest for sig. Kl. 11 var der Koncert af Operaens Personale. Efter Koncerten blev der dandset, indtil der Kl. 1 blev serveret en fin Souper, ganske som ved et europæisk Hof. Derpaa tog vi hjem; men Festen havde trukket ud en Stund endnu: *Lesseps's*, der boede i samme Hotel som vi, kom først hjem Kl. 4.

Kort efter vor Hjemkomst fra Kairo var der atter stor Soirée hos *Lesseps*; men efterhaanden trak den Kreds, hvortil vi nærmest henhørte, sig tilbage fra disse Modtagelser. Sagen var den, at den unge *Mme. de Lesseps* haardnakket vægrede sig ved at gjøre Visiter hos Dommernes Fruer, og disse fandt sig ikke beføjede til at indrømme hende et saadant Dronninge-Prærogativ. Ingen vilde have taget Forargelse af en Undladelse i saa Henseende fra den gamle og berømte Mands Side; men han forsømte intet i den Retning; den meget unge Frue derimod lod sig ikke rokke. En Gang lykkedes det dog at overliste min Hustru, der efter *van Bemmels* Forflyttelse til Kairo i Marts var den eneste Dommerfrue i Ismaïlia. Det var i April 1877, at den senere *Khediv Tewfik Pascha* og to af hans Brødre vilde aflægge et Besøg i Ismaïlia; Prindserne skulde bo i Gouvernørens Palæ, og til Ære for dem skulde der bl. a. i det nævnte Palæ være et stort Bal Søndag Aften den 15. April. Nu skulde man jo tro, at det var Gouvernøren, der udstedte Indbydelserne til dette Bal; men nogle Dage før Prindsernes Ankomst kom selve den gamle *Mr. de Lesseps* paa Visit hos os for at indbyde os til Ballet, idet han ikke undlod at fortælle, som han før havde gjort ved lignende Lejligheder, at hans Frue vilde være kommen, hvis hun ikke uheldigvis netop den Dag havde været upasselig. Som den charmeur han var, blev han siddende en god Stund og passiarede muntert og elskværdigt; da han rejste sig, indbød han med det samme os begge til Middag hjemme hos sig selv Fredagen den 13., Dagen før

Prindsernes Ankomst. Her var et Afslag umuligt, og vi kom altsaa. Selskabet var en Slags Indledning til Prindsebesøget, iøvrigt ret karakteristisk i hele sit Forløb. Da vi kom, var der i Haven Musik af Orkestret fra en ægyptisk Fregat, der under Besøget skulde ligge i Timsah-Søen og afgive Salut; iblandt Gjæsterne var Isthmens Gouvernør *Ali Pascha*, der sædvanlig residerede i Port Saïd, og nogle franske Herrer og Damer, der tilbragte Vinteren hos Familien *Lesseps*. Først efterat Gjæsterne vare komne, viste *Mme. de Lesseps* sig, frygtelig træt: et af Børnene havde faaet Solstik og laa med Feber, og *Lesseps*, som aldrig vilde tro, at Børnene fejlede noget, havde taget det febersyge Barn med sig i Vandet. Efter Bordet sagde *Mme. de Lesseps* til mig: »Je suis très — casanière, je ne sors presque jamais de la maison.« Vi vidste kun altfor vel, at dette ikke var sandt, heller ikke hvad Visiter angik, da hun ikke forsømte sine Visiter hos Kanalkompagniets Embedsmænds Fruer. Kort efter trak hun sig tilbage »sans adieu«; men *Lesseps* selv vedblev at være Opmærksomheden og Forekommenheden selv. Da vi skulde hjem, lod han sin Vogn kjøre frem, bød *Ida Armen* og fulgte os helt ned i Haven, hvor Vognen holdt.

Ligesom *Lesseps* havde overbragt os Indbydelserne til Gouvernørens Bal, var det ogsaa ham, der under hele Prindsebesøget optraadte som den egentlige Vært. Men det var ogsaa i hans, eller rettere i hans Yndlingsbys *Ismaïlias* Interesse, at det Hele var sat i Scene, og det havde oprindelig været planlagt i langt større Stil. Som ovenfor omtalt havde *Lesseps* store Planer om *Ismaïlias* Fremtid som Handelscentrum imellem det indre Ægypten og det fjernere Østerland. Et nødvendigt Led i den saaledes planlagte Forbindelse var Udvidelsen af Ferskvandskanalen fra Nilen til Timsah-Søen, og henimod Foraaret 1877 var Udgravningerne saa vidt færdige, at man kunde tænke paa at fastsætte det Tidspunkt, da Vandet skulde ledes ind i den udvidede Kanal, hvad der saa skulde ske med store Festligheder under selve Khedivens Nærværelse. Men efterhaanden forstummede Talen om alt dette. Finantskommis-

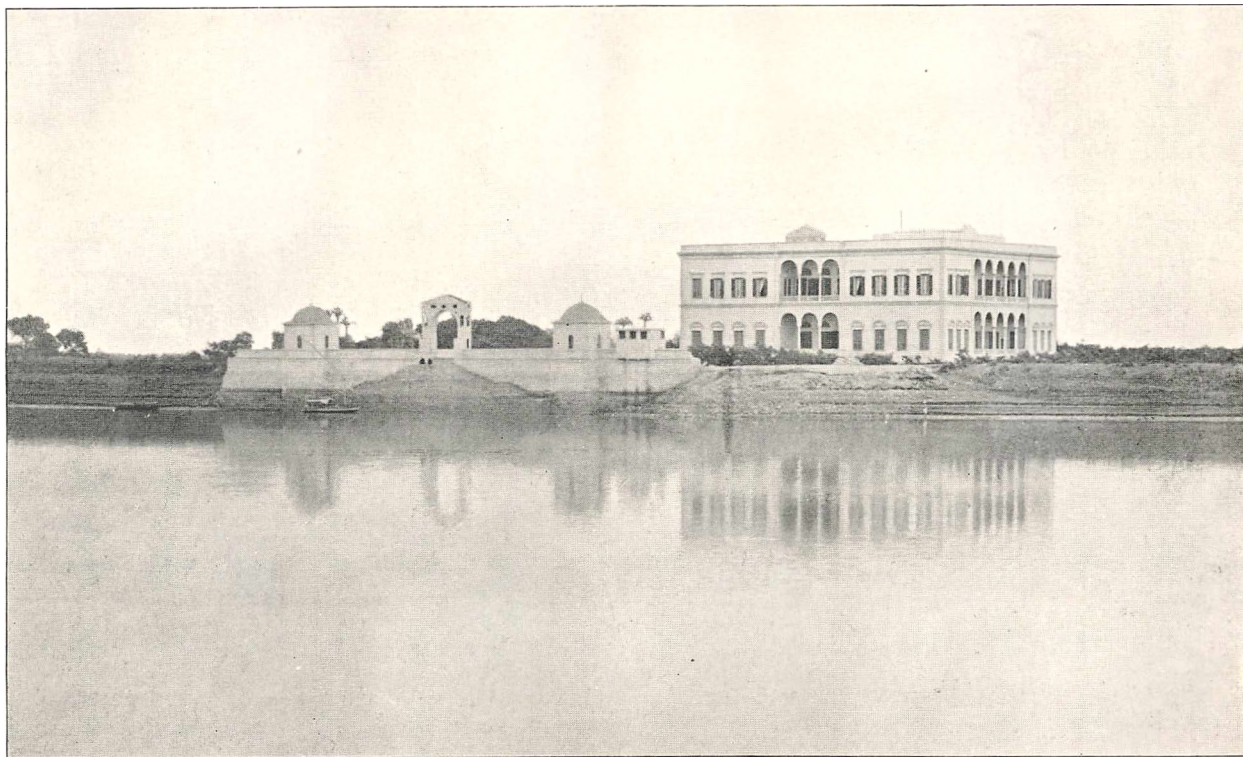
særerne, der skulde til at bringe Orden i Khedivens og Landets Pengevæsen, havde modsat sig de uhyre Bekostninger, der vilde medgaa, og saa blev det da til, at tre af Khedivens Sønner vilde komme i Faderens Sted, og at Planerne til Festlighederne i det Hele blev betydelig indskrænkede.

Løverdagen den 14. April kom saa Thronfølgeren, den senere Khediv *Tewfik*, den Gang Indenrigsminister, Prinds *Hassan*, den Gang Krigsminister, og Prinds *Ibrahim*, meget tyk, men uden særlig Bestilling. Efter den højtidelige Modtagelse paa Banegaarden spiste Prindserne hos *Lesseps*, hvorefter der fra samme Hovedkvarter var arrangeret en Aftenunderholdning. Først tre smaa Musikstykker, meget kjønt udførte af Dilettanter, men derefter tre smaa franske Skuespil af den allermest upassende Art. Den følgende Dag ansøgte Medlemmer af den blandede Domstol om Audients og blev modtagne af Prinds *Tewfik*, hvem jeg da saae første Gang, en ret kjøn ung Mand af den bedste tyrkiske Type, meget velopdragen i sit Væsen og ret godt konverserende om almindelige Ting.

I Rettens Sammensætning var der i Marts Maaned skeet den Forandring, at *van Bemmelen* var bleven forflyttet til Kairo. Den 20. Marts havde vi hos os samlet Kolleger og Omgangskredsen til Afsked med ham og hans Hustru. De og deres Hus havde i bedste Forstand været et Midtpunkt for den lille Kreds, hvortil de havde begrændset deres Omgang. Efter *van Bemmelen*s Bortrejse den 24. Marts havde Retten valgt *Gram* til Vicepræsident og mig til Vicepræsidentens Substitut.

Retsferien 1877 benyttedes til en Europa-Rejse, hvorfra *Holtens* i Oktober vendte tilbage til Ægypten. Kort efter medførte imidlertid en i Ismailia udbrudt Feberepidemi en Suspension af Rettens Arbejde indtil 22. December. *Holtens*, hvis Hjem ogsaa var blevet angrebet, lod af Hensyn hertil Familien tilbringe denne ufrivillige Ferietid i Kairo med det meget tørre Klima og blev i Begyndelsen af 1878, da Regeringen vedtog foreløbig at ophæve Domstolen i Ismailia og fordele Dommerne mellem Alexandria og Kairo, selv udnævnt til Dommer sammesteds.

SLOTTET I MANSURAH
set fra Nilen

I KAIRO OG MANSURAH

Mellem vor Omgangskreds i Kairo havde vi naturligvis først Vennerne fra Ismaïlia: fremfor alle andre *Gram* og Ægteparret *van Bemmelen*. Saa var der de Dommere, der i den første Sommer havde gjæstet os i Ismaïlia: Hollænderen *Stoppelaar* og Amerikaneren *Batcheller* med deres Fruer og Franskmanden *Herbout*, der nu ogsaa var bleven gift. Af Kolleger, som vi forhen ikke havde kjendt, eller dog meget lidt, maa jeg først nævne Preusseren *Hagens*, der nu var bleven Rettens Vicepræsident, udmærket dygtig baade som Dommer og Administrator, hvilket sidste ikke betydede saa lidt overfor det store Antal Kolleger og øvrige Embeds- og Bestillingsmænd ved Domstolen i Kairo. Han var derhos en meget elskværdig og underholdende Selskabsmand, og hans feterede unge Frue var ikke blot meget smuk og altid fuldendt paaklædt, men var tillige et godt Hoved, meget musikalsk og vel bevandret i Litteraturen. Derpaa Kammerformand *Korizmic* og hans Frue, der var meget ung, smuk og elegant, og den russiske Dommer Fyrst *Morousi* med sin Frue af en levantinsk Familie i Alexandria; ogsaa de hørte til de mest »mondaine« Kredse i Kairo. Endvidere et italiensk Ægtepar med det lidet italienske Navn *Haiman*; han var en alvorlig, stille og vistnok meget dygtig Mand, havde rejst meget og kunde fortælle om sine Oplevelser i Libanon og Damaskus, malede smukt og saae med Kunstnerøjne; hun var

en livlig, begavet og elskværdig Dame med mange Interesser, bl. a. for Ægyptens Oldtid.

Fra gammel Tid har det været Skik, at det Tæppe (Kisweh), hvormed Islams største Helligdom, Kaaba, det lille firkantede Hus i Gaarden til Mekkas store Moskee, bestandig staar omhyllet, aarlig sendes dertil fra Ægypten med den store Pilgrimskaravane. Det foregaaende Aars Tæppe bliver nemlig skaaret i smaa Stumper, der medtages og gjemmes af Pilgrimmene som dyrebare Relikvier, ligesom de smaa Klumper, der hidrøre fra Smeltningen af de kostbare Guld- og Sølvbroderier, hvormed Tæppet har været prydet. Tæppet, der bestaaer af et tykt sort Silkestof, bliver under stor Højtidelighed afsendt fra Kairo, ledsaget af den saakaldte »Mahmal«, et paa Ryggen af en Kamel baaret kostbart prydet Telt, der betragtes som et Slags Tegn paa en Overhøjhed over Mekka, der paastaaes fra gammel Tid at have tilkommet Ægyptens Hersker eller nu den ægyptiske Vicekonge paa Sultanens Vegne. Mahmalens Oprindelse føres tilbage til en mærkelig Skikkelse i den ægyptiske Middelalders Historie, Dronning Schagaret-ed-Dor. Under sin Regjering skal hun have gjort en Pilgrimsfart til Mekka i et prægtigt Telt paa Ryggen af en Kamel, og fra den Tid har Skikken holdt sig i over 600 Aar. Mahmalens og Tæppets Afrejse havde fundet Sted i den første Halvdel af November 1877, da vi endnu boede i Ismaïlia. Derimod fik vi Lejlighed til at see Festen ved Pilgrimsfærdens Afslutning og Mahmalens Tilbagekomst til Kairo. Den 14. Marts saae vi efterhaanden en stor Forsamling ankomme til Rumelieh-Pladsen overfor Citadellet. Der var Folk af alle Klasser, tilfods, paa Æsler og Heste, ogsaa i moderne Kjøretøjer, i de nationale Dragter eller i de mere eller mindre paatvungne Klæder af europæisk Snit. Tættere og tættere blev Trængslen dernede. Endelig saaes en Støvsky, og igjennem den dukkede nu Processionen frem; forrest en Pascha i guldbroderet Uniform, saa en Afdeling Rytteri med Musik og endelig Mahmalen, et firkantet Telt med spidst opløbende Tag, baaret

af en høj smuk Kamel. Teltet var beklædt med guldbroderet Kamelhaars Filt, i Hjørnerne og paa Toppen prydet med gyldne Knapper, hvorfra der hang Guldfryndser, og Kamelen, som bar det, var ikke mindre pragtfuld: Pukkelen, hvorpaa Teltet hvilede, Halsen og tildels Hovedet dækkedes af et guldbroderet rødt Klæde, og paa dens Hoved vajede en Busk af sorte Strudsfjer. Som et Slags Modstykke til denne Pragt kom næst efter Mahmalen den saakaldte »Scheik el Gamal« (Kamelscheiken), en gammel Mand, nøgen til Bæltstedet og forneden kun dækket af et Tæppe eller Lagen, siddende i en simpel Kløvsadel paa Ryggen af en Kamel og uafsladelig rokkende med Hovedet fra den ene Side til den anden. Toget sluttedes, som det aabnedes, med Trommer og Pauker.

I hint Aar faldt Mahmalens Tilbagekomst sammen med en anden stor religiøs og folkelig Fest »Mulid-el-Nebi« (Profetens Fødselsdagsfest). Denne Fest fejredes paa bestemte Dage i Begyndelsen af Maaneden Rabi'Awel (Marts), hvorimod Mahmalens Ankomst ikke — saaledes som dens Afrejse — kan ske paa en forud fastsat Dag. Mulid'en holdtes i 1878 paa et stort ubebygget Terrain ved Vejen til Forstaden Bulak. Denne Plads laa ikke langt fra vor Bolig, og vi gik da hen for at see paa det ejendommelige Liv, som rørte sig der. For en Fremmed er det ikke let ved første Øjekast at fatte, at dette skal være en religiøs Fest. Der er Gynger og Gøglere og Slikkerier, navnlig en Mængde røde Sukkersager i Form af Kameler, Fugle og andre Dyr, og saa et Mylder og Stimen og Støj og Støv som paa en almindelig Markedsplads. Festens religiøse Karakter mærker man først, naar man mellem de mange andre Telte staaer foran et, hvor der ikke kjøbes og sælges, men hyles eller drejes i vilde Svingninger. Det er en Derwisch-Orden, der holder »Zikr«, og af dem er der mange, der har opslaaet Telte rundt om paa Pladsen. Derwischernes mærkelige Andagtsøvelser kulminerer ved denne Fest i den saakaldte Doseh. Midt i en Gang, der var bleven holdt aaben imellem to tætte mangedobbelte Ræk-

ker af Tilskuere, kastede en Mængde Derwischer sig næsegrus paa Jorden tæt op ad hverandre, saa at de dannede som en Brolægning af Menneskekroppe. Fra den ene Ende af denne ejendommelige Gade saaes Scheiken for Saadih-Ordenen nærme sig ridende paa en Hest, der blev trukken ved Bidslet af to barfodede Mænd. Scheiken, der paa Hovedet bar en mørkegrøn Turban med en skraa hvid Stribe, syntes at være i en extatisk Tilstand, uafslædig rokkede han med Hovedet, frem og tilbage, til højre og til venstre uden at give Agt paa den underlige Gade, ad hvilken han red frem. Men Hesten skred rolig over Menneskeryggene, og hvergang en af de levende Brostene mærkede, at Hesten var passeret, rejste han sig op og fulgte med Rytteren, der saaledes sluttede sit Ridt med et stort Følge.

En Dag kom min Kollega *Hassan Fahmy* og indbød os til Bryllupsmiddag Dagen derpaa. Forberedelserne og ligesom Forspillet til Festen i hans Hus havde allerede været i 7 Dage; der havde hver Dag været Musik, og Huset havde staaet aabent for hvem der fra Gaden vilde gaa ind og see Gaarden blive pyntet med Flag, Telttag og Lamper. »Gaarden bliver pyntet paa samme Maade, som hvis man skulde tage mod Khediven,« sagde han og fortalte, at enhver, der kom ind, blev beværtet med Kaffe; denne Aften skulde der være en Taskenspiller til Gjæsternes Underholdning, men den store og egentlige Fest, til hvilken han indbød os, skulde være den følgende Aften, den 2. Maj.

Da vi ved 7-Tiden nærmede os Stedet, kunde vi strax mærke, at der var Fest i Gaden: adskillige Vogne kom eller kørte bort, og en Masse Mennesker var forsamlede foran det stærkt oplyste Hus. Da vi igjennem Trængslen havde banet os Vej til Porten, hvor vi blev modtagne af *Hassans* Søn, blev der af et Orkester af Blæsere spillet en kort Melodi til Velkomst. Saaledes skete det ved hver Gjæsts Ankomst, kun var Melodien forskjellig for Indfødte og Fremmede. Saa kom vor elskværdige Vært selv og førte

os til Sæde. Hele den store Gaardsplads var overdækket med et Telhtag, befæstet dels ved en Række Dadelpalmer, dels ved Stolper, og under dette store Telt var Bænke opstillede i lange Rækker, saa der bestandig imellem dem var Gange med to Bænkerader overfor hinanden. Alle Kollegerne var indbudne og de fleste tilstede. Damerne var naturligvis oppe i Huset hos Familiens Damer. Medens der blev budt Kaffe, Cigarer og Cigaretter, gik Værten omkring og underholdt sine Gjæster. »Hvor mange Gjæster er her?« spurgte jeg ham. »Jeg har indbudt omtrent 500, og der kommer nok hened et Par hundrede Uindbudne, saa jeg vil sagtens have at beværte omtrent halvsyvende hundrede Mennesker. Spisningen er begyndt Kl. 6 og vil sandsynligvis vare omtrent til Midnat. Kom med mig, saa skal jeg vise Dem noget, der vil give Dem et Begreb om det Hele.« Saa førte han nogle af os hen til et Aflukke, et Vognskur eller deslige, hvor blot de søde Retter var henstillede. Der var dengang, omtrent 3 Timer efter Spisningens Begyndelse, efter et løseligt Skjøn mellem 150 og 200 Fade. Efter en halv Timestids Forløb blev vi indbudne til at gaa tilbords. Det var første Gang, jeg oplevede en stor arabisk Diner. I et ved Teltvægge afskildret Rum i et Hjørne af Gaarden var der tre Opdækninger paa store Bakker »à la turque«, som Araberne selv mærkeligt nok kalder det: til hver Gjæst en Serviet, et Stykke Brød (det eneste europæiske) og to Skeer, en sort til Suppen og en hvid til de søde Retter. Midt paa hvert Bord stod en lille Terrin med en særdeles lækker Hønskjødsuppe, hvori der svømmede smaa Stykker Hønskjød og ristet Brød. Efter at vi havde langet til dem med vore sorte Skeer, kom som altid ved en arabisk Diner »la pièce de résistance«, her en stegt Kalkun (andetsteds kan det være et stegt Lam); disse Stege er altid udmærket stegte paa Spid, gennem-møre og dog saftige. Der er intet Forskjæretøj; men man kan med stor Lethed med Fingrene løsne det Stykke, som man vil have. Undertiden tager en af Gjæsterne Kalkunen ved Spidsen af dens Ben og Vin-

ger og gjør et lille behændigt Knæk, saa at hele Dyret falder i bekvemme Stykker, hvoraf de andre Gjæster saa hver tager sin Del. Efter Stegen fulgte saa en lang Række af mindre Retter, afvejlende søde og Kjødretter, deriblandt flere ejendommelig arabiske, saasom farcerede Vindrueblade, der var overordentlig lækre. Maaltidet sluttedes, som det havde begyndt, med en Terrin midt paa Bordet, hvori der var Kirsebærsaft med hele Bær og Mandler, og hertil bragtes et tredie Sæt Skeer af Skildpadde med Elfenbens Skafter. Derpaa gik Tjenere omkring med de smukke arabiske Vadskefade og Vandkander, en nødvendig Foranstaltning efter et Maaltid, hvor man havde spist uden Gaffel. En Tjener præsenterer Vandfadet, hvorpaa der ligger et Stykke Sæbe, og som har dobbelt Bund; naar Gjæsten har indgnedet sine Hænder med Sæben, hælder en anden Tjener Vand over Hænderne, Vandet forsvinder gennem den øverste gjennemhullede Bund, og en tredie Tjener møder med et Haandklæde, der som oftest er broderet paa begge Ender. Efter Maaltidet blev der atter drukket Kaffe og røget ude i Gaarden, der blev endnu festligere oplyst end før. Da vi kom, var der tændt henved 30 Petroleumslamper; nu blev der yderligere tændt én stor og flere mindre Lysekroner. Fra et Vindue i Haremet hørte man en berømt arabisk Sangerindes Toner. Egentlig smuk kunde jeg ikke finde den Sang, meget ensformig med et stadig tilbagevendende kort Opløb. Da hun havde hørt op, begyndte midt i Gaarden et Orkester af Fløjte, Guitar, Violin og et Par andre blide Instrumenter en lignende Musik, og saaledes vilde det blive ved indtil Morgenstunden. Imidlertid vedblev der at strømme nye Gjæster til, medens andre gik uden saa meget som at hilse paa Værten, hvem mange af dem aabenbart slet ikke kjendte. Kl. 11 samlede sig en Procession, der skulde ledsage Brudgommen til Moskeen, hvor han skulde holde en Bøn, inden han blev indført til Bruden; i Spidsen gik en Mand med en flammende Fakkell, og efter ham fulgte adskillige andre, der bar Lys i Beskyttelsesklodder. Den ellers sædvanlige

Procession i Vogn, hvormed Bruden føres til sit nye Hjem, var foretaget om Formiddagen; men da Brudeparret skulde bo i det samme Hus, hvor Festen fandt Sted, havde dette Tog kun bestaaet i at kjøre rundt i nogle Gader og tilbage til Udgangspunktet.

Allerede temmelig snart efter vor Flytning til Kairo var der begyndt at gaa Rygter om, at den 3die Domstol paany skulde udskilles fra Domstolen i Kairo. Vi, der lige var komne til Ro i den store og interessante By, haabede imidlertid stadig paa, at de betydelige Omkostninger ved den fornyede Flytning vilde forhindre eller forhale Sagen. Men det syntes, at de andre Stormagter havde presset paa for at fremskynde Flytningen: allerede den 18. Maj fik *Herbout*, der midlertidigt fungerede som Retsens Formand, en Skrivelse fra Overretten, der bebudede Flytningen, og den 12. Juni underskrev Khediven et Dekret om, at vor Domstol fra den 15. Oktober 1878 skulde træde i Virksomhed i Mansurah. Spørgsmaalet om Lokaler var løst derved, at et vicekongeligt Palæ lige nord for Byen var stillet til Disposition dels til Rets- og Kontorlokaler, dels til Boliger, og at en paabegyndt Kaserne skulde fuldføres saaledes, at den kunde afgive Boliger for Rettens Embeds- og Bestillingsmænd. Palæet havde oprindelig været bestemt til Sommerbolig for Khedivens Moder; men hun havde fundet det altfor indskrænket at bo i, og saa havde Huset i flere Aar staaet tomt og ubenyttet.

Dette Palæ i — eller rettere ved — Mansurah bestod af en massiv 3 Etagers Hovedbygning, hvis Grundplan var omtrent kvadratisk, og hvorfra der ud imod Nilen strakte sig en lang 1 Etages Fløj, hvis flade Tag, almindelig kaldet Marmorterrassen, dannede en bred fliselagt Gang fra Hovedfløjens 1ste Sal til en høj og bred Port, igjennem hvilken man kom ud til en Anlægsplads med dobbelt Trappenedgang til Floden. I den nævnte Fløjbygning og en Del af Hovedbygningens nederste Etage havde Rettens Kontorer Plads. Naar man kom gaaende fra Byen til Palæet, steg man ad en udvendig Trappe op paa det før-

nævnte flisebelagte Tag over Kontorbygningen og gik da gjennem en statelig trebuet aaben Veranda ind i en mægtig Forhal. Til højre laa den store Retssal, til venstre den mindre Sal for »la justice sommaire«. Ved Siden af denne Sal var der fra den store Forhal Indgang til en bred Trappegang, hvorfra der var baade Nedgang til den underste Etage og Opgang til en ganske lignende Forhal, rundt om hvilken laa de for nogle af Dommerne bestemte Boliger. Fra Begyndelsen var alle denne Etages Værelser fordelt iblandt de to gifte Dommere: Grams og os. Senere, da Gram var forflyttet til Alexandria, blev deres Lejlighed udstykket til flere ugifte Kolleger. Vor Lejlighed, der laa paa den Side af Huset, som vendte ud imod Nilen, bestod af to ved den store Forhal adskilte Dele: paa den ene Side en stor Sal, 20 Alen lang, med Bredde og Højde i Forhold dertil; den blev møbleret og brugtes i den ved Forhallen nærmeste Ende som Spisestue, i den anden Ende som Dagligstue; desuden paa samme Side mit Arbejdsværelse og et Gjæstekammer. Paa den anden Side af Forhallen fire Soveværelser. Oppe paa det flade Tag havde vi Kjøkken, Vadskehus o.s.v., og der anbragtes ogsaa et Høusebur.

Fra vore Værelser havde vi fra Sydsiden Udsigt til Byen; nærmest ved Palæet var der en underlig Bygning, kun bestaaende af et fladt Tag hvilende paa omtrent et halvt hundrede Støbejerns Søjler. Denne Bygning havde været bestemt til Jernbanestation for Palæets fyrstelige Beboer, der var Skinner lige dertil, men i vor Tid kom aldrig noget Tog længere end til Bystationen. Derefter kom et Stykke grønt, tildels træbevokset Land, og bag dette laa Byen, hvis flade Tages Ensformighed afbrødes af flere Minareter, nogle Kupler paa Kirker og adskillige Dampskorstene.

Fra vore Vinduer mod Vest saae vi ud over Ægyptens Ernærer, den mægtige Nil. Den har saa langt nede imod Havet til alle Aarets Tider en anseelig Bredde, men netop i Efteraarsmaanederne er den paa sit højeste, og i 1878

havde Stigningen været usædvanlig stærk. Paa den modsatte Bred havde Floden adskillige Steder brudt Digerne, saa at det, der ellers var sammenhængende Land, viste sig som en stor Sø, hvori Landsbyerne laa spredte som smaa Øer. Og Faren var langt fra forbi; langs med Floden var der stadig Vagtposter, der ved høje Raab gav hverandre Underretning, naar der et Sted var Fare for et Brud; Raabene gik saa videre og hidkaldte de med Sten ladede Baade eller Dampskibe, der ilede til for at stoppe for Skaden. Ved Palæet var Digerne heldigvis saa stærke, at der ikke skete noget Brud.

De Mennesker, der befandt sig paa Øerne hinsides Floden, led iøvrigt ikke blot af Vandet og Manglen paa Forbindelse med Omverdenen; da vi engang saae adskillige Baade ro omkring imellem Øerne og udtalte vor Glæde over, at der blev bragt de stakkels Folk Hjælp, fik vi det Svar af en Indfødt, at Baadene ikke bragte Hjælp, men bragte Skatteopkræverne og de i deres Følge altid uundgaelige Pengeudlaanere, da disse Folk under de daværende Forhold var sikre paa at træffe Skatteyderne hjemme.

Den 21. Oktober var første Retsdag efter Ferien. Da Gram var paa Bryllupsrejse, tilfaldt det mig at præsidere ved Mansurah-Tribunalets Aabning. Der var ingen særlige Anstalter; det Hele bestod i, at jeg, forinden de foreliggende Retssager toges for, holdt en pæn lille Tale paa Kollegers og egne Vegne til Advokaterne og Parterne.

Efter Grams Hjemkomst blev hans Forflyttelse til Alexandria endelig bestemt. Nytaarsaften havde han og hans Hustru indbudt alle Kollegerne, alle Rettens Embedsmænd og Advokaterne til et stort Aftenselskab, og det blev en smuk Afslutning paa hans Gjerning som Dommer og Vicepræsident ved den tredie Domstol. Fra alle Sider blev der takket for Samarbejdet. Han havde i Sandhed været sjælden baade som Kollega, som Leder af Retten og som Foresat, dygtig, elskværdig, virksom og nidkjær til at varetage det Heles og Alles Vel. Foruden Adskillelsen fra Vennerne medførte Grams Forflyttelse for mig en meget alvorlig

Situation. Der skulde vælges en ny Vicepræsident, og da jeg, lige siden *Gram* var bleven Vicepræsident, efter *van Bommelens* Forflyttelse fra *Ismailia* til *Kairo* havde været Vicepræsidentens Substitut, havde fungeret som saadan i de første Uger i *Mansurah* og nu atter skulde fungere i samme Egenskab, laa den Mulighed ret nær, at Valget kunde falde paa mig. I *Mansurah* stræbte vi at trække Sagen ud saa længe som muligt, idet jeg vidste, at der vilde komme en belgisk Dommer *Vercamer*, der havde været Konsulatsdommer i *Konstantinopel*, og som altsaa i særlig Grad besad Egenskaber til at være »juge mixte« i *Ægypten*; jeg vilde gerne opsætte Valget, indtil han var kommen. Men Overretten mindede om, at Valget maatte foretages strax. Det fandt da Sted den 8. Januar 1879, og jeg blev valgt til Vicepræsident. At det ikke havde kunnet gaa an at opsætte Valget til *Vercamers* Ankomst, viste sig snart; han kom nemlig først den 19. Februar. Med ham erhvervede vor Domstol en betydelig Kraft; han var dengang vel omtrent 30 Aar, høj og kraftig bygget, lige kundskabsrig, skarpt tænkende og nidkjær for sine Opgaver. Da det vistnok i 1892 var blevet bestemt, at der i Overretten i *Alexandria* skulde indtræde et Medlem fra en af de mindre Magter, tilfaldt denne Post *Emile Vercamer*. Ikke blot har han vistnok gjort udmærket Fyldest i selve Embedet; men han har desuden udgivet en hel Række Skrifter, der tager mere eller mindre direkte Sigte paa Retsforholdene i *Ægypten*.

Foraaret og Sommeren 1879 tilbragtes i Danmark, hvor Fru *Ida Holten* af *Helbredshensyn* foreløbig blev tilbage, medens *Holten* i *Be gyndelsen* af August igen var i *Mansurah*.

Under vor Fraværelse var der foregaaet vigtige Begivenheder i *Ægypten*. Omtrent i Midten af Februar havde der været Mytteri i *Kairo*: Officerer og Soldater havde overfaldet Premierministeren og Finantsministeren, forlangt deres Lønninger, som i lang Tid ikke var dem betalte, og med Magt holdt de to Ministre indespærrede, indtil Soldater fra *Citadellet* kom til og befriede dem. *Khediven* og hans

Søn havde holdt Taler til Folket, og Lønningerne var blevne udbetalte; derved var Forholdene foreløbig faldne til Ro. Men det lille Soldatermytteri bundede i en dybere Misstemning imod Udlændingenes Indflydelse, der ikke blot nærredes af Soldaterne, men ogsaa af selve Khediven *Ismaïl Pascha*, som var misfornøjet med det Baand, som hans europæiske Raadgivere lagde paa hans Ødselhed og Upaalidelighed. Den 8. April afskedigede han *Nubar Paschas* Ministerium. Og ved et Dekret af 22. April blev den internationale Kommission, der havde Tilsyn med Ægyptens Finantser og navnlig dets Statsgjæld, ophævet. Der blev naturligvis strax Uro iblandt Stormagterne: snart syntes den ene og snart den anden af dem at ville tage Føringer. Sultanen syntes at vakle, undertiden mente man, at han vilde holde paa *Ismaïl*, undertiden, at han var villig til at afsætte ham. Men efter at den franske Generalkonsul den 19. Juni ligefrem havde meddelt Khediven, at hans Regering vilde forlange hans Afsættelse, og efterat *Ismaïl* havde forsøgt at besværges Stormen ved at tilbagekalde Dekretet om Kontrolkommissionens Ophævelse, stillede England og Frankrig ham i Forening Valget mellem frivillig Thronfrasigelse og Afsættelse. Da han vedblev at betænke sig, overhuggedes Knuden den 26. Juni ved en Irade af Sultanen, der afsatte Khediven fra hans Værdighed og indsatte hans ældste Søn *Muhammed Tewfik* til Khediv.

Den 23. August skulde *Vercamer* efter den forud trufne Ordning have siddet i Retten i Kairo; men da han samme Dag maatte til Port Saïd, tog jeg Turen til Kairo i hans Sted og opfriskede i et Par Dage Minderne fra den kun altfor korte Tid, i hvilken jeg havde været bosat i »Islams Herlighed.« Som Hjælpere ved Retten i Mansurah fik jeg i de følgende Uger Besøg af flere Kolleger fra Alexandria; Russeren *Spiegelberg* kom to Gange, første Gang alene, anden Gang med sin Frue. Han var en dygtig Dommer og elskværdig Kollega; kun voldte det Kontorpersonalet nogen Vanskelighed at afskrive hans Koncepter, da han altid skrev dem med uendelig fin Skrift paa bitte smaa Papir-

stumper; Spøgefugle paastod, at han skrev paa Bagsiden af kasserede Frimærker. Fruen var en Verdensdame, meget søgt i det fineste alexandrinske Selskab, men noget zart; hun medbragte sin Kammerpige og viste sig ikke før end ved Frokosten Kl. 12 à 1, undertiden ikke før ved Maaltidet om Aftenen, men deltog dog i de smaa Udflugter, som vi kunde arrangere.

Endnu en Gang i denne Eftersommer var jeg i Kairo til Bairams-Modtagelsen hos den nye Khediv. Med ham selv var der kun foregaaet den Forandring, at han som Vogter af Profetens Grav i Mekka istedetfor sit lille fixe Overskjæg havde anlagt Fuldskjæg; men han var bestandig en meget smuk ung Mand. Efter Modtagelsen hos Khediven kjørte hele de blandede Domstoles Personale — Dommere, Prokurører og Greffierer — til *Ismailieh*-Palæet for at hilse paa Khedivens Moder og hans Gemalinde (han havde kun een). Vore Navne blev opskrevne paa en Liste, vi blev trakterede med en Drik, der skal være ejendommelig for Bairamsfesten; den var lavet af Ris, Sukker og Kanel, af Konsistents omtrent som vor hjemlige Havresuppe, og blev anrettet i store forgyldte Sølvkopper. Derefter kom Prindsessernes Over-Eunuch, der bragte os deres Tak for Opmærksomheden og deres gode Ønsker.

I Oktober var vi alle igen samlede i Mansurah, hvor vi saa begyndte paa det sidste Afsnit af vort Familieliv i Ægypten. Kort efter modtog vi som Hjælper fra Alexandria en Kollega, hvem jeg hidtil kun havde kjendt temmelig løseligt, men hvem jeg i de følgende Aar kom til at staa nærmere end de fleste andre Kolleger, Piemonteseren *Giuseppe Moriondo*. Det var navnlig fra Baron *Armfelt*, der i flere Aar havde haft Sæde i en af *Moriondo* præsideret Afdeling af Retten i Alexandria, at jeg hidtil havde hørt ham omtale og berømme baade som Menneske og Dommere, og da jeg nu lærte ham at kjende, maatte jeg fuldt ud sande min svenske Vens Værdsættelse af denne Mand, der gik sin Hædersgang igjennem de blandede Domstole, indtil han i en høj Alder døde i Slutningen af 1911 eller

Begyndelsen af 1912 som Vicepræsident for Overretten i Alexandria. Da han blev i Mansurah en Maanedstid, boede paa Slottet og var daglig Gjæst hos os, fik vi rigtig Lejlighed til at kjende ham og paaskjønne ham. Som Dommer havde han en vidunderlig skarp Opfattelsesevne, og det var en hel Fornøjelse i Deliberations-Møderne at diskutere Sagerne med ham. Naar han (hvad dog ikke hændte ofte) havde nogen Tvivl om Afgjørelsen, opsatte han hellere Overvejelsen for at tænke nøjere derover: men paa den anden Side havde han stor Tillid til det umiddelbare Indtryks Rigtighed.

I Midten af Februar 1880 begyndte »Mulid-el-Nebi«, som *Ida* i et Brev hjem beskrev saaledes: »Først kom alle Laugene, saa de religiøse Sekter. Toget aabnedes med Vægterne, der gik med deres store Stokke, saa Soldaterne; det er første Aar, her er Soldater, og man fandt, at det pynkede saa smukt; de blæste Khedivens Honnørmarch, og der var omtrent 40. Saa nogle Politisoldater. Alle Slags Narre sværmede omkring; en Yndlingsidee var det at klæde sig ud som Englænder og skrive op, hvad man saae; men de var ogsaa som Bjørne o. a. desl., og hvert Øjeblik kom en Fløjtespiller og en Trommeslager sammen, uden at dog vore Øren kunde opfatte nogen Melodi. Nu kom Baadfolkene i en Baad paa Hjul med deres Musikant og to Mænd, der fægtede med Stokke, saa en Vogn med en Bomuldsmaskine, som virkelig gik og rensede Bomuld, saa Kokkene i to Vogne med smaa Komfurer; de stegte og hakkede med smukke Silkeforklæder paa og viste os deres Geleer og stegte Nilfisk og havde deres Løjer med en Nar, som fulgte dem. Hvert Optog fik en ubetydelig Kobberskilling af os; de nøjedes med lidt og var meget fornøjelige. Nu kom en lille Maskinfabrik, som ligeledes gik; saa kom en Vogn med Bomuldsspindere, Garnvindere, Hasper, saa en med en Væv i Gang, hver Vogn fyldt og omringet af Arbejdere. Saa Lygtemændene, Blikkenslagerne, behængte og pyntede med deres blinkende Varer, Grovsmedene med en Ambolt og en Esse; de smedede, saa Gni-

sterne sprang. En Vogn med Bagere; der var en varm Ovn, de holdt stille og bagte et Brød, som de kastede ud til Folket. Saa Urtekræmmerne med Vægtskaale, som de vejede flittigt paa, saa en hel Cafè med Drikkevarer og tilslørede Sangerinder, som sang; Garverne, ledsagede af en Nar, der var behængt med de brogede Skind og havde en Tøffel i Turbanen; Snedkerne, der arbejdede paa deres Vogn, og Tømmermænd med en stor Sav opstillet, Murere i et lille hvidt og broget Hus paa Vognen. Hele Byens Industri var repræsenteret. De drog op til et Telt paa Festpladsen, hvor de holdt Bønner til Profetens Ære. De religiøse Sekter var især tre, hvoriblandt den talrigste var Rifaïterne, der udrydder Slang. For at vise deres Overlegenhed overfor disse Dyr spiser de dem levende for Folkets Øjne. Her var dog ingen Slangespisere, derimod noget, der er meget vanskeligere, Glasspisere. De kom midt i Processionen; en saadan Derwisch ledsagedes af en, der understøttede ham, da han skreg og holdt sig paa sin Mave ovenpaa alt det Glas, han havde spist. I Haanden holdt han Glas, som han bed af, saa man hørte det knase; han tyggede det, saa Munden var blodig, men om han virkelig sank det, veed jeg ikke. Der var en lang Række af dem; de gik og raabte »Allah«, saa højt de kunde. Der var ogsaa en, der spadserede med nøgne Fødder paa Æggene af en Del Sværd, som blev holdte for ham af andre Derwischer. Det Hele varede 2½ Time.«

Midt i Marts kom der Meddelelse om, at Khediven agtede at gjæste Mansurah den 14. April. Byens Honoratiors var alle tilstede for at modtage ham, og jeg holdt en pæn lille Tale til Velkomst. Dagen efter, den 15., gav Khediven ombord i Damperen, hvor han boede under sit Ophold, en Frokost, hvortil Rettens Medlemmer var indbudne, og hvor jeg havde den Ære at sidde ved Siden af hans Højhed.

Omtrent samtidig med Khedivens Besøg ankom en ny Kollega til Mansurah, Spanieren Don *Emilio Olloqui* (udtales: Oljokki), en ældre Mand, der havde været i højere

Stillinger i sit Fædreland, bl. a. Provindsguvernør i Estre-
madura. *Olloqui* var en overordentlig elskværdig Mand,
i Ordets bedste Forstand Adelsmand indtil Fingerspidser-
ne, og dertil en begavet Digter. Han skrev, medens han
var i Mansurah, et stort episk Digt: »Los Godos« om
Goternes Indvandring i Spanien. Dette Digt og et tykt
Bind Sonetter forærede han mig; men desværre kunde
jeg jo ikke læse dem.

Ferien 1880 blev anvendt til en længe planlagt Rejse til Palæstina,
hvor *Holtens* fra Slutningen af April til Begyndelsen af Maj foretog
en Rundrejse med Jerusalem som Udgangspunkt.

Kun kort Tid var der nu tilbage af vort Hjemliv i Man-
surah, hvorunder jeg maa omtale en ualmindelig smuk Af-
skedsfest, som *Olloqui* gjorde for os. Han havde ladet en
Dahabieh lægge til ved Slottets Marmorterrasse; ved 8^{1/2}Ti-
den gik hele Selskabet ombord, neppe havde Fartøjet stødt
fra Land, før Fuldmaanen i al sin Pragt hævede sig bag
Slottet, saa sejlede vi ud, kastede Anker midt paa Nilen
og nød et udsøgt Maaltid ved Lyset af det vidunderlige
ægyptiske Maaneskin. Som for at gjøre Situationen endnu
mere eventyrlig kom der en Baad med arabiske Musikan-
ter, der med deres sælsomme Toner oplivede den stille
maanalyse Aften. Den 10. Juli rejste vi alle til Alexandria.
Overfarten over Nilen fra Mansurah til Talkah blev som
et helt Triumftog; ikke blot den Baad, hvori vi selv sad,
men en hel lille Flaade af Baade, hvori Rettens Medlem-
mer og Embedsmænd og disses Hustruer fulgte os, førte
Danebrog paa Bagstavnen, og paa Banegaarden i Talkah
modtog *Ida* de sidste Afskedshilsener, medens *Holten* selv
foreløbig blev tilbage, da hans Engagement først udløb den 1. Februar
1881.

Det forestaaende Udløb af Retsreformens første Femaar
medførte, at den ægyptiske Regjering var betænkt paa de
Vilkaar, under hvilke den kunde blive fornyet og fortsat.
Til den Ende blev der nedsat en international Kommis-
sion, i hvilken hver af de Stater, der havde tiltraadt Over-
enskomsten om de blandede Domstoles Opretholdelse, var

repræsenteret af sin diplomatiske Agent eller Generalkonsul i Ægypten som 1ste Delegeret med en af ham medtagen 2den Delegeret. De fleste Generalkonsuler havde medtaget en Dommer af den af dem repræsenterede Nationalitet, saaledes bl. a. Generalkonsul *Dumreicher*; jeg blev altsaa 2den Delegeret for Danmark. Kommissionen aabnedes den 6. December 1880 i Justitsministeriet i Kairo af Konseilpræsidenten *Mustapha Riaz Pascha*, der forelagde dels Spørgsmaalet om de blandede Domstoles vedvarende Bestaaen, dels et af Regjeringen affattet Udkast til et nyt »Règlement d'organisation judiciaire.« Det blev vedtaget, at dette Udkast foreløbig skulde behandles af en Underkommission, bestaaende af samtlige Anden-Delegerede under Forsæde af Justitsministeren *Hussein Fakhry Pascha*; denne Underkommission konstituerede sig den 11. December og holdt i denne og de følgende Maaneder en Række Møder med et afsluttende Møde den 4. Februar. Kun paa et enkelt Punkt fandt jeg mig foranlediget til at gribe ind i Diskussionen, støttende mig til mine praktiske Erfaringer i de forløbne 4 Aar. Det var af Regjeringen foreslaaet at ændre Bestemmelsen om Valget af Domstolernes Formænd saaledes, at ogsaa de indfødte Dommere kunde vælges til disse Poster. Selvfølgelig kunde der fra et almindeligt Synspunkt anføres særdeles vægtige Argumenter for en saadan Forandring, særlig det, at Landets egne Børn ikke burde stilles ringere end Udlændingene. Men som Forholdene var, ialtfald endnu paa hin Tid, var der saa overvejende Betænkeligheder ved allerede den Gang at gjøre den nævnte Forandring, at jeg, da Afstemningen i Underkommissionen nærmede sig, og da Stemningen syntes mig at vakle, bad om Ordet. Jeg udtalte da, at det for mig som formentlig for alle mine Kolleger stod som Maalet, at den bestaaende Ulighed imellem de indfødte og fremmede Dommere maatte kunne bortfalde, men at Tiden absolut ikke var inde dertil. Regjeringens Forslag blev derefter taget tilbage.

Af den ægyptiske Regjerings Forslag til Forandringer i

DOMMERNE I MANSURAH

de organiske Bestemmelser for de blandede Domstole blev nogle tiltraadte af Kommissionen, andre ikke. Det hele Kommissionsarbejde fik ikke strax nogen praktisk Betydning; det eneste Resultat i Øjeblikket var kun en enstemmig Vedtagelse af »Retsreformens« Fornylse foreløbig paa ét Aar, saaledes at den ægyptiske Regjering spurgte enhver af de daværende Dommere, om de vilde være villige til at gaa ind paa en saadan foreløbig Fornylse af deres Ansættelse. Under de usikre Udsigter for min Fremtid var dette mig særdeles kjærkomment; jeg søgte og fik Kongens Tilladelse til at svare Ja med den deraf følgende Forlængelse af min Tjenstledighed fra Udenrigsministeriet paa ét Aar.

Blandt de Dommere, der ikke vilde fornye deres Engagementer, var der fremfor alle andre Dommerkorpsets to første Mænd, *Lapenna*, Overrettens Vicepræsident, og *Letourneux*, Vicepræsidentens Substitut i Overretten. *Lapenna* var en Herskernatur og en Stridens Mand. Der havde staaet Gny om hans Navn, mange havde i Løbet af de fem Aar mere eller mindre staaet i Opposition til ham; men nu, da han var ved at forlade Ægypten, samledes de fleste og bedste i Anerkjendelse af den Kraft, hvormed han havde ført den nye Institution frem i Livet. Franskmanden *Letourneux* var af en helt anden Støbning, hvilket tilstrækkeligt fremgik af den almindelige Benævnelse »le père Letourneux«. Han havde tidligere været Dommer i Algier og havde derfra medbragt grundige Kundskaber i arabisk Sprog og Nordafrikas Dyre- og Planterverden. Man blev derfor snart enig om, at der ved disse to Mænds Fratræden skulde ydes dem en ganske særlig Anerkjendelse. Først var der Tale om et Album til hver af dem med Fotografier af alle Dommerne ved de blandede Domstole; men dette strandede paa strengt islamitiske Betænkigheder hos nogle af de indfødte Kolleger, idet Koranen ikke tillader Afbildning af Mennesker, navnlig ikke af deres Ansigter. Man maatte da tænke paa noget andet, hvorpaa det vedtoges, at et saa stort Antal af Dommerne som mu-

ligt skulde opfordres til at komme tilstede i Alexandria den 30. Januar og overrække hver af de to bortdragende en Adresse, affattet paa de tre Retssprog: Arabisk, Fransk og Italiensk; hver af Adresserne skulde indsluttes i en Kasse, forarbejdet i arabisk Stil. Programmet blev udført, som det var lagt. Søndagen den 30. Januar om Formiddagen mødtes vi i et stort Antal i Alexandrias »palais de justice« og gik først ind til *Lapenna* i hans Værelse, hvor vistnok enhver af os havde haft mange indholdsrige Samtaler med ham. Han stod støttet til sit Skrivebord, rank som en Konge, medens den tyske Overretsdommer *Grev Marogna* oplæste Adressen, svarede paa Italiensk, kraftigt og fyndigt, som han havde været og virket iblandt os, og trykkede hver især i Haanden. Derpaa gik vi over til *Letourneux*, der oplæste sin Svartale; men skjøndt den altsaa var nedskreven iforvejen, kunde man saa godt høre, at den kom fra et bevæget Hjerte, og den gjorde et dybt Indtryk paa os alle. *Lapennas* Efterfølger paa Formandspladsen blev den ligesaa dygtige som elskværdige Italiener *Giaccone*; til Substitut valgtes Englænderen *Scott*.

I April 1881 tiltraadte *Holten* sin aarlige Ferierejse, som denne Gang igen gik til Danmark.

I August var jeg atter hjemme i Mansurah. Ved Ankomsten til Talkah blev jeg modtaget af *Olloqui* og en stor Del af Rettens Embedsmænd, der saa fulgte mig over Nilen til Mansurah. Da jeg dér kom op paa mit Værelse, meldte det daglige Liv sig strax i Form af to store Bunker af Sager til Retsmødet den næste Dag, og dem maatte jeg strax til at læse igjennem.

Hen imod Slutningen af September modtog jeg en Efterretning, der greb mig dybt. Den 20. September skrev min kjære Veninde *Fru Marie Richardt f. Hammerich* til mig fra Iselinge: »Jeg har en stor Sorg at melde Dig: idag Kl. 3 døde vor elskede Fader, stille og mildt.« Et Par Maaneder senere, da det stundede imod Professor *Hammerichs* Fødselsdag, 4. December, skrev *Fru Anna Mathea Hammerich* til mig: »— — — Det er nu alt helt anderledes —

min elskede *Hammerichs* Liv sluttet, og vi see tilbage og takke for ham, for det meget, han gav os. Jeg har været meget lykkelig, saadan lykkelig, at det ikke svinder, fordi han er kaldt bort fra mig.« Næst mine Nærmeste har kun faa Mennesker havt en saa stor Betydning for mig som han, og hans Død var en dyb og inderlig Sorg. Endnu nogle Maaneder efter hans Død fik jeg et Vidnesbyrd om hans Venskab ved Tilsendelsen af hans efterladte Arbejde »Fremstillingens Kunst« med den Hilsen fra hans Efterlevende, at jeg var blandt dem, til hvem han havde bestemt, at Bogen skulde sendes.

Det var ved den internationale Kommissions foreløbige Afslutning i April forudsat, at den paany vilde blive sammenkaldt i November; men da dette Tidspunkt nærmede sig, meddelte den ægyptiske Regjering til de fremmede Magters Generalkonsuler, at den i Øjeblikket var saa selsat med de lokale Domstoles Reorganisation, at den ikke havde Tid til at tage fat paa Spørgsmaalene vedrørende de blandede Domstole, den begjærede derfor blot Magternes Samtykke til en Forlængelse af Provisoriet til 1. Februar 1883. Samtykket meddeltes, og derved blev det saa foreløbig. Derimod vedtoges en anden Forandring ved de blandede Domstole, hvorom der i Løbet af Aaret 1881 havde været ført Forhandlinger, nemlig Ophævelsen af Domstolen i Mansurah som selvstændig Domstol. Da det blev bestemt, at Ophævelsen skulde finde Sted fra 1. Januar 1882 og at Mansurahs Jurisdiktions Omraade skulde gaa ind under Alexandrias, opstod der Spørgsmaal om Fordelingen af Personalet, navnlig af Dommerne. Enden paa Sagen blev, at vi fire Europæere blev ligelig fordelte mellem Kairo og Alexandria: *Vercamer* og *Law* kom til Kairo, *Olloqui* og jeg til Alexandria, og af indfødte Dommere fik Kairo kun een, de andre gik med os til Alexandria.

Inden denne Sag var endelig afgjort, havde det været min Hensigt at bede mig fritaget for Gjenvalg som Vicepræsident; men da det, inden det aarlige Valg foretoges, var afgjort, at Domstolen skulde ophæves, og at altsaa det

væsentligste Arbejde, der vilde komme til at paahvile den nyvalgte Vicepræsident, vilde være Afslutningen og alt, hvad dermed fulgte, fandt jeg det ikke kollegialt at vælte dette Arbejde over paa en anden, og jeg blev saaledes indtil Slutningen i min hidtilværende Stilling. Da der efter Ophævelsen i Mansurah skulde forblive en Delegation med begrændset Competence og betjent af en enkelt Dommer, og da dette Hverv skulde gaa paa Omgang mellem Dommerne af 1ste Instants i Alexandria, paatog jeg mig derhos med højere vedkommendes Samtykke den første Tur i denne Omgang og forblev saaledes i Mansurah endnu i de to første Maaneder af 1882.

Da alle i Mansurah paastævnede og paabegyndte Sager skulde udprocederes og paadømmes der, blev der selvfølgelig meget Arbejde for mig i de sidste Uger af det gamle Aar. Juleugen forløb under højspændt Arbejde; endnu Nytaarsaften samledes det dødsdømte Tribunal Kl. 9 om Morgenen for at deliberere de Sager, hvori Dom skulde afsiges samme Dag, medens vi endnu havde Mynlighed dertil; Kl. 12^{1/2} var vi færdige og gik ind i Retsalen, afsagde vore Domme og henviste en hel Bunke Sager henholdsvis til Kairo eller Alexandria efter den nye Fordeling af vor Jurisdiktion. Og hermed var Tribunalet i Mansurah, der, skjønt det kun havde været 3^{1/2} Aar, havde udgjort et Hovedafsnit af mit Liv, endt og afsluttet. At det efter nogle Aars Forløb som en Fønix gjenopstod af sin Aske, ligger udenfor mine Livserindrings Omraade.

Fra 1. Januar 1882 var jeg altsaa alene i Mansurah, hvor der endnu var Levninger fra tidligere Tid at klare, medens der ogsaa meldte sig nye Opgaver, f. Ex. Fordelingen af Slottets mange Lokaler imellem Delegationen fra Domstolen i Alexandria og det nyoprettede »tribunal indigène« : en Domstol (omtrent efter de blandede Domstoles Mønster) til Paakjendelse af Sager, hvor begge Parter var indfødte. Da Tiden stærkt nærmede sig, da vore Engagementer vilde udløbe, og samtidig min Orlov fra

Udenrigsministeriet ophørte, uden at vi endnu havde faaet Meddelelse fra den ægyptiske Regjering om Fornylelsen, maatte jeg strax efter Nytaar skrive til Udenrigsministeren for at bede ham om at erhverve mig forlænget Orlov og kongelig Tilladelse til at fornye mit Engagement i Ægypten, hvis Domstolene skulde fortsætte udover den 1. Februar. Paa Grund af den fremrykkede Tid bad jeg om at faae Svaret telegrafisk; det kom dog først næsten i yderste Øjeblik, den 28. Januar. Derefter modtog jeg fornyet Ansættelse paa et Aar som Dommer ved de blandede Domstole, dog med Forbehold af at kunne fratræde inden Aarets Udløb, hvis jeg kunde opnaa et Embede i dansk Tjeneste.

Tre Dage efter, den 1. Marts, brød jeg endeligt op fra Mansurah, som jeg aldrig gjensaae.

De indre politiske Forhold i Ægypten var i de første Maaneder af en saa betænkelig Karakter, at de ikke alene holdt os, der levede midt i dem, i en stadig Uro, men at de ogsaa levende optog den offentlige Opmærksomhed i Europa. Det var vistnok de første Dage af Marts, at jeg fik Anmodning fra daværende Professor C. Goos som Formand for et Udvalg, der efter *Topsøes* Død ledede Redaktionen af »Dagbladet«, om af og til at sende Bladet Korrespondancer om Tilstandene i Ægypten. Fra den 17. Marts til den 27. Juni sendte jeg i alt 12 Breve, der nogenlunde gjengive Begivenhedernes Gang og Udvikling.

I Alexandria, hvor *Holtén* nu kom til at bo, blev han nemlig ikke blot Vidne til den voksende Gæring imellem de indfødte, men personlig udsat for dens Følger.

1882 indtraadte som bekendt et Vendepunkt i Ægyptens politiske Historie. »Det nationale Parti«, hvis Maal var »l'Egypte pour les Egyptiens et par les Egyptiens«, altsaa paa samme Tid rettet saavel mod tyrkisk som europæisk Indflydelse, var ved en Ministerkrise kommet til Magten med den ærgærrige og hensynsløse *Arabi Bey* som Partiets Fører og det nye Ministeriums Krigsminister. Et Komplot imod ham blev efterfulgt af en saa stræng Krigsretsdom over de Officerer, som havde deltaget deri, at der opstod en stærk Misstemning mellem det egenraadige Ministerium og den holdningssvage Khediv, der dog tilsidst fik Dommen betydeligt mildnet. Herunder ankrede i

Maj Maaned en fransk—engelsk Flaade op ved Alexandria for at overvaage Begivenhedernes Udvikling. Ministeriet maatte demissionere. Men efter dets Afgang kom det 11. Juni 1882 til et Oprør, der kostede adskillige Europæere Livet og vistnok var fremkaldt netop af »det nationale Parti«, som derved kunde faa Lejlighed til at godtgøre sig som den Magt, hvoraf Ro og Orden afgang. Ogsaa *Holten* kom den Dag et Øjeblik i personlig Livsfare, men nøjedes med i den Dagen efter afsendte Korrespondance at fortælle, at man samme Morgen havde taget hans Spadserestok fra ham. I de to sidste Korrespondancer (^{16/6} og ^{27/6}) giver han imidlertid et meget mørkt Billede af Forholdene i Alexandria, hvor Livet er fuldkommen uddøet og de fleste Europæere forbereder sig paa at flygte.

Tirsdagen den 27. Juni havde jeg gjort alle mine Sager færdige, der var ikke flere Møder i Retten inden den officielle Retsferies Begyndelse (1. Juli); med den mig lovlige tilkommende Ret og alle vedkommendes Samtykke afrejste jeg da til Kjøbenhavn, hvor jeg ankom Onsdag Morgen den 5. Juli 1882.

Faa Dage efter (11.—12. Juli) blev Alexandria bombarderet af Flaaden. En engelsk Landhær blev sendt til Ægypten, slog *Arabi Paschas* Hær ved Tell-el-Kebir og indledede dermed Englands Overtagelse af Administrationen.

Hen paa Efteraaret vendte *Just Holten* for sidste Gang tilbage til Ægypten. Nogle Maaneder efter kom ogsaa hans Hustru og Datter til Alexandria, hvor det ægyptiske Hjem for en Tid blev genoptaget. Byen laa tildels i Ruiner, og Genopbyggelsen drevs med orientalsk Langsomhed. Men Ordenen var genoprettet og en ny Æra begyndt.

Holten vilde nu imidlertid hjem, søgte flere Embeder og blev i April 1883 udnævnt til Birkedommer i Hørsholm. Den rummelige Bøllig med den store Have, som han købte af sin Forgænger, kaldte han til Minde om sit ægyptiske Ophold med det arabiske Navn El Hadra (den grønne).

1902 tog han, som omtalt i Forordet, sin Afsked, udnævntes til Etatsraad og flyttede til København, hvor han med omhyggelig Udnyttelse af alle Kilder naaede at fuldføre sine Erindringer til det Punkt, han havde bestemt, Hjemkomsten fra Ægypten. Den lille Digteraare, han altid havde haft og udfoldet i en Mængde Lejlighedsvers, kom nu navnlig frem i en Række religiøse Digte, hvoraf et Udvalg efter hans Bortgang blev trykt. Endnu i 1913, da han fejrede sit Guldbryllup, var han ret rask. Men derefter tog Kræfterne af, til han, 85 Aar gammel, døde den 6. Juli 1916.

OPLYSNINGER

Om Slægten *Holten* jvf. *Th. Hauch-Fausbøll* og *H. R. Hiort-Lorenzen* »Patriciske Slægter« 2. Saml. Kbh. 1911 (S. 225–274), *Just Johan Holten* »Mine personlige Erindringer om de ældre Led af Slægten *Holten*. Trykt som Manuskript for Medlemmer af Slægtsamfundet *Holten*.« Kbh. 1910, »Hofsnedkermester *Johann v. Holtens* Efterkommere. Udgivet af Slægtsamfundet *Holten*« Kbh. 1913 og »Medlemsblad for Slægtsamfundet *Holten*« No. 1–6. Jan. 1913–Maj 1918. Kbh. 1913–18.

4,²¹ *Ida Holten* (1803–1820), forlovet med *Just Mathias Thiele*, der efter hendes Død 1829 ægtede Søsteren *Sophie* (1806–1835). — 24. *Notits*: i »Fædrelandet« f. Mandag d. 23. Juni (34 Aarg. No. 142) tilføjes efter Meddelelsen om Dødsfaldet: »I sin Ungdom var han et Særsyn, fordi han, skønt Søn af en af Landets mest formuende Mænd, kun søgte en Landsbypræsts beskedne Stilling, og i hele sit Liv godtgjorde han, at dette var hans rette Kald, ved en nidkær, bramfri og human Virksomhed i Kirkens Tjeneste«. — 27. *Christian Sundbye*, d. 1828 som Sognepræst i Barløse. — 6. f. n. *Peter Frederik Storck* (1797–1880) og *Johan Frederik Storck* (1799–1854), Sønner af Bogholder v. Schimmelmans Sukkerrefinaderi *J. F. Storck*; den første 1834 Præst i Skibby, den anden 1829 Præst i Sæby og Gjershøj, begge altså syd for, men ikke langt fra Skuldeløv, hvor *Hans Christian Holten* 1827 (jvf. S. 5) blev Præst.

5,⁴ *Sophus Zahle* (1797–1837), Præst (fra 1836 Slotspræst i Kbh.) og Forfatter (Digte; deribl. Regensvisen »Kong Christian lægger ned sit Sværd«). — 7. *Just Mathias Thiele* (1795–1874), Thorvaldsens Ven og Biograf, mangeaarig Sekretær ved Kunstakademiet paa Charlottenborg. Jvf. *J. M. Thiele*: »Af mit Livs Aarbøger« 1.–2. Udg. ved *Carl Dumreicher*. Kbh. 1917. — 19. *Poul Friis* (1771–1837). — 22. *Rom*: Paa en lille Blyantsskitse, som Maleren *Ernst Meyer* ved Juletid 1824 tegnede af det danske Selskab i Rom (gengivet i Thieles »Aarbøger« I S. 208) ses ogsaa *Chr. Holten*.

- 6,⁷ *den nye Præstegaard*: bygget af Arkitekt, Konferensraad Koch, forsynet med højt Midterparti og med alle fire Længer teglhængt af Hensyn til Brandfaren.
- 8,¹ *Wilhelm Bang* (1817–1880) g. 1845 m. *Inger Sophie Marie Kornerup*, 1866 Præst i Roskilde.
- 10,³ f. n. Lindegruppen staar endnu som det eneste Minde om Gaard og Have. En Blyantstegning af Udsigten fra Haven ind mod Roskilde og et Billede af Lindegaarden selv findes i *Thieles »Aarbøger II«* S. 200.
- 12,²⁴ *Johan Storck* var g. 1. 1830 m *Anna Charlotte Henriette Lund*, d. 1834. 2. 1841 m. *Louise Margrethe Eleonore Sophie, Comtesse Tramp*, d. 1854, Søster til Hofchef, Grev *Aug. Sophus Ferdinand Tramp*, d. 1863.
- 16,⁸ *Olafs Kilde*: det bekendte Vandresagn om Troldkvinden, som Kong Olaf til Straf for hendes spottende Tilraab forvandler til Sten, medens han samtidig drejer Skibet ind mod Kysten og kløver den med Stævnen. Ifgl. *Thiele »Danmarks Folkesagn«* 2. Del. Kbh. 1843 (S. 27–28) stedfæstet ogsaa til Skuldeløv Mark i Horns Herred. — 22. *Bussel* (af tysk bossel): Kugle eller Klods til at slaa Kegler med.
- 17,¹¹ f. n. *Christian Sigfred Mangor*, d. 1840.
- 19,⁰ *sub poena præclusi et perpetui silentii* — Meningen er: under Trusel om Fortabelse af alle Rettigheder.
- 22,²⁰ *Carlo Dolci* (1616–1686), ital. Maler. Det omtalte Maleri »Kristus velsigner Brødet og Vinen« nu i Dresden.
- 23,⁵ *Krucifixet* (Egetræ, fra c. 1200) nu i Musæets første Middelalder-værelse (Signatur B 821).
- 24,⁵ *Skoleprogram*: »Om Oprettelse af Elysier eller Asylter for formuende Folks Børn. Af Dr. phil. N. B. Krarup. Indbydelsesskrift til den aarlige Hovedexamen i Borgerdydsskolen paa Christianshavn 1842.« Maalet var under stadigt Tilsyn at udvikle Børnene baade i aandelig, moralsk og fysisk Henseende.
- 25,⁹ *Edvard Kierkegaard*, senere Ejer af Karlslundegaard ved Taastrup.
- 27,¹ Om Drengene i Pensionatet jvf. *Bergsøe »Krigen og Koleraen«* Kbh. 1900 S. 3. Sammesteds S. 88 og i »De forbistrede Drenges« S. 219 de omtalte Episoder. Hr. *Køie* (hos *B. Kjøge*) synes at have været en Slags Hushovmester med Opsyn baade paa Læse- og Sovesal.
- 31,⁹ f. n. *Friedrich Halm* (ikke — som fejltrykt — *Hahn*), Pseudonym for den østrigske Dramatiker Friherre von *Münch-Bellinghausen*, hvis Skuespil »Ørkenens Søn« i 1843 var blevet spillet 30 G. og med-

- førte, at man derefter spillede »Griseldis«, der imidlertid kun kom til at gaa 3 G.
- 40,²⁰ *Guldbryllup*: jvf. *Hans Christian Holtens Skildring heraf i »Medlemsblad for Slægtsamfundet Holten«* No. 4. Okt. 1915.
- 43,¹⁸ *Otto Alexander Wilde* (1815—1896), Søofficer og Memoireforfatter, g. 1. m. *Ida Thiele* (Datter af *J. M. Thiele*) 2. m. *Marie Dorothea Storck* (Datter af Pastor *P. Fr. Storck*).
- 46 Om »Oasen« jvf. *Harald Stein: Rudolf Frimodt*. Kbh. 1880. S. 19—21, »*Fra Holberg til Chr. Richardt*« 2. Halvbd. 2. Opl. Kbh. 1906. S. 272—74. *W. Hjort: Jens Krog*. Odense 1880. S. 8 og »*Danebrog*« for 21/5 1899 (Artikel af *Alfred Ipsen*).
- 51,¹¹ f. n. *Begravelsesdagen*: jvf. »*Mindeord ved Anna Holtens Kiste i Skuldeløv Kirke den 21de Januar 1852 af Johan Fr. Storck*« Kbh. 1852.
- 52,¹³ f. n. *Mine Smith*, Datter af Byskriver S. i Varde. — *Christian Axel Nielsen* (1831—1886), 1880 Departementschef i Krigsministeriet, s. a. Oberstløjtnant.
- 53,¹⁸ *Langfredagsprædiken*: »Det er fuldbragt. Langfredagsprædiken. Dr. S. Kierkegaard helliget i Kjærlighed af N. H. — *Stridsskrift: »Polemiske Smuler eller en Smule Polemik mod Dr. S. Kierkegaard af Nicolai Holten, Kapellan*« Kbh. 1855.
- 58 Om Udenrigsministeriets Personale jvf. »*Til Erindring om det kgl. danske Udenrigsministeriums hundredaarige Bestaaen 1770—1870*«. Kbh. 1870.
- 60,²² *Seneca Otto Falkenskjold* (1738—1820), Officer, en af Struensees Tilhængere, 1772—76 Fange paa Munkholm, senere bosat i Lausanne, hvor han traf *Reverdil*.
- 63,² *Memoirerne*: ny (dansk) Udgave: *Reverdil »Struensee og det danske Hof 1760—1772. Oversat af Poul Læssøe Müller. Med Indledning og Anmærkninger af Louis Bobé*« Kbh. 1916. — 13. *Reverdils Fætter André Roger* blev af *J. H. E. Bernstorff* 1752 indkaldt til Danmark som Privatsekretær for Brodersønnen *A. P. Bernstorff*, udgav sine bekendte »*Lettres sur le Dannemarc*« 1757, men døde allerede 1759. Forinden havde han faaet sin Slægtning *Reverdil* kaldt til Danmark som Huslærer for Kronprins *Christian* (VII). Hans Broder, *Urbain Roger*, var Købmand i Genève, senere dansk Konsularagent i Schweiz og Fader til den her omtalte *Alexandre Roger* (1781—1868), Præsident for Domstolen i Nyon og Ingeniørmajor i den schweitziske Hær, der i sin høje Alderdom udgav *Onklens Memoirer (Reverdil var under et Besøg hos ham død 1808 i Genève og havde testamenteret ham sine Papirer)*. Af selve Manuskriptet blev for faa Aar siden

- et Brudstykke fundet. Af de L. 11 omtalte Breve er ligeledes fornylig taget Afskrifter (Rigsarkivet).
- 64,₈ *Nellemann*, den senere Justitsminister, der 1856–58 havde faaet det Stapeske Rejsestipendium.
- 70,₈ *Henrik Bille-Brahe* (1798–1875) fra 1847–62 dansk Gesandt i Wien, g. 2. 1851 med *Louise Frederikke Gustava f. Baronesse Hochschild*, fra 1888 Overhofmesterinde hos Dronning *Louise*.
- 83,₁ i *Kjøbenhavn*: Grev *Alois Carolyi* var imidlertid kun fra 17/1–27/7 1859 akkrediteret som Gesandt.
- 86,₉ f. n. *Johan Nepomuk Nestroy* (1801–1862) østrigsk Skuespiller og Skuespilforfatter (særlig af »Possen«, løsslupne Farcer og Parodier. Heribl. »Lumpacivagabundus«).
- 92,₇ f. n. Da *Erik Bøgh* (jvf. »Min første Forfattetid« Kbh. 1897. S. 288) ikke kunde gengive Ordspillet i den franske Titel (*tonneau-Tønde*, modsat *baril-Bimpel*) valgte han Titlen efter Stykkets to Hovedpersoner.
- 95,₈ f. n. *Niels Frederik Bernhard Sehested* (1813–1882), Godsejer, Arkæolog. Overtog fra 1839 Broholm og administrerede det store Gods med overordentlig Dygtighed. Særlig Interesse for den forhistoriske Arkæologi (Musæum f. Oldsager i Haven, det store Værk »Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm« Kbh. 1878, hvortil — efter hans Død — sluttede sig de af Familien udgivne »Arkæologiske Undersøgelser 1878–81« Kbh. 1881. Med sin Hustru *Charlotte Christine f. Linde* (1819–1894) fik han 14 Børn.
- 113,₈ f. n. *Thiele* hentyder til Navneligheden mellem Bruden og hans tidligt afdøde Forlovede *Ida Holten*.
- 131,₈ *ulykkelige Skæbne*: Grev *Henning Hamilton* (1814–1886) begik som Følge af økonomiske Vanskeligheder Vekselfalsk og maatte forlade Sverige.
- 132,₅ *Caspar von Saldern* (1710–1786) holsten-gottorpsk og russisk Statsmand, bekendt for sin Pengebegærlighed og sin Brutalitet.
- 139ff. jvf. hertil »D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864.« Ved *Aage Friis*. Kbh. 1914.
- 142 jvf. hertil »Den dansk-tydske Krig 1864. Udgivet af Generalstaben. I. Del.« Kbh. 1890. S. 278 ff. Telegrammet fra Hovedkvarteret til Kongen og Krigsministeren med Meddelelsen om Tilbagetoget afsendes først d. 5. Febr. Kl. 11 Aften, medens Krigsraadets Beslutning var taget Aftenen forud.
- 154 Artiklen er genoptrykt i »Politiske Afhandlinger af D—d. (1/5—80/11) Kbh. 1869 S. 107–111.

- 163,⁷ f. n. De »tre Oplevelser« [S. 44–45] er Indtrykket af Ulykken i Ekernførde Fjord $\frac{7}{4}$ 1848 (benyttet her S. 39–40), af Slaget ved Solferino $\frac{25}{8}$ 1859, hvor *Holten* i Wien samme Aften saa »alle Øl-haver fulde« og af $\frac{15}{8}$ 1864, hvor Københavnerne ikke mere var som i 1848, men som Wienerne i 1859.
- 174,¹⁸ *Levnedsskildring*: »Geheimelegationsraad *Steen Andersen Bille* og hans Søn Kammerherre *Torben Bille*. Familie-Erindringer, samlede af *Marthe Bille*. Tr. s. Msk. Kbh. 1885 (S. 160 ff.)
- 181 I Tilknytning til Formælingshøjtidelighederne udgav Broderen ovre fra sit nye Embede »Prædiken paa tiende Søndag efter Hellig Trefoldighedsfest 1869 holdt i Torning og Lysgaard Kirker af *Nicolai Holten*. Viborg s. a.
- 191,⁸ f. n. Foruden de andetsteds nævnte Smaaskrifter har *Nicolai Holten* udgivet »Om Tilsyns-Gjerningen i den danske Folkekirke« Kbh. 1860 og »Den saakaldte grundtvigske Betragtning af »Troens Ord«. Et Forsøg foranlediget ved Dr. *H. N. Clausens* Bog om »Skriftordet og det levende Ord«. Kbh. 1863 (1.–2. Opl.)
- 193,⁸ Taler og Salmer ved Begravelsen tr. i »Provst *Hans Christian Holtens* Jordefærd i Skuldeløv den 25. Juni 1873« Kbh. 1873. Hans Biografi i »Genealogisk Tidsskrift« 8. Aarg. Nr. 1. Jan. 1914. To Sørgeprædikere (over Fr. VI og Chr. VIII) er de trykte Vidnesbyrd om hans præstelige Virksomhed. En Sandstens-Mindetavle er opsat inde i Kirken.
- 201,⁷ nuv. Kontorchef *Knud Holten* i Patentkommissionen.
- 204,⁹ I Udenrigsministeriets Arkiv en Pakke (Signatur 192 C 15) med Data ang. Udnævnelsen til Dommer i Ægypten. Hans Efterfølgere har været *C. V. Kraft*, *D. G. Nyholm* og *N. V. Boeg*.
- 209,² f. n. cand. jur. *Gregers W. W. Gram*.
- 237,¹² *Jules Hansen (Jens Julius Hansen)*, (1828–1908) Journalist, dansk-fransk Politiker, 1870 ansat i det fr. Udenrigsministerium.
- 238,¹⁴ *Mme de Lesseps*: *Lesseps*, hvis første Hustru var død i 1854, giftede sig 1869 i Ismaïlia med den attenaarige Kreolerinde *Mlle Hélène Autard de Brégard*.
- 262,³ f. n. »Psalmer og Vers. Efterladte af *J. J. Holten*.« Kbh. 1916. I »Medlemsblad for Slægtsamfundet *Holten* No. 5. Febr. 1918. S. 63–68 har Sønnen *Knud Holten* skildret sin Fader (heraf enk. Særtryk).
-

Slægten	1—6
Slægten — Forældrene — Søkende.	
I Skuldeløv Præstegaard.....	7—23
Præstegaardsliv — Lindegaarden — Bondeliv i Horns Herred — Besøg hos »Grandpapa« i København og Helsingør — Skuldeløv Kirke.	
Skoleaar	24—36
I Borgerdydsskolen paa Christianshavn under Martin Hammerich — Skolekammerater — Smaabegivenheder mellem 1842—48.	
Studenterliv og Studieaar	37—45
Studenterforeningen i Boldhusgade — Studenterskuespiller — »Grandpapa«s Død — Høstfesten i Rosenborg Have 1850.	
Oasen og Eksamen	46—56
»Oasen«s Stiftelse og Historie — Broder Nicolai — Tropernes Indtog 1851 — Moderens Død — Juridisk Embeds-eksamen — Hos Hammerichs, Thieles og Chr. Winthers.	
I Udenrigsministeriet og paa Udenlandsrejse	57—65
Volontair i Udenrigsministeriet — Traktaten om Sundtoldens Afløsning — Gennem Tyskland til Schweiz — Forhandling om Køb af Reverdils Memoirer — Til Paris — P. L. Møller og Chr. Sørensen.	
I Berlin og Wien	66—90
Med Depecher til Berlin — Midlertidig Legationssekretær i Wien — Hos Grev Bille-Brahe — Corps diplomatique i Wien 1858—59 — Danske i Wien (Theophilus Hansen, Fru Homberg o. fl.) — Frederik VI's Maitresse. — Reutzets Møntsamling — Kejserfamilien — Hof- og Selskabsliv — Wiens Teaterkunst — Politiske Forhold.	

- I København og paa Broholm . . . . . 91—113
 Forandringer i Udenrigsministerium og Regering — Til
 »Grevinden og hendes Søkendebarn« — Sekretær hos
 Konseilpræsidenten — Sommerbesøg paa Broholm 1860
 — Hall og Raasløff — Det nordiske Studentermøde 1862
 — Prinsesse Alexandras Formæling og Prins Vilhelms Valg
 til græsk Konge — Til Prins Ferdinands Begravelse —
 Bryllup paa Broholm 1863.
- Omkring Tronskiftet 1863 . . . . . 114—132
 Orla Lehmann — Grundlovsudkastet af 1863 — Frederik
 VII's Død og Bisættelse — Storhertug Peter af Olden-
 burgs Protest mod Christian IX's Tronbestigelse — Indre-
 og ydrepolitiske Forhold,
- Ministeriet Monrad . . . . . 133—138
 Fra Hall til Monrad — Vanskelighederne ved Ministeriets
 Dannelse.
- Med Monrad i Slesvig og Foraaret 1864 . . . . . 139—154
 I Flensborg og Sønderborg — Monrads Telegramveksel
 med Krigsministeriet angaaende Tilbagetoget fra Dane-
 virke — Monrads Proklamationsudkast — Stemningen i
 København mod Monrad og de Meza — Monrads politi-
 ske Ansvar.
- Paany til Wien som Kabinetskurér . . . . . 155—162
 Med Depecher paany til Wien — Samtale med den øst-
 rigske Udenrigsminister om den danske Regerings For-
 handlingsforslag og Østrigs Stilling dertil — Et Møde
 med Prins Hans.
- Mindre Oplevelser . . . . . 163—167
 15. August 1864 — Grev Frijs som Konseilpræsident —
 Renskrift af Grundloven af 1866 — Fremtidsplaner —
 Paa Vedbygaard.
- Vinterophold i London . . . . . 168—180
 Midlertidig Legationssekretær i London — Engelske og
 fremmede Diplomater — Danske i London (Generalkon-
 sul Westenholz, Baron Hambro, Kammerherre Torben
 Bille) — Debat mellem Disraëli og Gladstone — Til
 »lever« og »court« ved det engelske Hof.
- Aarene 1869—1875 . . . . . 181—200
 Kronprinsens Formæling. — Brev fra Grev Frijs om Tron-
 talen — »Grandmama«s Personlighed og Død — Kirke-

sagen paa Vesterbro — Ministeriet Holstein-Holsteinborg
— Broderens og Faderens Død — Ministerierne Fønnes-
bech og Estrup.

I ægyptisk Statstjeneste . . . . . 201—218

»De blandede Domstole« i Ægypten — Udnævnelse som
Dommer — Ankomst til Alexandria — Til Ismaïlia — Eu-
ropæiske og ægyptiske Kolleger — Hos Ferdinand Lesseps
— Modtagelse hos Khediven og Visit hos Ministrene.

I Ismaïlia . . . . . 219—240

Forholdene i Ismaïlia — Lesseps Handelsplaner — Rets-
lokale og Retsarbejde — Hjemmet indrettes — Rettens
Personale — Dagligliv — Paany til Modtagelse hos Khe-
diven. — I Ismaïlias Omegn — »l'affaire Ginoux« — Sel-
skabsliv og Prinsebesøg.

I Kairo og Mansurah . . . . . 241—262

Midlertidig Forflyttelse til Kairo — Kisweh og Mahmal
— Til arabisk Bryllupsfest — Forflyttelse til Mansurah —
Et Palæ som Embedsbolig — Valgt til Vicepræsident —
Urolige, indrepolitiske Forhold — Hos den nye Khediv
— Nye Kolleger — Retsreformens Udløb og foreløbige
Fornyelse — Ophævelse af Domstolen i Mansurah — For-
sat til Alexandria — Oprøret 11. Juni 1882 — For sidste
Gang til Ægypten — I Danmark.

TRYKFEJL

Side 31,⁹ f. n. Hahn l. Halm.

• 135.¹⁷ Nutzshorn l. Nutzhorn.

